

СЕРВИС

ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ЖУРНАЛ

2022 МАХСУС

СЕРВИС

ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ЖУРНАЛ

Туризмга бағишланган МАХСУС СОНИ

Муассис: Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлиги томонидан 2008 йил 31 декабрда 0561-рақам билан рўйхатга олинган.
ЎзР ОАК Риёсатининг 19.03.2017 й., 239/5-сонли қарори билан эътироф этилган

Таҳририят ижодий жамоаси:
Бош муҳаррир:
и.ф.д. **М.Э.Пўлатов**

Бош муҳаррир ўринбосари:
профессор Д.Х.Асланова

Масъул котиб:
профессор М.Қ.Пардаев

Муҳаррирлар:
Ф.А.Сафаров
Ш.З.Ўрозов

Техник муҳаррир:
А.Н.Холиқулов

Корректор:
С.А.Бабаназарова

Саҳифаловчи:
Ҳ.Н.Очилова

1 йилда 4 маротаба чоп этилади.

Ўзбекистон ҳудудида тарқатилади.

Таҳририят манзили:
140100, Самарқанд шаҳар, Амир Темур кўчаси, 9-уй,

тел.: +998(66)233-28-38,
+998(66)233-17-88

факс: +998(366)231-12-53
эл.почта:

samisiservis@inbox.uz

Таҳририят кенгаши раиси:
М.Э.Пўлатов – Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти ректори, иқтисод фанлари доктори, профессор

Таҳририят кенгаши раиси ўринбосари:
Д.Х.Асланова – СамИСИ илмий ишлар ва инновациялар бўйича проректори, иқтисод фанлари номзоди, профессор

Таҳрир кенгаши аъзолари:
Б.А.Бегалов – Ўзбекистон Республикаси Давлат Статис-тика қўмитаси раиси, иқтисод фанлари доктори, профессор
М.Қ.Пардаев – СамИСИ профессори, и.ф.д.
Б.К.Ғоибназаров – иқтисод фанлари доктори, профессор.
Д.Р.Зайналов – СамИСИ каф.мудири, профессор, и.ф.д.
О.М.Муртазаев – ТДИУ Самарқанд филиали директори, иқтисод фанлари доктори, профессор
М.Р.Болтабаев – Ўзбекистон Давлат жисмоний тарбия ва спорт университети ректори, и.ф.д.
Р.Х.Эргашев – ҚарМИИ профессори, и.ф.д.
И.С.Тўхлиев – СамИСИ профессори, и.ф.д.
М.М.Мухаммедов – СамИСИ профессори, и.ф.д.
К.Б.Уразов – СамИСИ профессори, и.ф.д.
Қ.Ж.Мирзаев – СамИСИ каф. мудири, и.ф.д., профес.
Б.И.Исроилов – ТДИУ профессори, и.ф.д.
Г.М.Шодиева – СамИСИ профессори в.б., и.ф.д.
Б.Абдукаримов – СамИСИ профессори, и.ф.н.
Р.Қобилов– Самарқанд вилояти ҳокими ўринбосари
С.Н.Тошназаров – СамИСИ кафедра мудири, и.ф.д.
Р.Н.Нормахматов – СамИСИ профессори, т.ф.д.
О.М.Пардаев – СамИСИ декани, и.ф.д.
М.Т.Алимова – СамИСИ профессори, и.ф.д.
З.Дж. Адилова – ТДИУ профессори, и.ф.д.

МУНДАРИЖА:

НАЗАРИЯ ВА МЕТОДОЛОГИЯ	
Мурод Мухаммедович Мухаммедов, Зарина Муродовна Мухаммедова Туризмни давлат томонидан тартибга солиш ва қўллаб-қувватлаш – инвестицион ресурслар самарадорлигини оширишнинг асосий йўналишлари	5
Искандар Суюнович Тухлиев, Сарвар Адхамович Абдухамидов, Мафтуна Кенжаевна Дустова Минтақавий туристик маҳсулотни ишлаб чиқиш орқали янги истиқболли туризм йўналишларини шакллантириш	8
Шоира Азимовна Мусаева, Дилфуза Илхомовна Усмонова Ўзбекистон Республикасида ишбилармонлик туризмининг ташкилий-иқтисодий механизмини такомиллаштириш йўллари	13
Bekjon Shukurillayevich Musayev Mehmonxona xodimlarining iste’molchilar bilan muomala qilishning etika qoidalari	20
Зумрад Исламовна Усманова Туризм соҳасида “рекреация”, “рекреацион фаолият”, ва “рекреацион хизматлар” тушунчаларининг ижтимоий-иқтисодий моҳияти	23
Диёр Ҳақбердиевич Холмаматов Меҳмонхона хизматлари бозорини сегментлашнинг ўзига хос жиҳатлари	29
Зиёвуддинхон Тошболта ўғли Бакаев Ички ва кирувчи туризм фаолиятининг ташкилий-иқтисодий механизмларини такомиллаштиришга таъсир кўрсатувчи турдош соҳаларнинг роли	32
ИННОВАЦИЯ ВА РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТ	
Абдулахад Нематович Рахимов Иқтисодий модел параметрларини тақсимланган ЛАГ усулида таҳлил қилиш	37
Умида Мизробовна Носирова Инновации в туризме: теоретический аспект	40
Fazilat Esirgapovna Jomonqulova, Nuriddin Tojiyev Turizmda axborot texnologiyasining innovatsion g`oyalari	47
ТУРИЗМ ВА МЕҲМОНХОНА ХЎЖАЛИГИ	
Искандар Суюнович Тухлиев Пандемиядан кейин қайта тикланиш шароитида Ўзбекистон ички туризмини ривожлантиришнинг стратегик режасини шакллантириш	51
Рахматулла Ҳайитбоев Ўзбекистоннинг чўл минтақаларида туризмни ривожлантириш йўналишлари	55
Нурали Эшниязович Ибадуллаев Самарқанд вилоятининг туристик ресурслари ва улардан фойдаланиш имкониятлари	59
Акрам Абдурахмонович Азизқулов Имом Али Суғдий даҳмаси зиёрат туризми объекти сифатида	66
Dilfuza Zoxitovna Norkulova Jismoniy imkoniyati cheklangan insonlar turizmini tashkil etishda zarur sharoitlarni yaratishning o‘rni va ahamiyati	70
Zafar Odilovich Raximov, Malika Bobir qizi Doniyorova Mehmondo‘stlik industriyasida qariyalarning ovqatlanish masalalari	76
Сусанна Сейрановна Алиева Вопросы повышения безопасности предоставляемых туристических услуг	79

Aziza Olimjonovna Asadova, Dilfuza Zoxitovna Norkulova Nostalgik (qo‘msash) turizmini tasniflanishi	83
Зариф Орипович Ахроров, Бобур Бахтишодович Собиров Ўзбекистонда экстремал туризмни ривожлантириш истиқболлари	88
Азиза Пирмаматовна Махмудова, Абдуғани Мелиев Туризм бозорида экотуризмга бўлган талабни таъминлаш истиқболлари	93
Sanjarbek Komiljon o‘g‘li Boyjigitov Mamlakatimizda faol turizm turlarini rivojlantirishning nazariy va amaliy masalalari	96
Моҳигул Эркиновна Аҳтамова Самарқанд вилоятида экотуризм объектларини тизимлаштириш	100
Шавкат Собирович Олтаев Туризм соҳасини самарали ривожлантиришнинг устувор йўналишлари	105
Zumrad Islamovna Usmanova, Dilnoza Baxodirovna Egamkulova, Davlatbek Baxodirovich Egamkulov O‘zbekistonda etnografik turizmni rivojlantirishning o‘ziga xos xususiyatlari	108
Акбаржан Сабиржанович Мадаханов, Мавжуда Кахаровна Ботирова, Шоирахон Тилаволдиевна Газиева Хонободда соғломлаштирувчи туризмни ривожлантиришнинг реал ва потенциал имкониятлари масаласига доир мулоҳазалар	111
Sarvar Adxamovich Abduhamidov, Azizjon Shukrilloyevich Berdimurodov O‘zbekistonning mintaqaviy turistik marshrutlar ishlab chiqish imkoniyatlari va istiqbollari	116
Фируз Фахритдинович Зохидов Самарқанд вилоятида ички туризмнинг ижтимоий-иқтисодий самарадорлигини ошириш: муаммолар ва уларнинг ечимлари хусусида	122
Азиза Юсуфбековна Талибова Ўзбекистоннинг музейларида туризм экскурсия хизматларини ривожлантириш йўллари	126
Фарход Фуркатович Мухамаджанов Маданий мерос объектларини сақлашдаги муаммолар ва улардан туризм соҳасида фойдаланиш имкониятлари	131
Соҳибжон Шербой ўғли Тўрабеков Туризм соҳасидаги банд аҳоли сонини оширишда “MICE туризм”нинг аҳамияти ва уни ривожлантиришнинг устувор йўналишлари	135
Гулмира Раббоновна Турсунова Туризм соҳасида турпакетни ишлаб чиқиш тамойиллари	140
Мубин Хабибжонович Хамитов Меҳмонхона хўжалигида сервис сифатини баҳолаш ва мижозларнинг мамнунлик даражасига таъсир этувчи омилларни аниқлаш	147
Сарвар Адхамович Абдухамидов Ўзбекистон вилоятларини туристик минтақалар сифатида таҳлил қилиш ва баҳолаш	154
Рахматулла Ҳайитбоев, Фарход Бекназаров Зиёрат туризми: Султон Увайс ота Қараний зиёратгоҳи	160

ИНВЕСТИЦИЯ	
Дилноза Азаматовна Нематова Туризмнинг ЯИМдаги улушини ошириш ҳамда ички туризм соҳасига инвестицияларни жалб қилиш	164
КИЧИК БИЗНЕС ВА ОИЛАВИЙ ТАДБИРКОРЛИК	
Гулнора Мардиевна Шадиева, Дилшода Сафарова Туризм соҳасида тадбиркорликни ташкил этиш ва уни ривожлантириш имкониятлари	168
МЕНЕЖМЕНТ ВА МАРКЕТИНГ	
Zafar Odilovich Raximov Turizm sohasi rivojlanishini strategic rejalashtirishda logistika yondashuvini qo‘llash xususiyatlari	174
Азиза Пирмаматовна Махмудова Экотуризм самарадорлигини баҳолашда маркетинг ахборот тизимидан фойдаланиш хусусиятлари	177
Mo‘min Shavqiddin o‘g‘li Muxiddinov Mehmonxona xo‘jaligida sifatni boshqarish	183
БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИ, ИҚТИСОДИЙ ТАҲЛИЛ ВА АУДИТ	
Мамаюнус Қаршибаевич Пардаев, Ботир Рахматуллаевич Пардаев Туристик хизматларни кўрсатувчи корхоналарнинг иқтисодий хавфсизлиги ўзгаришига таъсир этувчи омиллар ва уларни ҳисоблаш йўллари	187
Немат Умарович Худайбердиев, Учқун Абдухалилович Ширинов Туристик-меҳмонхона мажмуалари харажатлари ҳисобини такомиллаштириш	193
ТАЪЛИМ, КАДРЛАР ТАЙЁРЛАШ ВА ПЕДАГОГИКА	
Адхам Итолмасович Рахматов Туризм соҳасида юқори малакали кадрларни тайёрлаш моделининг яратилиш тартиби	199
Sanobar Bakhriddinovna Kipchakova The role of planning a lesson or a sequence of lessons in the educational process	203
ЭЪТИБОРГА МОЛИК МАСАЛАЛАР	
Мамаюнус Қаршибаевич Пардаев Инсоннинг руҳияти ва кечинмалари ҳақида савол-жавоблар	207
ИБРАТЛИ БИТИКЛАР	
Билиб қўйинг	208

НАЗАРИЯ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Мурод Мухаммедович Мухаммедов – СамИСИ, “Иқтисодиёт назарияси” кафедраси профессори, и.ф.д.
Зарина Муродовна Мухаммедова – СамИСИ “Молия” кафедраси доценти, PhD

ТУРИЗМНИ ДАВЛАТ ТОМОНИДАН ТАРТИБГА СОЛИШ ВА ҚЎЛЛАБ-ҚУВВАТЛАШ – ИНВЕСТИЦИОН РЕСУРСЛАР САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШНИНГ АСОСИЙ ЙЎНАЛИШЛАРИ

Аннотация: мақолада туризм соҳасини давлат томонидантартибга солиш ва қўллаб-қувватлаш – инвестицион ресурслар самарадорлигини оширишнинг асосий йўналиши эканлиги ҳақида фикр ва мулоҳазалар келтирилган.
Калит сўзлар: инвестицион ресурслар, меҳнат ресурслари, самарадорлик, туристик салоҳият, лицензиялаш, стандартлаштириш, туризмни тартибга солиш, туризмни қўллаб-қувватлаш.

Кириш. Жаҳон амалиёти шундан далолат берадики, ҳозирги замонда меҳнат ресурсларининг сифати, “инсон капитали”нинг салоҳияти миллий иқтисодиёт рақобатбардошлигини таъминлашнинг асосий омили ҳисобланади. Мамлакат миллий иқтисодиётининг асосий қисми ишчи кучи ресурслари улушига тўғри келади. Демак, ишчи кучига инвестицияларни устун даражада йўналтириш миллий иқтисодиётни ўстириш, барқарор ривожланишнинг асосий шарти бўлиб хизмат қилади.

Ўзбекистонда давлат ташаббуси билан амалга оширилаётган кенг қамровли ислоҳотлар доирасида туризм мамлакатнинг устун суръатлар билан ривожланиши лозим бўлган энг истиқболли стратегик тармоғи сифатида белгиланган. Давлатнинг туризмни тартибга солиши кенг қамровли тушунча бўлиб, унинг моҳияти турли манбаларда турлича талқин этилган[1]. Тадқиқотчиларнинг фикрига кўра, умумий ҳолда у мамлакатни ёки алоҳида минтақаларни ривожлантириш манфаатлари йўлида туризм бозорида туристик хизматларга талабнинг ҳажмига таъсир этувчи омиллар билан унинг таклифини таъминлаб берувчи омилларни мувофиқлаштириш, талаб ва таклиф ҳажмини кенгайтириш чора-тадбирларини ишлаб чиқиш ва амалиётга татбиқ этишдан иборат. Тадқиқотчилар туризм соҳасида давлатнинг алоҳида туристик фаолият турларини тартибга солишни лицензиялаш, стандартлаштириш орқали амалга оширилишига эътибор қаратганлар[2].

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. М.М.Рамадонова ва М.А.Макарченко ўзларининг “Туризм фаолиятини давлат томонидан тартибга солиш” номли асарида туристик фаолиятни тартибга солиш усуллари, воситалари ва шаклларини ёритиб берган[3].

В.И.Новичков, М.Ю.Полозковлар ўзларининг “Ривожланган мамлакатларда туризмни давлат томонидан тартибга солиш тажрибасини таҳлил қилиш” номли мақоласида ривожланган мамлакатларда туризмни давлат томонидан тартибга солиш тажрибаларини таҳлил қилишга эътибор қаратганлар[4].

Тадқиқот методологияси. Тадқиқот жараёнида тизимли ёндашув, абстракт-мантиқий таҳлил, омилли таҳлил, индукция ва дедукция усулларидан самарали фойдаланилган.

Таҳлил ва натижалар. Миллий иқтисодиёт таркибида туристик фаолият – бу нафақат саёҳатчиларга хизмат кўрсатишни ташкил этиш, балки давлат даромадларини кўпайтириш манбаи ҳамда ялпи ички маҳсулот ҳажмини оширишнинг муҳим омилидир.

[1] https://donampa.ru/images/document/repablic_o/2/22.pdf
[2] Туризм бозорини давлат томонидан тартибга солишда инновацияларнинг тутган ўрни. [Электрон ресурс]. – Кириш йўли: http://library.ziyonet.uz/ru/book/36701
[3] Рамадонова М.М., Макарченко М.А. Государственное регулирование туристической деятельности //Альманах научных работ молодых ученых университета ИТМО. – 2016. – С. 211-213.
[4] Новичков В. И., Полозков М. Ю. Анализ опыта государственного регулирования туризма в развитых странах //Journal of new economy. – 2008. – №. 3 (22). – С. 46-49.

Туристик салоҳиятдан унумли фойдаланаётган мамлакатларнинг илғор тажрибаси ушбу тармоқни аҳоли даромадларини кўпайтириш ва унинг ҳаёт фаровонлигини юксалтириш каби муҳим муаммоларини ҳал этишда самарали фойдаланиш мумкинлигидан далолат беради. Шу сабабли дунёнинг кўп мамлакатларида туризм соҳасида, туристик хизматларнинг ҳажмини ошириш ва сифатини яхшилаш масалалари давлат макроиқтисодий сиёсатининг устувор йўналишига айланган. Шуниси диққатга сазоворки, туризмни ривожлантириш, унинг салоҳиятини юксалтиришга давлат томонидан кучли эътибор қаратилаётган, ушбу соҳани давлат қаттиқ қўллаб-қувватлаётган мамлакатлардагина туризм соҳаси тез суръатлар билан ривожланиш, жаҳон бозорида рақобатбардош бўлиши мумкин. Бунинг асосий сабаби шундаки, туристик маконнинг жозибадорлиги кўп жиҳатдан мамлакатда давлат томонидан амалга оширилиши мумкин бўлган ишлар билан боғлиқ: туристларнинг хавфсизлиги, туристлар хизматларини расмийлаштириш, йўл-транспорт ва ахборот коммуникациялари ва бошқалар.

Давлат нафақат туризм бозорини тартибга солиш воситасида, балки турли йўллар билан инвестицион фаолиятнинг ўзини тартибга солиш воситасида ҳам соҳага жалб этилган инвестицион ресурслар иқтисодий самарадорлигига кучли таъсир кўрсатишини алоҳида таъкидламоқчимиз.

Шунингдек, туризмнинг ривожланишига ташқи таъсир кўрсатишда бюджет ҳисобидан давлат инвестициялари ҳам муҳим рол ўйнайди. Айниқса, бозорда вазият ёмонлашган, туристик хизматларга талаб сусайиб кетган пайтларда хусусий инвестициялар кескин қисқаради, инқироз юзага келади. Ана шундай вазиятда давлат инвестициялар орқали инқирозга ва унинг энг салбий оқибати – ишсизликка қарши курашади, туристик корхоналар инвестицион салоҳиятни юксалтиришга ёрдам беради.

Яқин ва узоқ келажакда туризм олдига қуйилган муҳим стратегик вазифаларнинг бажарилиши давлатнинг ва унинг туризмни ривожлантиришга масъул бўлган тузилмаларининг фаол иштирокисиз амалга ошмайди. Меҳнат тақсимоти чуқурлашиб бораётган мураккаб иқтисодий вазиятда ҳудудий ва миллий иқтисодиёт тармоқларининг пропорционал ривожланишини таъминлаш, уларнинг ўзаро ҳамкорлигини мувофиқлаштиришга эришиш, ижтимоий инфратузилмани жадал ривожлантириш зарурати, тўлов балансини бошқариш каби муҳим вазифаларнинг бажарилишини давлатнинг фаол иштирокини тақозо этади. Давлатнинг тартибга солиш ва назорат қилиш функциялари туризм олдида турган мураккаб вазифаларни муваффақиятли бажаришнинг асосий шартларидан бири ҳисобланади. Бундан ташқари, глобаллашган жаҳон бозорида рақобат кураши кескин тус олган ҳозирги оғир вазиятда давлатнинг тармоқни иқтисодий қўллаб-қувватлаш сиёсати ҳам ўта муҳим аҳамият касб этади.

Ана шулардан келиб чиққан ҳолда, туризм соҳасини тартибга солиш бўйича давлатнинг асосий вазифаларини белгилаб беришни лозим деб топдик. Булар:

- ички ва ташқи туризм учун мамлакатда қулай муҳит яратиш, мамлакат ҳамда туристик объектлар туристик салоҳиятини ва жозибадорлигини ошириш чора-тадбирларини амалга ошириш;
- туризм соҳасига оид қонуний-меъёрий ҳужжатларни такомиллаштириш;
- туризмга дахлдор корхоналар фаолиятини ўзаро мувофиқлаштириш, туризм инфратузилмасини ривожлантириш;
- туризм соҳасига оид давлат сиёсати тамойилларини ишлаб чиқиш ва уларни ҳаётга татбиқ этиш;
- инновация ва инновацион фаолиятни қўллаб-қувватлаш ва рағбатлантириш орқали туристик хизматлар бозорини кенгайтиришга ва уларнинг жаҳон бозорида рақобатбардошлигини оширишга кўмаклашиш.

Давлатнинг туризмни тартибга солиш сиёсати мақсади, тамойиллари ва асосий йўналишларини таҳлил қилиш асосида, уларда умумлашган ҳолда қуйидаги иккита бош йўналишларни ажратиб кўрсатишни лозим топдик:

- биринчиси, бозорнинг ўзини тартибга солиш стихияли механизмларига прогноз

кўрсаткичлар ва давлат дастурларини ишлаб чиқиш асосида “талаб-таклиф” тизимида нисбатларни мувозанат ўрнатиш орқали таъсир кўрсатиш, туристик маҳсулот ва хизматларга талабни ҳамда уларнинг таклифини рағбатлантириш чора-тадбирларини қўллаш йўли билан туристик бозорни кенгайтириш, тармоқда ишлаб чиқариладиган ЯИМ ҳажмини кўпайтириш.

- иккинчи йўналиш, давлатнинг ижтимоий сиёсатини амалга ошириш билан боғлиқ бўлиб, бозор иқтисодиётини аҳолининг кам таъминланган қатламларини ижтимоий ҳимоясига йўналтирилган. Болалар, ёшлар, кексалар, ногиронлар вааҳолининг бошқа ночор қатламлари бозор иқтисодиёти шароитида давлат ҳимоясига эҳтиёж сезадилар. Давлатнинг фаол аралашувисиз бозорнинг ўз-ўзини тартибга солиш механизмларининг кучли таъсири остида аҳоли турли тоифалари ўртасида моддий табақаланиш янада чуқурлашади, иқтисодий ночор аҳоли қатламларининг турмуш даражаси эса янада ёмонлашади.

Бундан ташқари, Қонунда “Туризм соҳасига инвестицияларни жалб қилиш ва инвестициялар киритиш учун қулай шарт-шароитлар яратиш” (2-боб, 6-моддаси) давлат тартибга солиш сиёсатининг алоҳида банди сифатида киритилган.[1] Ушбу банднинг соҳага инвестицияларни жалб этиш орқали нафақат туризм ривожланишига, унинг ихтиёридаги инвестицион ресурслар мутлақ миқдорининг ўсишига, тармоқнинг инвестицион салоҳиятини юксалтиришга, балки соҳа инвестицион ресурслари таркибида сифат ўзгаришларини таъминлашга, инновацион омиллар ҳисобига инвестицион ресурслар иқтисодий самарадорлигини кескин ошириш имконини беради.

Кейинги йилларда амалга оширилган тадқиқотлар натижасида бир қатор иқтисодчилар хорижий инвестицияларни инновацион жараёнларни жадаллаштиришнинг муҳим воситаси эканлигини илмий жиҳатдан асослаб бердилар[2]. Олимларнинг хорижий инвестицияларнинг инновацион табиатини инкор қилишга бизда ҳеч қандай мантиқий ёки илмий асослар йўқ. Аксинча, бизнинг бу борадаги хулосамиз шундан иборатки, нафақат хорижий инвестициялар, маҳаллий инвестициялар ҳам тармоқда инновацион жараёнларни жадаллаштиришнинг ягона манбаи ҳисобланади. Ўз навбатида, инновацияларга инвестициялар соҳага жалб этилган инвестицион ресурслар иқтисодий самарадорлигини оширишнинг, уни интенсив омиллар асосида ривожлантиришнинг асосий йўли ҳисобланади. Туризмда инновацияларга инвестицияларни фаоллаштириш муаммолари ва уларнинг ечимлари хусусидаги фикр-мулоҳаза ва таклифлар мазкур бобнинг навбатдаги иккинчи параграфида батафсил ёритиб ўтамиз.

Хулоса ва таклифлар. Хулоса сифатида шуни таъкидлашимиз керакки, давлатнинг туризм соҳасини ривожлантириш ҳамда тармоқда инвестицион-инновацион жараёнларни жадаллаштиришга таъсирини кучайтириш учун бир неча йўналишларда уни қўллаб-қувватлаш фаолиятини фаоллаштириш лозим. Кейинги йилларда давлат бюджети ҳисобидан туристик йўналишлар бўйича транспортни ривожлантириш, йўл коммуникацияларини яхшилаш, дам олиш инфратузилмасини такомиллаштириш, малакали кадрлар тайёрлаш, уларни қайта тайёрлаш борасида кенг кўламли тадбирлар амалга оширилмоқда.

Ўзбекистонда туризм соҳасининг инновацион ривожланишини давлат томонидан қўллаб-қувватлашнинг истиқболли йўналишларидан бири сифатида саёҳатчиларга ҳамда маҳаллий аҳолига туризм соҳасига хос ахборотларни бепул етказиб беришни таъминловчи ахборот марказларини ташкил этиш масалалари қаралиши лозим деб ўйлаймиз.

Шунингдек, юқорида давлатнинг туризмни тартибга солиш сиёсати тамойиллари ва асосий йўналишларини умумлашган ҳолда иккита бош йўналишларини кўрсатиб ўтдик,

[1] Ўзбекистон Республикасининг ЎРҚ-549-сонли “Туризм тўғрисида”ги Қонуни. 2019 йил 18 июл. [Электрон ресурс]. – Кириш йўли: http://lex.uz

[2] Огай Т. Инносранные инвестиции в развитии туризма. Т.: 2013. // https://knowledge.allbest.ru; Асланова Д.Х, Сафаров Б.Ш., Хайруллаев А. Роль инноваций, и их значение в инвестициях на рынке туристских услуг в Узбекистане. // https://economyandbusiness.ru; Минаков А.В. Рольиностранного инвестирования в активизации инновационной деятельности в условиях неопределённости. // https://naukarus.com; Дерюгин И.А., Звягинцев *А.А*. Привлечение иностранных инвестиций как фактор инновационного развития КНР. // https://web.economica.cosnauka.ru.

ҳар иккала ҳолатда ҳам туризмга жалб этилган инвестицион ресурслардан фойдаланиш самарадорлигининг ўсишига эришилади. Биринчи йўналиш туризмни ривожлантиришни интенсивлаштириш, ресурсларни тежаш, фан ва таълимни рағбатлантириш, тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш орқали соҳага жалб этилган инвестицияларнинг иқтисодий самарадорлигини оширади. Иккинчи ҳолатда эса туризмнинг ижтимоий функцияларини кучайтириш орқали инвестицион ресурслардан фойдаланиш ижтимоий самарадорлигини оширишга эришилади.

М. Мухаммедов, З. Мухаммедова **Регулирование и поддержка туризма государством – основные направления повышения эффективности инвестиционных ресурсов**	**M. Mukhammedov, Z.Mukhammedova** **Regulation and support of tourism by the state - the main directions for increasing the efficiency of investment resources**
Аннотация: в статье представлены выводы и заключения о государственном регулировании сферы туризма, как одного из основных направлений повышения эффективности инвестиционных ресурсов. **Ключевые слова:** инвестиционные ресурсы, трудовые ресурсы, эффективность, туристский потенциал, лицензирование, стандартизация, регулирование туризма, поддержка туризма.	**Abstract:** the paper presents the conclusions on the state regulation of the tourism sector, as one of the main directions for improving the efficiency of investment resources. **Keywords:** investment resources, labor resources, efficiency, tourism potential, licensing, standardization, tourism regulation, tourism support.

Искандар Суюнович Тухлиев – СамИСИ “Туризм” кафедраси профессори, и.ф.д.
Сарвар Адхамович Абдухамидов – СамИСИ “Туризм” кафедраси мудири, PhD
Мафтуна Кенжаевна Дустова– СамИСИ магистранти

МИНТАҚАВИЙ ТУРИСТИК МАҲСУЛОТНИ ИШЛАБ ЧИҚИШ ОРҚАЛИ ЯНГИ ИСТИҚБОЛЛИ ТУРИЗМ ЙЎНАЛИШЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ

Аннотация: мақолада минтақавий туристик маҳсулотни ишлаб чиқиш орқали янги туризм йўналишларни шакллантириш бўйича тадқиқотлар олиб борилган ва тегишли таклифлар ишлаб чиқилган. Шунингдек, тадқиқотлар давомида Ўзбекистоннинг мавжуд туристик маршрутларида ҳудудлардаги туристик салоҳиятдан фойдаланиш даражаси ҳамда 149 та туристик маршрутларнинг давомийлик вақти таҳлил қилинган.
Калит сўзлар: туризм, минтақа, минтақавий туризм, туристик салоҳият, самара, турмаҳсулот, турмаршрут, тур кунлари, туристик ресурслар, туризм жозибадорлиги, хорижий туристлар, иқтисодиёт.

Кириш. Туризм соҳаси иқтисодиётнинг бошқа тармоқлари учун самарали катализатор вазифасини ўтайди. Шу билан бирга туризмнинг ривожланиши тартибга солинмаса ва режалаштирилмайдиган бўлса, салбий иқтисодий масалалар рўй бериши мумкин. Масалан, товар ва хизматлар импортининг улуши ортиши ёки туристик объект ва хизматларнинг хорижликлар томонидан назорат қилиниши ҳамда бошқарилиши. Бундай ҳолатда хорижий валюта шаклидаги тушумлар миқдори камайиб кетади ва маҳаллий аҳолининг хорижликларга нисбатан норозилик кайфияти шакллана бошлайди.

“Туризм соҳаси миллий иқтисодиётнинг бир тармоғи сифатида ўзига хослиги, унинг маҳсулоти муайян турдаги хизматлардан фойдаланишга бериладиган ҳуқуқ бўлиб, бу хизматларнинг ўзи эса иқтисодиётнинг бошқа тармоқларида яратилади”[3]. Туризм соҳасининг мамлакат иқтисодиётига кўрсатаётган ижобий таъсири, қачонки у мамлакатда ҳар томонлама ривожлантирилгандагина, яъни хизматлар иқтисодиётига айлантирилганда-гина амалга оширилади. Умуман олганда, туризм самарадорлиги унинг мамлакатдаги бошқа тармоқлар билан биргаликда ва ўзаро ҳамкорликда ривожланиши зарур.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. Туризм соҳасини ривожлантириш, туристик маршрутлар ишлаб чиқиш бўйича хорижий давлатларда бир қатор тадқиқот ишлари амалга оширилган. Жумладан, хорижий олимларидан А.Ю.Александрова [4], В.А.Квартальнов [5], Л.В.Ковынева [6], А.Б.Косолапов [7], Н.А.Зайцева [3] каби олимларнинг илмий изланишлари муҳим аҳамият касб этади..

Мамлакатимиз туризм соҳасини ривожлантиришнинг ташкилий-иқтисодий ва методологик жиҳатлари И.С.Тухлиев [1], М.Қ.Пардаев [8], Н.Э.Ибадуллаев [9], М.Р.Усманов [10] С.А.Абдухамидов [1,2], Р.Хайитбоев [11-13] ва бошқаларнинг тадқиқот ишларида атрофлича ёритилган.

Тадқиқот методологияси. Тадқиқот иши давомида кузатиш, қиёслаш, тизимли ва қиёсий таҳлил каби усуллардан фойдаланилган.

Таҳлил ва натижалар. Туризм соҳаси хозирги вақтда халқ хўжалигининг муҳим таркибий қисми бўлиб, у миллий иқтисодиётнинг барча жабҳаларига амалий таъсир этиб келмоқда. Шу билан бир қаторда, унинг ижтимоий-иқтисодий аҳамияти ҳам тобора ортиб бормоқда.

Ўзбекистон замонавий туризм индустриясини ривожлантириш учун барча зарур ресурсларга эга. Буюк Ипак йўли устида жойлашган Ватанимиз қулай табиий-иқлим шароитларига, бой тарихий, маданий меросга ва айни пайтда ҳам ички, ҳам халқаро туризмни ривожлантириш учун юқори салоҳиятга эга. Бугунги кунда дунёвий аҳамиятга молик юзлаб тарихий ёдгорликлар, юртимизда яшаётган халқларнинг маънавий-этник мероси, тоғлар, дашт ва чўлларни ўз ичига олган гўзал ва бетакрор табиати ҳамда замонавий инфратузилма – буларнинг барчаси дунёнинг турли бурчакларида яшайдиган халқларни Ўзбекистонга жалб қилмоқда. Аммо, таъкидлаш лозимки, мамлакатимизнинг туристик ресурслари ҳали тўлалигича ўрганилгани йўқ. Айрим ҳудудлардаги ресурслар фақатгина маҳаллий аҳолигагина маълумлигича қолмоқда. Шундай экан, уларни янги туристик маршрутлар ишлаб чиқишда фойдаланиш учун ҳар томонлама тадқиқ қилиш бугунги куннинг долзарб масалаларидан бири ҳисобланади.

Мамлакатни модернизациялаш босқичида туризм ва меҳмондўстлик индустрияси соҳасидаги ечимини кутиб турган масалалар қаторида янги йўналишлар бўйича туристик маршрутларни ишлаб чиқиш долзарб масала бўлиб турибди.

Бугунги кунда ҳукуматимиз томонидан туризм соҳасига миллий иқтисодиётнинг стратегик сектори мақоминиг берилиши, унинг истиқболда ривожланишига катта замин яратди. Шу туфайли, юртимиз бўйлаб саёҳат қиладиган маҳаллий ва хорижий туристларга сифатли хизмат кўрсатиш учун яратиладиган туристик маршрутларимизнинг жозибадорлигини ва бу орқали туристик маҳсулотларимизга бўлган туристларнинг қизиқишини ошириш талаб қилинмоқда.

Маршрут – французча marche-юриш, олдинга ҳаракат, route-йўл, рус тилида ҳам марш-олдинга юришҳисобланади. Маршрут сўзи аниқланган, белгиланган йўлни билдиради. Маршрут сўзи фақат туризм соҳасига тегишли эмас балки, инсонларнинг туризм билан боғлиқ бўлмаган доимий, мунтазам равишда маълум томонга аниқроғи, ўзига маълум географик манзилга ҳаракатланишини ҳам англатади.

Маршрутнинг узоқ-яқинлигига қараб инсон ҳаракатланиш воситасини танлайди. Масалан, Самарқанддан Жиззахга борувчи киши албатта авто-мобил, автобус ёки поезд транспорти турларидан бирини танлайди. У ҳеч қачон Жиззахга самолётда бориш учун ҳаракат ҳам, орзу ҳам қилмайди. Чунки, Самарқанддан Жиззахга самолёт билан бориш маршрути йўқлигини жуда яхши билади. Лекин, Жиззахга велосипед, мотоцикл, арава, от, эшак ёки туя билан ҳам бориш мумкин. Бу транспорт инсоннинг илмий-техника тараққиёти давригача бўлган ҳаракатланишида фойдаланган транспорт хил-ларидир [11].

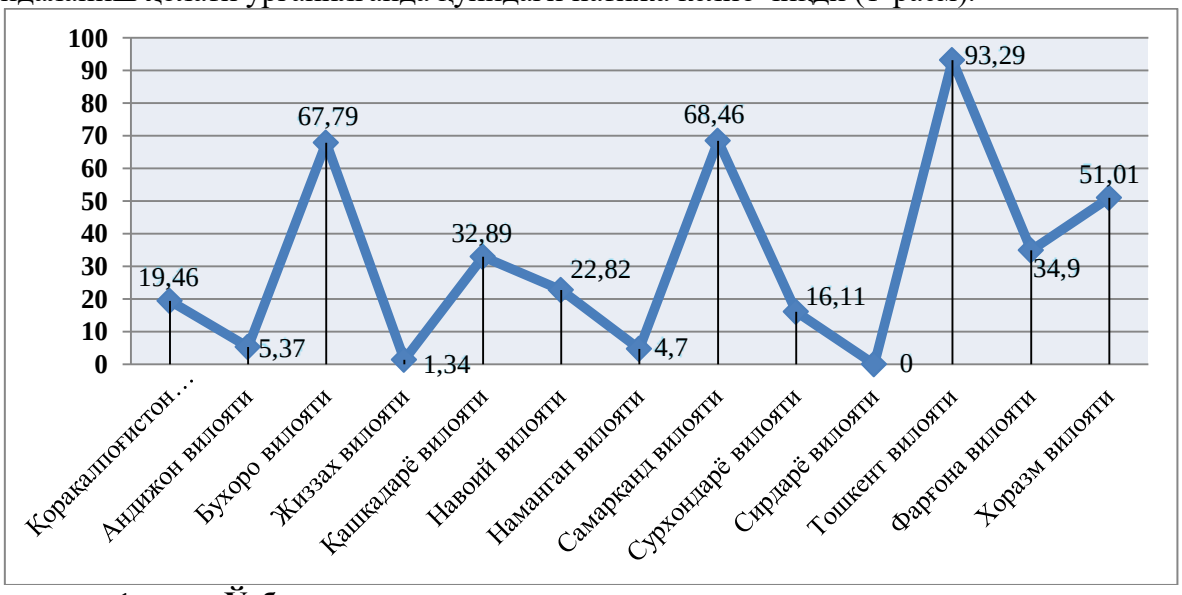
Энди, туристик маршрут дейилганда бу йўлдан турист мақомини олган якка инсон ёки инсонлар гуруҳининг туристик фаолиятларда юрадиган, ҳаракатланадиган, маълум бир маконга борадиган ва қайтадиган йўли тушунилади.

Қайд қилинганлардан хулоса қилиш мумкинки, туризмни ривожлантиришнинг му-

ҳим асосларидан бири туристик ресурсларга маршрутлар ишлаб чиқиш ҳисобланади. Туристик маршрутларни ишлаб чиқишнинг туризм ривожига таъсири назарий жиҳатдан яна бир имкониятга боғлиқ. Бу имкониятлар туризм объектида ва туризм маршрути давомида туристларга хизмат қиладиган инфратузилмаларнинг ҳосил бўлишидир. Туристик ресурсга – объектга туристларнинг келиши бошланганидан маҳаллий аҳолида туристларга хизматлар кўрсатиш истаги пайдо бўлади, туристларнинг нималарга қизиқишини, уларнинг эҳтиёжларини ўргана бошлайди. Шу тариқа туристик объектда ва туристик маршрут бўйлаб ўзига хос бўлган кичик-кичик туристик инфратузилмалар пайдо бўлади.

Туристик маршрутлар яратишнинг яна бир муҳим томони шундаки, туристик маршрутда туристик оқимнинг кучайиши ички туризмда ҳам халқаро туризмда ҳам эллар, халқлар ва миллатлар ўртасида танишув, дўстлашув, ўзаро ҳамкорлик ришталари ҳосил бўлади. Ҳозирча бундай дўстона алоқалар асосан шаҳарлар аҳолиси билан чет элликлар ўртасида юз бермоқда. Бу ҳолатнинг асосий сабаблари чет эллик туристларни ҳанузгача шаҳарларимиздан ташқаридаги табиат минтақаларига, ландшафтларига, қўриқхоналари ёки сув ҳавзаларига жалб қилаолмаганимиздадир [11].

Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг “Ўзбекистонда туризм” номли статистик тўплами маълумотлари бўйича, бугунги кунда республикамизда 149 дан ортиқ турдаги туристик маршрутлар амал қилмоқда. Мазкур рўйхат, Ўзбекистон Республикаси туризмни ривожлантириш Давлат қўмитаси қошидаги “Туризм ўқув-консалтинг маркази” ДУК томонидан ўтказилган Ўзбекистон Республикасида туристик фаолият субъектлари томонидан амалга ошириладиган туристик қатновлар кузатувлари асосида ишлаб чиқилган. Мазкур рўйхат бўйича фаолият кўрсатаётган туристик маршрутларда Ўзбекистон Республикаси ҳудудларининг туристик салоҳиятидан фойдаланиш ҳолати ўрганилганда қуйидаги натижа келиб чиқди (1-расм).

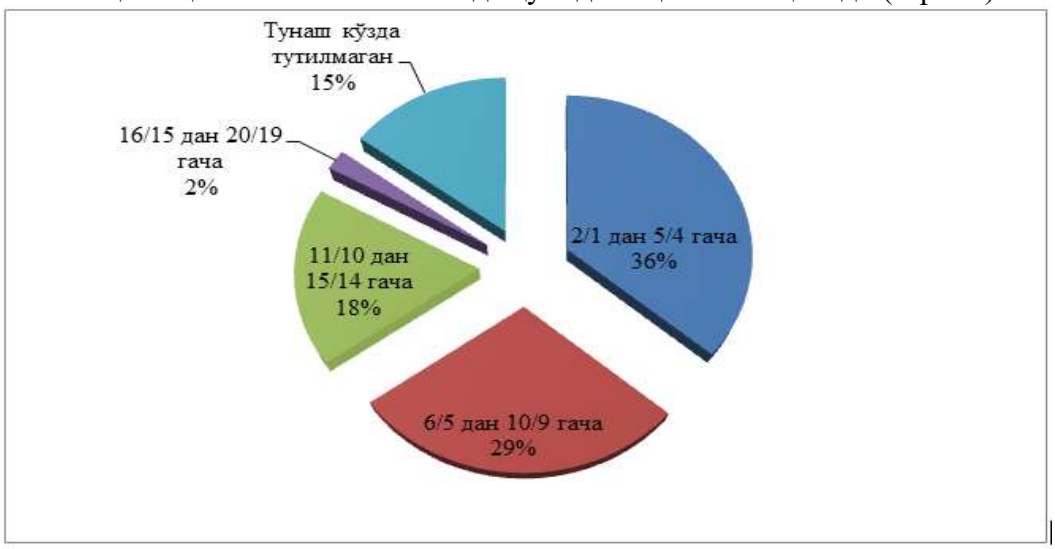
1-расм. **Ўзбекистоннинг мавжуд туристик маршрутларида ҳудудлардаги туристик салоҳиятдан фойдаланиш даражаси (%)**

Расмда (1) Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг статистик тўпламида келтирилган 149 та туристик маршрутларнинг Республикамиз вилоятларини қамраб олиш даражаси акс эттирилган.

Ушбу расм маълумотларини таҳлил қилар эканмиз, бугунги кунда фаолият кўрсатаётган туристик маршрутларимиз анъанавий тарзда ишлаб чиқилаётганлигини, мамлакатимизнинг барча ҳудуд ва минтақаларини қамраб олмаганлигини кўришимиз мумкин. Шунингдек, ишлаб чиқилган туристик маршрутларда асосан бугунги кунда туристик марказ сифатида эътироф этилаётган Тошкент, Самарқанд, Бухоро ва Хоразм вилоятлари жой олган ва туристик маршрутларни қамраб олиш даражаси мос равишда 149 та туристик маршрут 93,29 %, 68,46%, 67,79% ва 51,01%ни ташкил этмоқда. Андижон (5,37%),

Наманган (4,7%), Жиззах (1,34%) вилоятларига деярли туристик маршрутлар ишлаб чиқил-маётганлиги, Сирдарё вилояти эса умуман четда қолаётганлигини кўришимиз мумкин [2].

Туризм соҳасининг самарадорлик даражасига таъсир этувчи омил-лардан бири бу туристларнинг маълум бир мамлакат ёки минтақада қолиш давомийлиги яъни тур кунлари даражаси ҳисобланади. Тур кунлари сонининг кўпайиши туристик маршрутлар ишлаб чиқиш тамойиллари ва талаблари асосида яратилишига боғлиқ. Шу нуқтаи назардан, Ўзбекистон Республикасида фаолият кўрсатаётган туристик маршрутларнинг тур кунлари давомийлигини таҳлил қилишимиз натижасида қуйидаги ҳолат аниқланди (2-расм).

2-расм. **Ўзбекистон Республикасида фаолият кўрсатаётган 149 та туристик маршрутларнинг давомийлик вақти**

Расм (2) маълумотларида кўриниб турганидек, ишлаб чиқилаётган туристик маршрутларнинг давомийлиги асосан 2 кун 1 тундан 5 кун 4 тунгача 36% ни, 6 кун 5 тундан 10 кун 9 тунгача 29% ни, 11 кун 10 тундан 15 кун 14 тунгача 18 %ни, 16 кун 15 тундан 20 кун 19 тунгача 2%ни ва умуман тунаб қолиш кўзда тутилмаган маршрутлар 15% ни ташкил этиши аниқланди.

Тадқиқотлар натижасида, туризм соҳасининг мамлакат ёки маълум бир минтақа буюджети учун даромадлилигини оширишнинг энг муҳим жиҳатларидан бири ишлаб чиқилаётган ва шу билан бирга амалга оширилаётган туристик маршрутларнинг тур давомийлигини ошириш ҳисобланади. Натижада, туристлардан олинаётган даромадлар арифметик прогрессия бўйича барқарор ўсиш тенденциясига, бошқа турдош соҳаларда айланиши яъни мултипликатив самарадорлиги нуқтаи назардан геометрик прогрессия сифатида ошиши мумкин бўлади [2].

Туристик маршрут биринчи навбатда туристик ресурсларни ўрганишни талаб қилади. Энди республикамиздаги табиий ресурслар салоҳиятига келсак, туризм ресурслари захираси ва турли-туманлиги бўйича Ўзбекистон жаҳондаги энг бой давлатлар қаторида туради. Мамлакатимиздаги фақатгина тарихий, маданий, археологик аҳамиятга эга бўлган объектлар сони 4,0 мингдан ошади. Улардан 545 таси меъморий, 575 таси тарихий, 1457 таси санъат, 550 таси археологик обидалардир. Хивада 310 та объект, Бухорода 221 та объект, Тошкент шаҳрида 144 та, Самарқандда 118 та, Жиззах вилоятида 372 та туристик объектлар бор. Шунингдек, 8 та табиий қўриқхоналар, 10 та буюртмахоналар ва 4 та миллий парклар, халқаро ва Ўзбекистоннинг “Қизил китоб”ларидаги ноёб ва эндемик ҳайвонларимиз, 391 тур эндемик ўсимликларимиз, бетакрор табиатимиз, табиий гўшалар, биологик хилма-хиллик олами экологик туризмни ривожлантиришда жуда катта туристик ресурслар ҳисобланади.

Хулоса ва таклифлар. Ҳозирги маълумотлардан маълумки, Ўзбекистоннинг 70 % ҳудудларини чўл ва адир минтақаси эгаллайди ҳамда бу минтақаларда ҳозиргача 55 та

туристик ресурслар рўйхатга олинган. Ушбу туристик объектларда туристик оқим фақатгина туристик маршрутлар яратилгандан кейингина кўпаяди [11].

Ўзбекистоннинг катта туристик ресурслар салоҳиятидан фойдаланадиган туристик фаолият субъектлари асосан бугунги кунда туристик марказлар сифатида эътироф этилаётган Тошкент, Самарқанд, Бухоро ва Хоразм вилоятларида жойлашганлигини кўришимиз мумкин. Улар томонидан ишлаб чиқилаётган туристик маршрутларда мавжуд туристик ресурсларнинг 3/1 қисмидангина фойдаланилиб келинмоқда холос.

Шундай экан, ушбу ҳудудларга ишлаб чиқиладиган маршрутларни кўпайтириш, мавжуд салоҳиятдан туристик маршрутлар ишлаб чиқишда максимал даражада фойдаланиш йўлларини ишлаб чиқиш, туристик ресурсларнинг жозибадорлигини ошириш каби ишлар бугунги кунда ҳал қилиниши лозим бўлган долзарб масалалар сирасига киради.

Бугунги кунда мамлакатимизнинг барча ҳудудларида, туристик минтақаларида жойлашган туристик ресурсларимиз, бой маданий меросимиз, бир-бирида такрорланмас урф-одатлар ва анъаналаримиздан фойдаланиш орқали жозибадор туристик маҳсулотлар яратиш давр талаби бўлиб бормоқда. Бу каби ишларни амалга ошириш мавжуд туристик салоҳиятимизнинг халқаро даражада тарғиб қилиниши заруратини келтириб чиқаради.

Муҳтарам Президентимиз Ш.Мирзиёев [15] таъкидлаганларидек, “....Чуст пичоғи, Самарқанд нони, Марғилон адраси, Шеробод анори, Олтиариқ ва Паркент узуми, Хоразм қовуни, Сурхондарё хурмоси каби машҳур брендларни ҳудудий мансублиги бўйича рўйхатдан ўтказиб, халқаро бозорда фаол тарғиб қилиш мумкин....” эканлиги ҳам туристик минтақаларимизнинг жозибадорлигини янада оширади.

Минтақавий туристик маҳсулотни ишлаб чиқиш орқали янги туристик йўналишларни шакллантириш жараёнида қуйидаги ишларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ:

1. Мавжуд туристик салоҳиятнинг ҳудудлар кесимидаги маълумотлар базасини шакллантириш, уларни рақамлаштириш ва тарғиб қилиш ишларини такомиллаштириш. Бу эса туристларнинг ҳудудлар кесимидаги оқимини кўпайтириш, туристик ҳудудларининг жозибадорлик даражасини ошириш, туристларнинг буюртмали тарларга бўлган эҳтиёжини қондириш имкониятини яратади;

2. Яратилаётган турмаршрутларда ҳудудларнинг қамраб олиниш даражасини ошириш, мажмуали туритик маршрутлар ишлаб чиқиш жараёнига кўпроқ эътибор қаратиш лозим. Бу эса туристик оқимнинг ҳудудлар кесимида текис ривожлантириш, туристларни Ўзбекистон ҳудудларида кўпроқ олиб қолиш имкониятини яратади;

3. Ўзбекистон шароитида туризмнинг истиқболли турларини ривожлантириш, ҳудудларни туризмнинг маълум бир турига ихтисослашувини аниқлаш, туристик жозибадорлик тамойилларидан юқори даражада фойдаланиш масалалари бўйича чуқур илмий-тадқиқотлар олиб боришни йўлга қўйиш лозим. Бу эса, ҳудудлар бўйича юқори самарадорликка эга бўлган туризмни ривожлантириш дастурларини ишлаб чиқиш, ҳудудларнинг туристик салоҳиятини тўлиқ ишга солиш имкониятини яратади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Тухлиев И.С., Абдухамидов С.А. Туризм: назария ва амалиёт. Дарслик. Т.: “Фан ва технологиялар нашриёт-матбаа уйи”, 2021 й.
2. Абдухамидов С.А. Минтақавий туризмнинг ташкилий-иқтисодий механизмини такомиллаштириш. Иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертацияси. С.: 2021 й.
3. Зайцева Н.А. Менеджмент в социально-культурном сервисе и туризме: Учебник. - М.: Академия, 2003. – 224 с.
4. Александрова А. Ю. География туризма. Москва, КНОРус,2010.-592 с.
5. Квартальнов В.А. Туризм: теория и практика: Избранные труды: В 5ти. т. –М.: “Финансы и статистика”, 1998
6. Ковынева Л.В. Региональный туризм : монография, – Хабаровск : Изд-во ДВГУПС, 2005. – 12 с.
7. Косолапов А.Б. Туристское страноведение. Европа и Азия: учебно – практическое пособие. – 2-е изд., стер./ А.Б.Косолапов. – М.2006-400с.

8. Пардаев М.Қ., Атабаев Р., Пардаев Б.Р. Туризм соҳасини ривожлантириш имкониятлари. Рисола. Т.: “Fan va texnoloqiya”, 2007. – 28 б.
9. Ибадуллаев Н.Э., Хамитов М.Х., Абдухамидов С.А. ва б. Минтақавий туризм. Ўқув қўлланма. С.: 2020 й.-341 б.
10. Усмонов М.Р. Ўзбекистонда туризмни ривожлантиришнинг минтақавий хусусиятлари (Самарқанд вилояти мисолида). География фан. номзоди дис. автореферати. – Т.: ЎзМУ, 2003. – 25 б.
11. Ҳайитбоев Р., Ҳайдаров С.А., Абдухамидов С.А. ва б. Туризм маршрутларини ишлаб чиқиш технологияси. Ўқув қўлланма. С.: 2016 й.-179 б.
12. Ҳайитбоев Р. Экологик туризм. Ўқув қўлланма, “Баркамол файз медиа”, Тошкент, 2018.-248 б.;
13. Ҳайитбоев Р. Ўзбекистоннинг чўлларида туризмни ривожлантириш истиқболлари. “Наврўз” нашр, Самарқанд,-163 б.
14. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг “Ўзбекистонда туризм”номли статистик тўплами.
15. https://president.uz/uz/lists/view/3887

И. Тухлиев, С. Абдухамидов, М. Дустова **Формирование новых перспективных направлений туризма путем развития регионального туристического продукта** **Аннотация:** в статье проведены исследования по формированию новых туристических дестинаций по развитию регионального турпродукта и разработаны соответствующие предложения. Также в ходе исследования был проанализирован уровень использования туристского потенциала в регионах и продолжительность 149 туристических маршрутов. **Ключевые слова:** туризм, регион, региональный туризм, туристский потенциал, эффективность, турпродукт, маршрут тура, дни тура, туристские ресурсы, туристская привлекательность, иностранные туристы, экономика.	**I. Tukhliev, S. Abdukhamidov, M. Dustova** **Formation of new perspective directions of tourism through the development of a regional tourism product** **Abstract:** the article conducted research on the formation of new tourist destinations for the development of a regional tourism product and developed appropriate proposals. The study also analyzed the level of use of tourism potential in the regions and the duration of 149 tourist routes. **Keywords.** tourism, region, regional tourism, tourist potential, efficiency, tourist product, tour route, tour days, tourist resources, tourist attraction, foreign tourists, economy.

Шоира Азимовна Мусаева – СамИСИ, “Маркетинг” кафедраси профессори
Дилфуза Илхомовна Усмонова – СамИСИ, “Маркетинг” кафедраси доценти

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА ИШБИЛАРМОНЛИК ТУРИЗМИНИНГ ТАШКИЛИЙ-ИҚТИСОДИЙ МЕХАНИЗМИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ЙЎЛЛАРИ

Аннотация: мазкур мақолада ишбилармонлик туризмининг тамойиллари, туристик бизнес субъектларининг иқтисодий самарадорлигини ошириш ва туризм сегментларининг эгалланиши кўриб чиқилган.
Калитли сўзлар: Ишбилармонлик туризми, тамойил, коммуникация, бизнес, самарадорлик, объект, субъект.

Кириш. Замонавий жаҳон иқтисодиётида туризм жадал суръатлар билан ривожланадиган соҳалардан бири ҳисобланади. Жаҳон туристик ташкилоти маълумотларига кўра охирги ўн йил давомида халқаро туристик ташрифлар сони доимо ошиб борган ва 2019 йилда 1,5 миллиардга етган.[1] 2020 йилда Covid-19 коронавирус пандемиясининг таъсири оқибатида барча хизматлар соҳалари каби туризм ҳам катта талофатлар кўрган, яъни халқаро саёҳатлар сони 74%га ёки бир миллиардга камайган.[2]

[1] ttps://www.e-unwto.org/doi/abs/10.18111/wtobarometerrus.2020.18.1.1?journal Кириш санаси 20.05.2020
[2] 2020: worst year in tourism history with 1 billion fewer international arrivals. https://www.unwto.org/taxonomy/term/347 Кириш санаси 23.01.2021

Бугунги кунда туризм соҳасини жонлантириш, 2019 йилдаги кўрсаткичларга имкон борича тезроқ етказиш бўйича ҳаракатлар амалга оширилмоқда.

Иқтисодий манфаатларнинг кўзгуси бўлмиш ишбилармонлик туризми иқтисодиётнинг реал тармоқларини ривожлантиришнинг фаол воситаларидан ҳисобланади. Бизнес бор экан, уни ривожлантириш коммуникацияларига зарурат бўлади. Ахборот технологиялари бизнес-шериклар ўртасидаги коммуникацияларнинг фақат расмий қисмини қараб олиши мумкин, аммо келишувлар ва музокаралар юзма-юз учрашувларни талаб қилади. Шу муносабат билан ишбилармонлик туризмини қўллаб-қувватловчи иқтисодий механизмини шакллантириш давр талаби бўлмоқда.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. Ишбилармонлик туризмининг ижтимоий-иқтисодий илдизлари, эҳтиёжлари ва манфаатларини тадқиқ қилиш жаҳон олимларининг диққат марказида бўлиб қолмоқда.

И.В.Зорин ва В.А.Квартальновлар ишбилармонлик туризмини “даромад олмаган ҳолда хизмат мақсадларида вақтинчалик хизмат сафарлари ва саёҳатларда бўлиш, шу жумладан анжуман, конгресс ва ҳоказоларда иштирок этиш” деб таърифлайдилар.[1] Балабанов И.Т. ва Балабанов А.И. ушбу атамани “бизнесменларнинг иш юзасидан саёҳатда бўлиши” деб изоҳлайдилар.[2]

Смирнова О.А. томонидан берилган таъриф қуйидагича: Ишбилармонлик туризми – бу иш вақтида инсонларнинг ҳаракатланиши ва жойини ўзгартириши вақтида вужудга келадиган муносабатлар ва ҳодисалар мажмуасидир. Одатий яшаш ва ишлаш жойидан фарқли ўлароқ бу ҳаракатланишнинг асосий мотивацияси турли ишчи учрашувлар, конгресслар, анжуманлар, кўргазмалар, ярмаркалар инсентив-тадбирларда қатнашишдан иборат.[3]

Цацулина И.А.нинг фикрича “ишбилармонлик туризми ишбилармонлик коммуникацияларни, ахборот ва технологияларни алмашишни, янги шериклар ва бозорларни излаш, ПР-тадбирлар, персонални ўқитиш ва корпоратив маданиятни ривожлантиришни ўз ичига олади”.[4]

Тадқиқот методологияси. Тадқиқот жараёнида тизимли ёндашув, абстракт-мантиқий фикрлаш, гуруҳлаш, таққослаш, омилли таҳлил, танланма кузатиш усулларидан фойдаланилган.

Таҳлил ва натижалар. Ишбилармонлик туризмининг турларини аниқлаштириш ҳамда унга бўлган талабни илмий асослаш туристик бизнес субъектларининг фаолиятини йўналтиришга хизмат қилади;

Самарқанд вилоятида ишбилармонлик туризмини мувофиқлаштирувчи органнинг таклиф қилиниши ҳудудий ишбилармонлик туризмининг иқтисодий самарадорлигини оширишга олиб келади;

Хизмат сафари ва тадбиркорлик туризми сегментларининг эгалланиши вилоятда туризм салоҳиятини оширишга хизмат қилади.

Ишбилармонлик туризмини ривожлантиришни ўрганиш аввало туризмнинг бу тури объектлари ва субъектлари, унинг ижтимоий-иқтисодий илдизлари ва хусусиятларини ажратишни тақозо қилади. Шу муносабат билан тадқиқотда ишбилармонлик туризмининг иқтисодий асосларига эътибор қаратилган. Ишбилармонлик туризмининг ўзига хос хусусиятларидан бири сайёҳ ва туристик ташкилотдан ташқари яна бир иштирокчи – тадбиркорлик субъектининг манфаатларининг ҳисобга олинишидир (1 – жадвал). Биз олиб борган изланишлар шуни кўрсатдики, ушбу учинчи субъектнинг бозордаги ҳаракатлари ҳамда коммуникациялар тизими мамлакатда ишбилармонлик туризмининг тамойилларини

[1]Зорин И.В. Энциклопедия туризма / И.В. Зорин, В.А. Квартальнов. – М.: Финансы и статистика, 2004. – С. 272.
[2]Балабанов И.Т. Экономика туризма / И.Т. Балабанов, А.И. Балабанов. – М.: Финансы и статистика, 2002. – С.25
[3]Смирнова О.А. Территориальная структура делового туризма в мире. [Электронный ресурс] / О.А. Смирнова. – Режим доступа: http://diss.rsl.ru/diss/06/0288/060288034.pdf.
[4]Цацулина И.А. Развитие делового туризма в России / И.А. Цацулина// Общество: экономика, политика, право. – 2011. – № 1. – С. 79.

шакллантиришда асосий ўрин эгаллайди. Қайси мамлакатда бизнесга оид мулоқотлар шаффоф ва эркин тартибда амалга оширилган бўлса ишбилармонлик туризми ҳам шу ерда кенг қамровли ҳамда кўп қиррали бўлади.

1 – жадвал

Ҳудудий ишбилармонлик туризм субъектларининг иқтисодий манфаатлари*

Субъект	Умумиқтисодий манфаат	Хусусий манфаат
Турист (хизмат сафаридаги шахс)	Юклатилган вазифаларни тез ва самарали бажариш	Моддий ва маънавий эҳтиёжларни юқори даражада қондириш
Туристик ташкилот	Рақобатда устунликни ошириш, бозор сегментини эгаллаш	Доимий мижозга эга бўлиш, даромад олиш
Хўжалик субъекти	Коммуникациялар самарадорлигини ошириш, харажатларни камайтириш	Хизмат сафари самарасини ошириш, маблағлар сарфини назорат қилиш ва оптималлаштириш, ижтимоий мақсадларга эришиш.

*муаллиф ишланмаси

Бугунги кунда Ўзбекистонда туризмни ривожлантириш йўналишларидан бири ишбилармонлик туризмига эътиборни кучайтиришдан иборат. Бунинг учун мамлакатимизда ишбилармонлик туризмини бозор коммуникацияларининг оддий ва оммавий шаклига айлантириш зарур бўлади. Назарий жиҳатдан қарайдиган бўлсак, ҳар қандай бизнес-мулоқот туристик тадбир кўринишда бўлишига шароит яратиш лозим, яъни мулоқотлар руҳий кўтаринкилик, ўзаро ҳурмат ва ҳамкорлик шароитда ташкил этилиши муҳим. Амалиётда ишбилармонлик туризмининг иқтисодий асосланиши ва энг муҳими фойда келтириши унинг шакллари, жойи ва ўтказиш тартибини белгилаб бермоқда. Демак, ишбилармонлик туризмини ташкиллаштирилган шаклларини ривожлантириш аввало уларнинг фойдалилигини оширишни талаб қилади.

Ишбилармонлик туризмининг вилоят иқтисодиёти реал соҳаларнинг барча тармоқларини қамраб олиши турли хўжалик субъектлари ва бошқарув органларининг ҳаракатларини мақсадга йўналтирилишини тақозо қилади. Хизмат юзасидан амалга оширилаётган кириш ва ички сафарларни тартиблаштириш уларни ягона тизим сифатида фаолият кўрсатишига йўналтирилиши лозим. Эксперт сўровини ўтказиш жараёнида мутахассислар томонидан ишбилармонлик туризмининг ривожланмаганлиги хўжалик субъектларнинг сафарлар бўйича туристик ташкилотлар билан ҳамкорлик даражасининг пастлиги тўғрисида фикр юритилган. Хусусан, вилоят миқёсида ишбилармонлик туризми бўйича мувофиқлаштирувчи орган ташкил қилиш зарурлиги бўйича таклифлар киритилган. Хорижий олимлар томонидан бундай органни шакллантиришда туристик кластер тузиш таклиф қилинган.[1] Ҳудудий ишбилармонлик туризмини ривожлантириш эса хизмат ташрифлари мавжуд бўлган барча манбаларни қамраб олиши лозим. Бунинг учун хўжалик субъектларининг халқаро ва ички алоқаларини ташкил қилиш туристик бизнес билан ўзаро мувофиқлаштирилиши талаб қилинади, яъни вилоят иқтисодиётининг барча тармоқларига таъсир ўтказиш имконига эга жамоат тузилмаси зарур.

Туризм бозори иштирокчилари ҳам ишбилармонлик туризмини тўлиқ масъулият билан қабул қилишлари учун иқтисодий асос яратилиши лозим бўлади. Ишбилармонларни қабул қилиш ва уларга хизмат кўрсатишнинг стандартлари, бизнес-тур харажатлари, ташкилий ва иқтисодий шароитлар ва ҳоказолар ҳал этилиши билан бирга сафарларнинг молиявий жозибадорлигини ошириш муҳим жиҳатлардан бири ҳисобланади. Шу билан бирга, санаб ўтилган учта субъектларнинг манфаатларини эътиборга олиш ва уларни қизиқтириш бўйича махсус ташкилий-иқтисодий механизм талаб қилади. Мотивацион механизми ишбилармонлик туризми жараёни иштирокчиларини биргаликдаги ҳаракатларга ундовчи тизим ва тартибни ўзида мужассамлаштиради (2 – расм).

[1]Дыбаль М.А.Развитие кластера делового туризма в Санкт-Петербурге / Современные проблемы сервиса и туризма, №1, 2016, том 10 –с.59-65

Ушбу механизмнинг марказий элементи – бу тадбиркорлик субъекти ва туристик ташкилот ўртасида ҳамкорлик ёки шерикчилик шартномасидир. Бунинг сабабларига биринчидан, хўжалик амалиётида шартнома асосий ҳужжат ҳисобланса, иккинчидан тадбиркорлик субъекти хизмат сафарида бўлган ходимнинг қонуний вакили ҳисобланади.

2 – расм. Ички ишбилармонлик туризмининг мотивацион механизми.

Ушбу схемада тадбиркорлик субъекти деганда ишлаб чиқариш корхоналари, барча турдаги давлат ташкилотлари, тадбиркорлар, нодавлат нотижорат ташкилотлари ва ҳоказоларни, яъни фуқаролик муносабатлар субъектларини тушунамиз.

Туристик ташкилотлар деганда туристик хизматларни таклиф қилувчи барча ташилотлар, жумладан туристик фирма, меҳмонхона, овқатлантириш ташкилоти, транспорт, гид-таржимон, экскурсия, реклама ва ташкилий, юридик, суғурта, маданий-ҳордик хизматлари кўрсатадиган ташкилотларни тушунамиз.

Ушбу расмнинг амалий жиҳатларини кўриб чиқадиган бўлсак, корхона ва бошқа тадбиркорлик субъектлари хизмат сафари кўп такрорланадиган ҳудуддаги туристик ташкилот билан узоқ муддатли шартнома тузади. Масалан, автомобил йўлларда кўприк қурилиш ташкилотлари бутун мамлакат бўйича фаолият кўрсатиши ишчиларни вахта усулида хизмат сафарига юборилишини тақозо қилади, яъни ишчи ва мутахассисларнинг бир қисми доимо 10-15 кун объектда бўлишлари зарур. Демак, уларга арзон ва муносиб яшаш жойини таъминлаб бериш керак ва бу вазифани жойлардаги туристик ташкилотлар бажариши мумкин. Шартномада томонларнинг барча мажбуриятлари ва жавобгарлиги тўлиқ келишиб олинади.

Тадбиркорлик субъекти ходимларнинг хизмат сафарининг тахминий графиги, уларнинг сони, яшаш муддати, қўшимча хизматлар, маданий дастур ҳамда огоҳлантириш тизими бўйича мажбуриятларини ўз зиммасига олади. Туристик ташкилот ўз навбатида ходимларни шу заҳоти жойлаштириш, келишилган хизмат пакетини бажариш, бевосита ташкилот билан ҳисоб-китоблар қилиш, сафардаги ходимнинг ишлаши бўйича шароит яратиш ва бошқаларни бажаришни зиммасига олади.

Туристик ташкилотнинг манфаатлари шу корхона орқали бозорнинг маълум сегментига кириб бориш, доимий мижозга эга бўлиш, даромад олиш ва кафолатланган буюртма ҳажмига эга бўлишдан иборат бўлади.

Мотивацион механизмнинг муҳим жиҳатларидан бири – бу ўзаро имтиёзли иқтисодий сиёсатни олиб боришдир. Туристик ташкилотлар томонидан корхоналарга бир қанча енгилликлар таклиф қилиниши мумкин деб ҳисоблаймиз. Жумладан, “кеш-бек” (саш-баск) тартибини қўллаш, яъни корхона томонидан шартномадаги мажбуриятлар бажарилса, тўловнинг маълум кичик фоизини қайтариш ёки захира сифатида корхона

ҳисобига ёзиб қўйиш. Бугунги кунда кўплаб фирмаларда бу тартиб бонус харитаси сифатида муваффақиятли қўлланмоқда. Хизмат сафаридаги ходимга ишлаш учун қўшимча шароит яратиб бериш ҳам катта ёрдам сифатида қабул қилинади. Имтиёзли сиёсат кўринишларига гуруҳларга хизмат кўрсатиш чегирмалари, олдиндан хабар бериш чегирмалари, хизматлар пакети учун чегирмалар каби кўплаб тадбирлар киради. Уларнинг таклиф қилиниши мижозга эътиборни намойиш қилади ва тадбиркорлик субъектининг ижобий реакциясига асос яратади.

Ишбилармонлик саёҳатчиларда кузатиладиган самара ташрифдан қониқиш даражасининг ошиши, вақт ва маблағнинг тежалиши, хизмат мақсадларининг тўлиқ бажарилиши, шахсий мақсадларга эришиш каби кўрсаткичларда акс этади.

Ишбилармонлик туризми субъектларида самарадорлик бизнес ташрифларнинг тартибга солиниши, саёҳатни уюштириш муаммоларидан холис бўлиш, ходимларга шароит яратиб бериш, хизмат сафари харажатларини тежаш, саёҳатларнинг унумдорлиги ошиши каби кўрсаткичларда акс этади.

Ҳудудий туризм миқёсида эришиладиган самара туристик оқимнинг ошиши, унинг барқарорлашиши, туризмда мавсумийлик омилининг таъсирини камайтириш, ҳудудда бизнес муҳитининг яхшиланиши ва корхоналар ўртасидаги коммуникацияларнинг мустаҳкамланиши, натижада ялпи ҳудудий маҳсулотнинг ошишида намоён бўлади. Шу билан бирга туризмнинг бошқа турларини ривожланишига ҳам туртки бўлишини ҳисобга олиш лозим.

Ишбилармонлик туризмининг самарадорлигини мазмуни бўйича тўғридан-тўғри ва билвосита турларини ажратиш ҳам мақсадга мувофиқ бўлади.

Тўғридан-тўғри самара одатда миқдорий кўрсаткичлар билан баҳоланади ва шу вақтнинг ўзида намоён бўлади. Билвосита самара эса кўпинча турдош тармоқлар ва ҳамкор субъектларда кузатилади, нисбий кўрсаткичлар ёрдамида баҳоланиши мумкин ва келгуси даврларда намоён бўлади. Билвосита самара кўпинча ижтимоий табиатга эга бўлиб жамиятнинг турли жабҳаларида кўринади.

Шуни эътироф этиш лозимки, тўғридан-тўғри иқтисодий самара билан бирга вилоятда туризм инфратузилмасини ривожлантириш билан боғлиқ самара ҳам салмоқли ўринга эгадир.

Олиб борилган ҳисобларимиз шуни кўрсатдики, ишбилармонлик туризмини ривожлантиришга қаратилган илмий-услубий таклифлар биринчи ўринда хизмат юзасидан амалга оширилган ташрифларнинг аксарият қисмини туристик-жойлаштириш бизнесига боғлайди. Демак, илмий-услубий таклифларнинг жорий этилишини таҳлил қиладиган бўлсак 2022 йилда 2021 йилга нисбатан қуйидаги самарага эришилади:

- Республика марказий ва халқаро ташкилотлар томонидан уюштириладиган тадбирлардан ташқари Самарқанд туристик операторларнинг ташаббуси билан ташкил қилинадиган халқаро бизнес саёҳатларни тарғиб қилиш бўйича. MICE-туризмга вилоят туристик ва меҳмонхона бизнесини жалб қилиш орқали кириш туризми бўйича хорижий фуқароларнинг ташрифлари 2021 йилдаги 119012 дан 2022 йилда 150000 ташрифгача оширилишига эришилади. Агар хорижий ташриф бўйича бир кунлик даромд 140 АҚШ доллари бўлса бир йиллик самара 4340 минг АҚШ долларига тенг бўлади;

- меҳмонхоналарда қўшимча равишда 10 мингга яқин мижоз жойлаштирилади, тунаб қолишлар сони 20 фоизга ошади.

- Кўчма ва вахта усулидаги ишлаб чиқариш ходимлари ташрифлари бўйича. Қурилиш, саноат ишлаб чиқариш ва транспорт соҳасида ишчилар ва мутахассисларни вақтинча жойлаштиришда меҳмонхоналар хизматини ривожлантириш натижасида ушбу сегментда ўртача 20 минг киши жойлаштирилади ва тунаб қолишлар сони 20 фоизга оширилади.

Бизнинг фикримизча, ишбилармонлик туризмининг иқтисодий самарасини ҳисоблаш учун икки турдаги тўғридан тўғри самарани ҳисоблаш лозим бўлади, яъни :

Вилоят туризми миқёсидаги иқтисодий самара.

Вилоят миқёсида ишбилармонлик туризмининг иқтисодий самараси қуйидагиларни ўз ичига олади:

ΔN_b -ишбилармонлик ташрифлар сонининг ўсиши;

ΔNt.o. - ишбилармонлик туристларни туристик-меҳмонхона бизнеси томонидан қамраб олиш даражасининг ошиши;

ΔС - бир туристга кўрсатилган туристик хизмат ҳажмининг оширилиши.

Хўжалик субъектлари миқёсидаги иқтисодий самарани қуйидаги жадвалда келтирилган тартибда аниқлаш мумкин (2-жадвал):

2-жадвал.

Ишбилармонлик туризми сегментларини ривожлантиришнинг иқтисодий самараси*

т/р	Ишбилар-монлик ташриф тури	Ҳисоблаш формуласи	Тавсифи	Бошқа туристик хизмат
1	Иш юзасидан ходимларнинг ҳаракатланиши	$\sum (N_x*O + N_t*Mx)*Tx$; ∑ - йил давомида режалаштирилган хизмат сафарлари йиғиндиси	N_x- сафар қилувчилар ўртача сони: N_t- меҳмонхонада тунаб қолувчилар сони; Тх -хизмат сафари ўртача давомийлиги О – овқатланиш харажатлари; Мх – меҳмонхона харажатлари;	Йўқ
2	Хизмат юзасидан тадбирларда иштирок этиш	∑ [(Тр + О)*И] ∑ - йил давомида режалаштирилган тадбирлар сони	Тр -транспорт харажатлари; О - овқатланиш харажатлари; И – тадбир иштирокчилари сони	Ҳа
3	Малака ошириш ташрифлари	$\sum [N * (O + MX) * T_{mo}]$ ∑ - йил давомида малака ошириш режа	N – малака ошириш курслари иштирокчилари сони; О – овқатланиш харажатлари; Мх – меҳмонхона харажатлари;	Ҳа
4	Савдо шартномалари доирасидаги ташрифлар	$\sum (N*O + k_e* N*Mx)$ ∑ - режа бўйича ташрифлар сони	N – ташриф буюрувчилар ўртача сони; k_e- тунаб қолиш коэффициенти; О – овқатланиш харажатлари; Мх – меҳмонхона харажатлари;	Ҳа
5	Инспекцион ташрифлар	$\sum (N_x*O + N_t*Mx)*Tx$; ∑ - йил давомидаги инспекцион сафарлар режаси	N_x- сафар қилувчилар ўртача сони: N_t- меҳмонхонада тунаб қолувчилар сони; Тх -хизмат сафари ўртача давомийлиги О – овқатланиш харажатлари; Мх – меҳмонхона харажатлари;	Йўқ
6	Тадбиркорлик мақсадларида-ги ташрифлар	$\sum (N_x*O + N_t*Mx)*Tx$; ∑ - йил давомидаги сафарлар сони	N_x- сафар қилувчилар ўртача сони; N_t- меҳмонхонада тунаб қолувчилар сони; Тх - сафарнинг ўртача давомийлиги О – овқатланиш харажатлари; Мх – меҳмонхона харажатлари;	Ҳа
7	Тижорат ташрифлари			Ҳа
8	Корхона раҳ-бариятининг бошқа топшириқла-рини бажариш	$\sum (N_x*O + N_t*Mx)*Tx$; ∑ - йил давомидаги сафарлар сони	N_x- сафар қилувчилар ўртача сони; N_t - меҳмонхонада тунаб қолувчилар сони; Тх - сафарнинг ўртача давомийлиги О – овқатланиш харажатлари; Мх – меҳмонхона харажатлари;	Ҳа
9	Алоҳида шахсларнинг ишбилармонли к ташрифлари	∑ (О + Мх)*Тх; ∑ - йил давомидаги сафарлар сони	Тх - сафарнинг ўртача давомийлиги О – овқатланиш харажатлари; Мх – меҳмонхона харажатлари;	Йўқ

*Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган

Хулоса ва таклифлар. Хулоса қиладиган бўлсак ишбилармонлик туризмини ривожлантириш чоралари Самарқанд вилояти туризмини юқори босқичга кўтаради ва туризмнинг янги йўналишларини очишга имкон яратади.

Ўзбекистон иқтисодиётининг жадал ривожланиши, янги Ўзбекистоннинг иқтисодий асосларини мустаҳкамлаш стратегиясини амалга оширилиши туризм хизматларининг реал тармоқларга кириб боришини тақозо қилмоқда. Бу биринчи ўринда халқаро ишбилармонлик алоқаларнинг кенгайиши билан боғлиқ бўлса, иккинчи томондан мамлакатимиз ичида ишбилармонлик ташрифларнинг самарадорлигини ошириш муаммосини олдинга сурмоқда. Ишбилармонлик туризмининг туризм соҳасидаги энг истиқболли ва жозибадор сегменти сифатида қаралиши унинг аҳамиятини янада оширмоқда. Айниқса вилоятларнинг туризм салоҳиятини оширишда ишбилармонлик ташрифларни тартиблаштириш долзарб масала ҳисобланади. Олиб борилган назарий ва амалий изланишлар ҳамда илмий-услубий таҳлиллар қуйидаги хулосаларга асос бўлмоқда:

- туризм соҳасига оид илмий изланишларда ишбилармонлик туризмга катта эътибор бериб келинмоқда. Шу билан бирга “ишбилармонлик туризм” атамасини таърифлашда бугунги кунда бир тўхтамга келинмаган. Олимларда айнан қайси хизматлар ва қайси хусусиятлар туризмнинг ушбу турини бошқалардан фарқлайди деган саволга турли жавоблар келтирилмоқда. Шу билан бирга саёҳатларнинг мақсадларида “ишбилармонлик” мазмунини кенгайтириш зарурати ҳам мавжуд.

- охирги йилларда Ўзбекистон Республикасида туризм соҳасини жадал ривожлантириш, туристик ресурсларни кенгайтириш ва инфратузилмасини мустаҳкамлашга катта эътибор берилмоқда. Айниқса пандемиядан кейин туристик салоҳиятни янада оширишга қаратилган сиёсатнинг ижобий самара беришини таъкидлашимиз мумкин.

- ишбилармонлик туризмини ташкилий жиҳатлари ҳудудий ижтимоий-иқтисодий ривожланишига ижобий таъсир кўрсатиши аниқланган. Таклиф қилинадиган илмий натижаларнинг иқтисодий самараси асосан учта бўғинда намоён бўлади: туристик ташкилотларда фаолият барқарорлиги ва даромад кўпайиши, корхона ва ташкилотларда бизнес тадбирлар харажатларининг оптималлашиши, ҳудуд миқёсида ишбилармонлик муҳитининг ривожланиши. Мақолада ишбилармонлик туризмидан олинадиган иқтисодий самарани ҳисоблаш услубияти таклиф қилинган бўлиб уни амалиётда қўллаш имконияти кўрсатилган.

Ш.Мусаева, Д.Усмонова **Пути совершенствования организационно-экономического механизма делового туризма в Республике Узбекистан** **Аннотация:** В данной статье рассматриваются принципы делового туризма, повышения эконо-мической эффективности субъектов туристичес-кого бизнеса, приобретения туристских сегментов. **Ключевые слова:** Деловой туризм, принцип, общение, бизнес, эффективность, объект, субъект.	**Sh.Musaeva, D.Usmonova** **Ways to improve the organizational and economic mechanism of business tourism in the Republic of Uzbekistan** **Abstract:** This article examines the principles of business tourism, increasing the economic efficiency of tourism business entities, and taking over tourism segments. **Keywords:** business tourism, principle, communication, business, efficiency, object, subject.

Bekjon Shukurillayevich Musayev – SamISI, Marketing kafedrasi dotsenti

MEHMONXONA XODIMLARINING ISTE’MOLCHILAR BILAN MUOMALA QILISHNING ETIKA QOIDALARI

Annotatsiya: Ushbu maqolada mehmonxona xodimlarining iste’molchilar bilan muomala qilishda qat’iy rioya qilishi lozim bo‘lgan etika qoidalari keltirilgan. Shu bilan birga, maqolada mijozlar bilan samarali muloqot qilish bo‘yicha xulosalar qilingan hamda tegishli taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.
Kalit so‘zlar: Turizm, mehmonxona, xodim, iste’molchi, mehmon, shikoyat, axloq normalari, xushmuomala, hurmat ko‘rsatish.

Kirish. Mamlakatimizda Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev tomonidan olib borilayotgan izchil siyosat natijasida barcha sohalarda bo‘layotgan o‘zgarishlar qatorida turizm sohasida ham bir qancha ijobiy o‘zgarishlar yuz berayotgan bo‘lib, ushbu turizm sohasining mamlakatimiz iqtisodiyoti uchun ahamiyatini hududlarda bo‘layotgan uchrashuvlarda, yig‘ilishlarda alohida ta’kidlab kelmoqda. Jumladan, “Agar turizm sohasida raqobat qilishni istasak, birinchi navbatda, mehmonxonalar sifatiga alohida e’tibor qaratishimiz zarur”[1] deb ta’kidlagan edilar. Buning natijasida hali turizm sohasida foydalanilmagan imkoniyatlardan keng foydalanish zarurligini ya’ni, “Eng rivojlangan mamlakatlar ham har bir turist uchun talashayotgan paytda, bizdagi ortiqcha cheklovlarni hammasini qayta ko‘rib chiqish kerak”[2]ligini ta’kidlab o‘tdi.

Turizm sohasida oldimizga qo‘yilgan asosiy maqsad - yurtimizga tashrif buyuradigan xorijiy sayyohlar sonini yildan-yilga oshirishdir va bunda ko‘rsatilayotgan xizmatlar sifatini xalqaro darajaga olib chiqishdir. Turizm sohalaridan biri bo‘lgan mehmonxonalarda faoliyat ko‘rsatayotgan xodimning kasbiy vazifasi uning axloq normalarini, xulq-atvor qoidalarini bilishi va o‘zining atrofidagilar bilan (hamkasblari, iste’molchilar bilan) o‘zaro munosabatlarida yaqqol seziladi. Mehnat munosabatlarida axloq normalariga rioya qilish ham xodimning, ham mehmonxona ishining samaradorligiga baho berishning asosiy mezonlaridan biri hisoblanadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Bugungi kunda, mehmonxona xodimlarining iste’molchilar bilan muomala qilishning etika qoidalariga oid ko‘plab ilmiy asarlar, darslik va o‘quv qo‘llanmalar yaratilgan. Jumladan, Q.J.Mirzayev, B.Sh.Musayev, Sh.U.Tashmatov hamda A.A.Siddiqovlar tomonidan “Restoran menejmenti” nomli darsligi bo‘lib, unda mijozlarning ehtiyojlarini o‘rganishni boshqarish, yuqori sifatli xizmat ko‘rsatishni boshqarish, personalni tanlash va yollash jarayonlarini boshqarish hamda personalni o‘qitish va malakasini takomillashtirishni boshqarish kabi mavzular yoritib berilgan [2]. R.S.Amriddinova, Z.O.Raximov, M.T.Aliyeva, N.E.Ibodullayev hamda S.A.Abduhamidovlarning “Mehmonxonalarda xodimlar faoliyatini boshqarish” o‘quv qo‘llanmasida mehmonxonalarda xodimlar xulq-atvorining ahamiyati, mehmonxona xodimlarining mehnat munosabatlari etikasi va mehmonxona xodimlarining nutq madaniyati kabi mavzular yoritilgan [3]. Shuningdek, D.S.Umarova tomonidan yozilgan “Mehmonxona xo‘jaligini boshqarish” nomli o‘quv qo‘llanmada mehmonxona xo‘jaligida kadrlarni rejalashtirish va boshqarish, mehmonxona xodimlarining lavozim yo‘riqnomalari va mehmonxona xo‘jaligini boshqarishda xorijiy tajribadan foydalanishkabi mavzular yoritilgan [4]. Bundan tashqari, H.I.Turdibekov, K.M.Ibodov hamda Sh.M.Islomovlar tomonidan yozilgan “Mehmonxona xo‘jaligida xizmatlar sifatini boshqarish” nomli o‘quv qo‘llanmasida, iste’molchilar bilan o‘zaro munosabatlarni boshqarish, betakror servisni rag‘batlantirishda xodimlarning o‘rni va ahamiyati, mijozlarni jalb etish va hamkorlikda qiymat yaratish bo‘yicha mavzular batafsil yoritib berilgan [5].

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotning maqsadi mehmonxona xodimlarining iste’molchilar bilan muomala qilishning etika qoidalariga oid taklif va tavsiyalarni ishlab chiqish bo‘lganligi uchun, uni yoritishda monografik kuzatuv, mantiqiy tahlil, induksiya va deduksiya usullaridan keng foydalanilgan.

Tahlil va natijalar. Etika (axloq) deyilganda ijtimoiy hayot jarayonida ro‘yobga chiqari-

[1] https://t.me/Press_Secretary_Uz/2478
[2] O‘shajoyda.

ladigan universal va o‘ziga xos axloqiy talablar va xulq-atvor normalari tizimi nazarda tutiladi. Ishga doir munosabatlar etikasi jamiyat hayotining sohalaridan birini ajratib ko‘rsatadi. Bizga ma’lumki, xizmatga doir munosabatlarning axloqiy normalari umuminsoniy normalarga va xulq-atvor qoidalariga asoslanadi, lekin o‘zining ayrim farq qiluvchi xususiyatlariga ham ega bo‘ladi.

Mehmonxona xo‘jaligida faoliyat ko‘rsatayotgan xodim mehnat faoliyati jarayonida o‘zaro shaxslararo munosabatlarning o‘ziga xos xususiyatlarini belgilab beruvchi qonuniyatlarni hisobga olishi kerak. Ular orasida eng asosiylaridan biri javobning noaniqligi qonuniyati yoki boshqacha aytganda, kishilarning tashqi ta’sirlarni idrok qilishning, ulardagi shaxsiy xususiyatlariga, muayyan vaziyatga bog‘liq qonuniyati hisoblanadi.

Mehmonxona xo‘jaligi xodimlari o‘zaro munosabatlarda ko‘pincha esdan chiqarib qo‘yiladigan yana bir qonuniyat psixologik o‘z-o‘zini himoya qilish qonuniyatidir. Biz boshqa shaxslarga munosabat sohasida birinchi o‘ringa odatda ularning tashqi jismoniy xavfsizligini qo‘yamiz, ularning psixologik xavfsizligini esa nazar-pisand qilmaymiz. Ikkinchi tomondan, odamning o‘z-o‘zining psixologik xavfsizligiga va unga hujum qilishdan saqlanishga katta ahamiyat beradi. Ijtimoiy xulq-atvorning yetakchi sabablaridan biri insonning shaxsiy maqomini, o‘z qadr-qimmatini saqlashdir.

Har qanday xizmatlarni, shu jumladan, mehmonxona xizmatlarini sotish tovarlar bilan savdo qilishdan shunisi bilan farq qiladiki, xizmat uni ko‘rsatadigan xodimlardan ajralmasdir. Shu sababli mehmonxona biznesida iste’molchilar bilan muomala qilishni bilishga alohida e’tibor beriladi. Barcha xodimlar, ayniqsa, iste’molchilar bilan muntazam muomala qiladigan xodimlar maxsus o‘qitib-o‘rgatiladi. Ularga turli iste’molchilar bilan muomala qilish, telefon orqali so‘zlashish, shikoyatlarni eshitish va h.k. o‘rgatiladi. Har bir toifa xodimlar (qabul qilish xizmati, barmenlar, ofitsiantlar) uchun batafsil yo‘riqnomalar ishlab chiqiladi. Jumladan, mehmonxona xodimlarining iste’molchilar bilan muomalada bo‘lishning umumiy qoidalari quyidagilardan iborat:

1. Mehmonxona xodimi iste’molchiga kerak bo‘lgan paytda doim yordam ko‘rsatishga tayyor bo‘lishi lozim;
2. Mehmonxonaning bironta ham xodimi mehmon bilan bahslashishga haqli emas;
3. Xodim mehmonga o‘z ijobiy munosabatini namoyish etishi, jumladan, unga hurmat ko‘rsatishi, xushmuomala bo‘lishi, ovozini ko‘tarmasligi, hatto iste’molchi ochiq-oydin noto‘g‘ri ish tutsa ham o‘z noroziligini sezdirmasligi kerak;
4. Iste’molchiga to‘liq axborot berishni, unga hatto noxush yangiliklarni, masalan, iste’molchi nima uchundir haq to‘lashi kerakligini ma’lum qilishni ham bilishi lozim;
5. Iste’molchining muammolari zudlik bilan va tez hal qilinishi kerak. Agar xodim muammoni o‘zi hal qila olmasa, u iste’molchini menejer huzuriga yuborishi (yaxshisi, uning huzuriga boshlab borishi) lozim.

Mehmonxona xizmatchilarining tashqi ko‘rinishiga alohida e’tibor beriladi. Ular maxsus belgilangan forma kiyimida bo‘lishlari shart. Bunda iste’molchilar bilan bevosita muomala qilmaydigan xodimlar formasi iste’molchilar bilan muomala qiladigan xodimlar formasidan farq qilgani ma’qul. Bu xodimlarni nazorat qilishni yengillashtiradi. Forma toza, dog‘siz, dazmollangan, barcha tugmalari joyida bo‘lishi kerak.

Bundan tashqari, xizmatchilar quyidagi tavsiyalarga ham amal qilishlari kerak:

- ✓ mehmonlarning ismlarini, ular yaxshi ko‘radigan ichimliklarni eslab qolishlari;
- ✓ barcha iste’molchilarga bir xil vaqt ajratishlari;
- ✓ iste’molchilarning suhbatlariga quloq solmasliklari;
- ✓ iste’molchining taklifisiz o‘z fikrini bildirmasliklari;
- ✓ iste’molchilar bilan siyosat va dinni muhokama qilmasliklari;
- ✓ iste’molchilar qarshisida o‘z hamkasblari bilan janjallashmasliklari kerak;
- ✓ xizmatchi o‘z hamkasbi bilan gaplashib bo‘lishini iste’molchi kutib turmasligi kerak;
- ✓ xodim iste’molchiga xizmatning mavjud bir nechta variantidan bittasini tanlashni taklif qilishi lozim;
- ✓ mehmonxona, u ko‘rsatadigan xizmatlar, turli xizmatlar qayerda joylashgani, ovqat

buyurtma qilish taomillari va h.k. haqida mumkin qadar to‘liq xabardor bo‘lishi kerak;

✓ telefon orqali gaplashganda ko‘pi bilan 3-4 gudok chalinganidan keyin go‘shakni ko‘tarishi, o‘z mehmonxonasi (yoki mehmonxona xizmati) va o‘z familiyasini aytib, o‘zini tanishtirishi kerak. Agar xodim qo‘ng‘iroq qilgan odamga darhol javob bera olmasa, undan qayta qo‘ng‘iroq qilishni iltimos qilishi yoki uning telefon raqamini yozib olishi lozim. Iste’molchi axborotni 45 sekunddan ko‘p kutmasligi kerak. Agar xodim iste’molchini bundan ko‘proq vaqt kuttirib qo‘ysa, u iste’molchidan yana kutib turishga rozi yo rozi emasligini so‘rashi yoki u bilan keyinroq bog‘lanishi lozim.

Mehmonxonada iste’molchining xizmatlardan qoniqqanligiga baho beradigan tizimi bo‘lishi kerak. Chunki bunday tizimning mavjud bo‘lishi xizmatlar sifatining oshishiga xizmat qiladi va bu tizim quyidagi axborot manbalaridan iborat.

1. Kuzatish. Barcha daraja menejerlar qoniqarsiz xizmat ko‘rsatilishi belgilarini muttasil qidirishlari kerak. Bunday belgilarga navbat kutilishi, iste’molchining axborotni uzoq kutib qolishi, iste’molchilarga xodimlarning befarqligi, iste’molchiga berilgan va’dalarning bajarilmas-ligi va boshqalar kiradi. Menejerlarning kuzatishidan tashqari, vaqti-vaqti bilan mehmonxonaga tekshiruvchi yuborishi, u oddiy iste’molchi ko‘rinishida mehmonxonaning barcha xizmatlari bilan muomala qilishi va o‘z kuzatishlari haqida mehmonxona rahbariyatiga axborot berishi kerak.

2. Mehmonlar orasida so‘rov o‘tkazish. So‘rovnomalar odatda nomerlarda turadi. To‘ldirilgan so‘rovnomalarni mehmonxona xodimlari yig‘ib oladi va keyin ularga iste’molchilar bilan ishlash bo‘limi tomonidan ishlov beriladi.

3. Mehmonxonaning moliyaviy ko‘rsatkichlarini tahlil qilish.

4. Iste’molchilarning qoniqqanlik darajasi haqida foydali axborot haydovchilar orqali olinishi ham mumkin. Chunki iste’molchilarning bir qismi ayeroportga ketayotib ular bilan gaplashadi.

5. Iste’molchilarning shikoyatlari puxta ishlovdan o‘tkaziladi va ular bo‘yicha ko‘rsatiladigan xizmatlar sifatini yaxshilash va iste’molchilarning qoniqqanlik darajasini oshirish imkonini beradigan tegishli choralar ko‘riladi. Iste’molchilar shikoyat bilan murojaat etishi mumkin bo‘lgan xodimlarga norozi iste’molchilar bilan qanday muomala qilish haqida yo‘l-yo‘riq ko‘rsatilishi shart. Bundayyo‘riqnomaningba’zibirbandlariquyidakeltirilgan:

- norozi iste’molchining shikoyatini diqqat bilan eshiting, har qanday shikoyat – bu, eng avvalo, xizmat ko‘rsatish darajasini yaxshilashga yordam berishi mumkin bo‘lgan foydali axborot;
- vazminlikni yo‘qotmay, norozi iste’molchini boshqa iste’molchilar eshitmasligi uchun chetga olib chiqing;
- hamdardlik va yordam berish istagini bildiring;
- iste’molchi bor dardini aytishiga imkon bering, uning gapini bo‘lmang, aks holda u yana boshidan boshlaydi;
- iste’molchining gapiga qo‘shilmang va norozi ham bo‘lmang, shuningdek, biron-bir tashqi sababni ro‘kach qilib, o‘zingizni oqlashga ham urinmang;
- shoshma-shosharlik bilan mehmonxona aybini bo‘yingizga olmang – bu iste’molchi moddiy da’vogar bo‘lishi, sudga murojaat etishi va boshqa ko‘ngilsizliklarga sabab bo‘lishi mumkin;
- muammoga e’tibor bergani uchun iste’molchiga minnatdorchilik bildiring;
- muammoni tez hal qiling, agar muammoni o‘zingiz mustaqil hal qila olmasangiz, katta menejerga murojaat eting;
- agar iste’molchi xodimdan menejerga shikoyat qilgan bo‘lsa, menejer iste’molchi oldida xodimni urishmasligi kerak. Darvoqe, aksariyat hollarda shikoyat obyektiv bo‘lmaydi va xodim tanbehga emas, qo‘llab-quvvatlashga loyiq bo‘ladi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, mehmonxonaxo‘jaligida faoliyat ko‘rsatayotgan xodimlar iste’molchilar bilan muomala qilishda yuqorida keltirilgan taklif va

tavsiyalarga amal qilishlari zarur. Chunki, mehmonxonani xalqaro talablar darajasida zamonaviy qilib qurish va ularda har qanday xizmatlarni joriy qilish mumkin. Lekin u yerda xizmat ko‘rsatuvchi xodimning iste’molchilar bilan muomala qilish madaniyati past bo‘ladigan bo‘lsa, nafaqat foyda olish balki, mehmonxona uchun ketgan xarajatlarni ham qoplash qiyin masala hisoblanadi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, mehmonxona xodimlarining iste’molchilar bilan muomala qilish qoidalari bo‘yicha quyidagi taklif va tavsiyalar ishlab chiqildi:

- mehmonxonalarning bevosita iste’molchilar bilan yuzma-yuz ishlaydigan xodimlarini o‘qitish va ularni iste’molchilar bilan muomala qilish jarayonini muntazam kuzatib borish zarur.
- mehmonxonalarda bevosita mijozlar bilan ishlaydigan xodimlarining nutqiga, muomala madaniyatiga hamda iste’molchilarga yordam berishga tayyorligiga qarab tanlash va ishga joylashtirish lozim.
- Mehmonxonalarda iste’molchilar bilan muomala qilish qoidalarini mukammal o‘zlashtirgan va muloqotga kirisha olmaydigan, lekin chaqqon harakt qiladigan xodimlarni hamkorlikda ishlatishni yo‘lga qo‘yish lozim.

Foydalanilganadabiyotlarro‘yxati:

1. Mamlakatimizning ichki va tashqi turizm salohiyatini yanada oshirish chora-tadbirlari yuzasidan Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev raisligida o‘tkazilgan videoselektor yig‘ilishi. https://t.me/Press_Secretary_Uz/2478
2. Мирзаев Қ.Ж., Мусаев Б.Ш., Ташматов Ш.У., Сиддиқов А.А. Ресторан менежменти. Дарслик. – Т.: «Инновацион ривожланиш нашриёт-матбаа уйи», 2021. –552 б.
3. Amriddinova R.S., Raximov Z.O., Aliyeva M.T., Ibodullayev N.E., Abduhamidov S.A. Mehmonxonalarda xodimlar faoliyatini boshqarish. O‘quv qo‘llanma. –T.: “Fan va texnologiya”, 2018, 300 bet.
4. Umarova D.S. Mehmonxona xo‘jaligini boshqarish. O‘quv qo‘llanma. –T.: TDIU, 2019.
5. Турдибеков Ҳ.И., Ибодов К.М., Исломов Ш.М. Меҳмонхона хўжалигида хизматлар сифатини бошқариш. Ўқув қўлланма. – Т.: 2018. -382 б.

Б. Мусаев

Этические правила взаимодействия с потребителями персонала отеля

Аннотация: В данной статье представлены правила этики, которым должны неукоснительно следовать работники гостиниц при общении с потребителями. При этом в статье делаются выводы по эффективной коммуникации с клиентами и вырабатываются соответствующие предложения и рекомендации.

Ключевые слова: туризм, гостиница, работник, потребитель, гость, жалоба, этика, вежливость, уважение.

B. Musaev

Ethical rules of interaction with consumers of the hotel staff

Abstract: Abstract: This article presents the rules of ethics that hotel workers must strictly follow when communicating with consumers. At the same time, the article draws conclusions on effective communication with customers and develops appropriate proposals and recommendations.

Keywords: tourism, hotel, employee, consumer, guest, complaint, ethics, courtesy, respect.

Зумрад ИсламовнаУсманова – СамИСИ, “Маркетинг” кафедраси доценти, PhD

ТУРИЗМ СОҲАСИДА “РЕКРЕАЦИЯ”, “РЕКРЕАЦИОН ФАОЛИЯТ”, ВА “РЕКРЕАЦИОН ХИЗМАТЛАР” ТУШУНЧАЛАРИНИНГ ИЖТИМОИЙ-ИҚТИСОДИЙ МОҲИЯТИ

Аннотация: Мақолада “рекреация”, “рекреацион фаолият”, “рекреацион хизматлар” тушунчаларнинг ижтимоий-иқтисодий аҳамияти ва унинг иқтисодиётга билвосита таъсир кўрсатувчи турдош тармоқлар билан алоқадорлиги кўриб чиқилган.

Калит сўзлар: туризм соҳаси, стратегик соҳа, туристик хизматларни диверсификациялаш, рекреация, рекреацион хизматлар, рекреацион фаолият, санаторий-курорт, соғломлаштириш муассасалари, рекреациянинг ижтимоий ва иқтисодий функцияси, интеграцион жиҳати, мультипликаторлар тизими.

Кириш. Ўзбекистонда туризм ва рекреациянинг ривожланиши ҳозирги босқичидаги ўзига хос хусусиятларга эга бўлган ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларидаги чуқур ўзгаришлар билан белгиланади. Мамлакатда туристик хизматлар бозори шаклланиб, туризмни ривожлантиришнинг янги давлат сиёсати ишлаб чиқилмоқда. Ўзбекистон Республикасининг туризм соҳасини ривожлантириш Концепцияси”да “2019-2025 йилларда Ўзбекистон Республикаси туризм соҳасини ривожлантиришнинг мақсадлари туризмни миллий иқтисодиётнинг стратегик соҳасига айлантириш, туристик хизматларни диверсификациялаш ва сифатини ошириш ҳамда туристик инфратузилмани, шу жумладан хорижий сармояларни жалб қилиш ва самарали реклама-маркетинг ишларини олиб бориш эвазига такомиллаштириш орқали иловада кўрсатилган мақсадли кўрсаткичларга эришиши” ҳақида алоҳида таъкидланган[1].

Рекреация ижтимоий институт сифатида, бугунги кунда аҳолининг барча ёш ва малакавий гуруҳларини қамраб олган ҳолда бир неча вазифаларни бажаради. Унинг кўп функциялилиги, нафақат инсоннинг жисмоний, эстетик, ижтимоий-иқтисодий, руҳий сифатларини ривожлантиришда, балки аҳолининг бўш вақтида ижтимоий фойдали фаолиятини таркиблаштиришда ҳам ифодаланади. У дам олишнинг эски стереотип ва кўникмаларини синдиришга ҳамда ҳаётнинг замонавий шакли, шиддат ва сифатига мос келадиган янги стереотип ва кўникмаларни шакллантиришга ёрдам беради. Шунинг учун рекреация замонавий инсоннинг ҳаёт шаклига табиий равишда кириши, маданийлашиш кўрсаткичи бўлиши керак. Ушбу масаланинг ечими назарий ва амалий ҳаракатлар дастурини аниқлаб берувчи тадқиқотларнинг методологик базасини кенгайтиришни талаб қилади. Бугунги кунда Ўзбекистоннинг туристик-рекреацион индустриясини ривожлантириш давлат сиёсатининг назарий-методологик тамойилларини асослаб бериш энг долзарб йўналишлардан бири ҳисобланади.

“Рекреация” атамаси лотинча recreation – тикланиш сўзидан келиб чиққан бўлиб, мазмун жиҳатидан унинг ҳозирги замонавий тушунчасига тўлиқ мос тушади. У, одатда, дам олиш, меҳнат қилиш жараёнида инсон томонидан сарфланган ишчи кучини тиклаш маъносида талқин қилинади. Дастлабки талқиндан фарқли равишда замонавий талқини кўпроқ ижтимоий аҳамиятга эга. Унинг ижтимоий аҳамиятида рекреацион географиянинг социал мактаби катта ўрин эгаллайди.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Ўзига хос фаолият тури сифатида туризм ва рекреацияни таҳлил қилишга бағишланган: А.Ю.Александрова[2], И.Т.Балабанов[3], М.Б.Биржаков[4], Ю.А.Барзикин[5], И.Енджейчик[6], Н.И.Кабушкиннинг[7] илмий ишлари туристик-рекреацион хизматлар соҳаси иқтисодиёти ва бошқаруви муаммоларига қаратилган тадқиқот ишлари катта эътиборга молик. Замонавий шароитда рекреацион туризмни ривожлантириш муаммоларига Ўзбекистоннинг қуйидаги олимлари: И.С.Тухлиев[8], И.Иватов[9], М.Қ.Пардаев[10], Б.Х.Тураев[11], А.Ф.Саидов[12], О.М.Ҳамидов[13], М.Т.Алимова[14], А.Н.Норчаев[15] каби қатор иқтисодчи олимлар ўз илмий ишларини бағишлаган.

Тадқиқот методологияси. Мавзу доирасида муаммони чуқур таҳлил қилиш, илмий асосланган хулоса ва тавсияларни ишлаб чиқиш мақсадида мантиқий фикрлаш, гуруҳлаш, таққослаш, омилли таҳлил, хорижий ва маҳаллий илмий нашрларда давлат хизматлари асосланган илмий ишларни кузатиш ва таҳлил қилиш орқали олинган маълумотларга асосланган бўлиб, қиёсий таҳлил усулидан фойдаланилди.

Таҳлил ва натижалар. “Рекреация” атамаси лотинча recreation – тикланиш сўзидан келиб чиққан бўлиб, мазмун жиҳатидан унинг ҳозирги замонавий тушунчасига тўлиқ мос тушади. У, одатда, дам олиш, меҳнат қилиш жараёнида инсон томонидан сарфланган ишчи кучини тиклаш маъносида талқин қилинади. Дастлабки талқиндан фарқли равишда замонавий талқини кўпроқ ижтимоий аҳамиятга эга. Унинг ижтимоий аҳамиятида рекреацион географиянинг социал мактаби катта ўрин эгаллайди. Рекреацион фаолият” тушунчаси инсоннинг жисмоний кучларини тиклаш, шунингдек, ҳар томонлама ривожлантириш мақсадида амалга ошириладиган ва бошқа фаолият йўналишларидан

одамлар ҳаракатларининг турли хиллиги ҳамда жараённинг қиймати билан тавсифланадиган, инсоннинг бўш вақтдаги фаолиятини ифодалайди.

Бу дефинициядa рекреацион фаолиятнинг ижтимоий характерини кўрсатиб, унинг ўзига хос хусусиятларини акс эттиради: биринчидан, маълум бир вақтга боғлиқлик, яъни бўш вақтга, иккинчидан, унинг ўзига хос қиймати билан белгиланади. Меҳнат ва маиший машғулотлардан фарқли равишда рекреацион фаолият бўш вақтдаги бошқа фаолият турлари сингари инсонга, нафақат эришилган натижалар билан, балки ўзига ҳам муҳимдир, чунки инсоннинг жисмоний ва руҳий кучини қайта тиклашга бўлган эҳтиёжининг катта қисми қондирилиши рекреация натижасида эмас, зеро унинг фаолиятида амалга оширилади.

М.Қ.Пардаев[16] “Рекреацион хизмат” сифатида дам олувчининг сарфланган жисмоний, ақлий, маънавий кучини, саломатлиги ва иш қобилиятини тиклашга қаратилган турли рекреацион хизматларни кўрсатиш жараёни деб кўрсатади.

Х.М.Маматқулов[17] “Хизмат кўрсатиш соҳасига оид атамалар ва иборалар” изоҳли луғатида “рекреацион туризм”ни соғломлаштириш, даволаниш ва дам олиш, руҳий ва ҳиссий кучини тиклаш, жисмоний ривожланишни таъминлаш мақсадидаги оммавий туризм тури” ва “рекреацион хизматлар”ни қулай, яъни тўлов эвазига ишлаб чиқариладиган фойдали ҳаракат, ўзига хос тарзда ташкил этилган корхона томонидан бажарилади. Инсоннинг йўқотилган кучини тиклаш, даволаниш, дам олиш, кўнгил очиш, янги таассуротлар олиш ва билиш, ўз яшаш жойини вақтинча ўзгартириш мақсадларига қаратилган” деб ҳисоблайди.

“Рекреация” тушунчасининг турли талқинларини таҳлил қилиш натижасида, уни уйдан ташқарида, масалан, табиатда, туристик саёҳатларда, санаторий-курорт, соғломлаштириш муассасаларида дам олиш йўли билан соғлиғини ва ишчи кучини (меҳнат қобилиятини) тиклаш деб тушуниш лозим бўлди.

Хизматлар соҳасида “рекреацион хизматлар” тушунчасидан келиб чиқиб, уни қуйидагича талқин қилиш мумкин:

- инсон кучининг (жисмоний, интеллектуал ва эмоционал) кенгайтирилган қайта тикланиши;
- жисмоний ва ақлий кучини қайта тиклашда ишлатиладиган ихтиёрий ўйин, кўнгил очиш ва шу кабилар;
- дам олиш кунларига тўғри келадиган, очиқ ҳавода фаол дам олишда аҳолининг иштироки билан боғлиқ кўнгилочар индустриясининг тез ривожланаётган сегменти;
- атроф-муҳитнинг турли шароитлари, тавсифи ва ўзгаришларида самарали фаолият имкониятларини таъминловчи инсон организми ва қобилиятини қайта тиклаш.

Туризмнинг, хусусан, рекреацион туризмининг иқтисодиётга таъсир этиш моҳияти, унинг хизматларга бўлган талабининг ошиши юқори мультипликатив самарага эгалиги, унинг ривожланиши бутун хизматлар соҳасининг кенгайишига олиб келишидан иборат экан.

Шундай қилиб, ҳар қандай ҳудудда рекреацион туризмнинг ривожланиши (санаторий-курортда даволаниш ва соғломлаштиришга ихтисослашган) соғлиқни сақлаш, рекреацион тиббиёт, жисмоний тарбия ва спортнинг ривожланишига катта туртки бериши аниқланди.

Ҳозирги вақтда туризм ва рекреациянинг ижтимоий-иқтисодий мазмунини, улар томонидан бажариладиган функцияларнинг кўп қиррали жиҳатлари орқали қараб чиқиш зарурати пайдо бўлмоқда:

– иқтисодий жиҳатдан мамлакатларнинг тўлов балансларидаги экспорт-импорт операциялар моддаси, нафақат ҳудудий, балки давлат даражасидаги даромадлар манбаи, инвестицион фаолиятни рағбатлантириш, янги хўжалик объектларни яратиш, тадбиркорлик фаолиятини ривожлантиришга кўмаклашади ва бошқалар;

– ижтимоий жиҳатдан туризм ва рекреация инсон психофизиологик хусусиятларини

қайта тиклаш воситасида аҳолининг ижтимоий кафолатлари, хусусан, дам олиш ҳуқуқининг таъминланишини амалга оширишда намоён бўлади. Туристик-рекреацион хизматлар истеъмолчилари учун ушбу тавсифларни сақлаган ҳолда туризм индустрияси ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг қудратли воситасига айланди;

– янги иш ўринларини яратиш ва аҳоли бандлигини ошириш, анъанавий марказлардан узоқ бўлган ҳудудларни ривожланиш жараёнларига жалб қилиш (тоғли, қишлоқ ва бошқа туманлар), аҳоли турмуш даражасини ошириш;

– тиббий-биологик жиҳатдан тўлиқ дам олишни таъминлаш, организмнинг функционал вазифаларини тиклаш, психоэмоционал ва стресс юкламаларини туширишни таъминлаш жараёнларида туризм ва рекреация асосий ўринни эгаллайди. Айниқса, соғлом турмуш тарзи, фаол дам олиш турларининг оммалашиши нуфузининг шаклланишида асосий роль ўйнайди;

– маданий жиҳатдан постиндустриал жамият одамининг ўзини ривожлантириш, атроф-муҳит ҳақидаги билимларини кенгайтириш, шахсий эҳтиёжларини реализация қилишга интилиш замонавий саёҳатчининг асосий мақсадига айланмоқда. Туристларнинг дунё халқлари ҳаёти ва ривожланишининг маданий, тарихий, этник хусусиятларига бўлган қизиқишининг ўсиши, сиёсий тўсиқларнинг олиниши маданий ва шахслараро алоқаларни мустаҳкамлашга имкон бермоқда. Туристларни жалб қилиш объектига айланган тарихий обидалар, миллий анъаналар, ўзига хос маданий ҳодисалар туристик-рекреацион ресурсга айланиб, иқтисодий қийматга эга бўлмоқда;

– интеграцион жиҳатдан – туристларни ўзига хос эҳтиёжлар ва хатти-ҳаракат хусусиятлари билан алоҳида ижтимоий гуруҳга ажратиш, ҳаракатланиш эркинлигини кенгайтириш, туристик расмиятчиликнинг соддалашуви уларни чегарасиз дунёга хос миллатдан ташқари, давлатдан устун жамоа сифатида қараш имконини яратмоқда.

Рекреацион хизматлар инсонларнинг меҳнат қобилияти ва соғлигини тиклаш, уларнинг дам олиш жараёнларига бевосита алоқадор бўлган, истеъмолчи-рекреантларга ишлаб чиқувчилар томонидан кўрсатиладиган хизматларни тақдим этиш хусусияти билан фарқ қилади. Бунда рекреацион хизматлар ишлаб чиқувчилар сифатида санатория-курорт соҳасининг ихтисослашган корхоналари хизмат қилади: санаторийлар, пансионатлар, дам олиш уйлари, туристик базалар ва бошқалар. Бу нуқтаи назардан рекреацион хизматлар туристик хизматларнинг бир кўриниши сифатида намоён бўлади.

Хизматларни бир вақтда ишлаб чиқиш ва истеъмол қилишдан иборат бўлган туристик-рекреацион соҳасининг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олиб, туристик-рекреацион хизматлар таърифини бериш керак бўлмоқда. Туристик-рекреацион хизматлар тушунчасининг турли таърифларини таҳлил қилиш асосида қуйидагича таъриф беришни лозим деб топдик: туристик-рекреацион хизматлар турист ёки рекреантнинг талабини таъминлаш ва қаноатлантиришга қаратилган ҳамда туристик-рекреацион фаолиятнинг мақсадига ва функционал йўналишига жавоб берувчи, хизмат кўрсатиш соҳасида мақсадли фаолият натижасида ҳосил бўладиган мураккаб маҳсулот тури ҳисобланади.

Ушбу ёндашув туризм ва рекреация ташкилотчиси ҳисобланган, дам олиш, соғломлаштириш, даволанишни ташкил этиш учун шароитларни таъминлайдиган, мутаносиб ҳудудий дислокация ва инфратузилмага эга бўлган барча тузилмаларни бирлаштирувчи туристик-рекреацион хизматлар соҳасининг ягона мажмуаси сифатида шакллантирувчи туризм ва рекреацияни бир бутун ва унинг қисми сифатида акс эттиришга имкон яратади.

Туристик-рекреацион хизматлар соҳаси мураккаб таркибга эга бўлиб, уни ташкил этувчи элементларга хос сифатий тавсифларга эга бўлган рекреацион хўжалик, ҳудуднинг ишлаб чиқариш ва ноишлаб чиқариш соҳаси объектлари мажмуасини акс эттиради. Туристик-рекреацион хизматлар асосини қуйидагилар ташкил этади: санатория-курорт хизматларни тақдим этувчи муассасалар – санаторийлар, пансионатлар, дам олиш уйлари, болалар соғломлаштириш муассасалари, дам олиш базалари, шунингдек санатория-курорт тармоққа тегишли бўлмаган жойлаштириш воситалари – тадбиркорлик мақсадларидаги, туристик-спорт, туристик-экскурсион, ихтисослашган ва бошқа шахсий меҳмонхоналар.

Туристик-рекреацион хизматлар соҳасининг тўлиқроқ тавсифини бериш учун унинг хусусиятларини ажратиб кўрсатиш лозим бўлмоқда. Бизнинг фикримизга кўра, туристик-рекреацион хизматлар соҳасининг асосий функцияларига қуйидагиларни киритиш мумкин бўлади: такрор ишлаб чиқишни, иқтисодий ва ижтимоий функцияларни.

Такрор ишлаб чиқиш функциясини кўриб чиқаётганда қуйидагиларни эътироф этиш мақсадга мувофиқ: туристик-рекреацион корхоналар янги маҳсулот ишлаб чиқаради ва янги анъана, қадриятларнинг тўпланишига туртки бўлади. Туристик-рекреацион хизматларни ишлаб чиқишнинг асосий омилларидан бири ривожланган инфратузилма ҳисобланади. Муаммони тадқиқ қилувчилар, одатда, туристик-рекреацион хизматларнинг қуйидаги иқтисодий функцияларини ажратиб кўрсатадилар: бу бандликни таъминлаш ва даромад манбаини яратиш, деб ҳисоблайдилар.

Бизнинг фикримизча, бандликни таъминлаш масаласини нафақат иқтисодий, балки ижтимоий функцияга ҳам киритиш керак бўлади, чунки туристик-рекреацион хизматларнинг иқтисодий функцияларини ҳудудий диспропорциясини текислаш функцияси билан тўлдириш бугунги куннинг долзарб масаласи ҳисобланади. Шунингдек, иқтисодий функцияга тўлов балансидан четланишларнинг олдини олиш ва мавжуд ресурслар салоҳиятидан самарали фойдаланиш функцияларини киритиш мақсадга мувофиқ бўлади.

Даромадларни яратиш функциясини туристик-рекреацион хизматларни ривожлантиришнинг тўғридан-тўғри ҳамда билвосита иқтисодий самарани ҳисоблашга имкон яратувчи мультипликаторлар тизимидан фойдаланиш орқали кўриб чиқишимиз мумкин.

Туристик-рекреацион хизматлар амал қилишининг максимал самарадорлиги асосан учта ресурс салоҳиятидан рационал фойдаланиш шароитида бўлиши мумкин. Ушбу иқтисодий функция бу - молиявий, моддий-техник, табиий ва бошқа ресурслар билан чамбарчас боғлиқ бўлади.

Хулоса ва таклифлар. Туристик-рекреацион хизматлар иқтисодиётда кўп меҳнат талаб қилувчи соҳалардан бири ҳисобланади, шунинг учун унинг ижтимоий функцияларидан аҳолининг бандлигини таъминлаш функциясини ажратиб кўрсатишимиз керак. Туристик-рекреацион хизматлар соҳасида бандликни таъминлашнинг бевосита самараси ҳақида гапирилганда, аҳолининг бевосита туристик корхоналарда асосан, меҳмонхона, транспорт корхоналари ва туристик фирмаларда иш ўринларига эга бўлиши назарда тутилади. Туристик-рекреацион хизматлар соҳаси иқтисодиётнинг бошқа тармоқларида ҳам аҳоли бандлиги бўйича самара яратади, шунинг учун аҳоли бандлигида унинг билвосита иштирокини ҳисобга олишга тўғри келади. Туристик-рекреацион хизматлар соҳасининг яна бир муҳим ижтимоий функцияси бу аҳолининг дам олиш, соғломлаштириш, даволаниш, маънавий ва жисмоний ривожланишга бўлган эҳтиёжларини қондиришда намоён бўлади.

Ҳозирги кунда туристик-рекреацион хизматлар соҳасининг иқтисодиётдаги ўрни унинг ишлаб чиқиш, иқтисодий ва ижтимоий функцияларида намоён бўлади. Ушбу функцияларнинг амалга оширилиши туристик-рекреацион хизматларнинг минтақа хўжалик мажмуасидаги ўрнини белгилаб беради. Туристик-рекреацион хизматлар соҳаси иқтисодиётда содир бўладиган ўзгаришларга ўта таъсирчан бўлади, чунки инфляция ва аҳоли даромадлари ўсиш суръатларининг мутаносиблиги туристик-рекреацион маҳсулотга бўлган умумий талаб миқдорини белгилаб беради. Шуларни ҳисобга олган ҳолда, қуйидаги томонларни ривожлантириш таклиф этамиз:

– реклама инновацион ёндашувларни (зарурат туғилганда, юқори сифатли реклама маҳсулотни яратиш учун соҳасига хорижий мутахассисларни жалб қилиш инобатга олинган ҳолда) ҳамда ушбу фаолият соҳасига оид маълумотлардан тезкор фойдаланиш имкониятини кучайтириш;

– Самарқанд вилоятининг туристик-рекреацион потенциалидан рационал фойдаланиш;

– Минтақа ижтимоий-иқтисодий барқарорлигининг асоси сифатида туристик ва рекреацион корхоналарнинг жадал ривожланиши учун зарур шарт-шароитлар яратиш;

– рақобатбардош (бренд асосидаги) туристик-рекреацион хизматларни шакллантириш ва халқаро туризм бозорида самарали силжитиш;

Шуни таъкидлаш жоизки, ушбу масалаларни тўлиқ жорий этиш истиқболли дастурий таъминот усулларини ишлаб чиқиш орқали амалга оширилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикасининг “2019-2025 йилларда туризм соҳасини ривожлантириш Концепцияси”. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2019 йил, 14 январ, 1-2 сон.
2. Александрова А. Ю. Международный туризм. Учебное пособие для вузов. - М.: Аспект Пресс, 2001.– 464 с.;
3. Балабанов И.Т., Балабанов А.И. Экономика туризма. -М.: Финансы и статистика, 2003. –176 с.;
4. Биржаков М.Б. Введение в туризм. – Издание 9-е переработанное и дополненное.– СПб.: «Издательский дом Герда», 2007. – 576 с.;
5. Енджейчик И. Современный туристский бизнес. М.: Финансы и статистика, 2003. – 320 с.;
6. Жукова М.А. Менеджмент в туристском бизнесе. Учебное пособие. - М.: КНОРУС, 2006. -160с.;
7. Кабушкин Н.И. Менеджмент туризма: Учебник. 4е изд., стереотип. Мн.: Новое знание, 2004. -409 с
8. Тухлиев И.С. ва бошқа муаллифлар. Туризмни режалаштириш. Дарслик. -Т.: “Iqtisod-Moliya” нашриёти, 2010. – 238 б.
9. Иватов И. Ресторанное хозяйство в туристической сфере. Учебное пособие -Т.:ТГЭУ, 1998. -131с.;
10. М.Қ.Пардаев, Атабаев Р. Туристик ресурсларни таҳлил қилиш ва баҳолаш. -Самарқанд: СамИСИ, 2006. -137 б.;
11. Тураев Б.Х. Организационно-экономические механизмы регионального туризма. -Т.:«Фан», 2009. – 154с.;
12. Саидов А.Ф. Организационно-экономические механизмы управления туризмом Республики Узбекистан: Дисс....док.экон.наук. -Т.: 1994. -252 с
13. Хамидов О.Х. Выбор конкурентной стратегии предприятия на рынке туристических услуг Узбекистана: Дисс…канд. экономических наук. -С.: СамИСИ, 2006. -155 с.;
14. Алимова М.Т. Ҳудудий туризм бозорининг ривожланиш хусусиятлари ва тенденциялари. Докторлик диссертацияси автореферати. Самарқанд: СамИСИ, 2017 йил.-96 б.
15. Норчаев А.Н. Халқаро туризм ривожланишининг иқтисодий ўсишга таъсири (Испания мисолида): И.ф.н. илмий даражасини олиш учун диссертация. -Т.: 2004. -136 б.
16. Пардаев М.Қ., Исломова Р.А., Гаппаров А.Қ. Рекреацион зоналар ва экологик туризм: таърифларини ишлаб чиқишда назарий ва услубий ёндошувлар.// Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида хизмат кўрсатиш соҳаси самарадорлигини ошириш ва инновацион фаолиятни такомиллаштириш муаммолари. Анжуман материаллари (2014 йил 21-22 феврал) Самарқанд, 2014. –Б. 78-84.
17. Маматқулов Х.М Хизмат кўрсатиш соҳасига оид атамалар ва иборалар изоҳли луғати.- Т.: “IQTISOD-MOLIYA”, 2010. -218 б.

З.Усманова

Социально-экономическая сущность понятий «рекреации», «рекреационной деятельности» и «рекреационные услуги» в развитии рынка туристских услуг

Аннотация: В данной статье рассматривается социально-экономическая значимость понятий «рекреация», «рекреационная деятельность», «рекреационные услуги», их связь со смежными отраслями, оказывающими косвенное влияние на экономику.

Ключевые слова: сфера туризма, стратегический сектор, рекреация, диверсификация туристических услуг, рекреационные услуги, рекреационная деятельность, санатории-курорты, оздоровительная деятельность, социально-экономическая функция рекреации, интегративный аспект, система мультипликации

Z.Usmanova

Socio-economic essence of the concepts of "recreation", "recreational activities" and "recreational services" in the development of the tourist services market

Abstract: This article discusses the socio-economic significance of the concepts of "recreation", "recreational activities", "recreational services", their relationship with related industries that have an indirect impact on the economy.

Keywords: tourism, strategic sector, recreation,diversification of tourist services recreational services, recreational activities, health resorts, recreational activities, socio-economic function of recreation, integrative aspect, multiplication system

Диёр Ҳақбердиевич Холмаматов – СамИСИ, “Туризм” кафедраси мудири, доцент, PhD

МЕҲМОНХОНА ХИЗМАТЛАРИ БОЗОРИНИ СЕГМЕНТЛАШНИНГ ЎЗИГА ХОС ЖИҲАТЛАРИ

Аннотация: мамлакатимизда сўнгги йилларда меҳмонхона хизматлари бозори жадал суръатлар билан ривожланиб бормоқда. Меҳмонхона хўжалиги рақобатбардошлигини таъминлаш, узоқ муддатли самарадорликга эришишда мақсадли истеъмолчиларни аниқлаш, бозор сегментлари билиш муҳим роль ўйнайди. Ушбу мақолада меҳмонхона хизматлари бозорини сегментлашнинг аҳамияти, бозорни сегментлаш мезонлари бўйича фикр юритилган.

Калит сўзлар: бозор сегменти, мақсадли бозор, мотивлар, маданий-географик мезонлар, ижтимоий-иқтисодий мезонлар, демографик мезонлар, рақобат устунлиги.

Кириш. Ҳар қандай иқтисодий фаолиятнинг асосини бозор ташкил этади. Чунки, таклиф айнан бозорда айирбошланади. Бозор – бу ишлаб чиқарувчи ва истеъмолчи ўртасидаги иқтисодий муносабатлар тизими. Бозорнинг асосий субъекти бўлган истеъмолчилар ўзларининг эҳтиёжлари, дидлари ва ишлаб чиқарувчи билан муносабатлардаги мақсадларига қараб бир-биридан фарқ қилади. Меҳмонхона хизматлари бозори ҳам худди шундай эҳтиёжлари, меҳмонхона хизматларидан фойдаланиш мақсади ва зарур бўлган хизматлари нуқтаи назардан бир-биридан фарқ қиладиган меҳмонлардан, яъни истеъмолчилардан ташкил топади.

Меҳмонхоналар ўз мижозлари эҳтиёжларини максимал даражада қондиришлари, мижозлари эҳтиёжларини ойдинроқ билишлари учун бозорни сегментлайди. Меҳмонхона хизматлари бозорини сегментлаш маркетинг стратегиясини танлашда муҳим восита бўлиб хизмат қилади. Сегментация ёрдамида истеъмолчиларнинг умумий сонидан маълум турлар (бозор сегментлари) танланади. Бозор сегментацияси ҳар бир мижознинг индивидуал эҳтиёжларга эга эканлигидан келиб чиқади ва улар биргаликда кенг бозорни ташкил қилади. Бозор сегментининг хусусиятларидан келиб чиқиб маркетинг комплекси элементлари (товар, хизмат, сервис, нарх, сотиш, силжитиш) ишлаб чиқилади. Бу дегани ҳар бир бозор сегментининг эҳтиёжи ва мақсадларидан келиб чиқиб меҳмонхона асосий ва қўшимча хизматларини таклиф этади.

Мавзу бўйича адабиётлар таҳлили. 90-йилларнинг бошларидан бошлаб маркетинг хизматлар соҳасида, жумладан, туризм ва меҳмонхона хўжалигида ҳам фаол қўлланилмоқда. Мазкур соҳаларда маркетингни ривожланиши билан унинг асосий методлари, воситалари, куролларидан ҳам самарали фойдаланиш муҳим аҳамият касб этиб бормоқда. Хусусан, меҳмонхона хўжалигида бозорни сегментлаш масаласи бўйича бир қатор мутахассис олимлар ўзларининг қарашларини, ёндашувларини илгари сўриб келмоқда. Котлер Ф., Боуэн Дж., Мейкенз Дж. фикрича меҳмонхона бизнесида муваффақиятли маркетинг фаолиятини амалга ошириш турли тоифадаги истеъмолчиларнинг шахсий хоҳиш-истакларини ҳисобга олишни ўз ичига олади. Маркетинг нуқтаи назардан, “бозор” атамаси “у ёки бу тарзда бирлашган истеъмолчилар гуруҳи” деган маънони англатади. Бозорни сегментлаш ёрдамида потенциал истеъмолчиларнинг умумий сонидан хулқ-атвори ва мотивацион хусусиятлари бўйича маълум бир бозор сегментлари танлаб олинади [4].

А.П.Дурович тадқиқотларида “бозорни сегментлаш – потенциал истеъмолчилар талабининг сифат ва миқдорий хусусиятларига кўра таснифлаш фаолиятидир”. Ҳар қандай меҳмонхона бир вақтнинг ўзида барча истеъмолчиларнинг эҳтиёжини тўлиқ ва сифатли қондира олмайди. Фақатгина бунга бозорни сегментлаш орқали эришиш мумкин [2].

В.В.Иванов ва А.Б.Воловлар фикрига кўра турли муаллифлар томонидан таклиф қилинган ва меҳмонхона бизнеси амалиётида қўлланиладиган бозорни сегментлашнинг белгилари асосан бир-бирига ўхшашдир. Шу билан бирга, сегментацияга универсал ёндашув йўқлигини таъкидлашади. Шунинг учун бозордаги талаб ва таклиф таркибини ҳисобга олган ҳолда, сегментация вариантларини турли мезонлар (бир ёки бир вақтнинг

ўзида бир нечта) асосида синаб кўриш мақсадга мувофиқдир. Муаллифлар меҳмонхона хўжалигида бозорни маданий-географик ва ижтимоий-иқтисодий мезонлар бўйича сегментлашни тавсия этган [3].

Тадқиқот методологияси. Меҳмонхона хизматлари бозорини сегментлаш истеъмол товарлари бозорини сегментлаш тамойиллари, мезонлари билан қиёсланиб, ўзига хос жиҳатлари асосланган. Бозорни сегментлаш мезонлари синтези натижасида меҳмонхона хизматлари бозорини сегментлашнинг белгилари, тамойилари бўйича илмий мушоҳада юритилган. Бозорни сегментлаш бўйича хорижий адабиётлар таҳлили асосида абстракт-мантиқий фикрлашдан кенг фойдаланилган.

Таҳлил ва натижалар. Рақобатли бозор шароитида ишлаётган меҳмонхона кимга ва қандай хизмат кўрсатиш масаласига эътиборли бўлиши керак. Ҳар қандай бозор турли хил дид, истак, эҳтиёж, даромадга эга бўлган кўплаб истеъмолчилардан иборат. Турли хил дид, истак, эҳтиёж, даромадга эга бўлган истеъмолчилар битта меҳмонхона хизматларидан фойдаланаётган бўлса ҳам, уларнинг маҳсулотни сотиб олиш мотивацияси ҳар хил бўлади. Масалан, битта меҳмонхонанинг мижозлари бизнесменлар, саёҳатчилар ва конференция иштирокчилари бўлиши мумкин. Шубҳасиз, уларнинг сотиб олиш мотивлари ва мақсадлари, бир хил маҳсулотга бўлган талаблари ҳар хил бўлади. Ишбилармонлар ёки конференция иштирокчиларига қараганда саёҳатчи туристлар одатда нархи арзонроқ икки кишилик номерни, шунингдек, тушлик ва кечки овқатларни махсус (гуруҳ) менюсида буюртма қилишади. Хизматларни жўнатувчи ташкилотлар ҳисобидан тўлайдиганлар қимматроқ номерларни, овқатланиш ва ҳоказоларни буюртма қилишлари мумкин. Қоидага кўра, улар қўшимча меҳмонхона хизматларини ҳам талаб қилишади (хонада телефон ва Интернет алоқаси, бизнес марказ хизматлари, мажлислар заллари ва бошқалар).

Бундан кўриниб турибдики, меҳмонхона хизматлари бозорида ҳам истеъмолчилар ва уларнинг эҳтиёжлари ҳар хил. Бу эса, меҳмонхона хизматлари бозорини сегментлаш лозимлигини кўрсатади. Бозорни сегментлаш маълум мезонлар асосида амалга оширилади. Мазкур мавзу бўйича тадқиқот олиб бораётган муаллифлар бугунги кунда меҳмонхона хизматлари бозорини сегментлашда турли мезонларни таклиф этишмоқда. Адабиётлар таҳлили натижасида биз меҳмонхона хизматлари бозорини сегментлашда қуйидаги мезонлардан фойдаланиш мақсадга мувофиқ деган қарорга келдик:

1. Маданий-географик мезонлар асосида меҳмонхона хизматлари бозорини сегментлаш. Меҳмонхона хизматларини харид қилишда маданий ва географик жиҳатдан ўхшаш бўлган бозорлар муҳим аҳамиятга эга. Айниқса, овқатланиш хизматлари, экскурсия, қўшимча хизматларни харид қилишда маданий-географик белгилар яққол фарқланади. Ҳозирги вақтда меҳмонхона хизматлари бозорини маданий-географик мезонлар бўйича сегментлашда Россия ва МДҲ давлатлари, Австралия, Лотин ва Шимолий Америка, Марказий Осиё, Шарқий ва Ғарбий Европа, Скандинавия, Африка ва Жанубий Европа (Португалия, Испания, Италия), Жануби-Шарқий Осиё каби географик бозорлар алоҳида ажралиб туради.

2. Ижтимоий-иқтисодий мезонлар асосида меҳмонхона хизматлари бозорини сегментлаш энг кенг қўлланилади. Истеъмолчиларнинг саёҳат мақсади, мавқеи ва ижтимоий қатлами, аҳоли даромадлари ва харажатлари даражасига қараб гуруҳлаш меҳмонхона хизматлари бозори учун жуда аҳамиятли ҳисобланади. Саёҳат мақсадига кўра истеъмолчиларнинг қуйидаги сегментлари ажратилади: ишбилармон туристлар (ишбилармон меҳмонлар); дам олиш ва диққатга сазовор жойларни кўриш мақсадида саёҳат қилувчи туристлар; турли тадбирлар (конференциялар, тренинглар, кўргазмалар, бизнес учрашувлари ва бошқалар) ташкилотчилари ва конгрессменлар (конгресс иштирокчилари).

Учта асосий сегмент (гуруҳ) даромад ва харажатлар даражаси, жумладан, саёҳат харажатлари (масалан, юқори, ўрта ва қуйи бўғинлар), ижтимоий мавқеи (сиёсий арбоблар, таниқли шахслар, спорт жамоалари ва хизматчилари ва бошқалар) бўйича фарқланади

3. Демографик мезонлар бўйича меҳмонхона хизматлари бозорини сегментлаш. Бу мезон бўйича бозор сегментланганда ёш-жинси, касби, оилавий аҳволи, диний эътиқоти, миллати кабиларга эътибор берилади.

XXI – аср туризм ва меҳмондўстлик хизматларининг кенг кўламли ривожланиш даврига айланмоқда. Меҳмонхона хизматларини такомиллаштириш, меҳмонхона хизматлари турлари ва таркибини кенгайиши билан универсал меҳмонхоналар ўз ўрнини бозорнинг маълум бир сегментига ихтисослашган меҳмонхоналарга бермоқда. Жумладан, қуйидаги меҳмонхоналар ривожланиб бормоқда:

1. Бизнес – туризмга ихтисослашган ишбилармонлик аҳамиятидаги меҳмонхоналар. Бу турдаги меҳмонхоналар асосан маъмурий ва ижтимоий марказлар яқинида жойлашади. Бозор сегментининг эҳтиёжидан келиб чиқиб, бу турдаги меҳмонхоналар бизнес-марказ, мижозларга алоқанинг мумкин бўлган барча турлари ва оргтехникадан фойдаланишни, шунингдек таржимонлар ва стенографистлар хизматини тақдим этадилар.

Ишбилармонлик тадбирларини ўтказиш учун махсус хоналар конференция – заллар, музокора хоналари, кўргазма экспозициялари учун хоналар ва шунга ўхшашлар, молиявий хизматлар банклар бўлимлари, валюта айрибошлаш шахобчалари бўлиши зарур. Номерлар фондида бир ўринли хоналар устувор ҳисобланади.

2. Санатория, курорт меҳмонхоналар. Бу турдаги меҳмонхоналар асосан денгиз соҳилларида, шифобахш булоқлар яқинида, тоғли ҳудудларда жойлашади. Бу турдаги меҳмонхоналарнинг асосий бозор сегментининг эҳтиёжлари рекреация, дам олиш ва даволаниш ҳисобланади. Меҳмонхоналар ўз истеъмолчиларига жозибадор табиий ландшафтларни, шифобахш менирал сувларни, тоза ҳаво, дам олиш учун шароитларни тақдим этиши билан ажралиб туради.

3. Туристлар учун мўлжалланган меҳмонхоналар. Бундай турдаги меҳмонхоналар ўзлари дам олиш учун жамоавий, якка тартибда, оилавий сайёҳатга чиққан истеъмолчиларга хизмат кўрсатишга мослашган. Меҳмонхона номерлар тоифаси ва хизматлар таркиби кенглиги билан ажралиб туради.

4. Транзит меҳмонхоналар у ерда қисқа вақтда бўлиш учун тўхтайдиган меҳмонлар учун мўлжалланган. Улар одатда, серқатнов автомагистраллар ёнида, йирик транспорт тармоқлари, аэропортлар, денгиз ва дарё вокзаллари, автовокзаллар ҳудудларида жойлашади. Хизматлар хилма-хиллиги одатга кўра, минимал даражада, овқатланиш одатда тақдим этилмайди.

Хулоса ва таклифлар. Шундай қилиб, меҳмонхона хизматлари бозорини сегментлаш ҳар бир меҳмонхона бизнеси билан шуғулланувчи ўзининг аниқ истеъмолчиси ким эканлиги, уларнинг эҳтиёжлари, асосий меҳмонхона хизматларини харид қилиш мотивлари нимадан иборатлигини билишга имкон беради. Бозорни сегментлаш натижасида меҳмонхоналар ўзининг мақсадли бозорига эга бўлади. Мақсадли бозор бир ёки бир нечта бозор сегментларидан ташкил топади. Бозорни сегментлаш натижасида меҳмонхоналар қуйидаги имкониятларга эга бўлади:

- энг истиқболли (жозибали) мақсадли бозор сегментини танлаш;
- истеъмолчилар эҳтиёжини имкон қадар юқори даражада қондириш;
- меҳмонхона рақобатбардошлигини ошириш;
- эришиш мумкин бўлган ва реал мақсадларни қўйиш;
- энг яхши маркетинг стратегиясини танлаш;
- харажатларни, жумладан, маркетинг харажатларини оптималлаштириш.

Меҳмонхона хизматлари бозорини сегментлаш бўйича таклифлар:

- меҳмонхона бизнесида стратегик бозорларни яратиш учун аниқ тавсифларига эга бўлган бозор сегментларини аниқлаштириб олиб, кейин стратегик қарорларни қабул қилиш лозим;
- Ўзбекистон меҳмонхона хизматлари бозорининг ўзига хос хусусиятлари мавжуд ва бозор сегментини аниқлаш бўйича фаолиятни фақат бозор конъюнктурасини ўрганиш натижасида амалга ошириш мақсадга мувофиқ;

- танланган бозор сегментидан келиб чиқиб, бозор ҳажми кенгайишини баҳолаб, меҳмонхона хизматлари, номерлар тоифаси, асосий ва қўшимча хизматларни режалаштириш.

Фойдаланилган адабиётлар руйхати

1. Баумгартен Л. В. Маркетинг гостиничного предприятия. / Л. В. Баумгартен. – М.: Издательство Юрайт, 2020. – 338 с.
2. Дурович А.П. Маркетинг гостиниц и ресторанов. Учебное пособие М:Новое знание, 2006, с.281
3. Иванов В.В., Волов А.Б. “Формирование характеристик продуктовой политики гостиничного предприятия”. Журнал "Пять звезд», №1, 2004 г.
4. Котлер Ф., Боуэн Дж., Мейкенз Дж. “Маркетинг.Гостеприимство. Туризм”. Учебник. Москва, 1998 г, с.342
5. Скобкин, С. С. Маркетинг и продажи в гостиничном бизнесе.– М.: Издательство Юрайт, 2019. – 197 с.
6. Сорокина А. В. Организация обслуживания в гостиницах и туристских комплексах: учеб. пособие – М.: Альфа-М: НИЦ ИНФРА-М, 2014. – 304 с.

Д. Холмаматов

Особенности сегментации рынка гостиничных услуг

Аннотация: В последние годы рынок гостиничных услуг в нашей стране динамично развивается. Выявление целевых клиентов и сегментов рынка играет важную роль в обеспечении конкурентоспособности гостиничной индустрии, достижении долгосрочной эффективности. В данной статье рассматривается значение сегментации рынка гостиничных услуг, критерии сегментации рынка.

Ключевые слова: сегмент рынка, целевой рынок, мотивы, культурно-географические критерии, социально-экономические критерии, демографические критерии, конкурентное преимущество.

D. Kholmamatov

Specific aspects of hotel services market segmentation

Abstract: In recent years, the market of hotel services in our country has been developing rapidly. Identifying target consumers and market segments play an important role in ensuring the competitiveness of the hotel industry, achieving long-term efficiency. This article discusses the importance of hotel services market segmentation, market segmentation criteria.

Keywords: market segment, target market, motives, cultural-geographic criteria, socio-economic criteria, demographic criteria, competitive advantage.

Зиёвуддинхон Тошболта ўғли Бакаев – Шароф Рашидов номидаги СамДУ доценти

ИЧКИ ВА КИРУВЧИ ТУРИЗМ ФАОЛИЯТИНИНГ ТАШКИЛИЙ-ИҚТИСОДИЙ МЕХАНИЗМЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШГА ТАЪСИР КЎРСАТУВЧИ ТУРДОШ СОҲАЛАРНИНГ РОЛИ

Аннотация: Ушбу мақолада туризм соҳасини бошқаришнинг ташкилий-иқтисодий жиҳатлари ва уни такомиллаштиришдаги асосий турдош йўналишлар, давлатнинг туризмни ривожлантиришга бўлган манфаатли жиҳати, давлат томонидан тартибга солиш усуллари, туризм соҳасини давлат томонидан тартибга солишнинг самарали ва қўллаш имконияти катта бўлган механизмлари ва туризмга турдош соҳалар атрофлича тадқиқ қилинган.

Калит сўзлар: туризм соҳаси, солиқ, божхона тўловлари, ҚҚС, акцизлар, “Duty Free”, ташкилий-иқтисодий жиҳатлар, давлат томонидан тартибга солиш, туристик сиёсат, суғурта хизматлари, тиббиёт хизматлари, спорт соҳаси.

Кириш. Янги Ўзбекистонни барпо этиш шароитида иқтисодиёт тармоқларини модернизация қилиш, инновацион ривожлантиришга қаратилган ислоҳотлар натижасида туризм соҳаси ҳам янги босқичга кўтарилди. Туризм фаолиятини равнақ топтириш масаласи бўйича айниқса, охирги беш йил мобайнида ҳукуматимиз томонидан бу борада муҳим фармон ва қарорлари қабул қилинди. Иқтисодиётни рақамлаштириш шароитида туризм соҳасини давлат томонидан бошқариш ва бозорга хос тарзда тартибга солиш борасида кенг куламли давлат сиёсати амалга оширилмоқда. Хусусан, Президентимиз

томонидан “Ўзбекистон Республикасида туризмни жадал ривожлантиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”[1]ги Фармони имзоланди. Ушбу Фармонда туризмни, аввалам-бор, хусусий секторда ривожлантириш учун қулай шарт-шароитлар яратиш, кўрсатилаёт-ган хизматларнинг рақобатбардошлигини ва сифатини ошириш, миллий туризм маҳсулo-тини дунё бозорида фаол ва комплекс равишда тарғиб қилиш борасида тегишли вазифалар келтирилган. Шундан келиб чиқган холда Туризм соҳасини бошқаришнинг ташкилий-иқтисодий жиҳатларини ёритиб бериш алоҳида стратегик аҳамият эга стратегик йўналиш ҳисобланади.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Туризм соҳасини бошқаришнинг ташкилий-иқтисодий жиҳатлари ҳамда туризмнинг моддий-техника базасини ривожлантириш билан боғлиқ муаммоларнинг илмий асослари М.Қ.Пардаевнинг “Хизмат кўрсатиш, сервис ва туризм соҳаларини ривожлантириш: муаммолар ва уларнинг ечимлари” номли ўқув қўлланмасида туризмни давлат томонидан тартибга солиш борасидаги ишлар таҳлил қилинган [1], И.С.Тухлиев ва Б.Ш.Сафаровнинг Туризм асослари номли дарслигида туризмнинг ташкилий жихатлари кенг кўламли тадқиқ қилинган.[2] Мамлакатимиз олимлари томонидан давлатнинг туризмни ривожлантиришга бўлган манфаатли жиҳати унинг бошқа тармоқ ва соҳаларни ривожланишига бевосита ва билвосита таъсири, туризм бозори ривожланишини тартибга солишнинг ҳуқуқий, ташкилий ва ижтимоий-иқтисодий механизмлари, туристик хизматлар самарадорлигини баҳолаш усуллари, туризм соҳасида давлат сиёсатининг асосий йўналишлари, туризм инфратузилмаси, туризмни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш А.Н.Норчаевларнинг илмий ишларида тадқиқ қилинган[3].

Тадқиқот методологияси. Тадқиқот жараёнда туризм соҳасини давлат томонидан тартибга солиш, унинг инфратузилмасини ривожлантириш, туризмни ривожлантириш бўйича давлат сиёсатининг мақсади, вазифалари ва йўналишларини ёритиш жараёнида соҳадаги трансформация жараёнларини ҳисобга олиш, туризм соҳасида давлатнинг ролини методологик ўрганиш, бу борада мутахассислар фикрини ўрганиш натижасида диалектик ва тизимли ёндашув, қиёсий ва солиштирма таҳлил, статистик ёндашув ҳамда гуруҳлаш усулларидан фойдаланилди ҳамда инфратузилманинг таркибий қисмларининг ривожланиш йўналишларини белгилаб бериш ёндашуви асосланди.

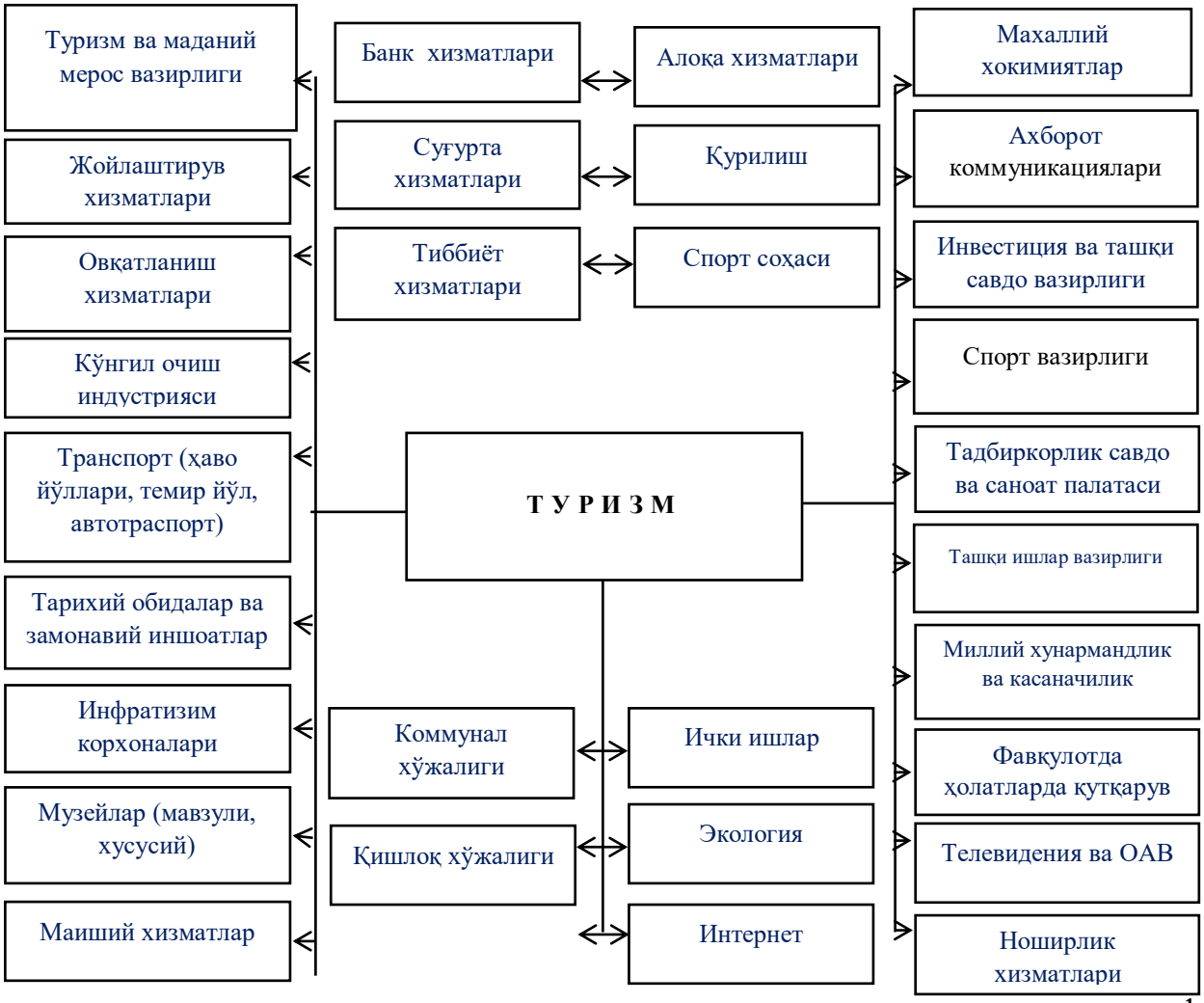
Таҳлил ва натижалар. Жаҳон тажрибаси шуни кўрсатадики, ижтимоий йўналтирилган иқтисодиётда давлат аралашувисиз самарага эришиш мураккаб вазифа саналади. Айниқса давлат томонидан тартибга солиш мулкчилик шаклидан қатъий назар, туристик корхоналар ривожланиши учун жуда муҳимдир. Бу зарурат шу билан изоҳланадики, давлат туристик корхоналар учун аввало истеъмолчи сифатида уларнинг солиқ ва бошқа даромадлари ҳамда солиқ тушумларини давлат бюджети ва бошқа марказлашган фондларга жалб қилади. Табиийки, ушбу тушумлар натижасида корхоналар томонидан кўрсатилган туристик хизматлар улуши ҳам ортиб боради.

Давлатнинг туризмни ривожлантиришга бўлган манфаатли жиҳати унинг бошқа тармоқ ва соҳаларни ривожланишига бевосита ва билвосита таъсирида ифодаланади. 1-расмдан кўриниб турибдики туризм ривожланиши мультипликатив самара ҳисобига қурилиш, истеъмол товарларини ишлаб чиқариш, қишлоқ хўжалиги, транспорт, алоқа ва бошқа тармоқларни ривожланишига таъсир қилади.

Индустриал жиҳатидан суст ривожланган ва узоқ ҳудудларда туристик мажмуа-ларнинг барпо этилиши аҳолининг шаҳар агломерациясига қараб ҳаракатланиши, ишлаб чиқариш кўламининг пасайиб бориши, анъанавий қишлоқ хўжалиги ва турмуш тарзининг йўқолиб кетиши каби салбий оқибатларнинг олдини олади. Мамлакатимиздаги демогра-фик вазиятни эътиборга оладиган бўлсак, бу жуда муҳим масалалар қаторига киради.

Бизнингча, туризм соҳасини давлат томонидан тартибга солишнинг самарали ва қўллаш имконияти катта бўлган механизмларидан бири солиқлар орқали тартибга солиш ва кредит сиёсатидир. Ушбу механизмларни батафсил кўриб чиқамиз.

[1] https://lex.uz/docs/4143188. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони, 05.01.2019 йилдаги ПФ-5611-сон

1-расм.Туризм соҳасига бевосита ва билвосита таъсир кўрсатувчи турдош соҳалар[1]

Бугунги кунда туристк корхоналар ривожланиши масалаларида молиявий ресурсларга катта эҳтиёж сезмоқда. Туристик корхоналар кредит муассасалари ва тижорат банкларидан юқори фоиз ставкаларида кредитлар жалб қилади ва уларни моддий-техник базани такомиллаштириш ёки турли тадбирларни молиялаштириш учун йўналтиради. Шу муносабат билан меъёрий ва ҳақиқий кўрсаткичлар бўйича ижобий самарадорлик кўрсаткичларига эга, самарали бошқарув тизимини жорий эта олган ҳамда туристларга кўрсатилаётган сифатли туристик хизматлар орқали фойда ўсишига эришган туристик корхоналарни имтиёзли кредитлаш тизимини жорий қилиш мақсадга мувофиқ.

Солиқлар орқали тартибга солиш механизмлари туристик корхоналарга туристик фаолиятни амалга ошириш ва самарали бошқарув тизимини жорий этишда маҳаллий солиқлар даражасида турли имтиёзлар беришни кўзда тутади. Ўзбекистон Республикаси солиқ Кодексида муайян солиқ турлари бўйича имтиёзлар бериш ҳамда олинган маблағларни мақсадли йўналтиришга қаратилган (масалан, солиқ иловаси орқали кешбеклар, инвестиция киритиш шарти билан “0” фоизли ставкада сотиб олиш) бандлари мавжуд.

Давлат томонидан тартибга солишнинг муҳим йўналишларидан бири жойлаштириш воситалари ва туризм инфратузилмасини ривожлантиришдан иборат. Туризмнинг моддий-техника базасини ривожлантириш билан боғлиқ масалалар туристик объектларни барпо этиш, таъмирлаш ва қайта реконстриукция масалаларини молиялаштиришни бюджетдан ташқари маблағлар ҳисобидан амалга оширишни кўзда тутади. Бу масалада Кипр, Исроил, Туркия каби етакчи мамлакатларнинг тажрибаларини

[1] Бакаев З.Т. Ички ва кирувчи туризмни ривожлантиришнинг ташкилий-иқтисодий механизмини такомиллаштириш: иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) дисссертацияси автореферати. – Т.: ТДИУ, 2021. – 156 б.

жорий этиш мақсадга мувофиқ. Ушбу мамлакатларда туристик объектларни барпо этишга имтиёзли нархларда ер майдонлари ажратиш ва муайян муддатга ижарага бериш, зарур бўлган ҳолларда яна шу муддатга ижара муддатини узайтириш кўзда тутилган.

Бизнинг фикримизча, узоқ муддатли банк кредитининг қимматлиги ҳамда туристик корхоналар учун имтиёзли кредит олиш қийин бўлган шароитда, инвестицион лизингли фаолият бўйича имтиёзли солиқларни тиклаш механизмини жорий қилиш мақсадга мувофиқдир. Шу мақсадда лизинг усулидан фойдаланиш туфайли олинган даромадни дастлабки икки йилга даромад солиғидан, лизинг шартномаларига кўра иш юритадиган ташкилотларни ҚҚС тўловидан озод қилиш мумкин.

Божхона назорати таъсири туризмнинг тадбиркорлик, автотуризм каби турларининг ривожланишини туристлар томонидан олиб кириладиган, олиб чиқиладиган товарларга бож тўловлари миқдорини камайтириш йўли билан рағбатлантиришдан иборат. Бугун Ўзбекистонда божхона тўловлари божхона чегарасидан ўтадиган шахслар, товарлар, транспорт воситалари ва бошқа предметларга ўрнатилган тартибда олинадиган бож пошлинаси, божхона тўловлари, ҚҚС, акцизлар, жами 14 турдаги тўловларни ташкил қилади.

Кирувчи туризмни рағбатлантириш мақсадида кўплаб мамлакатлар ҳукуматлари аэропортларда “Duty Free” божсиз савдо дўконларини яратишмоқда, шахсий автотранспортда киришда туристлардан олинадиган бож тўловлари миқдорини камайтиришмоқда, мамлакатда харид қилинган туристик товарларга ҚҚСни божхонада қайтариб беришмоқда. Тарифга оид бошқарувнинг мақсади табиий маҳсулотлар, яъни газ, электр энергияси, авиация, темирйўл транспорти кабиларга тарифларни ўзгартиришдан иборат ва бу, ўз навбатида, республикадаги туристик корхоналар фаолиятини рағбатлантиради, натижада, бу туристларга кўрсатиладиган хизматларнинг нархида ҳам ижобий акс этади.

Бугунги кунда ички туризмни ривожлантириш бўйича асосий молиявий механизм сифатида ҳукуматимиз томонидан “Ўзбекистон бўйлаб саёҳат қил!” дастури ни амалга оширишда Мамлакатимиз фуқароларига туристик турлари учун қилинадиган тўловлар билан боғлиқ харажатлар қуйидаги манбалардан туланиши белгиланган:

таълим ташкилотлари талабалари учун - ўз маблағлари ва Ўзбекистон ёшлар иттифоқи маблағлари ҳисобидан ;

лашкилот ва корхона ишчилари учун - ўз маблағлари, иш берувчи маблағлари ва жамоавий шартномаларга мувофиқ бошқа маблағлар ҳисобидан;

боқувчисини йўқотган болалар, қизил дафтардаги оилалар фарзандлари, ногиронлиги бўлган шахслар учун уларнинг умумий сонидан камида 20 фоизи қамраб олиниши таъминланган ҳолда - хайрия маблағлари, шунингдек, ҳар йили Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджети кўрсаткичларида назарда тутилган маблағлар ҳисобидан;

нафақахурлар ҳамда уруш ва меҳнат фахрийлари учун - ўз маблағлари, Ўзбекистон фахрийларининг ижтимоий фаолиятини қўллаб-қувватлаш “Нуроний” жамғармасининг маблағлари ва хайрия маблағлари ҳисобидан;

Ташаббускор хотин-қизлар учун - ўз маблағлари, Ўзбекистон Хотин-қизлар қўмитаси маблағлари, “Маҳалла” хайрия жамоат фонди маблағлари ва хайрия маблағлари ҳисобидан;

маҳалла фаоллари ва ёш оилалар учун - ўз маблағлари, “Маҳалла” хайрия жамоат фонди маблағлари ҳисобидан тенглик асосида қопланади.

Давлатнинг вазифаси миллий турмаҳсулотни ички ва халқаро бозорларда силжитишдан иборат. Хусусий бизнес бутун мамлакатнинг нотижорат рекламасини амалга ошириш имкониятига эга эмас, шу сабабли улар ўз маҳсулотини силжитиш билан кифояланади, Ўзбекистоннинг халқаро бозордаги туристик имижини шакллантиирш эса давлат (Ташқи ишлар вазирлиги) томонидан амалга оширилиши мақсадга мувофиқдир, буни жаҳон тажрибаси ҳам тасдиқлайди.

Хулоса ва таклифлар. Туризмга стратегик мақомининг берилиши ҳудудларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишидаги ислохотлар ва туризмга бўлган эътиборнинг ортиши мазкур соҳада тадқиқотларнинг кенгайишига олиб келди. Ўзбекистон

Ресубликасида 2025 йилгача бўлган даврда туризм соҳасини ривожлантириш Конепциясига кўра, туризм соҳасида давлат сиёсатининг асосий мақсади ички ва кирувчи туризмни барқарор ривожлантириш асосида туризм хизматлар бозорини барқарор ривожланишига эришишни таъминлашга қаратилди.

Хулоса қилиб айтганда Ўзбекистонда туризм ривожланишини давлат томонидан тартибга солиш усулларини қўллашда қатор вазифаларни бажариш кераклиги таклиф қилинди.

ички ва кирувчи туризм фаолиятини ишлаб чиқаришнинг бошқа соҳалари билан узвий боғлиқликда ривожлантириш лозим;

шундагина туризм инфратузилмасининг олдида турган муаммоларини аниқлаш, таъсир этувчи омилларни холис баҳолаш ва салбий оқибатларини бартараф этиш зарур;

туризм соҳасини янада ривожлантиришда солиқ тизмининг ролини ошириш ва бу орқали туризмга сарфланган пулларнинг маълум қисмини ички туристлар ҳисобига қайтариш орқали ички туристларни рағбатлантириш механизмини янада такомиллаштириш зарур;

мавжуд меъморий ёдгорлик ва объектларни реконструкция қилиш ва туристлар ташрифи учун мослаштириш керак;

ҳудудларда зарурий инфратузилмани ривожлантириш ва сувинир маҳсулотларини ишлаб чиқариш мақсадида давлат-хусусий шерикчилик асосида инвестицияларни жалб қилиш лозим.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Пардаев М.Қ. ва бошқалар. Хизмат кўрсатиш, сервис ва туризм соҳаларини ривожлантириш: муаммолар ва уларнинг ечимлари. Ўқув қўлланма. – Т.: «Иқтисод-молия», 2008. - Б. 133.
2. Тухлиев И.С., Ҳайитбоев Р., Сафаров Б.Ш., Турсунова Г.Р. Туризм асослари. Дарслик. Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги. – Т.: «Fan va texnologiya», 2014. 151-б
3. Норчаев А.Н. Туризм инфратузилмасида кутилаётган ўзгаришлар ва имкониятлар. “Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. № 1, январь-февраль, 2019.
4. Бакаев З.Т. Ички ва кирувчи туризмни ривожлантиришнинг ташкилий-иқтисодий механизмини такомиллаштириш: иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) дисссертацияси автореферати. – Т.: ТДИУ, 2021. – 156 б.
5. https://lex.uz/docs/4143188. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони, 05.01.2019 йилдаги ПФ-5611-сон.
6. Stat.uz
7. samstat.uz

З.Бакаев

Роль сопутствующих факторов, влияющих на совершенствование организационно-экономических механизмов внутреннего и въездного туризма

Аннотация: В данной статье рассмотрены организационно-экономические аспекты управления туристической сферой и основные направления ее совершенствования, заинтересованность государства в развитии туризма, методы государственного регулирования, эффективные и применимые механизмы всесторонне исследуется государственное регулирование сферы туризма и смежных сфер туризма.

Ключевые слова: туристическая сфера, налог, таможенные сборы, НДС, акциз, «Duty Free», организационно-экономические аспекты, государственное регулирование, туристическая политика, страховые услуги, медицинские услуги, спортивная сфера.

Z. Bakaev

The role of concomitant factors influencing the improvement of organizational and economic mechanisms of domestic and inbound tourism

Abstract: This article discusses the organizational and economic aspects of managing the tourism sector and the main directions for its improvement, the interest of the state in the development of tourism, methods of state regulation, effective and applicable mechanisms; state regulation of the tourism sector and related tourism sectors is comprehensively studied.

Keywords: tourism sector, tax, customs duties, VAT, excise duty, Duty Free, organizational and economic aspects, state regulation, tourism policy, insurance services, medical services, sports sector.

ИННОВАЦИЯ ВА РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТ

Абдулахад Нематович Рахимов – ТДИУ Самарқанд филиали, катта ўқитувчи

ИҚТИСОДИЙ МОДЕЛ ПАРАМЕТРЛАРИНИ ТАҚСИМЛАНГАН ЛАГ УСУЛИДА ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ

Аннотация: мақолада Самарқанд вилоят туманларида 2010-2021 йилларда гўшт ишлаб чиқаришнинг иқтисодий ҳолати эконометрик таҳлил қилинган. Айниқса, озуқа бирлигининг гўшт ишлаб чиқаришига таъсири назарий-амалий жиҳатдан тадқиқ қилинган ҳамда улардан бирининг гўшт ишлаб чиқаришга таъсири орасидаги боғланиш модели тузилган ва прогноз қилинган.
Калит сўзлар: лаг, тақсимланган лаг, тренд, ишлаб чиқариш, гўшт ишлаб чиқариш, регрессия тенгламаси, тасодифий омиллар, дитерминация коэффициенти.

Кириш. 2021 йилда дунё бўйича айрим мамлакатларнинг иқтисодиётларида тикланиш жараёни бошланган бўлса, баъзи давлатлар пандемия сабабли юзага келган иқтисодий инқироздан ҳали ҳам чиқиб кета олганлари йўқ. Глобал миқёсда давом этаётган пандемия ҳамда иқтисодий вазият билан боғлиқ мавҳумликлар сақланиб қолаётган шундай шароитида, Ўзбекистон иқтисодиёти ўз вақтида мувофиқлаштирилган фискал ва монетар сиёсат натижасида 7,4 фоиз ўсишни қайд этиб, жадал равишда тикланишда давом этди.

Ўзбекистон Республикасида 2021 йилда қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ўтган йилга нисбатан 3,6 фоизга ўсди. Бунда, деҳқончилик маҳсулотлари ҳажми 151,1 трлн. сўм ва чорвачилик маҳсулотлари 151,4 трлн. сўмни ташкил қилди. Жумладан, деҳқончилик маҳсулотларидан 10,9 млн. тн сабзавотлар, 3,3 млн тн картошка, 2,3 млн тн полиз, 2,9 млн тн мева ва қарийб 3,3 млн тн пахта хомашёси етиштирилди. Умумий чорвачилик маҳсулотлари ҳажми 151,4 трлн. сўмни ташкил қилган бўлса, шундан 97,7 млн. сўм гўшт, 39,3 млн. сўм сут, 5,9 млн сўм тухум маҳсулотларига тўғри келади. Умумий чорвачилик маҳсулотлари ҳажми 151,4 трлн. сўмни ташкил қилган бўлса, шундан 97,7 млн. сўм гўшт, 39,3 млн. сўм сут, 5,9 млн сўм тухум маҳсулотларига тўғри келади.

Самарқанд вилоятида чорвачилик маҳсулотлари 2019 йилнинг 1 январь ҳолатига ўтган йилнинг шу даврига нисбатан йирик шохли қорамоллар 105,3 фоизга (1554,1 минг бошни ташкил қилди), шу жумладан сигирлар 108,6 фоизга (682,8 минг бош), қўй ва эчкилар 103,8 фоизга (2369,1 минг бош), отлар 107,1 фоизга (25557 бош) ва паррандалар 116,9 фоизга (13045,4 минг бошга) ўсди. Барча ҳудудларда чорвачилик маҳсулотлари (гўшт, сут, тухум) ишлаб чиқаришнинг ўсиши асосан деҳқон ва фермер хўжаликлари ҳисобига бўлиб, гўшт ишлаб чиқариш умумий ҳажмида уларнинг улуши 84,2 ва 12,0 фоизни, сут ишлаб чиқаришда 93,5 ва 6,3 фоизни, тухум ишлаб чиқаришда 40,3 ва 29,0 фоизни ташкил этди.

Деҳқон (аҳолининг шахсий ёрдамчи) хўжаликларида йирик шохли қорамолларнинг улуши 94,6 фоизни, фермер хўжаликларида эса 4,7 фоизни, шу жумладан, сигирлар мос равишда 95,8 ва 4,1 фоизни, қўй ва эчкилар 90,5 ва 5,5 фоизни, отлар 88,4 ва 10,4 фоизни, паррандалар 42,5 ва 28,9 фоизни ташкил этди. 2018 йилнинг январь-декабрида барча тоифадаги хўжаликларда тирик вазн ҳисобида 290,9 минг тонна гўшт (2017 йилнинг январь-декабрига нисбатан 110,7 фоизга кўп), 1272,9 минг тонна сут (102,6 фоизга кўп), 1535,2 млн. дона тухум (128,1 фоизга кўп) ишлаб чиқарилди.

Дастлабки маълумотлар сифатида Самарқанд вилоятининг деҳқон фермер хўжаликлари уч йил бўйича гўшт ишлаб чиқариш миқдорининг ўзгаришини кўриб чиқамиз.

Деҳқончилик маҳсулотларининг ўсиш динамикасига кўра, сабзавот етиштириш 3,0 фоизга, мева маҳсулотлари 8,5 фоизга, пахта хомашёси 6,2 фоизга ошди. Ундан ташқари, дон маҳсулотлари ўсиш даражаси 1,2 фоизга камайган ва гўшт маҳсулотлари етиштириш 2020 йилдагидан 4,1 фоизга ошган. Мева ва резаворлар ўсиш даражаси 2020 йилда 2,2

фоиз, 2021 йилда эса 1,4 фоизга тушди. Сут маҳсулотлари 2,5 фоиз йиллик ўсиш даражасини кўрсатди[1].

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Иқтисодиётда ишлаб чиқаришни ривожлантиришнинг ташкилий-иқтисодий, молиявий ва бошқарув механизмларини такомиллаштириш ҳамда қишлоқ хўжалик маҳсулотлари, хусусан гўшт ва сут маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳақида бир қатор маҳаллий ва чет эл олимлари томонидан илмий-текшириш ва илмий тадқиқот ишлари олиб борилган. Жумладан, чет эл олимлари Цви Гриллихес, И.Тинберген, В.Н.Афанасев, С.А.Айвазян, А.М.Гатаулин, Н.М.Гореева, Т.А.Дуброва, Л.Н.Демидова, О.П.Крастин, Н.Ш.Кремер, Н.П.Тихомиров, И.И.Елисеева, Е.М.Четиркин ва бошқа олимларнинг илмий тадқиқот ишлари муҳим аҳамият эга ва гўшт ва сут маҳсулотларининг иқтисодиётдаги тутган ўрни ва уларни оптималлаштириш масалалари бўйича тадқиқот ишлари олиб боришган. Республикамиз олимларидан С.С.Ғуломов, Б.Ю.Ходиев, Б.А.Бегалов, Б.Беркинов, Т.Ш.Шодиев, Ё.Абдуллаев, Н.Б.Ашурова, С.К.Салаев, Н.Қ.Муродова, И.С.Абдуллаев ва бошқа иқтисодчи олимларимиз томонидан саноат ва қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ишлаб чиқаришни эконометрик ва иқтисодий-математик моделлаштириш ҳамда прогнозлаштириш масалалари бўйича илмий изланишлар олиб боришган. Ҳозирги пайтдаги жадал ислоҳотлар ва глобал иқтисодий вазият мазкур йўналишда янгича усул ва воситаларни жорий этиш каби масалаларни муҳим вазифа қилиб қўймоқда.

Тадқиқот методологияси. Илмий абстракция, кузатиш, қиёслаш, корреляцион-регрессион таҳлил ва Алмон усулига асосланган.

Таҳлил ва натижалар. Самарқанд вилоятининг ишлаб чиқариш хўжаликлари ўн икки йил бўйича гўшт ишлаб чиқариш ва унга таъсир этувчи омиллар 1-жадвалда келтирилган.

1-жадвал

Самарқанд вилоятининг ишлаб чиқариш хўжаликлари бўйича гўшт ишлаб чиқаришга таъсир этувчи омиллар

Йиллар	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
у, тонна	146545	151380	156658	164037	171610	179835	189106	185725	178883	195799	202345	245678
Озуқа бирлиги учун қилинган харажатлар, минг сўмда	20000	20000	20000	25000	25000	25000	30000	30000	35000	35000	43000	26700

Гўшт ишлаб чиқаришга таъсир кўрсатувчи банкнинг озуқа бирлиги учун қилинган харажатлар орасидаги таҳлилида Алмон моделларидан фойдаланилди.

Алмон усули ёки Алмон лаглари *L* лагнинг пировард қиймати ва лагнинг полиномиал структурага эга бўлган тақсимланган лагли моделларни ифодалаш учун фойдаланилади.

Регрессия тенгламаси қуйидагича изланади:

$$y_t = \alpha + \beta_0 x_t + \beta_1 x_{t-1} + \beta_2 x_{t-2} + ... + \beta_L x_{t-L} + \varepsilon_t \quad , \qquad (1)$$

Лаг структураси лаг миқдоридан келиб чиқиб омилли ўзгарувчилар параметрлари боғлиқлиги графиги ёрдамида аниқланади.

Алмон усулининг моҳияти қуйидагилардан иборат:

Таъсир этувчи омиллар олдидаги β_i коэффициентлар *i* лаг қийматидан боғлиқлиги қуйидаги полиномиал функцияларда аппроксимацияланади:

[1]Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги. 2021 йил якуни бўйича Макроиқтисодий кўрсаткичлар шарҳи.

а) биринчи даражали $\beta_i = c_0 + c_1 \cdot i;$

б) иккинчи даражали $\beta_i = c_0 + c_1 \cdot i + c_2 \cdot i^2;$

с) учинчи даражали $\beta_i = c_0 + c_1 \cdot i + c_2 \cdot i^2 + c_3 \cdot i^3;$

д) ёки умумий ҳолда *P*-даражали: $\beta_i = c_0 + c_1 \cdot i + c_2 \cdot i^2 + ... + c_p \cdot i^p.$

Қўйилган масаланинг ечимини топиш учун Excel электрон жадвалидан фойдаланамиз. Натижалар қуйидагича бўлди.

2-жавдал

Алмон усули натижалари

№	Йиллар	y	x	z0	z1	z2
	Ўтган йили	126785	19780			
1	2010	146545	20000			
2	2011	151380	21000			
3	2012	156658	22500	83280	129500	285500
4	2013	164037	25000	88500	141000	313500
5	2014	171610	25000	93500	147500	322500
6	2015	179835	25000	97500	150000	325000
7	2016	189106	30000	105000	165000	370000
8	2017	185725	30000	110000	175000	385000
9	2018	178883	35000	120000	195000	435000
10	2019	195799	35000	130000	205000	450000
11	2020	202345	43000	143000	234000	527000
12	2021	245678	26700	139700	201100	404300

Энди регрессия тенгламасининг параметрлари қуйидагича топилди:

$$y = 80019{,}58 + 4{,}91z_1 - 3{,}45z_2 + 0{,}435z_3, (2)$$

Юқоридаги маълумотлар асосида (1) формуладан фойдаланиб ушбу натижага эга бўламиз:

$$y_t = 80019{,}58 + 4{,}91x_t + 1{,}88x_{t-1} + 0{,}28x_{t-2} + 0{,}58x_{t-3}, (3)$$

Регрессия тегламаси

$$y_t = 80019{,}58 + 4{,}91x_t + 1{,}88x_{t-1} + 0{,}28x_{t-2} + 0{,}58x_{t-3}$$

нинг муҳимлиги Фишер мезонига кўра $F_{his} = \frac{MS_{омил}}{MS_{qoldiq}}$, $F_{his} = = 55{,}64$ қиймат жадвалдан топилган қиймат $F_{жад}$= 4,07 дан катта.

Демак, дитерминация коэффициенти шуни кўрсатиб турибдики, ишлаб чиқаришнинг 96 % вариацияси озуқа миқдори билан, 4 % га вариацияси бошқа омиллар билан ўзаро алоқа боғлаган.

Хулоса ва таклифлар.

Юқоридагилардан хулоса қилиб, ушбу моделнинг таҳлили шуни кўрсатдики, ҳозирги вақтда озуқа бирлигининг 1% га ўсиши 4 йил ичида ўртача ишлаб чиқарилган маҳсулот (4,91+1,9 +0,28+0,58)= 7,67 %, яъни деярли 8% нисбатан ўсишига олиб келди.

Нисбий регрессия коэффициентларини аниқлаганимизда:

$$\beta_1 = \frac{4{,}91}{7{,}67} = 0{,}64\ ;\ \beta_2 = \frac{1{,}9}{7{,}67} = 0{,}24\ ;\ \beta_3 = \frac{0{,}28}{7{,}67} = 0{,}036\ ;\ \beta_4 = \frac{0{,}58}{7{,}67} = 0{,}075.$$

Омилнинг натижага таъсирининг деярли ярми 1 йиллик кечикиш билан амалга оширилди 0,5. Бундан ташқари, ушбу таъсирнинг 20% дарҳол амалга оширилди, яъни ўртача кечикиш тахминан 1 лагга тенг.

Ушбу моделдаги ўртача лаг қуйидагича бўлди:

$$L = 1 \cdot 0{,}64 + 2 \cdot 0{,}24 + 3 \cdot 0{,}036 + 4 \cdot 0{,}075 = 1{,}53.$$

Анъанавий усулдан фойдаланиб ушбу натижага эга бўлганмиз:

$y_t = 80019{,}58 + 4{,}91x_t + 1{,}88x_{t-1} + 0{,}28x_{t-2} + 0{,}58x_{t-3}$ ва $R = 0{,}9496$ эканлигидан регрессия тенгламаси муҳим.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Б.Б.Беркинов. Эконометрика. Ўқув қўлланма. Тошкент.: “Фан ва технология”, 2015,164 бет.
2. Шодиев Т.Ш., Хакимов Т.Х. ва бошқалар. Эконометрика. Ўқув қўлланма. Тошкент. 2007 йил.
3. Кувайскова, Юлия Евгеньевна. Эконометрика : учебное пособие / Ю. Е. Кувайскова. –Ульяновск : УлГТУ, 2017. – 166 с.
4. Қўшбоқов Абдуҳамид Норжигитович, Рахимов Абдулахад Нематович. Кластер тизими ва бозор иқтисодиёти муносабатлари.«Интернаука»: научный журнал – № 43(219). Часть 4. Москва, Изд. «Интернаука», 2021. – 84 с. ISSN 2687-0142.
5. Рахимов Абдулахад Нематович. Кластер тизими қишлоқ хўжалигини барқарор ривожланишининг асоси. Инновационные подходы в современной науке. сб. ст. по материалам LXIX междунар. науч.-практ. конф. – № 9 (69). Часть 2 – М., Изд. «Интернаука», 2020. – 164 с. ISSN 2587-8603.
6. Рахимов Абдулахад Нематович. Қишлоқ хўжалик маҳсулоти гўшт ишлаб чиқаришга таъсир этувчи кўрсаткичларни прогноз қилиш. «Интернаука»: научный журнал – № 47(176) Декабрь 2020 г. Часть 3. Москва, Изд. «Интернаука», 2020 – 66 с. ISSN 2687-0142.
7. Рахимов Абдулахад Нематович, Сайдуллаев Азамат Жўрақул ўғли. Иқтисодий масалаларни ечишда кўп омилли корреляцион-регрессион таҳлил ва гетероскедатликни аниқлаш.FTAI Jild: 03 | Nashr: 07 | June 2022 “Bilig – ilmiy faoliyat” nashri http://bilig.academiascience.org.Стр 61-65. Fan, ta’lim va amaliyot integratsiyasi.ISSN: 2181-1776.
8. Rahimov Sanjar Abdulahadovich. Issues on analysing productionprocesses by using practical econometric model. International journal of trends in commerce and economics ISSN: 2349-543X VOL. 11. Issuehttp://academicjournalonline.org/index.php/ijtce/issue/ archive. 2021 y.

А. Рахимов

Анализ параметров экономической модели методом распределенного лаг

Аннотация: В статье представлен эконометрический анализ экономической ситуации в производстве мяса в районах Самаркандской области в 2010-2021 годах. В частности, было изучено теоретически и практически влияние комбикормов на производство мяса, была составлена и спрогнозирована модель связи между воздействием одного из них на производство мяса.

Ключевые слова: лаг, распределенная лаг, тренд, производство, производство мяса, регрессионное уравнение, случайные факторы, коэффициент детерминации.

A. Rakhimov

Analysis of the parameters of the economic model by the distributed lag method

Abstract: The article presents an econometric analysis of the economic situation in meat production in the districts of the Samarkand region in 2010-2021. In particular, the effect of compound feeds on meat production was theoretically and practically studied, and a model of the relationship between the impact of one of them on meat production was compiled and predicted.

Keywords: lag, distributed lag, trend, production, meat production, regression tag, random factors, ditermination coefficient..

Умида Мизробовна Носирова - Базовый докторант Международного университета туризма и культурного наследия «Шелковый путь»

ИННОВАЦИИ В ТУРИЗМЕ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Аннотация. Инновации являются очень актуальной темой в вопросах ведения гостиничного и туристского бизнеса. Исходя из актуальности данного вопроса в данной статье рассмотрены и изучены теоретические аспекты понятия инновации, также даны различия понятий инновации и новшества и как они могут быть применены в области туризма, в частности в секторе туризма Республики Узбекистан.

Ключевые слова: инновация, новшество, экономика, сфера услуг, туризм, инновационный процесс, инновационная деятельность, изменения, результативность.

Введение (Introduction). В современное время инновации и новшества стали неотъемлемой частью современного мира и нашего общества, а туризм является

глобальным социально-экономическим и политическим явлением, которое в значительной мере влияет на мировую экономику и политику ряда государств и регионов мира.

Инновации являются очень актуальной темой не только в экономике, но и в вопросах ведения гостиничного и туристского бизнеса. Инновационные технологии создают высокий и стабильный спрос и помогают занимать и удерживать лидерские позиции на рынке сферы услуг. В это быстроразвивающееся время особенно важно в туристической отрасли преуспевать за инновациями и новшествами.

На современном этапе развития рыночной экономики в Узбекистане одним из основных факторов является внедрение инноваций, повышение конкурентоспособной продукции национальных предприятий, укрепление их экономической независимости и рыночной позиции.

Согласно стратегии инновационного развития Республики Узбекистан, главная цель которой заключается в развитии человеческого капитала, а среди основных задач стратегии — вхождение Узбекистана к 2030 году в состав 50 передовых стран по рейтингу Глобального инновационного индекса [1].

Одним из важнейших этапов в этой области стало создание единой государственной политики в области инноваций и научно-технического развития Республики, Фонда поддержки инновационного развития и инноваций.

Литературный обзор (Literature review). Наука, изучающая инновации называется «инноватикой», и наиболее яркими теоретиками этой науки считаются: Н.Д.Кондратьев (теория экономических циклов, взаимосвязанных с НТП) и Йозеф Шумпетер (в свое время выделил все основные типы инноваций, а также рассматривал предпринимательскую деятельность, как движущую силу инноваций), С.Кузнец, А.Клайнкнехт, К.Фримен, Р.Эрс, Н.М.Авсянников, В.Г.Медынский, Б.Санто, Э.А.Уткин, Р.Н.Минниханов, В.В.Алексеев, Д.И.Файзрахманов, М.А.Сагдиев и другие.

Из наших ученых свои исследования в области инновационного развития сектора туризма проводили такие ученые, как: среди наших местных экономистов — М.К.Пардаев, А.А.Эштаев, Н.Тухлиев, А.Н.Норчаев, О.Х.Хамидов, И.С.Тухлиев, М.Т.Алимова, Е.В.Голышева и другие.

Методология исследования. В ходе исследования были проанализированы существующие теории и работы об инновациях, а также инновациях в секторе туризма и менеджмента.

Для разработки научно обоснованных выводов и рекомендаций использовались индукция и дедукция, сравнительный анализ, наблюдение и анализ научных работ на основе инноваций в зарубежных и отечественных научных публикациях.

Анализ и результат. Следует понимать, что понятие «инновация» относится к разряду всеобщих категорий - исключительно широких и структурно сложных, имеющих много подходов к раскрытию его содержания.

С одной стороны, рассматривая инновацию, как «функцию изменения», можно утверждать, что в широком, общефилософском смысле инновация – это изменение состояния какого-либо процесса или комплекса процессов, и в этом смысле инновация является срезом развития. Здесь правомерно употреблять определение инновации как процесса, протекающего во всех сферах общественной жизни, причем в каждой из сфер наблюдаются свои особенности инновационного развития.

С другой стороны, инновация как процесс неразрывно связана с понятием инновации как продукта (конечного результата). Инновация как продукт рассматривается, как правило, в более узком смысле слова, в предметных, сегментированных областях. Отметим, что границами нашего изучения являются инновации, осуществляемые в туристической сфере.

В научной литературе дается большое количество определений инновации, каждое из которых раскрывает ту суть, которое несло слово «инновация» в определенное время. В понимании сущности и свойств инноваций очень важным является четкое разграничение

понятий «новшества» и «инновации».

Если взглянуть в историю термина «инновация», он имеет английское происхождение и является синонимом слово «нововведение». Первоначально его значение –«создание нового».

Слово "инновация" происходит от латинского innovationem- существительного от глагола innovare, имеющего значение"изменять или осовременивать". Таким образом, центральное значение инноваций относится к обновлению

Новация (лат.novation – «изменение», «обновление») представляет собой новшества, которого не было раньше. В соответствии с гражданским правом новация означает соглашение сторон о замене одного заключенного ими обязательства другим, то есть этот результат и есть новация.[2]

Под инновацией чаще всего понимают инвестицию в новацию, а также с понятием «инновация» непосредственно связанны понятие «открытие» и «изобретение». Вслед за оформлением идеи в некий реальный продукт происходит целенаправленный процесс внедрения новшества, именуемый нововведением.

Новшество (новация) — это оформленный результат фундаментальных, прикладных исследований и разработок в какой-либо сфере деятельности (новое знание, метод, изобретение). Внедрение новшества, т.е. достижение практической применяемости нового знания с целью удовлетворения определенных потребностей и рыночного признания превращает его в **инновацию (нововведение)[3].**

К этому можно добавить, что инновация — это новый продукт, новое явление или действие на рынке (предприятии), которое имеет целью привлечь потребителя, удовлетворить его потребности и одновременно принести доход предпринимателю.

Таким образом, инновация отличается от новшества (новации)тем, что новый продукт выходит на рынок, принимается рынком и в дальнейшем будет иметь коммерческую ценность. Следовательно, инновация (нововведение) означает практическое применение данного новшества. Это значит, что если создан новый продукт или технология, разработана новая концепция организации труда или управления и т.д., но все эти новшества не находят своего применения, то есть они не являются инновациями.

Впервые понятие «инновация» появилось в XIX в. в этнографических исследованиях и означало введение некоторых элементов одной культуры в другую.

Николай Дмитриевич Кондратьев является основоположником теории экономических циклов, который рассуждая о цикличности характера экономической системы с периодами подъема и спада, отметил, что незадолго до начала очередной «повышательной» волны цикла наблюдается повышенная активность в сфере технологических разработок, результатом чего становится некое открытие или новшества, с внедрением которого начинается «повышательная» волна.

Сам термин "инновация", в современном его понимании, который чаще всего рассматривается в наше время, первым стал применять Й.Шумпетер, в своей теории «Теории экономического развития».

Специфическое содержание инновации составляют, по выражению Й.Шумпетера, «*изменения*», а главной функцией инновационной деятельности является «*функция управления изменениями».* Это самый общий и широкий взгляд на инновации. С этой точки зрения под инновациями можно понимать «внесение в разнообразные виды человеческой деятельности *новых элементов* (видов, способов), повышающих *результативность* этой деятельности». И хотя подобная «инновационная практика» существует уже много тысячелетий, *предметом* специального научного изучения инновации стали лишь в конце XIX – начале XX века, в период формирования основ теории инноваций.

Ученый в своей этой работе вывел новую категорию понятия «инновация», выделив пять изменений в развитие отрасли [4]:

Первое изменение: Использование новой техники, технологических процессов или нового рыночного обеспечения производства;

Второе: Внедрение продукции с новыми свойствами;

Третье: Использование нового сырья;

Четвертое: Изменения в организации производства и в его материально-техническом обеспечении;

Пятое: Появление новых рынков сбыта.

Существуют еще несколько теорий касательно инноваций, таких ученых как: С.Кузнеца, А.Клайнкнехта, К Фримена, Р. Эрса и других, [5] где ученые давали или дополняли свои видения инновации в целом.

Например, Н.М.Авсянников описывает инновацию, как результат практического или научно-технического освоения новшества. [6] В.Г.Медынский, в свою очередь, рассматривает инновацию как объекта, внедрённого в производство в результате проведенного научного исследования или сделанного открытия, качественно отличного от предшествующего аналога [7].

Также в дополнение к этому, такие ученые, как Б.Санто, Э.А.Уткин, Р.Н.Минниханов, В.В.Алексеев, Д.И.Файзрахманов, М.А.Сагдиев и другие ученые косвенно подтверждая вышеприведенную теорию, описывали инновацию, как объекта внедренного в производство научного исследования или сделанного открытия, качественно отличный от предшествующего аналога.[8]

Из наших ученых свои исследования в области инновационного туризма проводили такие ученые, как: среди наших местных экономистов — М.К.Пардаев, А.А.Эштаев, Н.Тухлиев, А.Н.Норчаев, О.Х.Хамидов, И.С.Тухлиев, М.Т.Алимова, Е.В.Голышева и другие.[9]

Важными характеристиками инновации всегда являются ее масштабность, революционность, а главное – некое принципиальное улучшение.

С точки зрения экономики результатом инновации будет экономия затрат или создание условий для такой экономики.

А если мы рассматриваем, понятии инновации в индустрии гостеприимства и туризма то, – это в первую очередь, процесс создания и внедрения новых, отличающихся от стандартных методов обслуживания, создания необычных туров, новые способы оформления предприятия, а также разработка мероприятий, которые способствуют более комфортному и увлекательному проживанию гостей. Говоря иными словами, новшества в сфере сервиса для удобства и привлечения клиентов.

В настоящее время существует несколько видов инноваций и у каждой из которых есть свой жизненный цикл, как и инновации, как и процесса.

В инновационной деятельности туристский бизнес опирается на фундамент накопленных знаний. Приступать к воплощению новых идей и созданию новых направлений туризма следует лишь после познания и изучения форм и методов работы как прошлого, так и настоящего. Глубокое понимание сферы деятельности позволяет предвидеть развитие событий и опережать конкурентов. На внедрение инноваций в туризме влияет экономическая ситуация в стране, социальное положение населения, национальное законодательство, а также межправительственные и международные соглашения. Поэтому мотивы и причины появления инноваций в туристской деятельности в каждой стране бывают разными. Однако для любой страны имеется несколько характерных черт:

- в основном, это – все более растущие потребности населения в знакомстве с культурой и образом жизни в других регионах и приобретении новых знаний;
- перенасыщение многих классических и традиционных направлений поездок (дестинаций);
- растущая опасность потери квоты рынка во въездном туризме;
- обострение конкуренции при росте предложений стандартизованных глобальных продуктов;
- острая необходимость сдерживать выезд своих граждан в зоны, аналогичные по

условиям регионам своей страны;

- гармоничное объединение привлекательных условий отдыха и путешествий для полного удовлетворения потребностей самых требовательных туристов;
- технологическая революция и экспансия услуг в экономике;
- переход от экономики предложения к экономике спроса.

В сфере услуг инновациями являются принципиально новые или существенно усовершенствованные методы их производства и предоставления (обслуживания), которые не могут быть обеспечены прежними производственными методами. Это туристские, банковские, консалтинговые услуги, другие сектора с ориентацией на новейшие информационные и коммуникационные технологии.

Наиболее подробной и часто используемой классификаций инноваций является классификация российского социолога А.И.Пригожина, который в свою очередь разделил классификации следующим образом: [10] по типу новшества, по механизму осуществления, по особенностям инновационного процесса.

В его же классификации, инновации по типу новшества подразделяются на: материально-технические; социальные; экономические; организационно-управленческие; социально-управленческие; правовые, регулирование трудовых отношений; педагогические.

В той же классификации инновации делятся по механизму осуществления на: единичные; диффузионные; завершенные; незавершенные; успешные и на неуспешные.

В индустрии гостеприимства и туризма наибольшее распространение получили следующие инновации: продуктовые, технологические и управленческие.

Когда мы говорим о продуктовых инновациях в сфере туризма и гостеприимства, то в первую очередь это:

- Разработка и предоставление совершенно новых, никогда не представленных на рынке услуг. К таким видам услуг мы можем отнести услуги личного дворецкого или «зеленый туризм» (легализация охоты, создание заповедников, национальных парков).
- Привлечение новых видов ресурсов или преобразование старых в совершенно новые с другой целевой функцией. (Отели на бывших тюрьмах, банках или в местах схожими с предыдущими т.д.).
- Освоение новых сегментов рынка и вовлечение в эту отрасль новых природных сред. Примером может послужить космический туризм или туризм в Антарктиду, Сибирь и т.д.
- Создание новых туристско-рекреационных территорий, направленных на разные категории потребителей.

Технологические инновации в туризме и, в частности, в гостиничном секторе включают в себя следующие механизмы:

- Разработка новых видов материально-технического обеспечения обслуживания, повышающих качество услуг (спутниковое телевидение, современные системы безопасности, бесшумные кондиционеры и т.д.).
- Внедрение информационных технологий в систему бронирования и резервирование гостиниц. В настоящее время все большее количество людей предпочитают бронирование отелей, круизов, туров в режиме реального времени, тем самым сокращая время обслуживания.
- Экологизация технологий. Сегодня уравновешивание экологии и инфраструктуры туризма и гостиничного бизнеса является одной из приоритетных задач нашего времени.
- Преобразование в системе транспортного обслуживания нацелены на сокращение времени путешествий туристов, повышение их комфортности и удешевление транспортных тарифов.

Говоря, об управленческих инновациях мы должны иметь в виду, что она предпола

гает в себе следующие действия: применение инновационного маркетинга; использование инновационного менеджмента; кооперация со смежными отраслями; совершенствование законодательства в отрасли; разработка концепций регионального развития туризма.

Подводя итоги, мы можем сказать, что инновация сама по-себе является нечто новым, или более усовершенствованным вариантом своего предшественника и выполняет несколько важных функций (таблица 1):

Таблица1

Функции инновации

Преобразующая	преобразование производства на более эффективное и конкурентоспособное. Предприятие может существенно улучшить свое положение на рынке
Воспроизводственная	расширение производства за счет финансовой прибыли, полученной при реализации либо применении инновации на рынке
Инвестиционная	финансирование новых видов инноваций от прибыли, полученной от примененной инновации.
Стимулирующая	Совершенствование организационной и маркетинговой составляющей предприятия, реализация новых уникальных продуктов**.**
Социальная	привлечение новых и сохранение постоянных клиентов за счет внедрение инноваций, рекомендация предприятия, как современного и лояльного к клиентам места.

Побудителями инноваций являются постоянные изменения, происходящие в различных сферах человеческой деятельности. В каждой из них целями нововведений являются внедрение новых процессов или продуктов, которые направлены на обеспечение устойчивого и долгосрочного экономического роста.

Все нововведения в технике, технологии, экономике, управлении и социальной сфере взаимосвязаны друг с другом, и чтобы внедрить нововведение в какой-либо из этих сфер, практически всегда необходимо осуществить соответствующие изменения и в других. Это объясняется тем, что в подавляющем большинстве инновации базируются на одновременном целенаправленном сочетании и использовании самых различных видов знания ради получения новых областей его экономического применения.

Таким образом, объединив множество определений понятия «инноваций» можно сказать, что инновации представляют собой новый или значительно усовершенствованный продукт или технологию.

Базируясь на положениях Генерального соглашения по торговле услугами, в туристской сфере развивается инновационная деятельность по трем направлениям.[11]

1. Внедрение организационных инноваций и нововведений, связанных с развитием предприятия и туристского бизнеса в системе и структуре менеджмента, включающая в себя также реорганизацию, укрупнение, поглощение конкурирующих субъектов на основе новейшей инновационной техники и передовых технологий; внедрение инноваций в кадровую политику (можно привести следующие примеры обновление и замена кадрового состава, система повышения квалификации, переподготовка и стимулирование работников); внедрение рациональной экономической и финансовой деятельности (современные формы учета и отчетности, обеспечивающих устойчивость положения и развития предприятия).

2. Использование маркетинговых инноваций, которые в свою очередь позволяют охватывать потребности целевых потребителей или даже могут привлекать не охваченных на данный период времени сегмент клиентов.

3. Внедрение периодических нововведений или так называемые «продуктовые инновации», направленные на изменение и позиционирование потребительских свойств туристского продуктодающие конкурентные преимущества.

Заключение и выводы. Таким образом, инновационная деятельность в сфере ту-

ризма направлена на создание нового или изменение существующего продукта, на совершенствование транспортных, гостиничных и других услуг, освоение новых рынков, внедрение передовых информационных и телекоммуникационных технологий и современных форм организационно-управленческой деятельности.

Инновационные процессы напрямую связаны с инновационной деятельностью. Благодаря им предприятия может развивать свою инновационную деятельность, внедрять инновации и инновационные технологии, развиваться по инновационному пути.

Достаточно часто предприятия прибегают к помощи так называемых «адаптивных инноваций», которые в свою очередь являются реакцией на нововведения, осуществляемые конкурентами, с целью приспособиться к изменившейся ситуации и обеспечить выживание предприятия.

Также, особенное место занимают «псевдоинновации», не приводящие к изменению потребительских характеристик товара, услуги, а имитирующие их.

Но, также, мы должны учитывать, что инновации бывают как созидательными, так разрушительными, т.е. инновации создающие новые ниши на рынке к уже существующим технологиям и продуктам.

Инновации также бывают радикальными, связанные прежде всего с наукой, научными открытиями, прорывными изобретениями, которую в свою очередь, могут обладать определенной независимостью от общественных потребностей.

Таким образом, в современном мире инновации оказывают серьезное влияние на экономическую, политическую, и социальные сферы. Инновационная динамика и динамика экономики носят цикличный характер. Определяющим, условием повышения конкурентоспособности каждой страны является эффективное функционирование инновационной системы.

На сегодняшний день, стало очевидным, что создание благоприятных условий для развития и повышения эффективности является приоритетной задачей государственной инновационной политики инновационно развитых стран. Инновации можно и нужно осуществлять целенаправленно, добиваясь эффективной инновационной деятельности.

Исходя из вышеперечисленного, мы можем внести следующие предложения:

- Разработка и предоставление совершенно новых, никогда не представленных на рынке услуг. К таким видам услуг мы можем отнести услуги личного дворецкого или «зеленый туризм» (легализация охоты, создание заповедников, национальных парков).
- Привлечение новых видов ресурсов или преобразование старых в совершенно новые с другой целевой функцией. (Отели на бывших тюрьмах, банках или в местах схожими с предыдущими т.д.).
- Экологизация технологий. Сегодня уравновешивание экологии и инфраструктуры туризма и гостиничного бизнеса является одной из приоритетных задач нашего времени.
- Преобразование в системе транспортного обслуживания нацеленные на сокращение времени путешествий туристов, повышение их комфортности и удешевление транспортных тарифов.

Список использованной литературы (References)

1. Указ Президента Республики Узбекистан Ш.М.Мирзиёева от 21 сентября 2018года № УП-5544 «Стратегия инновационного развития страны на 2019-2021 годы» И Народное слово от 22.09.2018
2. Постановление Президента Республики Узбекистан «О поступлении в высшие учебные заведения Республики Узбекистан в 2016 2012 учебном году» от 26 мая 2016 года. // «Народное слово» от 27 мая 2016 года. № 103 (6538).
3. https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/novation
4. КасымовС.С., Инновационная экономика. Учебное пособие. - Ташкент: Экономика, 2019
5. ГареевР.Р. «Инновации в гостиничном и туристском бизнесе».
6. Авсянников Н.М. Инновационный менеджмент, 2002.

7. Медынский В.Г. Инновационный менеджмент, 2002.
8. Санто Б. Инновация как средство..., 1990.
9. Уткин Э.А., Морозова Н.И., Морозова Г.И. Инновационный менеджмент.., 1996.
10. Минниханов Р.Н., Алексеев В.В., Файзрахманов Д.И., Сагдиев М.А. Инновационный менеджмент…,2003.
11. Пардаев М.Қ. ва бошқалар «Хизмат кўрсатиш, сервис ва туризм соҳаларини ривожлантириш: муаммолар ва уларнинг ечимлари», Монография, – Т.: Иқтисодиёт-молия нашриёти.
12. Тухлиев И.С., Ҳайитбоев Р., Сафаров Б.Ш., Турсунова Г.Р. Туризм асослари. Дарслик. Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги. – Т.: «Fan va texnologiya», 2014.
13. Алимова М.Т. Ҳудудий туризм бозорининг ривожланиш хусусиятлари ва тенденциялари (Самарқанд вилояти мисолида). Докторликдиссертациясиавтореферати. – Самарқанд.
14. Голышева Е.В. Совершенствование организации и механизма регулирования развития туризма в рыночных условиях: дисс…канд.экон.наук. – Т.: ТашГЭУ, 2011.
15. Новиков В.С. Инновации в туризме //http://tourlib.net/books_tourism/novikov25.htm

У.Носирова

Turizmdagi innovatsiyalar: nazariy aspekt

Annotatsiya: mehmonxona va turizm biznesida innovatsiyalar juda dolzarb mavzu. Ushbu muammoning dolzarbligidan kelib chiqib, ushbu maqolada innovatsiya tushunchasining nazariy jihatlari muhokama qilindi va o'rganildi, shuningdek, O‘zbekiston Respublikasining turizm sohasida innovatsiya va innovatsiya tushunchalari o'rtasidagi farqlar va ularni turizm sohasida, xususan, turizmda qanday qo'llash mumkinligi ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: innovatsiya, yangilik, iqtisodiyot, xizmat ko'rsatish sohasi, turizm, innovatsion jarayon, innovatsion faoliyat, o'zgarishlar, samaradorlik.

U.Nosirova

Innovations in tourism: theoretical aspect

Abstract: Innovations are a very relevant topic in the issues of hotel and tourism business. Based on the relevance of this issue, this article examines and studies the theoretical aspects of the concept of innovation, also gives the differences between the concepts of novation and innovation and how they can be applied in the field of tourism, in particular in the tourism sector of the Republic of Uzbekistan.

Keywords: innovation, novation, economy, service sector, tourism, innovation process, innovation activity, changes, effectiveness.

Fazilat Esirgapovna Jomonqulova – SamISI dotsenti, t.f.n
Nuriddin Shukurovich Tojiyev – SamISI o‘qituvchisi

TURIZMDA AXBOROT TEXNOLOGIYASINING INNOVATSION G‘OYALARI

Anotatsiya: Maqolada turizm sohasining rivojlanish tatbiqlari va axborot texnologiyasining tarixi, innovatsion g‘oyalar ko‘rsatilgan, ya’ni turizmda qo‘llanilayotgan innovatsion texnologiyalar haqida ma’lumotlar keltirilgan. Bundan tashqari ushbu texnologiyalardan mamlakatimiz turizmini yanada rivojlantirish uchun foydalanish bo‘yicha takliflar berib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: Turizm, axborot va kommunikatsion texnologiya, avtomatlashgan axborot tizimlari, xizmat ko‘rsatish, turizm, avtomatlashgan turizm, avtomatlashgan qishloq xo‘jaligi, innovatsiya, investitsiya, sayohat, iqtisodiyot.

Kirish. Boshqaruv ishlarini avtomatlashtirish – bu korxonalar, idoralar, hududiy birlashmalar faoliyatlarini boshqarish masalalarini hal qilishda matematik usullar, avtomatik qurilmalar va hisoblash texnikasi vositalarini qo‘llashdir.

Turizm sohasi o‘tgan o‘n yilliklarda turizm ilmiy-texnika taraqqiyotining rivojlanishi bilan bog‘liq katta o‘zgarishlarni boshdan kechirdi. Bu axborotni qayta ishlash va uzatish bilan bog‘liq bo‘lgan turli xil axborot texnologiyalari.

Bularga turli ma’lumotnomalar kiradi. Ularda siz mamlakatlar, yo‘nalishlar, mehmonxonalar haqida batafsil ma’lumotlarni topishingiz mumkin. Shuningdek, kataloglar ekstremal vaziyatlarda o‘zini tutish qoidalari va hujjatlarni to‘g‘ri yuritish haqida ma’lumot

beradi. Mijozlar narxlar, chegirmalar, mavsum, transportni hisobga olgan holda turni rejalashtirish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Bugungi kunda turizm jahon miqyosidagi iqtisodiyotning juda kuchli tarmog‘i bo‘lib, bu sohaga juda ko‘p sonli xodimlar, asosiy vositalar va yirik kapital mablag‘lar jalb qilingan.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili: Xizmatning kundan kun murakkablashib, zamonaviy servisga o‘tishini, uning sinergetik xususiyatga ega ekanligini, nafaqat bir, balki bir necha xususiyatli ekanligini hozirgi vaqtda olimlar tomonidan to‘liq anglanilmayapti. Chunki, L.Berrining ta’kidlashicha, oxirgi yillar izlanishlari asosan xizmatni baholashga va kim qanday metodikani qo‘llashiga bag‘ishlanyapti.(*Berry Leonardo Servis Marketing Self Portraits: Jutrospeetion, Reflection and Glimpses from the Experts. Chicago: AMA, 2000y.*). “Xizmat deyilganda insonning, mehnat jamoasining, hududning, davlatning va jamiyatning ma’lum bir ehtiyojini qondirishga qaratilgan kishilarning naf keltiriladigan ongli ko‘rsatilishi mumkin bo‘lgan faoliyati tushuniladi” (*Ochilov I.S. “Xizmat ko‘rsatish sohasi korxonalarida samaradorlikni oshirish yo‘llari” Iqtisod fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun taqdim etilgan dissertatsiya avtoreferati 2010-y. 9-b.*). “Sohaning rivojlanishida raqobatbardoshlikni rivojlantirish, xizmatlar sifatini iste’molchi talabiga mos keltirish muammosini hal qilish hamda xizmat ko‘rsatish shakl va usullarini, xizmat ko‘rsatish, servis axborot tizimlari va texnologiyalarini taraqqiy ettirish bilan iste’molchilarning o‘sib borayotgan ehtiyojlarni qondirishga intilish lozim” (*Kurbanova R.J. “Servis korxonalarini modernizatsiyalash va ularda xizmat ko‘rsatish samaradorligini oshirish” Monografiya 2013-y. 46-b.*).

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqotning metodologik asosi axborot texnologiyalari bo‘yicha mantiqiy tahlil usullari asosida nazariy va amaliy ma’lumotlarni, tegishli tizimlarning funksionalligi va boshqa hujjatlarni o‘rganish natijasida shakllantirildi. Tadqiqot jarayonida tizimli yondashuv, abstrakt-mantiqiy fikrlash, guruhlash, taqqoslash, omilli tahlil, tanlanma kuzatish usullaridan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar: Turizm yirik biznes, katta pul va global miqyosdagi jiddiy siyosatdan iborat. Bugungi kunda jamiyatning rivojlanishi bilan sayyoramizning ko‘plab aholisi turizm sohasiga jalb qilinmoqda. Turizm biznesida menejment sohasida ham tub o‘zgarishlar ro‘y berdi. Sayyohlik biznesining hozirgi rivojlanish darajasi va bu boradagi keskin raqobat sayyohlik agentliklarining axborot tizimlariga alohida ahamiyat beradi. Ushbu tizimlarning funksionalligi turlar, mehmonxonalar, mijozlar, arizalarning holati to‘g‘risidagi ma'lumotlarni kiritish, tahrirlash va saqlashni ta'minlashi, turli xil hujjatlar ko‘rinishidagi ma'lumotlarning chiqarilishini ta'minlashi kerak: so‘rovnomalar, vaucherlar, turistlar ro‘yxati, tavsiflar. turlar, mehmonxonalar, turlar narxini valyuta kursini hisobga olgan holda hisoblash, chegirmalar, turlar uchun to‘lovni nazorat qilish, moliyaviy hisobotlarni shakllantirish, ma’lumotlarni boshqa dasturiy mahsulotlarga (Word, Excel, buxgalteriya dasturlari) eksport-import qilish va boshqa xususiyatlar. Ushbu tizimlar nafaqat hisob-kitoblarni amalga oshirish va hujjatlarni shakllantirish jarayonini tezlashtiradi, balki mijozlarga yetkazib berish, joylashtirish va hokazolar uchun eng yaxshi narx variantini tanlash orqali xizmatlar (turpaket) narxini pasaytirishi mumkin. Turistik ofisni avtomatlashtirish uchun noyob axborot tizimini ishlab chiqish buyurtmasi juda qimmat va hozir ham bunga alohida ehtiyoj yo‘q, chunki bir qator yaxshi tasdiqlangan dasturiy mahsulotlar mavjud. Hozirgi vaqtda ko‘plab IT-kompaniyalar turizm biznesi uchun maxsus dasturiy mahsulotlarni ishlab chiqish bilan shug‘ullanadi.

Turizm infratuzilmasi va industriyasi turizmga turdosh bo‘lgan bir necha tarmoqlarni ham rivojlanishiga sabab bo‘ladi. Bundan tashqari turizmning rivojlanishi yana bir katta muammo bo‘lgan ishsizlikni hal qilishga yordam beradi. Turizm ko‘pgina mamlakatlar iqtisodiyotining muhim tarkibiy qismi bo‘lib, u mahalliy aholi bandligini, mehmonxonalarni to‘ldirish, restoran, tomosha tadbirlari, chet el valyutasining kelib tushishini ta’minlaydi. Turizmning ichki iqtisodiy tabiati turist tashrif buyurgan mamlakatda o‘z mablag‘ini, albatta sarflab ketishini taqozo etadi. Turizm mahalliy turistik resurslar ekspluatatsiyasiga asoslanadi va buning evaziga shu mintaqa yoki mamlakat foyda olishi kerak bo‘ladi. Hozirgi tushunchalarda qabul qilingan turizm XIX asrning oxiriga borib shakllangan bo‘lsa-da, faqat XX asrga kelib u

jadal sur’atlarda rivojlandi hamda texnika va texnologiyalarning rivojlanishi, jamiyat munosabatlarining yuksalishi natijasida u «XX asr fenomeni» nomini oldi. Turizm sohasidagi adabiyotlarda turizmga uch xildagi umumiy ta’rif berilmoqda. Birinchisi, tor ma’nodagi ta’rif bo‘lib, unga binoan bu tushuncha turistik korxonalar faoliyati bilan chegaralanadi. Ikkinchisi, bir yoqlama iste’molchiga qaratilgan bo‘lib, bu ta’rifga asosan turizm faoliyati doimiy istiqomat qilish joyidan tashqarida va ishlab chiqarish tashvishlaridan holi holatda xizmat va tovarlarni iste’mol qilish jarayoni sifatida tushuniladi. Uchinchisiga ko‘ra esa, turizm tushunchasi jamiyatda insonlarning istiqomat qilish joyidan tashqarida bo‘sh vaqtidan foydalanishi va buning uchun zarur bo‘lgan xizmat va tovarlar turlarini qayta ishlash shartlari bilan bog‘liq bo‘lgan munosabatlar majmuasini ifodalaydi. Bizningcha, birinchi navbatda, turizm sohasiga, reklama – axborot xizmatlari, transport, qurilish, qishloq xo‘jaligi, qayta ishlash kabi tarmoqlar bilan boshlanadigan hamda ta’lim, sog‘liqni saqlash, sport va madaniyat kabi tarmoqlar bilan tugaydigan keng miqyosdagi faoliyat turlari kirishi sabab bo‘ladi.

Hozirgi paytda turizm milliy iqtisodiyotning o‘zaro bog‘liq bo‘lgan, maqsadi insonlarning bo‘sh vaqtida dam olishi va sayohat qilishning turli xillariga hamda mavjud bo‘lgan turistik resurslardan samarali tarzda foydalanishga, tobora o‘sib borayotgan ehtiyojlarni qondirishga qaratilgan faoliyatni ta’minlovchi korxona va tarmoqlarning majmuini ifodalovchi iqtisodiy kategoriya sifatida ko‘rilmoqda. Sayohat va turizm (travel and tourism) – bir-biri bilan bog‘liq tushuncha bo‘lib, ular inson hayot faoliyatining ma’lum bir tarzini ifodalaydi. Bu dam olish, ko‘ngil ochish, sport, atrof-muhitni anglash, savdo, fan, davolanish va boshqa ko‘plab jihatlarni qamrab oladi. Biroq, bunda har safar sayohatni boshqa faoliyat turlaridan ajratib turuvchi o‘ziga xos harakat – insonning vaqtinchalik boshqa joyga, mamlakatga, qit’aga borishi, uning doimiy yashash joyidan uzoqlashishi nazarda tutiladi. Sayohatlar ayrim shaxslar tomonidan alohida, yagona maqsad va qiziqishga ega bo‘lgan shaxslar tomonidan ekspeditsiyalar, jumladan, ilmiy ekspeditsiyalar tuzilgan holda amalga oshirilib, ular tarkibiga yuzlab va hattoki minglab mutaxassislar, diplomatlar, migrantlar va ko‘chib yuruvchilar ham kiradi. Dengiz, havo va boshqa transport vositalari ekipajlari oylab o‘z uylarida bo‘lmaydilar, shu tariqa, ular uchun sayohat turmush tarzi, kunlik ish faoliyati bo‘lib hisoblanadi. Sayohat tushunchasi, odamlarning maqsadlaridan qat’i nazar zamon va makonda ko‘chib yurishni anglatadi hamda sayohatchilarning turmush tarzi bo‘lib xizmat qiladi. Ko‘p asrlik tarixdan ma’lumki, insonga savdoni rivojlantirish, yangi yerlarni ochish va o‘zlashtirish, resurslar va yangi transport yo‘llarini izlab topish maqsadida jahon bo‘ylab sayohat qilish xos bo‘lgan. Sivilizatsiyamizning rivojlanishiga ajratilgan vaqt unchalik katta bo‘lmay, besh ming yilga yaqin davr bilan belgilanadi, biroq bizgacha faqat yaqin o‘tmishdagi sayohatlar haqidagi hikoya va tasvirlargina saqlanib qolgan. O‘tmishdan bizga yangi qit’a va yerlarni, xalqlar va tabiiy hodisalarni ochgan, o‘ziga xos geografik tizimlarni asoslab bergan buyuk sayohatchilarning nomlari ma’lum. Sayohatlar va turizmning bir-biridan farqlarini ko‘rib chiqishda ushbu faoliyatning maqsadlari va moddiy ta’minotiga to‘xtalib o‘tish joiz. Sayohat va ekspeditsiya-larning asosiy qismi ma’lum bir maqsadlarga (savdo, fan, yangi yerlarni ochish, mahsulot reklamasi va h.k.) xizmat qilib, manfaatdor shaxslar, tashkilotlar, davlat va xususiy jamg‘armalar tomonidan moliyalashtiriladi. Sayohatchi – bu birinchi navbatda kasb bo‘lib, odamlarning kasbi yoki kun ko‘rish manbai, yo bo‘lmasa sayohatda ishtirok etuvchilarning turmush tarziga aylanishi mumkin. Bu esa faoliyatning maqsadi bo‘lib, turizm maqsadlaridan tubdan farq qiladi.

Turist - O‘zbekiston Respublikasi hududi bo‘ylab yoki boshqa mamlakatga sayohat qiluvchi (doimiy istiqomat joyidan turizm maqsadida jo‘nab ketgan) jismoniy shaxs. Turizm-sayohatlarning bir turi bo‘lsa-da, biroq o‘ziga xos jihatlariga ko‘ra, ma’lum bir tavsifga ega bo‘lib, unda ishtirok etuvchi shaxs turist deb nomlanadi. Muhimi turistni sayohatchi deyishimiz mumkin, ammo sayohatchini esa har doim ham turist deya olmaymiz. Sayohatlardan farqli ravishda, turizm iqtisodiyot va siyosatning kuchli ta’siriga uchrovchi soha bo‘lib hisoblanadi. Turizm bu turistlar tomonidan amalga oshiriluvchi, aniq belgilangan turistik maqsadlarga ega ommaviy sayohatlar turi bo‘lib, turistning faoliyati va bunday sayohatlarni uyushtirish va amalga oshirish bo‘yicha maxsus xizmat ko‘rsatuvchi tashkilotlardan iborat. Bunday maxsus xizmat

ko‘rsatuvchi tashkilotlar faoliyati avallambor turistik firmalar, mehmonxonalar va shu xizmatlar bilan bog‘liq bo‘lgan turli xil boshqa tarmoqlar tomonidan amalga oshiriladi. Turizm faoliyati asosan bo‘sh vaqtda amalga oshiriladi. Turizm faoliyatini amalga oshirish uchun uchta omil bo‘lishi shart: dam olishga ajratilgan bo‘sh vaqt, tegishli mablag‘ va xohish-istak. Turizm-sayohatlarning bir turi bo‘lsada, biroq o‘ziga xos jihatlariga ko‘ra, ma’lum bir tavsifga ega bo‘lib, unda ishtirok etuvchi shaxs turist, deb nomlanadi. Texnologiya so‘zi grek tilidan tarjima qilinganda (techne) san’at, mahorat qobiliyat degan ma’noni anglatib, bevosita jarayon tushunchasi bilan bog‘liq. Jarayon o‘z navbatida, qo‘yilgan maqsadga erishishga qaratilgan ma’lum harakatlar yig‘indisi deb tushuniladi. Jarayon inson tomonidan tanlangan strategiya bilan aniqlanadi hamda turli vosita va usullar yordamida amalga oshirilishi mumkin. Axborot neft, gaz va boshqa foydali qazilmalar singari odatdagi resurslarning moddiy turlari bilan bir qatorda jamiyatning qimmatbaho resurslaridan biri bo‘lib hisoblanadi, demak uni qayta ishlash jarayonini, moddiy resurslarni qayta ishlash jarayoniga o‘xshashligi sababli texnologiya deb qabul qilish mumkin. Shu bois quyidagi ta’rifni kiritish mumkin. Axborot texnologiyasi – obyektni, jarayonini yoki hodisaning (axborotli mahsulotning) holati to‘g‘risida sifat jihatdan yangi axborotlar olish uchun ma’lumotlarni (boshlang‘ich axborotlarni) yig‘ish, qayta ishlash va uzatish vositalari hamda usullaridan foydalaniladigan jarayondir. Axborot texnologiyalarning maqsadi – turizm sohasi bo‘yicha axborotlarni ishlab chiqish, inson tomonidan uni tahlil qilish, hamda uning asosida qarorlar qabul qilishdan iborat.

Xulosa va takliflar. Xulosa o‘rnida aytsak bo‘ladiki, turizm va axborot texnologiyasi bir-biri bilan izchil bog‘liqligi va turizmda axborot texnologiyasi turistlar tomonidan amalga oshiriluvchi, aniq belgilangan turistik maqsadlarga ega ommaviy sayohatlar, faoliyati va bunday sayohatlarni uyushtirish va amalga oshirish bo‘yicha maxsus xizmat ko‘rsatuvchi tashkilotlardan iborat ekanligi ta’kidlangan va bu sohalar hozirgi kunda rivojlanmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. “Innovatsion turizmning strategik yo‘nalishlari”- O. Pardayev. 2019-y. 65 b.
2. E.F. Jomonkulova, M.K.Nizomov, N.Sh. Tojiev. Issues On Using Digital Economy In The Service Sector. International Journal of Advanced Science and Technology.Vol. 29, No. 7., (2020), pp. 2015-2019.
3. https://dd.gov.uz O‘zbekiston Respublikasi davlat dasturlari portali. 2019-y.
4. https://kun.uz
5. https://stat.uz
6. https://documents.vsemirnyjbank.org

Ф. Джомонкулова, Н. Тожиев

Инновационные идеи информационных технологий в туризме

Аннотация: В статье показана история развития приложений и информационных технологий в сфере туризма, инновационные идеи, то есть представлена информация об инновационных технологиях, используемых в туризме. Кроме того, были даны предложения по использованию данных технологий для дальнейшего развития туризма в нашей стране.

Ключевые слова: Туризм, информационно-коммуникационные технологии, автоматизированные информационные системы, сервис, туризм, автоматизированный туризм, автоматизированное сельское хозяйство, инновации, инвестиции, путешествия, эконом.

F. Jomonkulova, N.Tojiyev

Innovative ideas of information technology in tourism

Abstract: The article shows the history of development applications and information technology in the field of tourism, innovative ideas, that is, information is provided about innovative technologies used in tourism. In addition, suggestions were given on the use of these technologies for the further development of tourism in our country.

Keywords: Tourism, information and communication technology, automated information systems, service, tourism, automated tourism, automated agriculture, innovation, investment, travel, economy.

ТУРИЗМ ВА МЕҲМОНХОНА ХЎЖАЛИГИ

Искандар Суюнович Тухлиев – СамИСИ, “Туризм” кафедраси профессори, и.ф.д.

ПАНДЕМИЯДАН КЕЙИН ҚАЙТА ТИКЛАНИШ ШАРОИТИДАЎЗБЕКИСТОН ИЧКИ ТУРИЗМИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ СТРАТЕГИК РЕЖАСИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ

Аннотация: Мақолада Янги Ўзбекистон туризми учун пандемиядан кейин қайта тикланиш даврида зарур бўлган ички туризмни ривожлантиришнинг стратегик режасини шакллантириш жараёни берилган. Пандемиядан сўнг рақамли трансформациялашув шароитида ички туризмни ривожлантиришга қаратилган стратегик режанинг таркибий тузилиши ва унинг ташкилий бўлимларига киритиладиган қатор чора-тадбирлар тавсия қилинган.

Калит сўзлар: постпандемия, стратегик режани шакллантириш, ички туризм, стратегик миссия ва мақсад, туризм соҳасини рақамли трансформация қилиш, қайта тиклаш бўйича имтиёз ва енгилликлар.

Кириш. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев раислигида 2022 йил 19 сентябр куни видеоселектор йиғилиши ўтказилди. Унда хорижий туристлар окимини купайтириш ва ички туризмни янада ривожлантириш, сайёҳлик хизматларини яхшилаш ва турларини кенгайтириш бўйича кўрилаётган чоралар натижадорлиги танқидий таҳлил қилинди. Давлатимиз раҳбари бу йил туризм учун пандемиядан кейин қайта тикланиш даври бошланганини алоҳида таъкидладилар. Дарҳақиқат, шу йилнинг сентябргача бўлган даврида юртимизга келган хорижий туристлар сони 2021 йилга нисбатан 3 бараварга кўпайди ва 3,1 миллион нафарни ташкил этди, йил бошидан туризм экспорти ҳажми 926 миллион доллар бўлди (2019 йил давомида 951 миллион доллар бўлган). Ўзбекистонга келган меҳмонларнинг саёҳати ўртача 4-5 кунгача, сарфлаган маблағи 305 долларгача кўпайгани (бу 2019 йилда ўртача 3 кунни ташкил этиб, улар 195 доллар сарфлаган)[3] пандемиядан кейин қайта тикланиш ҳолатини тасдиқлайди.

Ички туризм йўналиши бўйича ҳам ижобий натижаларни кўриш мумкин. Жумладан, ушбу йўналишда саёҳат қилувчилар сони ўтган йилга нисбатан 3,5 бараварга кўпайиб, 7,5 миллион нафарга етган. Туризм билан боғлиқ эришилган натижаларни акс эттирувчи рақамларнинг алоҳида эътиборли жиҳати, мазкур йўналишда топилган даромадларнинг 30 фоизи одамларнинг қўлига иш ҳақи бўлиб бораётганидир. Бу кўрсаткич, айтайлик саноат ва ёки бошқа тармоқларда 10 фоиздан ошмайди [10].

Бугунги кунда миллий иқтисодиётнинг ҳудудларини барқарор ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг энг муҳим омилларидан бири сифатида ички ҳамда зиёрат туризмини жадал ривожлантириш учун қулай иқтисодий ва ташкилий-ҳуқуқий шарт-шароитлар яратиш, ҳудудларнинг улкан туризм салоҳиятидан янада самарали фойдаланиш, унга ёндош бўлган иқтисодиёт тармоқларини кластер усулида ривожлантириш, миллий туризм брендини яратиш ва уни жаҳон бозорларида тарғибот қилиш ҳисобига Ўзбекистоннинг ижобий қиёфасини намоён этиш талаб қилинмоқда[2].

Минтақаларда туризмнинг мавжуд салоҳиятидан самарали фойдаланиш асосида ички туризмнинг ижтимоий-иқтисодий самарадорлигини оширишга қаратилган туризм инфратузилмасини такомиллаштириш, соҳада сервис хизмат кўрсатиш сифатини ошириш, туристик маҳсулотларни диверсификациялаш ва туристик кластерларни шакллантириш механизм-ларини ишлаб чиқиш, ички туризмни ташкил этиш стандартларини ва ички туризм самарадорлигини баҳолаш усулларини такомиллаштириш масалаларини тадқиқ этиш бугунги кунда долзарб масалалардан ҳисобланади.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. Туризм соҳасини стратегик ривожланти-ришнинг ташкилий-иқтисодий ва методологик йўналишларини такомиллаштириш бўйича хорижий давлатларда бир қатор тадқиқот ишлари амалга оширилган. Жумладан, хорижий

олимларидан L.Dwyer, P. Forsyth, A.Papatheodorou [4], M.Kasimoğlu, H.Aydin [5], C.Michael Hall [6] каби олимларнинг илмий изланишлари муҳим аҳамият касб этади.

Мамлакатимиз туризм соҳасини ривожлантиришнинг ташкилий-иқтисодий ва методологик жиҳатлари И.С.Тухлиев [7], М.Қ.Пардаев [9], Н.Тўхлиев [8], А.А.Эштаев [10]ва бошқаларнинг тадқиқот ишларида атрофлича ёритилган.

Тадқиқот методологияси. Ўтказилган тадқиқотнинг методологик асос-лари илмий умумназарий, мантиқий-аналитик, қиёсий таҳлил, статистик, тизимли ва вазиятли ёндашувлар усуллари билан тақдим этилган.

Таҳлил ва натижалар. Жаҳон сайёҳлик ташкилоти (ЮНВТО) маълумотларига кўра, 2020 йилнинг январь-август ойларида дунё туризм индустриясининг йўқотишлари 730 миллиард АҚШ долларга баҳоланиб, бу кўрсаткич 2009 йилда жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози оқибатида туризм соҳаси кўрган зарардан 8 баробар кўпдир. Бу даврда халқаро сайёҳларнинг сони 70% га камайди [11].

Шу туфайли “COVID-19” пандемияси оқибатларини юмшатиш ва туристлар оқимини қайта тиклаш мақсадида турбизнесни қўллаб-қувватлаш ва ички ҳамда ташқи туризмни янада ривожлантириш ҳамда қайта тиклаш бўйича давлатимиз томонидан тадбиркорлик субъектлари, йирик ва кичик корхоналарга бир қатор имтиёз ва енгилликлар берилди.Жумладан, Президентимизнинг 2020 йил 3 апрелдаги “Коронавирус пандемияси даврида аҳоли, иқтисодиёт тармоқлари ва тадбиркорлик субъектларини қўллаб-қувватлашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Фармони[1] билан туристик хизмат кўрсатувчи корхоналар ва меҳмонхона фаолияти билан шуғулланувчи тадбиркорлар жорий йил якунига қадар ер ва мол-мулк солиқларини тўлашдан озод этилди, уларга ижтимоий солиқ ставкаси 12 фоиздан 1 фоизга туширилди.

Шунингдек, давлатимиз раҳбарининг 2020 йил 28 майдаги ПФ-6002-сонли Фармони, ПҚ-4755-сонли Қарори ва Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 10 августдаги 433-сон Қарорига асосан меҳмонхона ва туроператорлик ташкилотларига, гидлар, ҳунармандлар, овқатланиш шохобчаларига 12 турдаги имтиёз, грант, субсидия ва ссудалар ажратилмоқда.

Бугунги кунда Ўзбекистон туризм соҳаси олдига кириш туризмини жадаллаштириш, Туризм ва маданий мерос вазирлиги ҳамда вилоят ҳокимлари олдига янги имкониятлардан фойдаланиб, 2023 йилда камида 7 миллион хорижий ва 12 миллион ички туристларни жалб қилиш вазифаси қўйилди. Шу мақсадларда туризм бизнесига кенг имтиёзлар берилмоқда. Жумладан, 2022 йилнинг 1 июлдан туризм қишлоқларида, меҳмон уйларида, озиқ-овқат ва савдо шохобчалари, кўнгилочар масканлар очган тадбиркорлар 3 йил муддатга 1 фоиз ставкада айланма солиқ, 1 фоиз миқдорда ер ва сув солиғи шунингдек, ҳисобланган даромаднинг атиги 1 фоизини тўлайди.

Оилавий тадбиркорлик дастурлари доирасида меҳмон уйлари, уй ва эко-уйлар, чодир шаҳарчалари барпо этиш учун кредитлар ажратилади. 31 та туман ва шаҳар ҳудудидан ўтувчи Ўзбекистон туристик автомобил йўли бўйлаб автотураргоҳ, кемпинг, автосервис, умумий овқатланиш ва ёқилғи қуйиш шохобчаларига эга карвонсаройлар қуриш бўйича чора-тадбирлар белгиланди. Туристларга яна бир катта имконият, 2022 йил 1 сентябрдан бошлаб авиа, темир йўл ва автобус чипталари нархининг 15 фоизи, меҳмонхонада тунаб қолиш харажатининг 15 фоизи, музейлар ва бошқа маданият объектларига тўланган чипталар нархининг 50 фоизи қайтариладиган “кешбек” тизими жорий этилди.

Ўзбекистонда пандемиядан кейинги даврда ички туризм соҳасининг жадал тикланишида ижобий тенденциялар кузатилмоқда, бу давлат томонидан хорижий ва маҳаллий туристлар учун максимал шароит яратиш ва барча чекловларни олиб ташлаш бўйича кўрилаётган чора-тадбирлар туфайли амалга оширилмоқда. Натижада 2022 йилнинг охиригача Ўзбекистонга кирувчи туризмни 4,5 миллион нафаргача хорижий туристлар оқимини таъминлаш кутилмоқда.

Коронавирус пандемиясидан кейинги даврда туристларнинг саъй-ҳаракатларидаги туб ўзгаришларини инобатга олган ҳолда соҳани анъанавий ривожлантириш усулларидан

ички туризмни жадаллаштириш зарурати алоҳида аҳамият касб этмоқда. Шу туфайли постпандемия шароитида туризм соҳасини қайта жадал ривожлантириш, унинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишдаги мавқеини тиклаш,рақамли иқтисодиёт ривожланишининг бугунги босқичида, айниқса ички туризм соҳасининг мақсади ва маҳаллий аҳоли манфаатлари, миллий ва минтақавий иқтисодиётнинг барқарор ривожланиш йўналишлари уйғунлаштирадиган Ўзбекистон Республикасида коронавирус пандемиясидан сўнг туризмни тиклаш бўйича стратегик режани ишлаб чиқишни тақозо қилмоқда.

Бугунги кунда Ўзбекистон ўрта муддатли истиқболда туризм соҳасидаги давлат сиёсатининг мақсад ва устувор йўналишларидан бири сифатида туризмни стратегик режалаштиришга катта аҳамият бермоқда. Мазкур йўналишларнинг бажарилиши туризм соҳасини ривожлантиришни стратегик режасини ишлаб чиқишни, унинг ЯИМдаги улушини ошириш, аҳолини янги ишчи ўринлари билан таъминлаш мақсадида туристик-рекреацион бозорни чуқур таҳлил қилиш ва тегишли дастурлар ишлаб чиқишни тақозо қилмоқда.

Ички туризмни режалаштириш жараёни муайян географик ҳудудга боғлиқ бўлиб, бу ҳудудлар туристик фаолият учун қизиқиш уйғотиши ва туристик имкониятлар ҳамда ўзига хос хусусиятлар ва тавсияларга туристик ресурсларга бой бўлмоғи керак. Ички туризмни режалаштириш туризмга боғлиқ бўлмаган ўзга ҳудудлардан алоҳида ажралиб туриши ва муайян туристик режаларни амалга ошириш, уларни назорат қилиш, бу ишларнинг келажагини башорат қилиш ёки ўзгаришини кўра билиш каби аниқ сиёсатни олиб бориш имкониятларига эга бўлиши лозим.

Ички туризмни стратегик режалаштиришнинг моҳияти, ўзида аниқ ушбу минтақанинг махсус шароитларини ҳисобга олган ҳолда, туризмни ривожлантиришнинг минтақа сиёсати, дастури ва режаларини ишлаб чиқишни ўзида номоён этади.

Туризмнинг жуда мураккаб ва кўп қиррали ижтимоий-иқтисодий соҳа эканлигини эътиборга олиб, шуни такидлаш зарурки, бу омилларнинг бирортасини ўзгартириш ёки уларнинг мавқеини пасайтириш туризм индустриясини режалаштиришда тузатиб бўлмайдиган салбий оқибатларга олиб келиши мумкин.

Ўзбекистонда ички туризмни ривожлантиришнинг стратегик режасини ишлаб чиқишмураккаб масала, бу аввало минтақа иқтисодиётида туризмнинг тутган ўрни ва аҳамиятини ёритишга қаратилган илмий-услубий ишларнинг етарли эмаслиги билан изоҳланади. Бозор муносабатлари тараққий этган мамлакатларда туризмни бошқаришнинг самарали тажрибаси сифатида қўлланилаётган моделлар, Ўзбекистондаги миллий ва маданий ўзига хос омиллар ҳисобига самарасиз ҳисобланади. Буни шу билан изоҳлаш мумкинки, туризм яққол намоён бўладиган минтақавий хусусиятга эга, мамлакатимизда туристик ресурсларнинг бир ёки бир нечта маъмурий бирлик ёки минтақа доирасида жойлашганлиги ҳамда ҳар бир минтақада ўзига хос режалаштириш тамойилларига урғу берилганлиги сабабли ички туризмни режалаштириш жараёнини янада мураккаблаштиради.

Ўзбекистонда ички туризмни ривожлантириш миллий моделини ишлаб чиқишнингбугунги босқичида ички туризмни режалаштириш мажмуавий ёндашув асосида, туризм соҳасининг мақсади ва маҳаллий аҳоли манфаатлари, миллий ва минтақавий иқтисодиётнинг барқарор ривожланиш йўналишларини уйғунлаштирилган ҳолда амалга оширилиши лозим.

Коронавирус пандемиясидан сўнг туризмни тиклаш бўйича стратегик режани ишлаб чиқиш учун туристик хизматларнинг талаб ва таклиф кўрсат-кичларини баҳолаш мақсадга мувофиқ. Аввало алоҳида турли ижтимоий гуруҳ(сегмент)лар, ҳудудлар ва ялпи таклиф ҳажми бўйича ялпи туристик талаб ҳажмини, турмаҳсулот айланмаси, соҳада банд аҳоли сони, туристик хизматлар кўрсатишдан тушган даромад ва турдош тармоқларда яратилган товар ва хизматлар кўрсатишдан тушган даромадни баҳолаш зарур. Ушбу баҳолаш асосида минтақани туристик дестинация сифатида мижозларга йўналтирилганлик тамойилига асосланган ривожланиш стратегиясини ишлаб чиқиш зарур ва албатта туристик дестинация имижи ушбу стратегия асосини ташкил қилиши керак.

Хулоса ва таклифлар. Ўзбекистонда ички туризмни ривожлантиришнинг миллий моделини ишлаб чиқиш жараёнида пандемиядан кейин қайта тикланиш шароитида ички туризмни ривожлантиришга қаратилган стратегик режанинг таркибий тузилиши 14 та бўлимдан иборат бўлиб, унга қуйидаги чора-тадбирлар киритилишини тавсия қиламиз:

1.Ички туризмни ривожлантиришнинг стратегик миссияси ва мақсади;

2."Рақамли Ўзбекистон - 2030" стратегияси доирасида туризм соҳасини рақамли трансформация қилиш бўйича устувор лойиҳаларни белгилаш;

3.Минақанинг туристик ресурслар базасини рақамлаштириш;

4.Ташкилий-кластер элементлари шакллантириш;

5.Маркетинг функциялардан фойдаланиш усулларини аниқлаш;

6.Ижтимоий-иқтисодий индекаторларни белгилаш;

7.Атроф-муҳит ва экология омиллари таъсир доирасини белгилаш;

8.Тарихий-маданий қадриятлар фойдаланиш йўллари ва устувор йўналишларини аниқлаш;

9.Ички туризм бозорини лойиҳалаштириш;

10.Туризмни ривожлантириш сиёсати ва дастурини ишлаб чиқиш;

11.Ички туризм инфратузилмаси ва ёндош тармоқларни ривожлан-тириш механизмини ишлаб чиқиш;

12.Туристик хизматлар, имкониятлар ва уларни яхшилаш йўлларини аниқлаш;

13. Ички туризмда инвестиция талабини шакллантириш;

14.Режани амалга ошириш ва мониторинг қилиш.

2022 йилни туризм учун пандемиядан кейин қайта тикланиш даври бошланганини инобатга олиб, Ўзбекистон ички туризмини ривожлантириш стратегик режасини шакллантириш жараёнида ўзаро боғлиқ бўлган босқичларнинг занжири ва уларнинг ҳар бири аввалги босқичга мантиқан тўғри келишини ҳисобга олиш лозим эканлигини тавсия қиламиз.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 3 апрелдаги “Коронавирус пандемияси даврида аҳоли, иқтисодиёт тармоқлари ва тадбиркорлик субъектларини қўллаб-қувватлашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Фармони - www.lex.uz.
2. 2021 йил 9 февралдаги ПФ-6165-сон «Ўзбекистон Республикасида ички ва зиёрат туризмини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғриси-да»ги Фармони- www.lex.uz
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 19 сентябрдаги мамлакатимизнинг ички ва ташқи туризм салоҳиятини янада ошириш чора-тадбирлари юзасидан ўтказилган йиғилишидаги нутқи. https://president.uz/uz/lists/view/5552.
4. L.Dwyer, P. Forsyth, A.Papatheodorou. Economics of Tourism published by Goodfellow Publishers Limited Woodeaton, Oxford, OX3 9TJ. Publishers Ltd 2011.;
5. M.Kasimoğlu, H.Aydin. Strategies for tourism industry – micro and macro perspectives. Published by InTech Janeza Trdine 9, 51000 Rijeka, Croatia, Copyright © 2012 InTech;
6. C.Michael Hall, Tourism planning : policies, processes and relationships / C. Michael Hall.— 2nd ed. © Pearson Education 2008.,
7. И.С.Тухлиев.,С.А.Абдухамидов.Туризм: назария ва амалиёт.Дарслик (Учинчи нашр) – Т.: «Fan va texnologiyalar nashriyot-matbaa uyi», 2021. 424 бет.;
8. Тўхлиев Н., Абдуллаева Т. Менеджмент и организация бизнеса в туризме Узбекистана. -Т.: Гос. Науч. Изд. "O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi", 2006. - 386 с;
9. Пардаев М., Атабаев Р. Туризм асослари. Самарқанд, СамИСИ. 2006.- 74 б.;
10. А.А.Эштаев. Туризм-иқтисодиётнинг муҳим стратегик сектори. // Янги Ўзбекистон.2022 й.24.09. 197-сон.
11. https://www.unwto.org [06.11.2020]

И. Тухлиев
Формирование стратегического плана развития внутреннего туризма Узбекистана в условиях постпандемии
Аннотация: В статье описан процесс формирования стратегического плана развития внутреннего туризма, необходимого для Нового Узбекистана в период восстановления после пандемии. В период постпандемии рекомендован ряд вопросов для включения в структуру и в организационные подразделения стратегического плана, направленного на развитие внутреннего туризма в условиях цифровой трансформации.
Ключевые слова: постпандемия, формирование стратегического плана, внутренний туризм, стратегическая миссия и цель, цифровая трансформация туристического сектора, льготы и преференции для восстановления.

I. Tukhliev
Formation of a strategic plan for the development of domestic tourism in Uzbekistan in post-pandemic conditions
Abstract: The article describes the process of forming a strategic plan for the development of domestic tourism, which is necessary for New Uzbekistan during the recovery period after the pandemic. During the post-pandemic period, a number of issues have been recommended for inclusion in the structure and organizational units of the strategic plan aimed at developing domestic tourism in the context of digital transformation.
Keywords: post-pandemic, formation of a strategic plan, domestic tourism, strategic mission and goal, digital transformation of the tourism sector, benefits for recovery.

Рахматулла Ҳайитбоев – СамИСИ, “Туризм” кафедраси катта ўқитувчиси.

ЎЗБЕКИСТОННИНГ ЧЎЛ МИНТАҚАЛАРИДА ТУРИЗМНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎНАЛИШЛАРИ

Аннотация: мақола Ўзбекистоннинг чўл минтақаларида туризмни ривожлантириш йўналишларини ишлаб чиқишга бағишланган. Ўзбекистоннинг чўл минтақаларида туризмнинг соҳаларини ва турларини ривожлантириш имкониятлари аниқланган. Шунингдек, бу йўналишларни яратиш бўйича тавсиялар берилган.
Калит сўзлар: экспедиция, питомник, мувофиқлаштириш, бошқариш, ҳисобот, ҳудуд, минтақа, ўрмон, биологик хилма-хиллик, фонд, фотоаппарат, грант.

Кириш. Ҳозирда бозор муносабатлари Ўзбекистон Республикаси туризми олдига анча мураккаб шартларни келтириб чиқарди. Туризм тизимини тубдан қайта ташкил қилиш, туризмни бошқаришнинг марказлаштирилган механизмларидан фарқ қилувчи амалий иқтисодий механизмларни ишлаб чиқиш заруратлари келиб чиқди.

Мамлакатимизда туризм соҳасининг ривожланишига қаратилган илмий адабиётларнинг таҳлили шуни кўрсатмоқдаки, ҳозирги вақтда, Ўзбекистон Республикасида туризмнинг миллий моделини шакллантириш жараёнлари давом этмоқда. Ушбу моделда мамлакатда ривожлантирилаётган туризм бозори ҳар қандай бозорлар каби мамлакатнинг ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий ҳолатларига ижобий таъсир кўрсатишини исботлаши лозим. Шунинг учун ҳам, туризмни ривожлантириш, туризм хизматлар бозорини шакллантириш, иқтисодий тартибга солиш усуллари ва дастакларини қайта ислоҳ қилиш, туризмнинг ташкилий бошқарув таркибларини такомиллаштириш, унинг экспорт салоҳиятини ошириш ва энг асосийси, хорижий сармояларни жалб қилиш шароитларига тегишли услубий ва амалий ёндошувларни ишлаб чиқиш муҳим аҳамиятга эга ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикасининг туризм соҳасини жадал ривожлантиришни таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 2016 йил 2-декабрдаги ПФ-4861-сонли Фармони мамлакатимизда миллий туризмни ривожлантиришда истиқболли йўналишларга имкониятларни яратди [1]. Президент Фармонида:

-*“Мамлакатда туризмни жадал ривожлантириш, мавжуд улкан туризм салоҳиятидан янада тўлиқ ва самарали фойдаланиш, анъанавий маданий-тарихий туризм билан биргаликда туризмнинг бошқа салоҳиятли турларини комплекс ривожлантиришнинг миллий ва ҳудудий дастурларини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш”* белгиланган.

Биз, Фармондаги “туризмнинг бошқа салоҳиятли турларини мажмуали ривожлантиришнинг миллий ва ҳудудий дастурларини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш” белгиланишига асосий эътиборимизни қаратишимиз керак. Чунки, Ўзбекистон миллий туризми ҳозирга келиб ҳам, нотекис, асосан тарихий шаҳарларимизда, ислом оламидаги азиз алломаларнинг зиёратгоҳларида ривожланмоқда. Президентимизнинг Фармон ва Қарорларининг бажарилиши эса миллий туризм ривожланишидаги мавжуд нотекис ривожланишга барҳам беради. Шунинг учун ҳам, бизнинг илмий-амалий тадқиқотларимиз Ўзбекистон нинг 70% ҳудудларини эгаллаган чўллар минтақаларида туризмни ривожлантириш муаммоларининг ечимларини топишга қаратилган[5].

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Ўзбекистоннинг чўлларида 90 йилдан бери илмий-тадқиқотлар олиб бораётган Қоракўлчилик ва чўл экологияси илмий-тадқиқот институтининг кўп йиллик ва сўнгги йилларидаги ҳисоботларини ўрганишдан, бу институтнинг олимлари билан бўлган учрашувлардан ва улар билан чўл минтақалари бўйлаб ўтказилаётган илмий экспедицияларида қатнашишдан маълум бўлдики, чўл минтақаларидаги туристик ресурсларга ички ва халқаро туристик ташрифлар ўтган асрнинг 70 йилларидан то ҳозиргача амалга оширилмоқда. Аксарият ҳолларда бу туристларни-ходимларни илмий-тадқиқот институтлари ва илмий-тадқиқот марказлари кутиб олиб ўзаро ҳамкорлик қилишмоқда.

Муаллиф 1998-2006 йилларда Ўзбекистон қоракўлчилик ва чўл экологияси илмий-тадқиқот институтининг олимлари билан халқаро грант лойиҳалари бўйича АҚШ, Франция, Австралия, Суриялик олимлар билан ҳамкорликда ишлади. Чет эллик олимлар илмий экспедициядан ташқари бўш вақтларда асосан чўл табиатига қизиқишарди. “Қизилқум” давлат табиат қўриқхонаси, Бадай тўқай халқаро резервати, чўллардаги тажриба марказларига ва “Жайрон” халқаро экомаркази ҳисоботларида ҳам чет эллик туристларнинг ташрифлари ҳақида қайдлар бор[5. 6.].

Худди шундай қайдлар ҳозирги Қоракўлчилик ва чўл экологияси илмий-тадқиқот институтининг “Қарнобчўл”, “Нурота” дала тажриба станцияларида ҳам жуда кўплаб рўйхатга олинган. Чўлга яқин шаҳарлар ва қишлоқларнинг аҳолиси баҳор ойларида атайлаб чўлнинг хуштам оқ қўзиқоринини териш ва чўлдаги ўрмонларда дам олиш учун чиқиши одатий ҳолларга айланган. Булардан хулоса қилиш мумкинки, чўл ва адирларнинг туристик ресурсларидан ички туристлар ҳам, халқаро туристлар ҳам фойдаланишмоқда. Лекин, чўл ва адир минтақаларидаги туристик ресурслардан фойдаланувчи туристик фирмалар, туристик ташкилотлар ва меҳмонхоналар фаолиятини мувофиқлаштирган ҳолда бошқаришнинг йўқлиги натижасида чўл минтақаларига ташриф буюраётган ҳар қандай даражадаги туристларнинг рўйхатини ва бу туристларнинг қайси туристик ресурслардан фойдаланаётганлигини таҳлил қилиш қийин[3.4.5.6.].

Тадқиқот методологияси. Илмий экспедиция, визуал кузатишлар, аналитик таҳлил, эксперимент ва статистик усуллардан фойдаланилди.

Таҳлил ва натижалари. Ушбу ишни яхши йўлга қўйиш учун бепоён чўл ва адир ҳудудларидаги туристик ресурслардан фойдаланиб, туризмни ривожлантиришни бошқариш марказлашган бўлиши ва бу бошқарувда вазирликлар, Ўзбекистон Республикаси туризм ва маданий мерос вазирлиги, институтлар, турфирмалар, туристик ташкилотлар, меҳмонхоналар ва туризм мутахассисларининг биргаликдаги, ягона ҳамкорлиги талаб қилинмоқда.

Чўл ва адир минтақаларидаги табиий ресурслар, биологик хилма-хиллик ресурслари, ер, ўрмонлар ва сув фондлари турли хил вазирликлар тасарруфида ҳисобланади. Табиат қўриқхоналари ва буюртмахоналари, табиий ландшафтлардан фойдаланиш, табиий бойликлар устидан назорат қилиш Ўзбекистон Республикаси экология ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш давлат қўмитаси масъуллигида. Чўлдаги тўқай ва ўрмонлар Ўзбекистон Республикаси ўрмончиликни ривожлантириш давлат қўмитасига қарайди. Сув ҳавзалари, дарёлар ва сув омборлари Ўзбекистон Республикаси қишлоқ ва сув хўжалиги вазирликлари ихтиёрида. Бу улкан ҳудудлардаги туристик

ресурслардан туризмда фойдаланиш учун қайд қилинган давлат қўмиталари ва вазирликларнинг рухсатлари, келишувлари лозим бўлади. Бу эса вақт ҳисобидан жуда чўзилувчан жараёндир.

Ўзбекистоннинг чўл минтақаларида туризмни ривожлантиришда мураккаб муаммоларнинг яна бири бу минтақалардаги табиат қўриқхоналари ва табиат буюртмахоналарида экотуризмни ривожлантириш ҳисобланади. Фикримизча бошқарув ва туризм соҳасидаги ташкилотлар, институтлар, ҳокимликлар ва Ўзбекистон Республикаси туризм ва маданий мерос вазирлигининг ўзаро мустаҳкам ҳамкорлиги улкан чўл ва адир минтақаларида туризмни ягона мақсад йўлида ривожлантиришга асос бўлади. Ушбу ишни яхши йўлга қўйиш учун бепоён чўл ва адир ҳудудларидаги туристик ресурслардан фойдаланиб, туризмни ривожлантиришни бошқариш марказлашган бўлиши ва бу бошқарувда Ўзбекистон Республикаси туризм ва маданий мерос вазирлигининг вазирликлар, институтлар, турфирмалар, туристик ташкилотлар, меҳмонхоналар ва туризм мутахассисларининг биргаликдаги, ягона ҳамкорлиги талаб қилинмоқда.

Ўзбекистоннинг чўл минтақаларида туризм соҳасини ташкил қилиш ва ривожлантиришда асосий эътибор албатта туризмдаги турларнинг ресурсларига берилиши керак. Иккинчидан, чўл минтақаларида *ички туризм соҳасини* ривожлантиришда жуда мураккаб муаммолар келиб чиқмайди. Чунки, ватанимиз аҳолисининг мамлакатимиз бўйлаб хоҳлаган вақтда саёҳатларга чиқишида ҳеч қандай чекловлар қўйилмаган.

Чўл минтақаларида *халқаро туризмни* ривожлантиришда эса анча тўсиқларга дуч келишимиз мумкин. Бу тўсиқлардан ўтиш учун биринчидан, чўл минтақаларида халқаро туризмни ривожлантиришнинг ҳуқуқий-меъёрий асослари яратилган бўлиши керак. Бу ҳуқуқий меъёрлар туризмнинг турлари бўйича чўл минтақаларидаги қайси туристик ресурслардан халқаро туризмда фойдаланиш мумкинлигини ва фойдаланиш имкониятларини аниқлаб бериши лозим.

Чўл минтақаларининг катта ҳудудларни эгаллаганлиги қазилма конларнинг ишлаётганлиги ва стратегик минерал ресурсларнинг олинаётганлиги туфайли бу минтақаларнинг баъзи бир ҳудудлари туристлар учун ёпиқ бўлиши мумкин. Чўл минтақаларида халқаро туризмни ривожлантиришнинг ҳуқуқий-меъёрий асослари чўл ҳудудларида туризмда фойдаланадиган туристик объектлар ва бу туристик объектларга ишланадиган туристик маршрутларнинг ўтиши ва фаолият кўрсатиши йўлларини ва манзилларини аниқ кўрсатиб бериши керак [3].

Сўнгги йилларда мамлакатимизга келаётган хорижий туристлар оқимида археологик туризмнинг талабгорлари Қорақалпоғистон Республикаси, Хоразм ва Сурхондарё вилоятларидаги қадимий шаҳарларнинг қолдиқларига кўпроқ қизиқишмоқда. Айниқса, Тошкентдаги туристик фирмаларнинг “Тарих ва замонавийлик” мавзуларидаги халқаро туристик маршрутлари Қорақалпоғистон Республикаси ва Хоразм вилоятларидаги қадимий қалъаларга ишлаб чиқилган бўлиб тобора жаҳон миқёсларида оммавийлашиб бормоқда. Шунинг учун ҳам, чўл минтақаларида халқаро археологик туризмни ривожлантиришнинг имкониятлари катта. Бу йўналишга мамлакатимизнинг чўл ҳудудларида сақланиб қолган қадимий сув иншоотлари сардобаларни ҳам қўшиш мумкин.

Чўл минтақаларида 3 та табиат қўриқхоналари, битта Сармишсой миллий парки ва 10та табиат буюртмахоналари мавжуд. Шунингдек, чўлларнинг ҳайвонот дунёси ва ўсимликлар олами, халқаро “Қизил китоб” ва Ўзбекистон Республикасининг “Қизил китоби”даги ҳайвонларни халқаро миқёсларда қизиқарли туристик ресурслар ҳисоблаб чўл минтақаларида халқаро экотуризмни ривожлантиришнинг катта имкониятлари мавжуд[3.4.5.6.].

Ўзбекистоннинг чўл минтақаларида туризм соҳасини ривожлантиришда чўл минтақаларида жойлашган вилоятлар ҳокимликлари ҳукуматимизнинг туризмни ривожлантиришдаги ҳуқуқий-меъёрий асослари доирасида иш кўришлари ва ташаббускор бўлиши лозим. Чўл минтақалари улкан ҳудудларни қамраб олганлигидан туризмни ривожлантириш бошқармасининг туманлар ҳокимликларида ҳам штат бирлигидаги вакили

бўлиши керак. Келтирилган мулоҳазалардан маълум бўладики чўл минтақаларида ички туризмни ҳам, халқаро туризмни ҳам ривожлантирувчи туристик ресурслар мавжуд. Шунинг учун ҳам чўл минтақаларида фаолият кўрсатувчи ва ташкил қилинувчи туристик фирмалар ва туристик ташкилотлар туризмнинг қайд қилинган йўналишларига ва туризмнинг турларига ихтисослашган бўлиши талаб қилинади.

Мамлакатимизнинг миллий туризмида ўзаро ҳамкорлик ва бир-бирини қўллаб-қувватлаш жуда суст даражаларда ҳисобланади. Европа давлатларида бу ҳолатни акси. Шунинг учун ҳам, «Чўл минтақаларида туризмни ривожлантириш» ихтиёрий-ташаббус маркази (чўл туризми тадбиркорлигини тайёрлаш, чўл минтақаларида туризмни ривожлантириш ҳамкорлигини ташкил қилиш, туристик фирмаларни тезкор ахборотлар билан таъминлаш, чўлнинг қишлоқларида «турист уйлари»ни ташкил қилиш, «чўл туризми бозори»ни ташкил қилиш ва бошқ.)ни ташкил қилиш вилоят ҳокимликларининг ўз вилоятлари ҳудудларида туризмни бир текис ривожлантиришига ёрдам беради.

Хулоса ва таклифлар. Ўзбекистоннинг чўл минтақаларида туризмни ташкил қилиш ва ривожлантириш ҳукуматимиз раҳбарлигида, вазирликлар, чўллардаги вилоятлар ҳокимликлари, Ўзбекистон Республикасининг давлат қўмиталари ва Ўзбекистон Республикаси туризм ва маданий мерос вазирлиги иштирокида амалга оширилиши мақсадли бўлади.

Ўзбекистоннинг чўл минтақаларида туризмни ташкил қилиш ва ривожлантиришда давлатимизнинг қўллаб-қувватлаши (давлат маблағлари ҳисобидан туризмнинг ташкилий-иқтисодий муаммоларини ҳал қилиши, имтиёзли кредитлар ажратиши, меҳмонхона уйларини ташкил қилиб бериши, туризм тадбиркорларини тайёрлаши, йўл-транспорт коммуникацияларини қуриб бериши, электр ва сув таъминотини яхшилаши ва бошқ..) объектив зарурат ҳисобланади.

Ўзбекистоннинг чўл ҳудудларида туризмни ташкил қилиш ва ривожлантиришдаги тадқиқотлар: Ўзбекистон чўлларида ички туризмни ривожлантириш; Ўзбекистон чўлларида халқаро туризмни ривожлантириш; Ўзбекистоннинг чўлларида туризмнинг турларини ривожлантириш йўналишларида амалга оширилиши кутилган натижаларни беради.

– Чўл минтақаларида туризмни ривожлантириш учун бу ҳудудларнинг табиати, биологик хилма-хил ресурсларидан, давлат табиат қўриқхоналаридан ва давлат табиат буюртмахоналаридан, табиатнинг сўлим гўшалари ва дарё соҳилларидан туризм мақсадларида фойдаланишнинг ҳуқуқий-қонуний меъёрларини Ўзбекистон Республикаси экология атроф-муҳитни муҳофаза қилиш давлат қўмитаси, Туризм ва маданий мерос вазирлиги ва Вазирликлар билан ишлаб чиқиши ва туризм соҳасига жорий қилишни жадаллаштириши лозим;

– Чўл минтақаларида туризмни ривожлантиришда туризм ресурсларидан фойдаланишнинг иқтисодий самарадорлигини аниқлаш, чўл табиатини муҳофаза қилишда қўшимча иқтисодий имкониятларни, бу минтақаларда туризмни истиқболда юксалтиришнинг иқтисодиётдаги ўрнини аниқлашни, ўрганишни бошлаш зарур.

– Ўзбекистоннинг чўл минтақаларида туризмнинг жойлаштириш инфратузилмаларини яратишда чўпон уйлари-юрталарни ташкил қилиш ташкилий-иқтисодий жиҳатлардан осон ва арзон бўлишлиги ҳақида амалий тавсиялар тайёрлаш лозим.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1.Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 2 декабрдаги «Ўзбекистон Республикасининг туризм соҳасини жадал ривожлантиришни таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-4861-сонли Фармони.

2. Хаитбоев Р., Бобоев Ш. Туризм географиясида туризмни районлаштириш масалалари. Туризм инфратузилмасини ривожлантиришнинг методологик, услубий асослари. – Халқаро илмий-амалий анжуман, Самарқанд, 2014 йил 21-23 апрел.

3.Хаитбоев Р., Бобоев Ш. Ўзбекистоннинг чўл ва адирларидаги туристик ресурсларнинг таснифи ва тавсифи. Иқтисодиёт ва халқимиз ҳаёт сифатини юксалтиришда хизмат кўрсатиш соҳасини

ривожлантиришнинг долзарб муаммолари. Республика анъанавий илмий-амалий конференция материаллари. (VI-қисм). Самарқанд, 2015 йил 20-21 февраль - 102-105-б.
4.Хаитбоев Р., Бобоев Ш. Ички туризмни ривожлантириш масалалари. «SERVIS» журнали, Самарқанд, 2016, 3-сон – 49-53 б.
5.Хаитбоев Р., Ўзбекистон чўлларида туризмни ривожлантириш истиқболлари. Монография “Наврўз полиграф” МЧЖ, Самарқанд, 2021.-175 б.
6.Ҳайитбоев Р. Экологик туризм, Ўқув қўлланма, Фан ва технологиялар нашриёт матбаа уйи, Тошкент, 2021.-375 б.

Р.Хайитбоев

Направления развития туризма в пустынных зонах Узбекистана

Аннотация: Статья посвящена разработке направлений развития туризма в пустынных зонах Узбекистана. В пустынных районах Узбекистана выявлены возможности для развития отраслей и видов туризма. А также даны рекомендации по этим направлениям.

Ключевые слова: экспедиция, питомник, координация, управление, отчёт, регион, зона, лес, биоразнообразие, фонд, фотоаппарат, грант.

R.Khaitboev

Directions of tourism development in the desert zones of Uzbekistan

Abstract: The article is devoted to the directions of tourism development in the desert zones of Uzbekistan. Opportunities for the development of sectors and types of tourism in the desert areas of Uzbekistan are identified. And also recommendations on these directions are given.

Keywords: expedition, nursery, coordination, management, report, region, zone, forest, biodiversity, fund, camera, grant.

Нурали Эшниязович Ибадуллаев – СамИСИ, “Туризм” кафедраси доценти

САМАРҚАНД ВИЛОЯТИНИНГ ТУРИСТИК РЕСУРСЛАРИ ВА УЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ ИМКОНИЯТЛАРИ

Аннотация: мақолада Самарқанд вилоятида туризмни ривожлантириш истиқболлари, туристик ресурслари ва улардан фойдаланиш имкониятлари таҳлил қилинган, туристик ресурслардан фойданиш имкониятлари баҳоланган. Илмий-тадқиқот натижаларига асосланган ҳолатда тегишли ҳулосалар ва таклифлар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: туризм, туристик салоҳият, самара, туристик ресурслар, ғорлар, ноёб ўсимликлар, ҳайвонот дунёси, экотуризм, тарихий обидалар, археологик туризм, рекреацион туризм.

Кириш. Самарқанднинг қадимдан «Буюк Ипак йўли»нинг марказида жойлашганлиги унинг иқтисодий ва ижтимоий ривожланишига замин яратганлиги ҳам маълум. Самарқанд замини турли туристик ресурсларга бой ҳисобланади. Шунинг учун мавжуд ресурсларнинг хусусиятларидан келиб чиқиб, бу ресурсларни уч йирик табиий, маданий-тарихий ва ижтимоий-иқтисодий туристик ресурслар гуруҳига бўлдик. Туризмни ташкил этиш, туристик маршрутлар, экскурсиялар уюштириш, аввало, қулай табиий шароит мавжудлиги билан боғлиқ. Ўзига хос рельеф, иқлим ва турли-туман экзотик ландшафт манзараларининг мавжудлиги туризмни ташкил этишга асос бўлади.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Туризм ресурслари, туристик салоҳият ва улардан фойдаланиш имкониятлари ва истиқболларини баҳолаш бўйича бўйича хорижий давлатларда бир қатор тадқиқот ишлари амалга оширилган. Жумладан, хорижий олимлардан М.Б.Биржаков [1], А.Ю.Александрова [4], В.А.Квартальнов [5], Т.Т.Христов [2], А.Д.Чудновский [3] каби олимларнинг илмий изланишлари муҳим аҳамият касб этади.

Мамлакатимиз туризм соҳасини ривожлантириш, туристик ресурслардан фойдаланиш имкониятларини баҳолаш жиҳатлари И.С.Тухлиев [7], М.Қ.Пардаев [11], Н.Э.Ибадуллаев [8], М.Р.Усманов [12], А.С.Солиев [9], М.А.Хошимов [10], С.А.Абдухамидов [7] ва бошқаларнинг тадқиқот ишларида атрофлича ёритилган.

Тадқиқот методологияси. Тадқиқот иши давомида танлаб кузатиш, тизимли ва қиёсий таҳлил, таққослаш каби усуллардан фойдаланилган.

Таҳлил ва натижалар. Самарқанд вилояти бой туристик ресурслари, ўзига хос маданияти, тарихий архитектура обидаларининг кўплиги кабилар билан бошқа ҳудудлардан ажралиб туради. У ўзининг табиий туристик ресурсларининг жойлашиши ва хусусиятларига кўра қуйидаги хилларга ажратилади:

- Гидрологик ресурслар;
- Ғорлар;
- Ноёб ўсимлик ва ҳайвонот дунёси ресурслари.

Гидрологик ресурслар. Вилоятнинг ер ости ва ер усти гидрологик сув ресурслари тоғ, тоғ олди этаклари ҳамда тоғ оралиғи сойларида табиий равишда ҳосил бўлган ландшафтлар (табиий манзаралар), шифобахш булоқлар (Қайнарбулоқ, Роҳатбулоқ) ажойиб кўллар (Музбулоқ, Алвасти кўллари), гўзал шаршаралар (Ғуссой, Комангарон) гидрологик ресурслар ҳисобланиб, минтақанинг туризм имкониятларини оширади. Вилоятнинг асосий йирик Зарафшон дарёси минтақа аҳолисини, ҳамда барча халқ хўжалиги тармоқларини сув билан таъминлайди. Дарёдан ҳамда шифобахш булоқ, чашма сувлари ва балчиқлардан аҳолининг саломатлигини тиклаш, соғломлаштириш ва дам олишини ташкил этиш мақсадида фойдаланиш мумкин. Бу эса рекреация туризмини ривожлантиришга имконият яратади. Бу ресурс турлари Ургут, Нуробод, Қўшработ туманлари ҳудудида кўплаб жойлашган.

Вилоятнинг Ургут туманида жойлашган Чақилкалон тоғлари гидрогеолик ёдгорликларга бой ҳисобланади. Бу ерда шифобахш булоқлар, шаршаралар, ғор сувлари мавжуд. Ургут шаҳрида Юқори Чинор тагидаги булоқ ҳам ўзига хос хислатларга эга. Унинг атрофида минг йиллик чинорлар жойлашган бўлиб, туристик қизиқишни орттиради. Ундан ташқари Килси ва Лев ғорларидаги карст булоқ сувлари, Қайнарбулоқ, Роҳатбулоқ, Музбулоқ ва Алвасти кўллари, Ғус сой, Комангарон сойларидаги шаршараларни туризм нуқтаи назаридан ўрганиш, маршрутлар яратиш катта аҳамиятга эга. Яна Зарафшон дарёсининг юқори қисмидаги қадимий Равотхўжа сув айирғичи, Дарғом канали, Эски Туятортар каналларидан ҳам туризм мақсадида фойдаланиш мумкин.

Кўриниб турибдики, вилоятда туризмни ривожлантириш учун катта имкониятлар мавжуд. Биргина гидрологик ресурслардан фойдаланиш учун ҳам бир қанча қизиқарли туристик маршрутларни тузиш мумкин

Ғорлар. Ҳозирги кунда ғор туризми тез ривожланиб бормоқда. Ғорлар ер ости саёҳатини ривожлантиришга асос ҳисобланади. Минтақанинг Зарафшон, Нурота тоғ тизмаларида кўплаб ғорлар мавжуд. Чақилкалон тоғларида машҳур - Лев ва Килси ғорлари мавжуд. Лев ғори Омонқўтоннинг Булбулзор сойида жойлашган бўлиб, бу ғорда бундан 40-50 минг йил аввал тош асрида одамлар яшаган. Килси шахта ғори киевлик олимлар томонидан 1980 йилда топилган. Бу ғорнинг чуқурлиги 800 метрдан ошади. У вертикал чуқурлиги бўйича дунёда 3-ўринда туради [9].

Ноёб ўсимлик ва ҳайвонот дунёси ресурслари. Вилоятимиз ўзининг гўзал табиати, ўсимлик ва ҳайвонот дунёси билан ҳам мамлакатимизнинг бошқа минтақаларидан алоҳида ажралиб туради. Вилоятимизга ташриф буюрадиган сайёҳларни қизиқтирадиган тарихий архитектура-қурилиш иншоотлари, қадимий обидалардан ташқари, минг йиллик тарихга эга бўлган чинорлар ва бошқа ўсимлик ва ҳайвонлар беқиёс кўпдир.

Вилоятнинг бир қатор туманларида ва қишлоқларида минг йиллик даврга тенг қадимий ноёб дарахтлар (арчалар, чинорлар) ҳанузгача сақланиб қолган. Улар қаторига Ургут шаҳридаги юқори Чор Чинор (1020 йиллик), Каттақўрғон тумани Қорадарё қишлоғидаги чинор (565 йиллик), Нуробод тумани Тим қишлоғидаги арча (1000 йиллик), Жомбой тумани Холвойи қишлоғидаги минг йиллик арчаларни мисол келтириш мумкин. Айниқса, Жомбой туманида жойлашган Зарафшон дарёси қайирида жойлашган Зарафшон қўриқхонаси бетакрор ўсимлик ва ҳайвонот дунёсининг хилма-хиллиги билан алоҳида ажралиб туради ва мавсумий ҳамда қисқа муддатли сайёҳликни ташкил қилиш учун қулай имкониятлар яратади.

Вилоятнинг маркази Самарқанд шаҳрига келсак, унинг атрофини республикамиз-

нинг бошқа шаҳарларидан фарқли ўлароқ, қадимдан кўркам боғу роғлар ташкил қилгани, улар сайёҳларни ҳайратга солиб, лол қолдиргани тарихий манбалардан маълумдир. Шаҳар атрофидаги Амир Темур боғлари эса бутун дунёга машҳурлиги билан тавсифланади. Ҳозирги пайтда шаҳар ҳудудида, университет хиёбони ҳамда шаҳарнинг эски қисмидаги маҳаллаларда, чойхоналар ҳудудида юзлаб турли хил қадимий чинорлар, қайрағочлар ва тут дарахтлари кабилар ўсимлик дунёсига қизиқувчи сайёҳларни жалб этиб келмоқда.

Вилоятимиз ҳайвонот олами ҳам хилма-хил бўлиб, тоғ, тоғолди ҳудудларида судралиб юрувчи ҳайвонлар, турли қушлар, туёқли ҳайвонлар оиласининг вакиллари кенг тарқалган. Улар, айниқса, шу жойлар ландшафтига ўзгача тароват ва ҳусн бағишлайди ва сайёҳларнинг мароқли дам олишининг ҳамда ов туризмини йўлга қўйишнинг имконини беради.

Вилоятнинг чала чўл ва чўл ҳудудлари ҳам ўзига хос ҳайвонот ва ўсимлик дунёсига эга. Мазкур ҳудудларда экотуризмни ташкил этиш мақсадида янги туристик маршрутларни ишлаб чиқиш талаб этилади.

Самарқанднинг кўп асрлик тарихи давомида маданият, санъат, фан, савдо-сотиқ ва ҳунармандчилик ривож топди. Шу сабабли Самарқандда кўплаб бинолар, иншоотлар қурилди. Айниқса, буюк соҳибқирон Амир Темур даврида Самарқанд шаҳри янада гўзаллашди. Ҳозирги кунда ҳам вилоят маданий-тарихий туристик ресурсларга бой ҳисобланади. Маданий – тарихий ресурсларнинг хусусиятларидан келиб чиқиб уларни қуйидаги гуруҳларга ажратдик:

- Қадимий архитектура ёдгорликлари;
- Археологик қазилма ёдгорликлари;
- Зиёратчилик ва диний марказлар;
- Этнографик ресурслар.

Қадимий архитектура ёдгорликлари. Самарқанднинг меъморий-тарихий ёдгорликлари 2001 йилда ЮНЕСКОнинг Финляндияда ўтказилган 25-сессиясида жаҳон мероси рўйхатига киритилган бўлиб, ҳозирги кунда Самарқандда 73 та йирик тарихий-меъморий ёдгорликлар мавжуд. Вилоят маркази ҳисобланган Самарқанд шаҳри қадимий архитектура ёдгорликларига бой ҳисобланади. Улуғбек мадрасаси (XV аср), Расадхона, Ишратхона, Регистон майдони (Улуғбек мадрасаси 1417-1420 й, Шердор 1619-1636 й, Тилла кори 1647-1660 йиллар), Рухобод (XIV аср), Абди Дарун мақбараси (IX аср), Ҳазрати Ҳизр масжиди (XVI аср), Шоҳи Зинда мажмуаси, Бибихоним масжиди (XIV аср), Гўри Амир мақбараси (XV аср) каби архитектура ёдгорликлари хорижий сайёҳларни ҳайратга солиши аниқ. Археологик қазилма ёдгорликлари. 1966 йилдан 1972 йилгача бўлган Сазағон қишлоғи ҳудудидаги (Самарқанддан жануби-ғарбга 27 км.) археологик текширувларнинг натижасида Самарқанд вилоятининг археологик харитасига 4 неолитик пунктлар киритилди. Бу ҳамма турар жойлар Сазағон сойнинг тепасидаги Зарафшон чўқ-қиларининг ўрмонсимон айвонларида жойлашган. Йиғилган топилмаларнинг кўпчилиги тошдан қилинган буюмлар: турли шаклдаги нуклеуслар, пластинкадаги кесгичлар, узоққа отадиган қуроллар, ғалла тегирмони, текисланган кўринишдаги болталар.

Мовароуннаҳр марказида, Зарафшоннинг чиройли водийсидаги географик қулай жойлашиши Самарқандни Марказий Осиё шаҳарлари ичида биринчи ўринга чиқарди, бу тўғрисида ўзида милоддан аввалги VI аср ва милоддан аввалги XVIII асрларнинг моддий гувоҳликларини сақлаган Афросиёб харобаларининг қазилмаси гувоҳлик беради. Афросиёб майдони 288,9 га., чуқурликлар чети бўйлаб, катта бурилишлар билан ўтувчи чегара 5,4 км га чўзилади.

Зиёратчилик ва диний марказлар. Самарқандни азиз, муқаддас авлиёлар ва буюк инсонлар абадий қўним топган жой тарзида эъзозлашади. Халқимиз дин уламолари, буюк кишилар, авлиёлар қабристонларини зиёрат этиш, ўтганлар руҳини шод этиш мақсадида Самарқанд шаҳри ва унинг туманларидаги зиёратгоҳларга ташриф буюришади. Самарқандда диний туризмни ривожлантириш ресурслари, яъни Шоҳи-Зинда, Ҳазрати

Ҳизр, Руҳобод, Имом Бухорий, Мотуридий, Ҳазрати Довуд, Чорчинор ва бошқа кўплаб зиёратгоҳлар мавжуд.

Мутахассислар изланиши шуни кўрсатадики, Самарқанддаги қабристонларнинг 28 таси ҳақида маълумотлар тўла ўрганилган [10]. Самарқанд ҳудудидаги IX-XI асрларга оид Шоҳи-Зинда, Ҳазрати Хизр, Чокардиза, XIV-XV асрга тааллуқли Хўжа Ғулом, Абди-Дарун, Хўжа Абду- Берун, Султон Хавондбека (Ишратхона), Хожа Аҳрор Вали, Хожа Муҳамммад Сангирасон, Қутби Чоҳардаҳум каби қабристонлари мавжуд.

Вилоятда диний туризм салоҳиятининг юқорилигини эътиборга олган ҳолда мавжуд зиёратгоҳларни маршрутларга киритиш лозим. Шунинг учун уларни туризм нуқтаи назаридан ўрганиш, маълумотлар базасини яратиш ҳамда хариталаштириш долзарб масала ҳисобланади.

Этнографик ресурслар. Маълумки, инсонлар ўзга юртда яшаётган аҳолининг турмуш тарзи, урф-одати ва анъаналарига қизиқишади. Бу эса, ўз навбатида, этнографик туризмнинг шаклланишига олиб келади. Ўзбекистон бой маънавий тарихга, ўзига хос миллий урф-одатларга ва маданиятга эга. Айниқса, аҳолининг қадимдан сақланиб келаётган анъаналари, удумлари, тўй-томошалари бошқа халқларни қизиқтириши шубҳасиздир.

Вилоятнинг ҳар бир тумани ўзига хос миллий анъаналарга эга эканлиги бу ресурс турининг салоҳиятидан фойдаланиш имкониятларини оширади. Масалан, Қўшработ, Нуробод туманлари қишлоқ аҳолисининг урф-одатлари, миллий таомларни тайёрлаш, уларнинг кийиниши, кўпкари, ҳар хил миллий спорт турлари ҳамда қўл билан гилам, кашталарни тўқиши, тўй маросимлари сайёҳларда катта таассурот қолдириши мумкин.

Самарқанд вилояти маданий - тарихий ресурслардан ташқари, ижтимоий-иқтисодий туристик ресурсларга ҳам бой. Ижтимоий-иқтисодий ресурсларга қуйидагиларни киритдик:

- Музейлар;
- Кўнгил очар объектлар;
- Халқ ҳунармандчилиги;
- Ишлаб чиқариш тармоқлари.

Самарқанд шаҳрига келган туристлар нафақат қадимий ёдгорликларга, балки музейларга, паркларга ва бошқа кўнгилочар объектларга боришни хоҳлашади. Вилоятда бир қанча музейлар мавжуд бўлиб, улар, албатта, туристик қизиқиш объектлари ҳисобланади. Мисол учун, Самарқанд вилоят ўлкашуносилк музейи 1979 йилда ташкил этилган бўлиб, унда тарих ва табиат бўлимлари бор. Музей биносининг ўзи нодир меъморий обида ҳисобланади. Музейда маданий-маърифий ишлар, турли тадбирлар ва кўргазмаларни ташкил этиш мумкин. Ундан ташқари, вилоятнинг энг йирик музейларига Ўзбекистон маданияти ва санъати тарихи музейи, Самарқанд шаҳар (Афросиёб) тарихи музейи, Садриддин Айний ёдгорлик уй музейи, Каттақўрғон шаҳар тарих-ўлкашунослик музейи, Пахтачи туман тарих музейи ва бошқалар киради.

Албатта, мавжуд музейлар, турли кўргазмалардан хорижий туристларнинг вақтини мазмунли ўтказишда самарали фойдаланиш мумкин. Бу, ўз навбатида, музейларнинг аҳволини яхшилашга ёрдам беради. Бунда Самарқанд давлат бирлашган тарихий-меъморий ва бадиий музей қўриқхонаси ташкилоти билан ҳамкорликда ишлаш лозим. Бу ташкилотнинг вазифасига Самарқанд шаҳар ва Самарқанд вилоятидаги музейларни бошқариш, тарихий, маданий ва санъат ёдгорликларини сақлаш ва консервациялашни бошқариш киради. Ундан ташқари, музейлар хазинасидаги ноёб топилмалар, тарихий обидалар ҳақида китоблар, каталог, буклет, йўл кўрсаткичларини нашр этади. Юқоридаги фаолиятдан туризм мақсадида фойдаланиш ҳар тарафлама фойда келтиради.

Яъни, биринчидан, мавжуд музейларни турмаршрут таркибига киритиш лозим. Иккинчидан, туристлар томонидан тушган маблағларни музейлар ва турли тарихий ёдгорликларни сақлаш ҳамда таъмирлаш ишларига сарфланса ўзининг ижобий натижасини беради.

Музей-қўриқхона хазинасида ўзбек халқ маданияти ва санъати тарихининг барча даврлардаги тараққиётини акс эттирадиган асл ёдгорликлар 206 мингдан зиёд экспонатлар сақланади. Ундан ташқари, Самарқанд шаҳрида 4 та оммавий кутубхона, кўплаб стадион, теннис кортлари, ресторан-барлар каби кўнгилочар объектлар мавжуд. Маълумки, турли саноат корхоналари ҳам туристик қизиқиш объектига айланиши мумкин. Бу ҳолатнинг, айниқса, маҳаллий туризмда аҳамияти катта. Вилоятда мулкчиликнинг барча турига оид кўплаб йирик саноат корхоналари мавжуд. Бу корхоналар асосан Самарқанд шаҳрида жойлашган. Уларга «Алпомиш» машинасозлик заводи, лифтсозлик, «Сино» уй-рўзғор совитгичлари заводи кабиларни мисол келтириш мумкин. Мустақилликдан кейин қурилган замонавий қўшма корхоналар - «СамАвто», «UzBAT», «Прага», «Бравосут» каби корхоналарга сайрлар ташкил этиш мумкин.

Ўзбекистон азалдан халқ ҳунармандчилиги билан машҳур бўлиб келган. Ҳозирги вақтда вилоятда халқ ҳунармандчилиги асосида эсдалик буюмлар ишлаб чиқарувчи бир қанча корхоналар мавжуд. Улар чинни ва сопол буюмлар, пичоқлар, сопол ўйинчоқлар, зардўзи маҳсулотлар, гилам, палослар ва миллий кийимлар ва бошқа буюмлар ишлаб чиқармоқда. Самарқандга ташриф буюрган туристлар албатта халқ усталари, ҳунармандлари ишларини томоша қилишга қизиқиш туфайли бундай жойларга экскурсиялар, ташрифлар қилиши мумкин.

Туристик фаолиятда барча туристик ресурслардан бир хилда фойдаланиб бўлмайди, чунки объектларнинг жойлашишидаги қулайлиги, жозибадорлиги турлича. Шунинг учун туристик ресурсларни сифат жиҳатдан баҳолаш ҳам муҳим аҳамиятга эга. Сифат жиҳатдан баҳолашда қуйидаги белгилар эътиборга олинади: таъсирчанлиги, улуғворлиги, жойлашувидаги қулайлик, атроф-муҳит ҳолати, табиий рекреация ресурсларининг ўзига жалб қилиш қобилияти ва бошқалар. Юқоридаги хусусиятлардан фойдаланиб, Самарқанд вилояти туманларидаги туристик ресурсларини (табиий туристик ресурслар, маданий-тарихий туристик ресурслар, ижтимоий-иқтисодий туристик ресурслар) миқдор ва сифат жиҳатдан баҳолаш амалга оширилди (1-жадвал).

1-жадвал

Самарқанд шаҳри ва вилояти туманларидаги туристик ресурслар салоҳиятини сифат жиҳатдан баҳолаш 1

№	Туманлар	Табиий туристик ресурслар	Маданий-тарихий туристик ресурслар	Ижтимоий–иқтисодий туристик ресурслар	Туристик ресурслар салоҳиятининг ўртача миқдори
	Самарқанд шаҳри	4	10	9	7,7
1	Булунғур	8	3	2	4,3
2	Жомбой	9	4	4	5,7
3	Иштихон	4	3	2	3,0
4	Каттақўрғон	5	4	6	5,0
5	Нарпай	4	3	4	3,7
6	Нуробод	9	8	2	6,3
7	Оқдарё	4	3	2	3,0
8	Пайариқ	4	3	3	3,3
9	Пасдарғом	6	3	3	4,0
10	Пахтачи	4	3	2	3,0
11	Самарқанд	10	9	7	8,7
12	Тайлоқ	7	4	4	5,0
13	Ургут	10	8	7	8,3
14	Қўшработ	6	8	2	5,3

Сўров натижасида 10-8 баллни – жуда юқори, 7-6 баллни - юқори, 5-3 баллни - ўрта, 2-1 баллни – паст деган хулосага келинди.

1 Жадвал тадқиқот материаллари асосида муаллиф томонидан ишлаб чиқилди.

Мазкур жадвалмаълумотларининг таҳлили табиий туристик ресурслар бўйича Ургут, Нуробод, Қўшработ, Жомбой ва Самарқанд туманларида юқори салоҳиятга эгалигини кўрсатади. Буни Ургут, Нуробод ва Қўшработнинг тоғли ўлкалари, Нурободнинг бепоён дашту чўллари, Жомбой туманининг Зарафшон дарёси соҳиллари, «Зарафшон» қўриқхонасининг мавжудлиги, Самарқанд туманини антропоген ландшафтларга бойлиги билан изоҳлаш мумкин. Самарқанд шаҳри шу ўринда маданий-тарихий туристик ресурсларнинг энг юқори салоҳиятига эга. Шу каби Ургут, Самарқанд, Пайариқ туманлари ҳам юқори маданий-тарихий туристик ресурслар салоҳиятига эгадир. Бу эса Самарқанд шаҳри, Ургут ва Самарқанд туманларида туристик ресурсларнинг юқори салоҳиятига, Каттақўрғон, Нуробод ва Жомбой туманлари ўрта салоҳиятга эгалигини кўрсатади. Тадқиқотларимиз натижасида туманларда туризмнинг турларини ривожлантириш имкониятларини баҳоладик (2-жадвал).

2-жадвал

Самарқанд вилояти туманларида туризм турларини ривожлантириш имкониятлари1

№	Туман номлари	Тарихий, меъморий, археологик танишув туризми	Рекреацион ва экологик туризм	Қишлоқ туризми	Диний, зиёрат туриз-ми	Маданий ва этнографик туризм	Жами
	Самарқанд шаҳри	3	2	0	3	3	11
1	Булунғур	0	1	2	1	1	6
2	Жомбой	0	2	2	1	1	6
3	Иштихон	0	2	2	0	1	5
4	Каттақўрғон	1	2	2	1	1	7
5	Нарпай	0	2	2	1	1	6
6	Нуробод	1	3	3	2	2	11
7	Оқдарё	1	1	2	2	1	7
8	Пайариқ	0	1	2	3	1	7
9	Пастдарғом	0	2	2	0	1	5
10	Пахтачи	1	2	2	1	1	7
11	Самарқанд	2	2	1	2	2	9
12	Тайлоқ	1	1	1	1	1	5
13	Ургут	2	3	3	2	2	12
14	Қўшработ	0	2	3	1	1	7

Бунда 3 - юқори даражада имконият, 2 - ўрта даражада имконият, 1 - паст даражада имконият, 0 – умуман имконият йўқ деб баҳоланди.

Бу ерда шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, минтақанинг туризм ўзаги ҳисобланган Самарқанд шаҳрига нисбатан яқин ҳисобланган туманларнинг (Жомбой, Оқдарё, Самарқанд, Тайлоқ туманлари) туристик ресурсларидан фойдаланиш осон кечади. Туманларнинг туристик ресурслар салоҳиятини ўрганиш орқали минтақаларда қандай туризм турларини ривожлантиришни режалаштириш мумкин. Юқорида келтирилган мисоллар каби Самарқанд шаҳри, Ургут, Нуробод, Пайариқ ва Самарқанд туманлари туризмни кенг ривожлантириш имкониятларига эга. Бу ҳолатни Самарқанд шаҳри ва унинг яқинидаги туманларда нисбатан туризм инфратузилмасини шаклланганлиги билан изоҳлаш мумкин.

Умуман олганда, минтақаларнинг туристик ресурсларини баҳолаш орқали бу минтақаларда туризм индустриясини шакллантириш ва ривожлантириш имкониятларини белгилаш мумкин.

1 Жадвал тадқиқот материаллари асосида муаллиф томонидан ишлаб чиқилди.

Хулоса ва таклифлар. Минтақада туризмни ривожлантиришда туристик ресурслардан тўлалигича фойдаланиш зарур, бунинг учун туристик ресурсларни атрофлича таҳлил этиш ва баҳолаш катта аҳамиятга эга. Бунда туристик ресурслар салоҳиятини белгилашда баҳолашнинг шаклини ҳам аниқлаб олиш лозим. Баҳолаш шаклларига асосан сифат ва балл жиҳатдан баҳолашлар киради. Ҳудуднинг туристик бонитировкаси баллар йиғиндисидан келиб чиқади. Баллларнинг юқори ёки пастлиги ресурсларнинг туризм фаолиятида яроқлилик даражасини белгилайди.

Ҳар бир ҳудудда туризм шаклланар экан, бу ҳудудда туризм фаолиятида фойдаланилаётган туристик ресурслар мавжуд бўлади. Лекин, ҳар бир ҳудуднинг ресурс салоҳияти ресурсларнинг миқдор ва сифат жиҳатига кўра фарқ қилади. Шу сабабли туристик ресурсларни ҳар жиҳатдан ўрганиш, баҳолаш, умуман олганда, туризм фаолиятида фойдаланиш имкониятларини таҳлил этиш маълум минтақада туризмни ривожлантириш истиқболини белгилайди.

Бугунги кунда Самарқанд вилоятида туристик ресурслардан фойдаланиш самарадорлигини ошириш, туристик маршрутларда улардан максимал даражада фойдаланиш, туристик ресурсларнинг жозибадорлик даражасини ошириш ва уларни кенг тарғиб қилиш мақсадида қуйидаги ишларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ:

Самарқанд вилоятида туристик ресурслардан фойдаланиш имкониятларини баҳолаш ва уни амалга ошириш йўлларини аниқлаш бўйича мақсадли ишчи гуруҳларини ташкил этиш, чуқур илмий-амалий тадқиқотлар олиб боришни йўлга қўйиш;

Самарқанд вилояти ҳудудларининг туристик имкониятларини аниқлаш, туристик ресурсларининг маълумотлар базасини шакллантириш, уларнинг реклама ва тарғибот ишларини самарали йўлга қўйиш;

Самарқанд вилоятининг мажмуали туристик маҳсулотлар ишлаб чиқиш имкониятларидан юқори даражада фойдаланиш йўлларини аниқлаш, туристик ресурсларининг ягона электрон платформасини шакллантириш, туристларнинг мустақил тарзда ресурсларни танлаш ва туроператорларга мазкур ресурслар асосида турмаршрутлар ишлаб чиқиш талабини билдириш имкониятларини яратиш.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Биржаков М.Б. Введение в туризм. - М-СПб.: Невский фонд, 2005.- 387 с.
2. Христов Т.Т. Религиозный туризм: учеб. пособ. — 3-е изд., испр. — М.: Издательский центр «Академия», 2007. -288 с.
3. Чудновский А.Д. Управление индустрией туризма России в современных условиях: учеб. пособ. – М.: КНОРУС, 2007. – 416 с.
4. Александрова А. Ю. География туризма. Москва, КНОРус,2010.-592 с.
5. Квартальнов В.А. Туризм: теория и практика: Избранные труды: В 5ти. т. –М.: “Финансы и статистика”, 1998
6. САГА, 2001. -236-237 с.
7. Тухлиев И.С., Абдухамидов С.А. “Туризм: назария ва амалиёт”. Дарслик. Т.: “Фан ва технология” 2020 й.
8. Ибадуллаев Н.Э., Хамитов М.Х., Абдухамидов С.А. ва б. Минтақавий туризм. Ўқув қўлланма. С.: 2020 й.-341 б.
9. Солиев А.С., Усмонов М.Р. Туризм географияси. – Самарқанд, СамДУ, – 2005. -58 б.
10. Хошимов М.А. Религиозные памятники Центральной Азии. - Алматы.
11. Пардаев М.Қ., Атабаев Р., Пардаев Б.Р. Туризм соҳасини ривожлантириш имкониятлари. Рисола. Т.: “Fan va texnoloqiya”, 2007. – 28 б.
12. Усмонов М.Р. Ўзбекистонда туризмни ривожлантиришнинг минтақавий хусусиятлари (Самарқанд вилояти мисолида). География фан. номзоди дис. автореферати. – Т.: ЎзМУ, 2003. – 25 б.

Н. Ибадуллаев

Туристические перспективы Самаркандской области: туристические ресурсы и возможности их использования

Аннотация: В статье проанализированы перспективы развития туризма в Самаркандской области, туристские ресурсы и возможности их использования, оценены возможности использования туристских ресурсов. По результатам научных исследований разработаны соответствующие выводы и предложения.

Ключевые слова: туризм, туристский потенциал, продуктивность, туристские ресурсы, пещеры, редкие растения, животный мир, экотуризм, исторические памятники, археологический туризм, рекреационный туризм.

N. Ibadullaev

Tourism prospects of the Samarkand region: tourism resources and opportunities for their use

Abstract: The article analyzes the prospects for the development of tourism in the Samarkand region, tourist resources and the possibilities of their use, assesses the possibilities of using tourist resources. Based on the results of scientific research, relevant conclusions and proposals have been developed

Keywords: tourism, tourism potential, productivity, tourism resources, caves, rare plants, wildlife, ecotourism, historical monuments, archaeological tourism, recreational tourism.

Акрам Абдурахмонович Азизқулов – СамИСИ, Ижтимоий фанлар кафедраси мудири, ф.ф.н.

ИМОМ АЛИ СУҒДИЙ ДАҲМАСИ ЗИЁРАТ ТУРИЗМИ ОБЪЕКТИ СИФАТИДА

Аннотация: Мазкур мақолада Самарқанд вилоятидаги зиёрат туризми объектлари, хусусан, Имом Али Суғдий зиёратгоҳининг тарбиявий аҳамияти ёритилган. Шунингдек мақолада ўз даврининг буюк имоми деб эътироф этилган Имом Али Суғдий ҳақида ҳам маълумотлар баён этилган.

Калит сўзлар: Зиёрат туризми, Самарқанд вилояти, ислом илоҳиёти, уламо, Имом Али Суғдий, маънавий мерос, зиёратгоҳ.

Кириш. Қадимги Рим билан замондош бўлган Самарқанд шаҳри ўзининг моддий ва маънавий мерос объектлари билан ҳамиша чет эл сайёҳларини жалб этиб келган. Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси ҳам “Ўзбекистонни жаҳон туризмининг жозибали марказига айлантириш, юртимизни сайёҳлар энг кўп ташриф буюрадиган давлатлар қаторига киритишни” кўзда тутади[1.168]. Бугунги кунда Самарқанд вилоятида 1626дан ортиқ моддий маданий мерос объектлари мавжуд бўлиб, шулардан 975таси қадимги археологик манзилгоҳлар, 581таси архитектура иншоотлари, 36таси монументал санъат ёдгорликлари, 34таси эса диққатга сазовор жойлардир[2]. Мазкур объектлар Самарқандда туризм индустриясини ривожлантиришда катта имкониятлар мавжудлигидан далолат беради.

Самарқанд шаҳри, ўзининг зиёратгоҳлари билан ҳам қадимдан жуда машҳур бўлган. Шаҳарда пайғамбар қабрига нисбат бериладиган – Ҳазрати Дониёр зиёратгоҳи, пайғамбаримиз амакисининг ўғли Абу Жаъфар *Қусам ибн Аббос* ибн Абдулмутталиб ибн Ҳишом ал-Қурайшийнинг мақбараси жойлашган Шоҳи Зинда мажмуаси, Ҳадис илмининг Султони Имом Бухорий мақбараси, Имом Бухорийнинг устози – Имом Доримий, Калом илмида алоҳида мактаб яратган Имом Мотуридий, фиқҳ илмининг энг буюк алломаси Имом Бурҳониддин Марғиноний, Имом Абул Қосим ал Ҳаким ас-Самарқандий, Имом Фақиҳ Абу Лайс Самарқандий, Шайх Бурҳониддин Соғаржий, Хожа Аҳрор Вали, Махдуми Аъзам каби бир қанча уламолар ҳамда тасаввуф тариқати пирлари, авлиёлари мақбараларининг, айниқса, кўплаб илоҳиёт олимлари дафн этилган Чокардиза қабристони мавжудлиги Самарқанднинг нафақат Ер юзининг сайқали, балки ислом оламининг муқаддас шаҳарларидан бири эканлигидан далолат беради. Нажмуддин Умар ан-Насафийнинг «Қандия» китобида биргина Чокардиза қабристонининг нуфузи хусусида шундай дейилади: “Нақл қилибдурларким, Мадинаи мунаввардаги Боқия қабристонидан ва Маккаи мукаррамадаги Муалло қабристонидан бошқа, Самарқанддаги Чокардиза қабристонидан бузургроққабристон йўқдир...” [3.114]. Ислом оламидаги энг кўп буюк

олимлар дафн этилган Чокардиза қабристонида кўпгина мужтаҳид уламолар, муҳаддислар ва соҳибкаромат авлиёларнинг қабрлари жойлашган бўлиб, Абу Тоҳирхожа бу хусусида “Самария” асарида “Подшолар ул замин тупроғини кўзларига сурма каби суртар эдилар” деб таъкидлайди[4].

Шаҳар атрофида ҳам муқаддас қадамжолар кўп бўлиб, Кумушкентдаги зиёратгоҳ шулар жумласидандир. Оқдарё туманидаги Кумушкент зиёратгоҳи, унда дафн этилган буюкларнинг тарихи мутахассислар томонидан тўлиқ ўрганилмаган. Мақоламизда мазкур зиёратгоҳнинг тарихи ва унда дафн этилган шахсларнинг ислом оламидаги мавқеъларини баён этишга ҳаракат қиламиз.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Кумушкент зиёратгоҳи тарихи хусусида Самарқанднинг жонкуяр олими К.Каттаев тадқиқот олиб бормоқда. Мазкур олимнинг тадқиқотлари зиёратгоҳда дафн этилган мўътабар шахс ҳақидаги маълумотларга аниқлик киритди. Кумушкент қишлоғидаги қадимий қабристонда ислом оламининг йирик назариётчиларидан бири, ўз даврининг машҳур фақиҳ олими Имом Али Суғдий дафн этилган.

Абу Тоҳирхожанинг “Самария”, Абу Саъд Абдулкарим ас-Самъонийнинг ”Китобул–ансоб” асарларида Имом Али Суғдий ҳақида маълумотлар келтириб ўтилган. Бундан ташқари С.Мустафоев, М.Аблаевларнинг “Туронзамин азиз авлиёлари ва уламолари тазкираси”да ҳам Имом Али Суғдий тўғрисидаги маълумотлар келтирилган бўлиб, бироқ унда ноаниқликлар мавжуд. Улар: “Имом Али Суғдий улуғ мураббийлик мартабаси билан ҳам машҳур. Имоми ал-Марғиноний ҳазратлари шогирдларидан ҳисобланади” [5], - деган фикрларини баён этар эканлар, аллома хусусида Абу Тоҳирхожанинг мулоҳазаларини такрорлайдилар. Имом Али Суғдий ҳақидаги аниқ илмий маълумотлар К.Каттаев тадқиқотларида баён этилади[6].

Тадқиқот методологияси. Имом Али Суғдий зиёратгоҳининг тарихини ёритишда объективлик, ретроспектив таҳлил, мантиқийлик ва тарихийликнинг бирлиги, қиёсий таҳлил ва шу каби усуллардан фойдаланилди.

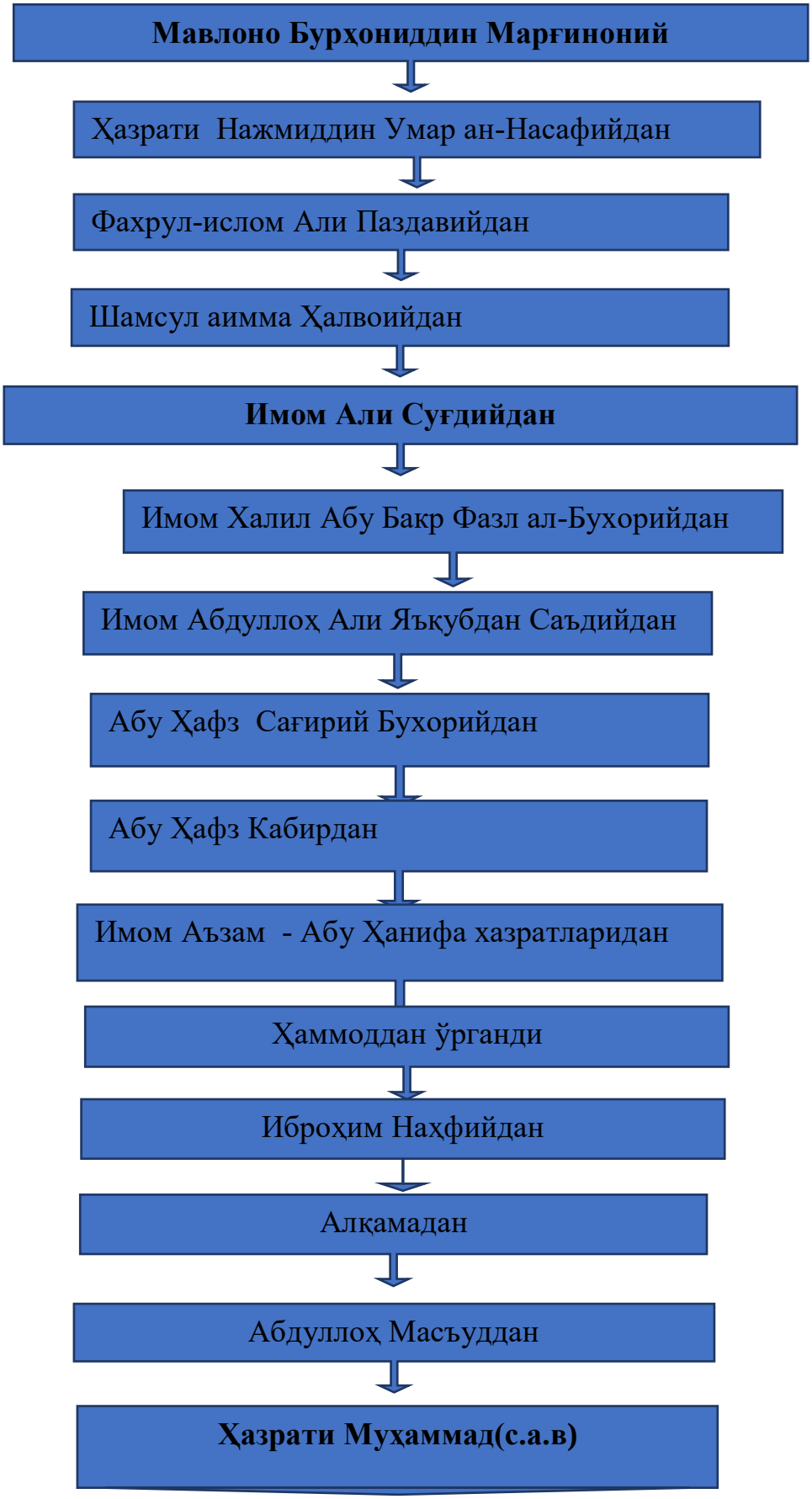
Таҳлил ва натижалар. Самарқанд вилоятидаги муқаддас қадамжолардан бири, Оқдарё тумани Кумушкент қишлоғидаги Имом Али Суғдий зиёратгоҳи ҳисобланади. Имом Али Суғдий зиёратгоҳига муносабат мустақилликни қўлга киритганимиздан кейин ўзгарди. Қишлоқдаги кексаларнинг айтишича аввал имом Али Суғдий мақбараси атрофида масжид-хонақоҳ бўлган(6.30). Мустабид мустамлака тузуми даврида барча миллий қадриятларимиз қаторида Кумушкентда Имом Али Суғдий қабри атрофидаги масжид ва хонақоҳ вайрон бўлиб, бугунги кунда ундан ҳеч нарса қолмаган. Аллома қабри маҳаллий халқ томонидан суфа шаклида сақланиб келинган.

Кумушкент қишлоғидаги қадимий қабристонда Имом Али Суғдий мозори-суфасида имомдан ташқари тасаввуфнинг яссавия тариқатининг пирлари Шайх Яминбобо, Шайх Алишайх ва Шайх Мавдудларнинг қабрлари мавжудлиги кўп манбаларда, хусусан, Абу Тоҳирхожанинг “Самария” асарида ҳам келтирилган.

Абу Саъд Абдулкарим ас-Самъонийнинг ”Китобул –ансоб” асарида Имом Али Суғдий тўғрисида: ”Бу зот – Имом, олим, илмда тенги йўқ эди. 461(1069) йилда вафот этдилар” деган маълумот келтирилади[7].

Абу Тоҳирхожанинг “Самария” асарида ёзилишича, Имом Али Суғдий Ҳасан бин Шайх Муҳаммад Суғдийнинг ўғли бўлган. Унинг замонасида Кумушкент қишлоғи Суғди Хурд деб аталган. Шунинг учун ҳам Суғдий нисбаси берилган. Бағдодда илм олганлиги таъкидланади. Устозлари кўп бўлиб, одатда иккитаси Имом ал-Кархий ва Имом Халил ал-Бухорийлар кўпроқ эътироф этилади. Унинг “Шарҳи Сияри Кабир” ва “Фавоид” каби асарлари фиқҳшунос олимлар орасида машҳур бўлган.[4.57-58].

Алломанинг ислом илоҳиётидаги тутган ўрнини К.Каттаев қуйидагича баён этади: “Мавлоно Бурҳониддин Марғиноний ҳазрати Нажмиддин Умар ан-Насафийнинг шогирдидур; ул киши эса Фахрул-ислом Али Паздавийнинг шогирди; ул киши эса Шамсул аимма Ҳалвоийнинг шогирди; ул киши эса Имом Али Суғдийнинг шогирдидир” [6.62]. Фиқҳ илмининг бу буюк алломалари асосан XI-XII асрларда яшаб ўтишган. Демак,

Имом Али Суғдий мана шундай буюк фақиҳларнинг устози бўлган.

Имом Али Суғдий фиқҳ илмининг йирик назариётчиларидан бўлиб, Абу Тохирхожа Самария асарида аллома мақомини қуйидагича баён этади: “Мавлоно Бурҳониддин

Марғиноний Ҳазрати Нажмиддин Умар ан-Насафийнинг шогирдидур, ул киши эса Фахрул-ислом Али Паздавийнинг шогирди; ул киши эса Шамсул аимма Ҳалвоийнинг шогирди: ул киши эса Имом Али Суғдийнинг шогирдидур; ул киши эса Имом Халил Абу Бакр Фазл ал-Бухорийнинг шогирдидур; ул киши эса Имом Абдуллоҳ Али Яъқуб Саъдийнинг шогирди; ул киши эса Абу Ҳафз Сағирий Бухорийнинг шогирди; ул киши эса ўз отаси Абу Ҳафз Кабирнинг шогирдидур; ул эса Имом Аъзам - Абу Ҳанифа ҳазратларининг шогирди; ул зот эса илмни Ҳаммоддан ўрганди; ул эса Иброҳим Наҳфийдан; ул эса Алқамадан; ул эса Абдуллоҳ Масъуддан; ул зот Ҳазрати Муҳаммад(с.а.в)пайғамбардан ўрганди”[4.40].

Абу Тоҳирхожа томонидан баён этилган фиқҳ илми устозларининг олтин силсиласини қуйидагича тасвирлаш мумкин:

Бурҳониддин Марғинонийдек(ваф.1197, Самарқанддаги Чокардиза қабристонига дафн этилган) фиқҳ илмининг буюк вакилининг етишиб чиқишида устозлик қилган, Самарқандда яшаб, дафн этилган Ҳазрати Нажмиддин Умар ан-Насафий(ваф.1142), Фахрул-ислом(“Ислом фахри”) Али Паздавий(ваф1089), Шамсул аимма(“Имомлар қуёши”) Ҳалвоий(ваф 1060) каби алломаларнинг хизматлари катта бўлган. Бу буюк фақиҳ олимлар имом Али Суғдийни ўзларининг устозлари деб билганлар. Бурҳониддин Марғинонийнинг Самарқандга келиб, турғун бўлиб қолиб, шу ерда ўзининг машҳур “Ҳидоя” асарини ёзиши, кўплаб шогирдларни тайёрлаши бежиз бўлмаган. Самарқанд шаҳрида Имом Али Суғдийдек фиқҳ илмининг буюк олими бўлиб, унинг шогирдларининг ҳам ислом фиқҳига оид кўплаб асарлари бўлган.

Мазкур зиёратгоҳнинг ўрта асрларда жуда мўътабар саналганлигини К.Каттаев қуйидагича баён этади: “Шарафиддин Али Яздийнинг “Зафарнома“ асарида келтирилишича, Мовароуннаҳр ҳукмдорларидан бўлган Чингизий Амир Ҳусайн томонидан юборилган ўн минг аскар ва элчилар соҳибқирон Амир Темур билан сулҳ тузиш мақсадида Кумушкент мавзеидаги Ҳазрати Али отанинг муборак мозорлари ёнига келиб қўнишади, дейилган. Ушбу воқеа Амир Темур ҳақидаги бошқа манба, Низомиддин Шомийнинг асарида айнан, юқоридаги манбада келтирилган тарзда ёзилган. Демак, Амир Темур тарихи ҳақидаги ушбу икки ишончли манбаларда эътироф этилишига қараганда, Мовароуннаҳрнинг ҳукмдорлари сулҳ тузишдек улуғ бир ишни Али ота каби бузургвор мозори олдига келиб амалга оширишга тараддуд этишлари, бу мозорнинг нақадар бузург мавқега эга эканлигини кўрсатиб турибди” [6.58].

Кумушкентдаги қадимий қабристонда Имом Али Суғдий даҳмасида тасаввуфнинг Яссавия-Жаҳрия-Султония тариқатининг етук пирлари Яминбобо, Шайх Али Шайх, Мавдуд Шайхлар дафн этилган. Улар ҳам замонасининг тариқат пирларидан бўлган. Бу тариқат вакилларининг мақомини қуйидаги силсиладан ҳам билса бўлади: Хожа Аҳмад Яссавий – Ҳаким ота- Занги ота-Садр ота- Яминбобо - Шайх Али Шайх - Мавдуд Шайх – Ходим ота-Шайх Жалолиддин- Шайх Худойдоди Вали-Алишайх Азизон-Қосимшайх Азизон... [6.64].

Хулоса ва таклифлар. Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, аввало, Самарқанд шаҳри ва вилояти бой тарихий, маданий ҳамда маънавий объектларга эга бўлиб, бу имконият мамлакатимизда туризмни кенг ривожлантиришга етарли замин бўлиб хизмат қилади. Иккинчидан Самарқанд ўзининг кўплаб зиёрат объектлари билан ички туризмни ривожлантириш учун катта имкониятларга эга. Учинчидан, ислом оламида буюк имом деб эътироф этилган Имом Али Суғдий зиёратгоҳи ҳам вилоятдаги муҳим туристик зиёрат объектлардан ҳисобланади.

Бироқ фиқҳ илмининг буюк устози деб эътироф этилган аллома зиёратгоҳи ҳанузгача эътибордан четда қолмоқда. Бизнинг тавсияларимиз қуйидагилардан иборат:

Аввало алломага илмий мақомига кўра муносиб ҳурмат кўрсатиш, унинг қабрини таъмирлаш лозим.

Иккинчидан Кумушкент қишлоғидаги мазкур қабристонни муносиб зиёрат объектига айлантириш керак.

Учинчидан, Имом Али Суғдийнинг илмий меросини ўрганишга оид фундаментал тадқиқотларни ривожлантириш лозим.

Тўртинчидан Имом Али Суғдийнинг ўрта асрлар фиқҳ илмини ривожидаги хизматларини маънавий-маърифий тарғибот ишларда кенгроқ ёритиб бориш керак.

Ички зиёрат туризм иқтисодий даромаддан ташқари фуқароларимизда, айниқса ёшларимиз тафаккурида миллий қадриятларимиз, маданий меросимиз ҳақидаги тасаввур ва тушунчаларини оширишга, миллий ғурур ва ифтихор туйғусини шакллантиришга хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi.To‘ldirilgan ikkinchi nashri. Toshkent:”O‘zbekiston” nashriyot, 2022. -416 bet .
2. ПЗ-20170929749 “Стратегия создания туристкой свободной экономической зоны в Самаркандской области”.
3. Комилхон Каттаев. Калом илми ва Мотуридия равияси буюк алломалари. Тошкент, 2018 й.-176 бет.
4. Абу Тоҳирхожа. Самария.Тошкент, 1991.” Камалак” нашриёти.
5. С.Мустафоев, М.Аблаев. Туронзамин азиз авлиёлари ва уламолари тазкираси Т.-“Sano-standart”, 2015 й. 525 бет.
6. Комилхон Каттаев. Юртимизнинг ўта буюк алломалари, Имом Али Суғдий ва Кумушкент тарихи. Тошкент, “Наврўз” нашриёти, 2020 й. -72 бет
7. Абу Саъд Абдулкарим ас-Самъоний ”Китобул –ансоб” Тошкент, 1996 й.

А.Азизкулов

Гробница Имама Али Согди как объект паломнического туризма

Аннотация: В данной статье описывается воспитательное значение объектов паломнического туризма в Самаркандской области, в частности, усыпальницы Имама Али Согди. В статье также содержится информация об Имаме Али Согди, который был признан великим имамом своего времени.

Ключевые слова: паломнический туризм, Самаркандская область, исламское богословие, ученый, имам Али Согди, духовное наследие, святыня.

A.Azizkulov

The tomb of Imam Ali Sogdi as an object of pilgrimage tourism

Abstract: This article describes the educational significance of the objects of pilgrimage tourism in Samarkand region, in particular, the shrine of Imam Ali Sogdi. The article also contains information about Imam Ali Sogdi, who was recognized as the great Imam of his time.

Keywords: Pilgrimage tourism, Samarkand region, Islamic theology, scholar, Imam Ali Sogdi, spiritual heritage, shrine.

Dilfuza Zoxitovna Norkulova – SamISI, “Turizm” kafedrasi dosenti, i.f.f.d.

JISMONIY IMKONIYATI CHEKLANGAN INSONLAR TURIZMINI TASHKIL ETISHDA ZARUR SHAROITLARNI YARATISHNING O‘RNI VA AHAMIYATI

Annotasiya: ushbu maqolada jismoniy imkoniyati cheklangan insonlarning turistik xizmatlar iste’molini amalga oshirishda uchraydigan tusiqlar, zarur sharoitlarni yaratishda inobatga olinishi kerak bo‘ladigan talablar, jismoniy imkoniyati cheklangan insonlarning o‘ziga xosligi va guruhlanishi, jahon tashkilotlarining bu masalaga berayotgan e’tibori va ushbu sohada amalga oshirish tavsiya qilinadigan takliflar ilmiy asoslangan takliflar berilgan.

Kalit so‘zlar: jismoniy imkoniyati cheklangan, turistik xizmatlar iste’moli, tusiqlar, zarur sharoitlar, guruhlanishi, jahon tashkilotlari

Kirish: O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning “Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi” asarida “O‘zbekistonning zamonaviy iqtisodiyoti – samarali ishlab chiqarish bilan birga xizmat ko‘rsatish tarmoqlari rivojiga asoslangan iqtisodiyot bo‘lmog‘i zarur. Bu muhim vazifa turizmni rivojlantirish, O‘zbekistonni jahon turizmining jozibali markaziga

aylantirish, yurtimizni sayyohlar eng ko‘p tashrif buyuradigan davlatlar qatoriga kiritish ko‘zda tutadi” [1] deb ta’kidlab o‘tilgan. Mamlakatimizning turistik jozibadorligini oshirishda aholining barcha qatlamlari uchun iste’molga mos keladigan turistik mahsulotlarni bozorga chiqarish va targ‘ib qilish ushbu vazifaning bajarilish ko‘lamini oshirishga yordam beradi. Bugungi kunda nogironlar va qariyalarni ijtimoiy-madaniy reabilitatsiya qilish ushbu toifadagi fuqarolarga ularning jamiyat bilan o‘zaro munosabatlari va aloqalarida ishtirok etishning maqbul darajasiga erishish va saqlashga yordam berishga qaratilgan chora-tadbirlar majmui sifatida qaralmoqda. Bu ularni jamiyatga to‘liq integratsiya qiladi, shu tariqa turmush tarzida ijobiy o‘zgarishlarni ta'minlaydi[2]. Keksa avlod vakillarini qo‘llab-quvvatlash, ularning bo‘sh vaqtini samarali tashkil qilish, nafaqadagi otaxonlar va onaxonlarga har tomonlama yordam berish masalalarida ham kamchiliklar mavjud[1]. Nogironlarni ijtimoiy-madaniy reabilitatsiya qilishning bugungi kunda talab qilinadigan yo‘nalishlaridan biri bu tur terapiya - turistik va ekskursiya faoliyatiga asoslangan ijtimoiy-madaniy reabilitatsiya texnologiyasidir[2].

Dunyoda 1 milliarddan ortiq odam yoki dunyo aholisining qariyb 15 foizi nogironlikning qaysidir shakliga ega. Bu haqda Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti (JSST) xabar bermoqda. Nogironlar soni tez sur'atlar bilan o‘sib bormoqda. Bu qisman demografik tendensiyalar va surunkali kasalliklarning ortib borayotgan yuki bilan bog‘liq. Deyarli har bir inson hayotining bir nuqtasida vaqtinchalik yoki doimiy nogironlikni boshdan kechiradi.

Jamiyatda insonlar orasida nogironlarning "bepul" xizmatlardan foydalanishga majbur, ularning daromadi past, degan fikr bor. Ko‘pincha shunday bo‘ladi, lekin ular bilan birga yashaydigan va ularning moliyaviy ta’minotchi shaxslar, odatda, yuqori daromadga ega. Ko‘pgina G‘arb davlatlari nogironlar turizmini rivojlantirish istiqbollarini yuqori baholaydi va bu yo‘nalishda faol ish olib bormoqda. Bu jismoniy imkoniyati cheklangan nogironlarni, ayniqsa, nogironlar aravachasida harakatlanadigan odamlarni tibbiy, ijtimoiy va psixologik reabilitatsiya qilishning ajoyib usuli. Hech kimga sir emaski, O‘zbekistonda bu odamlar oddiy inson hayoti doirasidan tashqarida qolmoqda va ko‘plab mintaqalarda bu muammo umuman hal etilmayapti. Shu sababli jismoniy imkoniyati cheklangan insonlarning turistik mahsulotlar iste’mol qilishini rag‘batlantirish, ularga mos keladigan xizmatlar majmuasini taklif qilish faoliyati bilan bog‘liq muammolarni o‘rganish shu sohadagi tadqiqotlarni olg‘a ketishiga to‘rtki berishi mumkin.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Soesial turizmni xalqaro darajada tashkil etish va boshqarish muammolari Mendoza Kastro [4], Skott Makkeyb [5], Linn Minaert [6], Robert Maitland [7], Grexam Miller [7], Marianna Shapmans [8], Etiyen Belanger [9], Remigijus Kinderis [10] kabi xorij olimlari hamda sotsial turizmning ijtimoiy-iqtisodiy mohiyatini o‘rganish masalalari, shuningdek jismoniy imkoniyatlari cheklangan insonlar uchun turizmini tashkil etish masalalari MDH mamlakatlari olimlaridan D.V.Shus [11], D.V.Zaloznaya [12], A.A.Badin [13], K.G.Yakovleva [14], I.O.Serdobolskaya [15], Ye.S.Kolesnichenko [16] va boshqalarning ishlarida bayon etilgan.

O‘zbekistonda turizm va uning ijtimoiy xususiyatlari respublikamiz olimlaridan M.R.Boltaboyev [17], N.T.Tuxliyev [18], Ye.V.Golisheva [19], I.S.Tuxliyev [17], M.T.Alimova [20], B.X.Turayev [21], B.Sh.Safarov [22] asarlarida o‘rganilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda davlat xizmatlari bo‘yicha mavjud nazariyalar va ushbu xizmatlarning o‘ziga xos tomonlari tahlil qilindi.

Mavzu doirasida muammoni chuqur tahlil qilish, ilmiy asoslangan xulosa va tavsiyalarni ishlab chiqish maqsadida induktsiya va deduktsiya, qiyosiy tahlil, xorijiy va mahalliy ilmiy nashrlarda davlat xizmatlari asoslangan ilmiy ishlarni kuzatish va tahlil qilish orqali olingan ma’lumotlarga asoslangan bo‘lib, qiyosiy tahlil usulidan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Jismoniy imkoniyati cheklangan inson (nogiron) - hayotning cheklanishiga olib keladigan va uning ijtimoiy himoyasiga muhtojlikni keltirib chiqaradigan kasalliklar, jarohatlar yoki nuqsonlar natijasida kelib chiqqan tana funksiyalarining doimiy buzilishi bilan kasallangan sog‘lig‘i buzilgan shaxs. Bu qatlam vakillari muammolari, ya’ni jismoniy, aqliy, hissiy yoki aqliy nuqsonlari bo‘lgan shaxslarning faoliyati ko‘pgina hollarda tibbiyot sohasi muammolari sifatida tadqiq qilinishi kuzatilib, iqtisodiy muammolar tadqiqotiga

molik bo‘ladigan jihatlari ham mavjudligiga e’tibor qaratish kerak.

Birlashgan Millatlar Tashkilotining Nogironlar huquqlari to‘g‘risidagi konventsiyasida aholining yashash va faoliyat ko‘rsatish sharoitlari quyidagilarga teng foydalanishida ifodalanishini ta’kidlaydi:

- jismoniy muhit;
- transport;
- axborot va kommunikatsiyalar, shu jumladan axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va tizimlari;
- shaharda ham, qishloqda ham aholi uchun ochiq yoki ko‘rsatiladigan boshqa obyektlar va xizmatlar.

JSST ma’lumotlariga ko‘ra, dunyoda nogironlar soni 1 milliarddan oshdi. Shu bilan birga, har beshinchi nogironligi bo‘lgan har to‘rtdan biri rivojlanayotgan mamlakatlarda yashaydi. Shu bilan birga, 15 va undan katta yoshdagi 190 million kishi ishlashda jiddiy qiyinchiliklarga duch keladi va ko‘pincha tibbiy xizmatlarga muhtog [23].

Jismoniy imkoniyati cheklangan insonlarning harakatlanish funksiyalarining cheklovlarini shartli ravishda quyidagi toifalarga bo‘lish mumkin:

• statik-dinamik funksiya buzilishi;

• qon aylanishi, nafas olish, ovqat hazm qilish, chiqarish, metabolizm va energiya, ichki sekretsiya funksiyalarining buzilishi;

• hissiy (ko‘rish, eshitish, hidlash, teginish),

• aqliy (idrok, diqqat, xotira, fikrlash, nutq, his-tuyg‘ular, iroda).

Jismoniy imkoniyati cheklangan insonlarga nafaqat nogironlar, balki pensiya yoshiga yetgan insonlarni ham kiritish maqsadga muvofiqdir. 2030 yilga borib dunyoda har 8 kishidan 1 nafari 65 yoshdan oshgan bo‘ladi. 65 yoshdan oshgan odamda nogironlik ehtimoli 4 yoshli bolaga qaraganda 14 marta ko‘proq. 2050 yilga borib dunyo aholisining 20 foizini 60 yoshdan oshganlar tashkil qiladi [23] Shularni inobatga olgan holda, jismoniy imkoniyatlari cheklangan insonlarning mobilligi nuqtayi nazaridan 4 guruhga ajratish mumkin:

1-guruh: mobilligi bo‘yicha cheklovlarga ega bo‘lmagan, shuningdek eshitish defekti bo‘lgan insonlar.

2-guruh: organizmning qarishi natijasida mobillik darajasi pasaygan kuchsiz insonlar; sun’iy oyoqlardagi nogironlar; ko‘rish qobiliyati pasaygan, oq tayoqchadan foydalanadigan nogironlar; psixik cheklanishlari mavjud insonlar.

3-guruh: xarakatlanayotganda qo‘shimcha tayanch vositalardan (xassalar) foydalanadigan nogironlar.

4-guruh: qul bilan xarakatlantiriladigan nogironlik aravachalarida xarakatlanayotgan nogironlar[24] .

Jahon miqyosida, jumladan O‘zbekistonda ham, jismoniy imkoniyati cheklangan insonlarning jamiyatning kundalik hayotidagi o‘rnini mustahkamlash maqsadida amalga oshiriladigan loyihalarni qo‘llab-quvvatlash va moliyalashtirish bir qator xorijiy va xalqaro fondlar (USAID, Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti) tomonidan ham amalga oshirilmoqda. Bu loyihalar faoliyati qo‘yidagi yo‘nalishlarga qaratilgandir:

- jismoniy imkoniyati cheklangan bolalar uchun tanishuv kechalari, uning maqsadi nogiron bolalarga yangi do‘stlar orttirishga yordam berishdir. Ko‘pincha bunday oqshomlar sog‘lom bolalar bilan birga o‘tkaziladi. Nogiron bolalar, ular bilan birga puxta o‘ylangan musobaqalarda (ko‘pincha intellektual yoki kognitiv mavzular) ishtirok etib, sog‘lom bolalar kabi aqliy rivojlangan his qilishni o‘rganadilar;
- jismoniy imkoniyati cheklangan kattalar uchun tanishuv kechalari, uning maqsadi nogironlarga er-xotin tanlash va oila qurishda yordam berishdir;
- jismoniy imkoniyati cheklangan insonlarning mutaxassislar (shifokorlar, kasb vakillari, tashkilotlar vakillari) bilan tematik suhbatlar va uchrashuvlar.

Faoliyati jismoniy imkoniyati cheklangan insonlar bilan ishlashga qaratilgan jamoat tashkilotlarining asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- jismoniy imkoniyati cheklangan insonlarning jamoat, ijtimoiy va madaniy tadbirlarda keng ishtirok etishiga ko‘maklashish;

-jamiyatdagi ma’naviy-madaniy jarayonlarni rivojlantirishda ishtirok etish;

- jismoniy imkoniyati cheklangan insonlarning ehtiyojlarini hisobga olgan holda binolar, inshootlarni qurish bo‘yicha loyiha echimlarini ishlab chiqishda ishtirok etish;

- jismoniy imkoniyati cheklangan insonlar va yoshlarni ijtimoiy reabilitatsiya qilishga qaratilgan davlat dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirishda ishtirok etish;

- jismoniy imkoniyati cheklangan insonlarni ishga joylashtirishga ko‘maklashish;

- jismoniy imkoniyati cheklangan insonlarga psixologik va huquqiy yordam ko‘rsatish;

- jismoniy imkoniyati cheklangan insonlar va yoshlarning xorijiy jamoat birlashmalari bilan bevosita xalqaro aloqalar va aloqalarni qo‘llab-quvvatlash.

BMT ma’lumotlariga ko‘ra, nogironlarning 80 foizi rivojlanayotgan mamlakatlarda yashaydi. Nogironlarning taxminan 46 foizi 65 va undan katta yoshdagilardir [23]. Ko‘pincha butun dunyo bo‘ylab jismoniy imkoniyati cheklangan insonlar zo‘ravonlik, ekspluatatsiya, noto‘g‘ri qarash va suiiste’mollik kabi ko‘plab huquqbuzarliklarga duchor bo‘lishadi. Jismoniy imkoniyati cheklangan insonlar turistik mahsulotlar bilan bog‘liq xizmatlardan foydalanishda noto‘g‘ri fikr va kamsitishlarga ham duch kelishi mumkin, bu esa sifatsiz xizmatlarga olib keladi. Nogironligi bo‘lgan shaxslarni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash tizimini yanada takomillash-tirish va shu maqsadda nogironlik belgisi bo‘yicha kamsitishga yo‘l qo‘ymaslik, nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini ro‘yobga chiqarishda teng sharoitlarni va ularni buzganlik uchun javobgarlikning muqarrarligini ta’minlash, ijtimoiy himoyaga muhtoj va nogironligi bo‘lgan shaxslarni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan ishlarning amaliy ijrosi faoliyatimiz kun tartibidan doimiy o‘rin olishi zarurligi [1] mamlakatimizning strategik rivojlanishini belgilab beradigan omillardan hisoblanadi.

Jismoniy imkoniyati cheklangan insonlar turizmi turizm industriyasining turli subyektlari o‘rtasidagi hamkorlik jarayonini o‘z ichiga olgan turizm shakli bo‘lib, u alohida qulaylik ehtiyojlari, jumladan, mobil, vizual, eshitish va kognitiv foydalanish imkoniyatiga ega bo‘lgan odamlarga mustaqil ravishda, teng sharoitlarda munosib faoliyat yuritish imkonini beradi.

Jismoniy imkoniyati cheklangan insonlar turizmini tashkil etishga asos bo‘ladigan sabablar qo‘yidagilarda namoyon bo‘ladi:

- *teng huquqlar*: barcha odamlar, istisnosiz, madaniy va sport hayotida, turizm va dam olishda ishtirok etish huquqiga ega;

- *barchaning birdek foydalanish imkoniyatining berilishi = mahsulot raqobatbardoshligini oshirish*: barcha qatlamdagi insonlar kirishi mumkin bo‘lgan turistik sayt ko‘proq sayyohlarni jalb qiladi, xizmat ko‘rsatish darajasini oshiradi, bu esa ko‘proq qoniqish va natijada sodiqlikka olib keladi;

- *progressiv obrazni shakllantirish*: bu turistik firmaning zamon bilan hamnafas bo‘lishi, bozor kon’yunkturasi va global tendensiyalarga rioya qilishini anglatadi;

- *umuman jismoniy imkoniyati cheklangan insonlarga jamiyatdagi insonlarning munosabati*: ko‘pincha turistik xizmatlarni ko‘rsatuvchi korxona xodimlari nogiron yoki boshqa maxsus ehtiyojli turistlarga xizmat ko‘rsatishga tayyor emas, bu esa inklyuziv turizmni rivojlantirish uchun eng aniq to‘siqni yaratadi.

- *boshqalarning munosabatidan kelib chiqadigan to‘siqlar*: nogironlar kamdan-kam hollarda o‘z fikrlarini bildirish va aholining ushbu toifasi uchun sog‘liqni saqlash bo‘yicha qarorlar qabul qilishda ishtirok etish uchun taklif qilinadi.

- *jismoniy to‘siqlar*: nogironlar lift bilan yetib bo‘lmaydigan qavatlarda bo‘lsa, kiraverishda zinapoyali bino va muassasalarga tashrif buyurish va xizmatlardan foydalanish imkoniga ega emas. Hojatxonalar, o‘tish joylari, eshiklar ko‘pincha nogironlar aravachasi foydalanuvchilarining ehtiyojlariga moslashtirilmaydi yoki harakatchanligi bo‘lgan odamlarning harakatini cheklaydi. Nogironlar uchun sozlanmaydigan mebellardan foydalanish qiyin bo‘lishi mumkin.

- *muloqot uchun to‘siqlar*: eshitish qobiliyati zaif odamlarga turistik xizmatlar ko‘rsatish-

dagi asosiy to‘siq turizm muassasalarida yozma materiallar yoki surdo-tarjimonlarning cheklanganligidir.

- *moliyaviy to‘siqlar*: kam daromadli mamlakatlardagi nogironlarning yarmidan ko‘pi tegishli turistik xizmat uchun to‘lay olmaydi. Ko‘pgina nogironlar turistik muassasalariga borish va turistik xizmatlarni xarid qilish uchun pul to‘lay olmaslik.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytish mumkinki, jismoniy imkoniyati cheklangan insonlarning turistik xizmatlar iste’molini amalga oshirishi, boshqa aholi toifalari qatorida sayohat qilish imkoniyatlarga ega bo‘lishi, sayohat davomida xech qanday tusiqlarga duch kelmasligi va o‘zlarini kamsitilgandek xis qilmasligini ta’minlash uchun qilingan sayi-harakatlar mamlakatning turistik xizmatlar sifatining oshishi va turizm infratuzilmasining takomillashishiga olib kelishi isbot talab qilmaydigan xaqiqatdir.

Yuqoridagilarni inobatga olib O‘zbekistonda jismoniy imkoniyati cheklangan insonlar turizmini tashkil etishda zarur sharoitlarni yaratishning o‘rni va ahamiyati faoliyatini takomillashtirish uchun quyidagilarni taklif qilish mumkin:

- O‘zbekistonda joylashtirish xizmatlarini ko‘rsatuvchi korxona va tashkilotlarning jismoniy imkoniyatlari cheklangan insonlarga xizmat ko‘rsatishga shart-sharoitlari mavjudligini, ya’ni bino atrofi va unga kirish qismi, nomerlar hamda xizmat ko‘rsatish xonalarining shu toifadagi insonlarning xarakatlanishiga qo‘lay sharoitlar mavjudligi monitoringini muntazam ravishda nazoratini tashkil etish;
- Turistik destinasiyalarida va turistik marshrutlarida joylashgan xizmat ko‘rsatish obyektlardagi (ovqatlanish shahobchalari, sartaroshxona, go‘zallik saloni, kimyoviy tozalash, bankomatlar, anjumanlar xonasi, valyuta ayirboshlash shahobchasi, suvenirlar do‘koni) shart-sharoitlar jismoniy imkoniyati cheklangan insonlarni qabul qilishga moslashtirilgan bo‘lsagina turistik marshrutlarga kiritish talabining belgilash;
- Turistik guruhlarga xizmat ko‘rsatadigan avtobuslarning jismoniy imkoniyatlari cheklangan insonlarni qabul qilishga va transport xizmatlarini iste’mol qilishga moslashuvchanligini ta’minlash.

Foydalanilgan adabiyotlar ruyxati:

1. Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси. Тўлдирилган иккинчи нашри. – Тошкент: “Ўзбекистон” нашриёти, 2022. – 416 бет.
2. Социокультурная реабилитация инвалидов: Методические рекомендации/ Минтруда и социального развития РФ; Российский институт культурологии Минкультуры РФ; Под общ. ред. В.И. Ломакина и др. – М., 2002. – 144 с.
3. Борисенко-Клепач Н.М. Инклюзивный туризм: что, как и зачем? Просветителское правозащитное учреждение «ОФИС ПО ПРАВАМ ЛЮДЕЙ С ИНВАЛИДНОСТЮ», Минск, 2016
4. MR Mendoza Castro. Opinion of the European Economic and Committee on Social tourism in Europe. Offical Journal of the European Union. 23/12/2006;
5. Scott McCabe. “The future for tourism after the crisis: does social tourism offer a route to sustainability?”;
6. Lynn Minnaert. Social tourism and its social policy value for vulnerable families. ESPAnet 2011 Conference – Valencia;
7. Lynn Minnaert, Robert Maitland, Graham Miller. Social tourism and its ethical foundations. Tourism, Culture and Communication, 7(12). - pp. 7-17, 2006;
8. Lynn Minnaert, Marianne Schapmans. Tourism as a form of social intervention: the holiday participation centre in flanders. Journal of Social Intervertion: Theory and Practice – 2009 – Volume 18, Issue 3. - pp. 42-61;
9. Charles-Etienne Belanger. Accessible Tourism: Market Opportunities of Social Tourism. - Malta, 16th November 2012;
10. Remigijus Kinderis. Adaptation of social tourism as of alternative form of tourism in Europe. GeoJournal of Tourism and Geosites. Year III, no. 1, vol. 5, May 2010, pag. 7-15.
11. Щусь Д.В. Экономическо-институциональный механизм организации социального туризма:автореф.... кан. экон. наук. – Сочи, 2005;

12. ЗалознаяД.В. Место социального туризма в гуманизации экономического роста:автореф. ... кан. экон. наук. – Владикавказ, 2007;
13. Бадин А.А.Формы организации маркетинга на рынке социального туризма:автореф. ... кан. экон. наук. – Волгоград, 2008;
14. Яковлева К.Г. Институциональные основы развития социального и безбарьерного туризма:автореф. ... кан. экон. наук. – Санкт-Петербург, 2012;
15. Сердобольская И.О. Государственное регулирование социального туризма и пути его совершенствование в Российской Федерации:автореф. ... кан. экон. наук. – Санкт-Петербург, 2003
16. КолисниченкоЕ.С. Развитие детского оздоровительного туризма в социально-экономической ситеме воспроизводства человеческого потеннциала:автореф. ... кан. экон. наук. – Москва, 2009/2010;
17. Болтабоев М.Р., Тухлиев И.С., Сафаров Б.Ш., Абдухамидов С.А. “Туризм: назария ва амалиёт” фанидан электрон дарслик.- Т., 2017;
18. Тухлиев Н., Абдуллаева Т. Услуги, технологии и продукты в туризме. – Т.: Гос.науч.изд-во «Узбекистон миллий энциклопедияси», 2009. – 624 с.;
19. Голышева Е.Развитие сферы туризма Республики Узбекистан в в период финансово-экономического кризиса //Актуальные проблемы туризма. 2010. - №2 – с. 5-9.;
20. Алимова М.Т. Ҳудудий туризм бозорининг ривожланиш хусусиятлари ва тенденциялари. Монография. Иқтисодиёт, - Тошкент, 2015. – 300 б.;
21. Тураев Б.Х. Организационно-экономические механизмы регионального туризма. -Т.: Фан, 2009. – 154 с.;
22. Сафаров Б.Ш. Миллий туризм хизматлар бозорини инновацион ривожлантиришнинг методологик асослари // Монография. - Тошкент: Фан ва технология, 2016. - 184 бет.
23. https://www.aa.com.tr/ru/%D0%BC%D0%B8%D1%80/%D0%B2%D0%BE%D0%B7-%D0%B1%D0%BE%D0%BB%D0%B5%D0%B5-1-%D0%BC%D0%BB%D1%80%D0%B4-%D1%87%D0%B5%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D0%BA-%D0%B2-%D0%BC%D0%B8%D1%80%D0%B5-%D0%B8%D0%BC%D0%B5%D1%8E%D1%82-%D1%82%D1%83-%D0%B8%D0%BB%D0%B8-%D0%B8%D0%BD%D1%83%D1%8E-%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D1%83-%D0%B8%D0%BD%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%B4%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B8/2436577
24. Особенности организации обслуживания лиц с ограниченными физическими возможностями в коллективных средствах размещения: информационная брошюра / А.Д.Бавельский. – М.: Логос, 2014. – 148 с.

Д.Норкулова

Роль и значение создания необходимых условий в организации туризма для инвалидов

Аннотация: в данной статье проанализированы препятствия, возникающие при реализации туристических услуг для людей с ограниченными физическими возможностями, требования, которые необходимо учитывать при создании необходимых условий, уникальность и группировка людей с ограниченными физическими возможностями, внимание мировых организаций к этому вопросу. Сформированы научно обоснованные предложения для внедрения в этой области.

Ключевые слова: инвалиды, потребление туристских услуг, препятствия, необходимые условия, группировка, мировые организации.

D.Norkulova

The role and importance of creating necessary conditions in organizing tourism for people with physical disabilities

Abstract: in this article, the obstacles were analyzed in the implementation of tourism services for people with physical disabilities, the requirements that must be taken into account when creating the necessary conditions, the uniqueness and grouping of people with physical disabilities, the attention of world organizations to this issue. The are scientifically based suggestions were given for implementation in the field.

Keywords: disabled, consumption of tourist services, obstacles, necessary conditions, grouping, world organizations

Zafar Odilovich Raximov – SamISI, “Turizm” kafedrasi dotsenti, i.f.n.
Malika Bobir qizi Doniyorova – SamISI magistranti

MEHMONDO‘STLIK INDUSTRIYASIDA QARIYALARNING OVQATLANISH MASALALARI

Annotatsiya: Maqolada hozirgi vaqtda qariyalar uchun eng mashhur turizm turlaridan biri sog‘lomlashtirish turizmi ekanligi yoritilgan. Zamonaviy turizm bozorining barqaror elementlaridan biri sifatida keksalar uchun turizmni rivojlantirish muammolari va istiqbollari ko‘rib chiqildi. Ushbu segmentning faoliyatining o‘ziga xos xususiyatlari va uning jamiyatda sodir bo‘layotgan o‘zgarishlar, birinchi navbatda, aholining qarishi va u bilan bog‘liq ovqatlanish sharoitlari bilan shartliligi yoritib o‘tildi.
Kalit so‘zlar: turizm, ijtimoiy turizm, qarish, qariyalar, keksalar, ovqatlanish xususiyatlari, hayot sifati, uchinchi yosh.

Kirish. Bugungi kunda turizm industriyasidagi faoliyatning rivojlanishi yuqori raqobat va beqarorlik sharoitida amalga oshirilmoqda. Ushbu sohadagi tashkilotlarning faoliyati va ularning bozordagi barqaror mavqeyi ko‘rsatilayotgan xizmatlarning raqobatbardoshligiga bog‘liq bo‘lib, ularning asosiy mezonlari, shubhasiz, sifat va narx hisoblanadi. Bu esa turizmni rivojlantirishning yangi yo‘nalishlarini ishlab chiqish, xarajatlarni kamaytirish va optimallashtirish, sifatni oshirishni taqozo etadi.

Qarish – bu butun dunyodagi odamlarga ta’sir qiladigan tabiiy va muqarrar hodisa. So‘nggi o‘n yilliklarda ushbu hodisaning intensivligi, ayniqsa rivojlangan mamlakatlarda sezilarli darajada oshdi. Ijtimoiy qarish Yevropada o‘n yillar oldin boshlangan uzoq muddatli tendensiyadir. Keksa odamlarning (65 yosh va undan katta) ulushi 19,4% ni tashkil etdi (o‘tgan yilga nisbatan 0,2% ga o‘sdi va oldingi 10 yilga nisbatan 2,4% ga o‘sdi). Hisob-kitoblarga ko‘ra, 2080-yilga kelib 65 va undan katta yoshdagilar ulushi 2017-yildagi 19,4 foizga nisbatan Yevropa Ittifoqi umumiy aholisining 29,1 foizigacha oshadi [3].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Hozirda mehmondo‘stlik industriyasida qariyalarning ovqatlanish masalalari va umuman ovqatlanish masalalari adabiyotlar tahlilida olimlardan: I.S.Tuxliyev, N.E. Ibadullayev, R. Haitboyev, D.Z.Norqulova, S.A.Abduxamidov, M. Karimov, K.M. Ibodov va boshqalar tomonidan olib borilgan tadqiqotlari tahlil qilindi hamda o‘rganildi.

Tadqiqot metodologiyasi. Izlanishlarimiz natijasida mehmondo‘stlik industriyasida qariyalarning ovqatlanish masalalari o‘rganilgan bo‘lib, bir vaqtning o‘zida turizm sohasini rivojlantirish bo‘yicha ilmiy xulosalar va taklif-tavsiyalar ishlab chiqilgan. Tadqiqotni olib borish jarayonida ilmiy abstrakt fikrlash, mantiqiy yondashuv kabi usullardan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Keksa odamlarning nisbiy ulushining o‘sishini umr ko‘rish davomiyligining oshishi bilan izohlash mumkin. Bundan tashqari, ko‘p yillar davomida tug‘ilishning past darajasi mavjud bo‘lib, bu aholining qarishiga yordam berdi. Qarishning yana bir jihati aholining keksa qismining progressiv qarishidir, chunki qarishning soni Yevropa Ittifoqi aholisining boshqa har qanday yosh segmentiga qaraganda tezroq o‘sib bormoqda[16].

Shunga ko‘ra, turizm sanoati ham mijozlarning umumiy sonida keksa odamlarning ulushini oshirish tendensiyasiga ega. Ko‘pincha bu 60-65 yoshdagi jismonan kuchli, harakatchan odamlardir. Ular deyarli cheksiz bo‘sh vaqtga ega. Stereotiplardan farqli o‘laroq, bu odamlar ko‘pincha yaxshi va barqaror daromadga ega, ular oila qurish yoki bolalarni tarbiyalash xarajatlarini yuklamaydilar, shuning uchun ular sayohatga ma’lum miqdorda pul sarflashga tayyor. Bu odamlar o‘zlarining qarish jarayoniga boshqacha munosabatda bo‘lishadi, ularda turizm sohasida o‘ziga xos did va imtiyozlar shakllanadi[5].

Biroq, O‘zbekistonda keksalar uchun turizmni rivojlantirishdagi asosiy muammo bu yosh guruhining past daromad darajasi bo‘lib qolmoqda. Hozirgi vaqtda O‘zbekiston Respublikasi hukumati ichki turizmni rivojlantirish va nafaqaxo‘rlarni unda ishtirok etishini rag‘batlantirish bo‘yicha maxsus dasturni ishlab chiqilgan.

Shu munosabat bilan, 2021-yilda O‘zbekiston Respublikasida 2026-yilgacha bo‘lgan

keksa avlod fuqarolari manfaatlariga qaratilgan taraqqiyot strategiyasi ishlab chiqilgan bo‘lib, unda salomatlikni saqlash, tananing samaradorligini oshirish, to‘g‘ri va sog‘lom turmush tarzini tashkil etishga katta ta’sir ko‘rsatishi aytilgan[1].

Strategiya kelgusi yillar uchun asosiy vazifalardan biri sifatida ushbu toifadagi fuqarolar uchun turizm xizmatlarini ko‘rsatishni rivojlantirishni belgilaydi, chunki sayohat – bu manfaatlar doirasini kengaytirish, mustaqillikni shakllantirish imkonini beradigan noyob sog‘lomlashtirish vositasi va turli xil aloqalar.

Shunga ko‘ra, bir qator segmentlarni o‘z ichiga olgan ijtimoiy turizmni rivojlantirish zarurati paydo bo‘ladi: rekreatsion, sog‘lomlashtiruvchi (tibbiyot), madaniy-ma’rifiy, sport, ekologik, diniy, kruiz turizmi va boshqalar[1].

«Uchinchi yosh» vakillari uchun turizmni tashkil etish xodimlardan qulaylik va shaxsiy e’tiborni talab qiladi, tibbiy yordam olish imkoniyatini, restoranlarda parhez ovqatlanishning mavjudligini va sokin joylarda joylashgan arzon mehmonxonalarda joylashishni ta’minlaydi. Ko‘pincha keksa odamlar alohida kottejlarda joylashgan kichik oilaviy uy mehmonxonalarni afzal ko‘rishadi[4].

Sayohat paytida to‘g‘ri ovqatlanishni turizm xizmatlari va mehmondo‘stlik sohasini rivojlantirishning yangi tendensiyasi deb atash mumkin. Shu bilan birga, bu sayohatlarda keksa odamlar uchun ovqatlanishning dolzarb muammolaridan biridir.

Odamlarning qarishi munosabati bilan kundalik ratsionni ushbu iste’molchilarning talablariga moslashtirish kerak. Sog‘lom oziq-ovqat ko‘plab sayohatchilarning ongida ustuvor ahamiyatga ega[3].

Zamonaviy sayohatchilar “Mazali va to‘yimli” – bu eksklyuziv tushunchalar emasligini bilishadi. Oziqlanishni yaxshilash uchun «to‘g‘ri» oshxonaga bo‘lgan talab global turizmdagi yangi tendensiyalarning harakatlantiruvchi kuchi hisoblanadi. Zamonaviy sayyoh o‘zi iste’mol qiladigan taom nafaqat mazali, balki foydali ekanligini bilishni xohlaydi[6].

Keksa sayyohlar har tomonlama inklyuziv xizmat ko‘rsatadigan turlarni sotib olishni afzal ko‘rishadi. Ushbu tizim plyaj ta’tillarini o‘tkazadigan ko‘plab mamlakatlarda keng tarqalgan. Ammo ko‘pincha kam kaloriyali dietaga rioya qilish imkonini beradigan mahsulotlarning yetishmasligi muammosi mavjud bo‘lib, u iste’mol qilinadigan protein, hayvon yog‘lari, qisqa uglevodlar, tuz miqdorini kamaytiradi va o‘z navbatida vitaminlar va mikroelementlar bilan boyitilgan oziq-ovqatlarni o‘z ichiga oladi.

Menyuga keksa odamning tanasining ehtiyojlarini qondiradigan muvozanatli ovqatlanish uchun ma’lum talablarni qondirish, dietani bir yoki bir nechta ozuqaviy moddalar bilan boyitilgan mahsulotlar bilan to‘ldirish imkonini beradigan gerodietar mahsulotlardan idishlarni kiritish zarurati mavjud. Keksalar uchun idishlarni ishlab chiqishda ularning optimal mustahkamligini ham hisobga olish kerak. Ushbu ta’sirga yakuniy mahsulotdagi tegishli ishlab chiqarish texnologiyasini (masalan, silliqlash usuli, issiqlik bilan ishlov berish), xom ashyo va suv miqdorini tanlash orqali erishish mumkin. Keksa odamlarning ovqatlanishi masalasi butun Yevropa iste’molchilari uchun muhim bo‘lganligi sababli, keksa sayyohlar ratsioniga ma’lum oziq-ovqatlarni kiritishdan oldin ma’lum bir geografik mintaqada yashovchi iste’molchilarning ta’mga bo‘lgan afzalliklarini (an’anaviy oziq-ovqatlarni) hisobga olish kerak[8].

Hozirgi vaqtda pensionerlar uchun eng mashhur turizm turlaridan biri sog‘lomlashtirish turizmidir. Sanatoriylar va kurortlar nafaqat rejim, tibbiy muolajalar, balki sayohat va ekskursiyalarning minimal to‘plamini o‘z ichiga olgan qulaylik va deyarli kasalxonaga o‘xshash hayot tarzini taklif qiladi. Dam olish jarayonida keksa odam shifokor nazorati ostida. Shu bilan birga, davolanish yo‘nalishi va kasallikning profiliga muvofiq muvozanatli ovqatlanishga katta e’tibor beriladi. Ba’zi hollarda hayvonlarning oqsil manbalarini o‘simlikka asoslangan mahsulotlar bilan almashtirish kerak bo‘ladi, masalan, butun don, loviya, yasmiq, yong‘oq va urug‘lar, bu yurak-qon tomir kasalliklari va diabet xavfini kamaytirishi mumkin, mavsumiy mahsulotlardan foydalanish.

Biologik faol moddalardan foydalanish sog‘liq holati va tananing ehtiyojlarini hisobga olgan holda yetishmayotgan moddalarning yetishmasligini tezda tekislash va ularni idishlar

tarkibiga kiritish imkonini beradi. Keksalarning ovqatlanishi uchun oziq-ovqat retseptlarini ishlab chiqishda yana bir muhim omil - metabolizmning yomonlashishi tufayli oson hazm bo‘lish va hazm bo‘lish. Ta’m va hidni yaxshilash zarurati ushbu toifadagi odamlarda ishtahaning pasayishi va ma’lum ta’mga bo‘lgan afzalliklarga bog‘liq. Bu jarayon sut mahsulotlari, go‘sht, baliq yoki dengiz mahsulotlari, o‘simlik mahsulotlari (sabzavot, meva yoki don), o‘simlik moylari bo‘lishi mumkin bo‘lgan asosni tanlash bilan boshlanadi[7].

Hamma nafaqaxo‘rlar tinch va tasalli dam olishni afzal ko‘rmaydilar. Agar inson yoshligidanoq faol sport va turizmga o‘rganib qolgan bo‘lsa, u sport yoki sarguzashtli ta’tilni tanlaydi. Shu sababli, keksa iste’molchilar uchun oziq-ovqat mahsulotidagi energiya talabining to‘g‘ri muvozanatini yodda tutish kerak. Buning sababi, ushbu iste’molchilarni iste’mol qiladigan funksional oziq-ovqatlardagi tanlangan ozuqa moddalarining yetarli kunlik ratsioni bilan ta’minlash zarurati.

Xulosa va takliflar. Shunday qilib, keksalar uchun turizmni rivojlantirish to‘g‘ri ovqatlanish masalalari bilan uzviy bog‘liqdir.

Organik oziq-ovqat harakati turizm tendensiyalariga ham ta’sir ko‘rsatmoqda. Bu qarish davrida salomatlikni saqlash uchun keksa odamlarning o‘ziga xos ozuqaviy ehtiyojlarini qondirmasligi mumkin.

Ba’zi mehmonxonalar boshqa maxsus parhezlarni ham taklif qilishadi. Shunday qilib, 2017-yilda Buyuk Britaniyada Yevropa Ittifoqining Horizon 2020-dasturi tomonidan qo‘llab-quvvatlangan InCluSilver loyihasi qariyalar uchun shaxsiy ovqatlanish yordamida ushbu muammoni hal qilishga qaratilgan o‘z ishini boshladi. Shaxsiylashtirilgan parhez tavsiyalari shaxsning yoshi, sog‘lig‘i, fenotipi (genotipi), faoliyati, afzalliklari va motivatsiyasiga to‘g‘ri mos kelishi va klinik sinov ma’lumotlariga asoslangan bo‘lishi kerak[9].

Shunday qilib, mehmondo‘stlik industriyasida qariyalarning ovqatlanish masalalari bo‘yicha quyidagi taklif va tavsiyalarni berib o‘tamiz:

- pensiya yoshidagi fuqarolarga turistik xizmatlarni tashkil etish va ko‘rsatish keksa odamlarning o‘ziga bo‘lgan hurmatini oshirish va hayot sifatini yaxshilash;
- keksalar uchun turistik dasturlarni tashkil etish ushbu toifadagi fuqarolarning yosh xususiyatlarini va ovqatlanish ehtiyojlarini hisobga olishga alohida yondashuvni talab qiladi;
- keksalar uchun turistik dasturlarni tashkil etishda davlat imtiyozlarni va uning ijtimoiy-dasturiy ta’minotini yo‘lga qo‘yish zarurligi belgilanishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi 2022-yil 28-yanvardagi PF–60-son Farmoni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi 2017-yil 7-fevraldagi PF–4947-son Farmoni.
3. Raximov Z.O., Ibadullayev N.E., Xaitboyev R. Turopereuting.// Darslik. – Toshkent: «Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi», 2021, 26-28-betlar.
4. Karimov M., Muhammadiyev N.Q., Karimova Sh.M. Oziq-ovqat kimyosi. Darslik. – Toshkeknt: 2018, 41-52 betlar.
5. Raximov Z.O., Norkulova D.Z. Mehmonxona xo‘jaligida rejalashtirish. Darslik. – S: “TURON-NASHR”, 2021, 34-36 betlar.
6. Raximov, Z. O. (2020). Norkulova D.Z. Turistik destinatsiyalarni loyihalashtirish. O ‘quv qo ‘llanma. Samarqand: SamISI, 112-114-betlar.
7. Raximov Z.O. (2021). Norkulova DZ Mehmonxona xo‘jaligida rejalashtirish. Darslik. Samarqand:“TURON NASHR, 54-58-betlar.
8. Raximov Z.O. Turizm sohasida mehmonxonalar xo‘jaligini rivojlantirishning ijtimoiy-iqtisodiy muammolari.// Monografiya. – Samarqand: SamISI, 2021. 12-15-betlar.
9. Ibodov K.M. Restoran ishida marketing. Darslik. – Toshkent: “Iqtisod-Moliya”, 2021, 94-100-betlar.
10. Rakhimov, Z. O., Haitboev, R., Ibadullaev, N. E., & Safarov, B. S. (2018). Tour operating. Study guide. Tashkent:“Science and Technology.
11. Raximov, Z. O. (2019). Entrepreneurship in tourism. Study guide. Samarkand: SamISI.
12. Raximov, Z. O. (2021). Socio-economic problems of hotel industry development in the field of tourism. Monograph.-Samarkand: SamISI.-2021.

13. Raximov Z.O. Turizm rivojlanishida mehmonxonalar interer-dizayni. Monografiya. – Samarqand: SamISI, 2022. 212 bet.
14. Raximov, Z. O., & Ismailov, N. I. (2021). Samarkand tourism destination: status and development. European Scholar Journal (ESJ), 2(2), 62-64.
15. Рахимов, З. О. (2011). Туризм дестинацияларини ривожлантиришда муқобил стратегияларни танлаш. Экономика и финансы (Узбекистан), (7-8), 27-32.
16. Raximov Z.O. (2020). Ismailov N.I. Rivojlanayotgan raqamli iqtisodiyotda raqamlashayotgan turizmning ahamiyati./Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universitetining Axborotnomasi.

З. Рахимов, М. Дониёрова **Вопросы питания пожилых в индустрии гостеприимства**	**Z.Rakhimov, M.Doniyorova** **Elderly nutrition issues in the hospitality industry**
Аннотация: В статье поясняется, что одним из самых популярных видов туризма для пожилых людей на сегодняшний день является оздоровительный туризм. Рассмотрены проблемы и перспективы развития туризма для пожилых людей как одного из устойчивых элементов современного туристического рынка. Выделена специфика деятельности этого сегмента и его изменения в обществе, в частности, состояние стареющего населения и связанные с ним условия питания.**Ключевые слова:** туризм, социальный туризм, старение, пожилые люди, питание, качество жизни, третий возраст.	**Abstract:** The article explains that one of the most popular types of tourism for the elderly today is health tourism. Problems and prospects of tourism development for the elderly were considered as one of the sustainable elements of the modern tourism market. The peculiarities of the activity of this segment and its changes in society, first of all, are conditioned by the aging of the population and the associated nutritional conditions.**Keywords:** tourism, social tourism, aging, the elderly, nutrition, quality of life, third age.

Сусанна Сейрановна Алиева – к.э.н., доцент кафедры «Финансы» СамИЭС

ВОПРОСЫ ПОВЫШЕНИЯ БЕЗОПАСНОСТИ ПРЕДОСТАВЛЯЕМЫХ ТУРИСТИЧЕСКИХ УСЛУГ

Аннотация. Статья посвящена вопросам качества туристического продукта с точки зрения повышения безопасности его получения туристом. Дана подробная характеристика вышеназванной составляющей, влияющей на качество турпродукта. При этом особое внимание, по мнению авторов, должно быть уделено финансовым гарантиям в отношении как местного, так и международного туризма, которые должны быть направлены на удовлетворение потребностей в качественном туристическом продукте.
Ключевые слова: туризм, Всемирная туристическая организация, туристическая услуга,качество турпродукта, безопасность,риск, предпринимательство.

Введение. Все хозяйствующие субъекты, по мере необходимости, принимают активное участие в формировании туристского рынка, поскольку, как и все остальные рынки, туристский рынок не может существовать изолированно, без взаимодействия с ними.

В свою очередь, нет такого субъекта, который не являлся бы потенциальным клиентом турпредприятия, с одной стороны, обслуживающего турпредприятие, а с другой – являющегося потребителем турпродукта. В качестве примера можно привести все субъекты сферы услуг (транспорт, образование, здравоохранение, субъекты культуры и т.п.) и субъекты сферы производства (производство сельхозпродукции, строительство и др.) – без их участия было бы невозможно сформировать туристский рынок. Развитие этой сферы экономики в условиях модернизации экономики требует значительных капиталовложений в обновление ее основных фондов. Больше средств необходимо при создании инфраструктуры туристической сферы, необходимы большие средства для формирования завершенной концепции турпродукта, иметь транспортные средства и

другие составляющие туристической сферы.

Поэтому само производство турпродукта является индустрией туризма, под которой понимается совокупность производств разных отраслей хозяйства, учреждений культуры, образования и науки, обеспечивающих создание материально-технической базы туризма, подготовку рабочей силы и процесса производства, сбыта и потребления турпродукта на основе использования природных богатств, материальных и духовных ценностей общества, согласно определению, принятому Всемирной туристической организацией (ВТО).

Обзор литературы. Понятие туристской услуги можно определить как сознательное содействие в удовлетворении разнообразных общественных потребностей личности[1] путем комфортного перемещения в места пребывания, ежедневно не посещаемые. Другими словами, понятие «услуга» в широком смысле слова, представляет собой результат конкретного труда или полезный эффект этого труда, «который выступает как потребительская стоимость, удовлетворяющая определенные потребности людей»[2]. Поскольку по определению отдельных экономистов, «услуги – это объекты продажи в виде действий, выгод или удовлетворений»[3]. Отсюда следует, что услуги несохраняемы и клиенту предлагается нечто, не имеющее материальной формы.

Методология исследования. В проведенном исследовании был сделан упор как на проведенные ранее исследования, так и результаты нынешних исследований. Целью исследования является анализ различных подходов к характеристикам, определяющим улучшение качества туристской услуги посредством повышения уровня безопасности ее применения.

Анализ и результаты. Туристский рынок включает в себя совокупность социально-экономических процессов и отношений в сфере обмена между производителями и потребителями туристского продукта (турпродукта).

По итогам 2021 года в рейтинге ведущих туристических стран мира, опубликованном ВТО, безусловным лидером по количеству иностранных туристов, въехавших в страну, стала Франция – эту страну посетило более 40 миллионов туристов, в то время как Мексика заняла второе место с 31,9 миллионами туристов, а третье место заняла Испания с 31,2 миллионами туристов[4]. Тогда как Узбекистан в мировом табеле о рангах в 2021 году оказался лишь на 76 месте с показателем более 5,0 млн. туристов, что на 20,4% меньше, чем в 2019 году. Причиной такого явления стал «COVID-19» - это послужило тормозом всех явлений.В частности Узбекистан впервые попал в рейтинг лучших стран 2021 года, заняв 73-е место из 78. При этом по качеству жизни Узбекистан находится на 76-м месте, по ведению бизнеса на 64-м[5].

В данном рейтинге ВТО учитывал факт пересечения государственной границы туристом из иного государства, вне зависимости от того, сколько раз в течение года он посещал ту или иную страну. Также следует отметить, что США в 2021 году были только на третьем месте по посещаемости, тогда как заработали на индустрии туризма больше других – 68,4 млрд. долларов, в сравнении, лидер рейтинга Франция – 29,3 млрд. долларов, Узбекистан – лишь около 3,5 млрд. долларов. По уровню расходов на туризм США также оказались на первом месте (более 58 млрд. долларов в год), а Узбекистан занял 68 место в мире, потратив на путешествия 1,8 млрд. долларов, что подтвердило опасения – Узбекистан больше тратит на туристическую индустрию других стран, чем зарабатывает

[1] Котлер Ф. Основы маркетинга: /Пер. с англ. /Под общ. ред. Е.М.Пеньковой.- М.: Прогресс, 1990.- 733 с.
[2] Зайналов Д.Р. Услуги и сервис как экономическая категория // SERVIS, 2009.- № 1.-С. 74.
[3] Иватов И. Халқаро туризмини – жахон глобаллашувидаги ривожланиш шарт-шароитлари // SERVIS. 2009 йил, 1 сон.- 84 б.; Котлер Ф. Маркетинг в индустрии гостеприимства и гостиничного дела.- М.: Филин, 1997.- 137 с.
[4] Отчет Всемирной туристской организацией (ЮНВТО). Электронный ресурс: https://www.imtilak.net/ru/news/turkey-ranks-fourth-in-the-world-in-tourism. Дата обращения: 06.04.2022
[5] В рейтинге стран для туризма и приключений Узбекистан занял 74-е место https://uz.kursiv.media/2021-04-24/v-reytinge-stran-dlya-turizma-i-priklyucheniy-uzbekistan-zanyal-74-e-mesto/. Дата обращения 24.04.2021

на ней[1].

Как показала практика, Закон «О туризме» в Республике Узбекистан несколько далек от совершенства. Многие вопросы в нем не отражены или касаются лишь предпринимателя, занимающегося турбизнесом. Многие административно-экономические территории с большим интересом принимают участие своими предложениями в целях устранения недоработок в указанном законе.

На развитие индустрии туризма в любой стране влияет ряд факторов: одними из основных и актуальных в настоящее время в Узбекистане являются безопасность, а также уровень и качество предоставляемого турпродукта.

Как правило, потребности в туристических услугах развиваются в соответствии с увеличением потребностей туриста. Содержание этого увеличения должно быть не только объективным, прямым, но и устойчивым, и быть адекватным потребностям качества туристских услуг. Значит, чем развитее индивидуальная потребность в качестве туристических услуг, тем непреодолимее желание к новым познаниям, путешествиям, к истинным традициям, общению и потребности в финансовых ресурсах. Потребности эти удовлетворяются в значительной мере через туризм и финансовое обеспечение, как туристских предприятий, так и туристов.

Обеспечение снижения риска, или безопасность, является основным условием развития туризма в Узбекистане. Немало научных мероприятий 2022 года, с участием практических работников сферы туризма, было посвящено предпринимательству в сфере туризма и безопасности предпринимательской деятельности. Чаще всего в докладах практических работников сферы туризма прозвучала ссылка на классификацию о том, что существуют три основных блока вопросов, которые необходимо решить: обеспечение безопасности отечественных туристов за рубежом, иностранных туристов в Узбекистане и, о чем частенько забывают, отечественных туристов в Узбекистане. Из этих блоков выделили подгруппы – безопасность на транспорте, при занятии экстремальными видами спорта, во время массовых мероприятий, в свете террористической угрозы и другие. Подводя итоги по предпринимательству в сфере туризма, научно-практические работники отметили, что оно должно сыграть важную роль в дальнейшей координации работы по выработке мер, призванных обеспечить безопасность в индустрии туризма.

Это требует изменения требований для получения лицензии турагентской и туроператорской деятельности. При этом Правительство должно внести в Нижнюю палату Республики Узбекистан изменения в закон о туризме, смысл которого заключается в том, чтобы внести понятие «финансовая гарантия» и установить ее фиксированный размер (300 млн. сумов для международного туризма и 200 млн. для внутреннего). Можно предложить и иное смысловое наполнение «финансовой гарантии»: гарантия должна быть адресована персонально потребителю туристских услуг, а именно – самому туристу. Только тогда он будет защищен на всех этапах: от продажи путевки до окончания тура. Причем, гарантия должна распространяться на полную сумму возмещения ущерба. Фактически предлагается гарантия в форме страхования гражданской ответственности туроператоров и турагентов. Гарантия же, которая отмечена в законодательном акте, защитит только предпринимателя, а до туриста, которому не окажут (или плохо окажут) услугу, очередь не дойдет. Необходимы не финансовые гарантии, а введение персонифицированного страхового продукта, индивидуальная страховка. И если страховка станет обязательной, турист будет защищен от всевозможных проблем, изменится его поведение. В настоящее же время чувствуется лоббирование интересов крупных турорператоров, а территориальным компаниям наносится удар.

Невысокий уровень туристических услуг в Узбекистане обусловлен, в первую очередь, замедленным развитием инфраструктуры, в том числе недостаточным объемом инвестиций. Данная проблема, следует отметить, сдвинута с мертвой точки и по прогнозам неправительственной международной организации – Всемирного совета по туризму и

[1] Туризм (мировой рынок). https://www.tadviser.ru/index.php/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%8C%D1%8F:%D0%A2%D1%83%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%BC_(%D0%BC%D0%B8%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%B9_%D1%80%D1%8B%D0%BD%D0%BE%D0%BA). Датаобращения 20.01.2022

путешествиям (WTTC) – Узбекистан в ближайшие годы ожидает значительный рост в индустрии туризма. WTTC – единственная экспертная организация, оценивающая туризм с точки зрения бизнеса, что дает возможность планирования развития туристского рынка Узбекистана, опираясь на реальные предпосылки.

Следовательно, общемировые денежные вложения, по показателям WTTC, в туристскую индустрию составляют более 800 млрд. долларов, или 10,5% инвестиций в экономику всех стран. На туристском рынке задействовано более 200 млн. человек, что составляет до 11% от общей численности занятых во всех других областях экономики, то есть в сфере туризма занят каждый 10-й работник.

Выводы и заключения. Качество туристических услуг, в частности обеспечение безопасности при его получении – важнейший фактор в конкурентной борьбе на туристическом рынке. Оно выражается не только в конкуренции между турпредприятиями, участвующими в создании туристического продукта как такового, а в качественном профессиональном предоставлении услуги. В тоже время потребитель туристических услуг – турист должен получать больше информации об уровне качества туристических услуг. Качественно предоставленная туристическая услуга будет способствовать дальнейшему увеличению потоков туристов.

Итак, в нынешних условиях первоочередной задачей в туристической индустрии должно являться создание условий для привлечения инвестиций, а это станет возможно только при должном внимании и поддержке на государственном уровне. Государственная поддержка должна предоставляться в виде налоговых льгот, дешевых кредитов, госзаказов. В настоящее время был объявлен конкурс на приоритетное развитие туристского бизнеса отдельных административно-экономических территорий. В числе таких территорий названы гг. Ташкент, Самарканд, Бухара, Ургенч, но многие территории Узбекистана могут предоставлять горный, экстремальный туризм. Требуют совершенствования методики анализа и прогнозирования туристского рынка, адекватного территориальным и отраслевым особенностям.

Для развития туристской индустрии Узбекистаном предусмотрено выпустить более обновленный каталог Tourist Resource (на четырех языках), который пропагандирует туристские ресурсы страны на зарубежных рынках, а также будет информировать о новинках на рынке туризма. Данный каталог будет привлекать высокого внимания и обеспечит достойную оценку со стороны ВТО, и с полной уверенностью можно утверждать, что это даст возможность роста притока туристов из зарубежных стран и довести приток туристов до 8,0 млн. человек к 2025 году.

В итоге следует отметить, что только при профессиональном подходе туристский рынок Узбекистана станет полноценным, а также экономически выгодной статьей доходов бюджета всех уровней, что отразится на экономическом росте многих сфер экономики и жизнедеятельности населения Республики Узбекистан.

С.Алиева

Туристик хизматларини хавфсизлигини ошириш масаллари

Аннотация. Мақола туристик маҳсулот сифатига, уни турист томонидан қабул қилиниши хавфсизлигини оширишга бағишланган. Туристик маҳсулот сифатига таъсир этувчи юқорида қайд этилган компонентнинг батафсил тавсифи берилган. Шу билан бирга, муаллифларнинг фикрича, сифатли туристик маҳсулотга бўлган эҳтиёжни қондиришга йўналтирилган ҳам маҳаллий, ҳам халқаро туризм учун молиявий кафолатларга алоҳида эътибор қаратиш лозим.

Калит сўзлар: туризм, Жаҳон туризм ташкилоти, туристик хизмат, туристик маҳсулот сифати, хавфсизлик, риск, тадбиркорлик.

S. Alieva

Issues of increasing the security of provided tourist services

Abstract. The article is devoted to the quality of a tourist product in terms of improving the safety of its receipt by a tourist. A detailed description of the above-mentioned component, which affects the quality of the tourist product, is given. At the same time, special attention, according to the authors, should be paid to financial guarantees for both local and international tourism, which should be aimed at meeting the needs for a quality tourism product.

Keywords: tourism, The World Tourism Organization, tourist service, quality of tourist product, security, risk, entrepreneurship.

Aziza Olimjonovna Asadova - “Ipak yo‘li” TMMXU tayanch doktoranti
Dilfuza Zoxitovna Norkulova – SamISI, “Turizm” kafedrasi dosenti, i.f.f.d.

NOSTALGIK (QO‘MSASH) TURIZMINI TASNIFLANISHI

Annotasiya: ushbu maqolada nostalgik turizmning mazmun mohiyati, o‘rganilganlik darajasi, olimlarning tomonidan berilgan fikrlar, nostalgik turizmning tasniflanishga ko‘ra turlari, ularning mazmun mohiyati va nostalgik turizm bo‘lgan e’tibor va ushbu sohada amalga oshirish tavsiya qilinadigan ilmiy asoslangan takliflar berilgan.
Kalit so‘zlar: nostalgiya, nostalgik turizm, retro, tasniflash, manzilli nostalgik turizm, qarindoshlarni ziyorat qilish, madaniy meros, personaj nostalgik turizmi, gastronomik nostalgik turizm.

Kirish: O‘zbekistonda mustaqillikdan keyingi 30 yillikda turizm jadal rivojlanib, iqtisodiyotning asosiy sektoridan biriga aylandi. Pirovard 5 yillikda turizmga alohida e’tibor berilib, maqsadli turizm turlarini rivojlantirish va hududlarda mavjud turistik potensialga qarab, turizmni shakllantirishning dasturlari ishlab chiqildi. Bu o‘z navbatida joylarda turizmni samarali tashkil etish va yangi turizm turlarini rivojlantirish imkonini berdi. Bugungi kunga kelib dunyoda 100ga yaqin turizm turlari mavjud bo‘lib, innovatsion rivojlanish sharoitida kundan-kunga yanada yangi turlari o‘z nomiga ega bo‘lmoqda. Nostalgik(qo‘msash) turizm ham deyarli yangi nom olgan turizm turlaridan biri hisoblanadi. Hozirgacha bo‘lgan muddatda nostalgik turizm mavjud turli turizm shakllari (rekreatsion, voqeali, ziyorat, kino, etnik turizm) tarkibida rivojlangan.

Dunyodagi doimiy migratsiya, insonlarninng yashash manzillarini turli sabablarga ko‘ra o‘zgartirishi, ularning ruhiyatiga, psixologik holatiga ta’sir o‘tkazadi. Buning natijasida odamlarda turli stress, depressiya, tushkunlik holatiga tushib qolish, doimiy kasalliklar kelib chiqadi. Bularning asosiy sababi xotiralarni doimiy eslash, sog‘inish, o‘tkazilgan damlarni qo‘msash hisoblanadi. Aynan shunday jarayonda doimiy eslash bilan birgalikda sayohatni amalga oshirish eng yaxshi tanlov bo‘ladi. Lekin bugungi kungacha ushbu maqsadlarga ko‘ra sayohatni amalga oshirish alohida turizm turi sifatida shakllanmagan yoki umuman etnik turizm sifatida qaralgan. Lekin turizm ishtirokchilarining maqsadi tahlil qilinganda, qarindosh-urug‘ini, tug‘ilib o‘sgan joylarni borib ko‘rish, dam olish maqsadida kelgan turistlar etnik turizm maqsadida emas, aynan “Nostalgik turizm”maqsadida kelib ketganligi ma’lum bo‘lgan. Shu o‘rinda “nostalgiya”, “nostalgik turizm” tushunchalarini alohida o‘rganib chiqish lozim bo‘ladi.

Nostalgik turizm dunyoda yangi rivojlanayotgan turizm turlaridan biri hisoblanadi. Nostalgik turizm migrantlarning o‘zi va yaqin qarindoshlari yashagan hududlarga borib sayohat qilishidan kelib chiqgan. Ushbu turizm turi 1980-1990- yillarda Markaziy va Sharqiy Yevropa mamlakatlarida kichik suveren davlatlarning paydo bo‘lishi bilan rivojlana boshlagan[8].

Mutaxassislar fikriga ko‘ra, dunyo bo‘yicha 10 ta sayohatdan bittasi aynan nostalgik turizm motivlari bo‘yicha amalga oshiriladi. Bugungi kunda dunyo aholisining taxminan 3 foizi o‘zi tug‘ilib o‘sgan mamlakatini almashtirgan. Yaqin 10 yillar ichida migratsiya ham keskin rivojlanib, insonlar doimiy ravishda o‘z manzillarini o‘zgartirmoqdalar.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. “Nostalgik turizm” tushunchasi deyarli hali ommalashmagan bo‘lsa ham g‘arb mamlakatlarida N.V.Savina, L.I.Yegorenkov, A.O.Kolsova kabi olimlar o‘z ilmiy ishlarida ta’rif berib, uning rivojlanishi va ishtirokchilari haqida o‘z tahlil natijalarini bildirishgan. N.V.Savinanostalgik turizmni bu kirish turizm turlaridan biri deb hisoblaydi, L.I.Yegorenkov esa bu insonlarning tug‘ilib o‘sgan, yashagan, bolaligi o‘tgan, kelib chiqishiga aloqador bo‘lgan joylarni borib ko‘rish, A.O.Kolsova esa o‘zining ilmiy ishlarida nostalgik turizmni etnik turizm bilan bir deb hisoblab o‘z ta’riflarini keltirib o‘tgan.Lekin berilgan ta’riflar nostalgik turizmning mazmun mohiyatini to‘liq qamrab ololmagan. Natijada barcha tahlillar o‘rganildi va yagona ta’rif ishlab chiqildi.

Tadqiqot metodologiyasi: Tadqiqotda nostalgik turizmning kelib chiqishi, shakllanishi va bugungi kunda o‘rganilganlik darajasi, mavjud imkoniyatlar hamda tasniflanishi, o‘ziga xos tomonlari tahlil qilindi.

Mavzu doirasida muammoni chuqur tahlil qilish, ilmiy asoslangan xulosa va tavsiyalarni

ishlab chiqish maqsadida induksiya va deduksiya, qiyosiy tahlil, xorijiy va mahalliy ilmiy nashrlarda davlat xizmatlari asoslangan ilmiy ishlarni kuzatish va tahlil qilish orqali olingan ma’lumotlarga asoslangan bo‘lib, qiyosiy tahlil usulidan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Nostalgiya so‘zi qadimgi yunoncha tildan olingan bo‘lib, “nosteo” – “qaytib kelish”, “algos” – “dard, og‘riq” [4] ma’nolarini anglatadi. Vatanni sog‘inish, qo‘msash-dan kelib chiqadigan kasallik sifatida talqin qilingan. Nostalgiya so‘zi birinchi marta G‘arb mamlakatlarida paydo bo‘lgan. Uni to‘g‘ridan to‘g‘ri o‘zbek tiliga tarjima qilganda “qo‘msash”, “sog‘inish” ma’nolari kelib chiqadi. “O‘zbek tilining izohli lug‘ati” [2] hamda “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi”[5]da nostalgiya so‘zidan qo‘msash so‘zini izohlashda foydalanilgan. “Qo‘msash - o‘z vatani, tug‘ilgan yurti, yaqin kishisi (kishilari) yoki narsasidan umrod yoki vaqtincha ajralgan, uzoqlashgan kishilarda ro‘y beradigan ruhiy holat. Qo‘msash go‘daklarda, yosh bolalarda ota-onasiga, o‘rganib qolgan yaqin kishilariga nisbatan ichikish tarzida, katta yoshdagi kishilarda esa o‘z vataniga, o‘tgan hayotining ma`lum davr va voqealariga nisbatan ностальгия tarzida kuzatiladi”. Ammo “qo‘msash” so‘zi “nostalgiya” so‘zining to‘liq ma`nosini ochib bermaydi. Chunki bu so‘z yillar davomida sayqallanib, turli voqea-hodisalarni, obyekt va his-tuyg‘ularni tasvirlashda ishlatilinmoqda: “xotirlash”, “sog‘inch”, “qo‘msash”, “bolalik”, “eslash”, “o‘tmish”, “tarix”, “vaqt” va boshqalar. Demak, O‘zbekistonda nostalgik turizmni rivojlantirish, uning alohida statistikasini yuritish, sog‘inch ilinjida sayohatni amalga oshiruvchilarga alohida imtiyozlar berish, yangidan-yangi turistik xizmatlar majmuini yaratish, individual, buyurtmali turlarni ko‘paytirish lozim.

Nostalgik tur davomida turistlar aholining ma`lum bir etnik guruhini, ularning hayotini, madaniy o‘ziga xosligini va boshqa muhim jihatlarini o‘rganadi. Bu aholining kelib chiqishi, ularning tarixini o‘rganish bilan davom etadi. Nostalgik turizm turistlarga o‘z yaqinlarini yokiuzoqdavr mobaynida yo‘qotib qo‘yilgan qarindoshlarini boshqa mamlakatlardan qidirib topish imkoniyatini yaratadi [9].

Har bir maqsadli turizm turining resurslari mavjud. Nostalgik turizm resurslari bu nostalgik turizm ishtirokchilari sayohat davomida borib ko‘rish, foydalanish, dam olish va stresslardan xoli bo‘lishda, ijobiy natijaga erishishda xizmat qiluvchi barcha obyektlar majmuasi hisoblanadi.

O‘zbekistonda odamlar yillar mobaynida turli sulolaviy nizolar, jadidchilik, qatag‘on vaurush yillarida o‘z yashab turgan Vatanlarini tashlab boshqa yurtlarga ketishga majbur bo‘lgan. Ularning avlodlari o‘sha yerlarda bugungacha yashab kelishmoqda. Ko‘plab odamlar o‘zlarining ajdodlari yashab o‘tgan, bolaligi o‘tgan yurtlarni borib ko‘rishni orzu qiladi. Nostalgik turizmni rivojlantirish aynan shunday insonlar uchun imtiyozlar yaratib berish, ularni mamlakatimizga maqsadli, xavfsiz kelib ketishlarini ta’minlash, turfirmalar tomonidan aynan shunday vaziyatlar uchun maxsus turlarni shakllantirish imkoniyatini beradi. Bundan tashqari urush yillarida mamlakatimizga 1 milliondan ortiq o‘z boshpanasini yo‘qotgan kishilar [1] olib kelingan, ulardan 200 ming nafarini bolalar tashkil etgan bo‘lsa, mamlakatimizdan urushga ketganlar soni 1,5 milliondan ortiqni tashkil etgan. Urush yillarida ko‘plab hamyurtlarimiz boshqa mamlakatlarga ko‘mlashish uchun jo‘nab ketib qaytib kelmagan. Urushdan omon qolganlar esa o‘sha yurtlarda qolib ketgan yoki bedarak yo‘qolgan deb hisoblangan. Mustaqillikdan keyin mamlakatlararo hamkorlikning qayta yo‘lga qo‘yilishi, aynan yurtidan uzoqqa ketib qaytib kelolmay qolgan yurtdoshlarimiz uchun o‘z ona vataniga qaytib kelish imkoniyatini berdi. Lekin shaharlarning tubdan o‘zgarishi, joy nomlarining almashtirilishi bunday insonlar uchun ko‘plab noqulayliklarni keltirib chiqaradi. Bunday vaziyatda nostalgik turizmni rivojlantirish kelib chiqishi mumkin bo‘lgan muammolarni oldini olish, turfirmalarda yangi turmahsulotlarni yaratish, yangi maqsadli turizm turlarini shakllantirish, chekka joylarda ham infratuzilmani yaxshilash, qolaversa xalqlararo munosabatlarni kengaytiradi. Ma`lumot o‘rnida aytish joizki, xorijda yashaydigan o‘zbek diasporalar dunyoning barcha mamlakatlarida uchraydi. Ular yashaydigan hududdagi obyekt va destinatsiyalarga O‘zbekiston shaharlari nomlari berilgan, masalan, Birlashgan Arab Amirliklarida “Bukhara street,13”, AQSHning Pensilvaniya shtatidagi eng ko‘p aholi soniga ega Filodelfiya shahrida “Samarkand restaurant” va boshqa yana ko‘plab misollarni keltirish

mumkin. Bundan insonlar uchun O‘zbekistonda sharoit yaratib berishni o‘zi ko‘plab turistik oqimlar uchun yo‘l ochib beradi.

Nostalgik turizm resurslari ikkiga bo‘linadi:

1. Inson va uning faoliyati bilan bog‘liq resurslar. Qarindosh urug‘, do‘stlar, hamkasblar, taniqli shaxslar va diasporalar.
2. Tabiiy va madaniy meros resurslari.

Nostalgik turizmning tasniflanishi

1.	Geografik yo‘nalganligiga ko‘ra	Xalqaro nostalgik turizm Mintaqaviynostalgik turizm Ichki nostalgik turizm
2.	Maqsadi va jalb etuvchi manbalariga ko‘ra	Manzilli nostalgik turizm; Qarindoshlarni ziyorat qilish (yo‘qlash) nostalgik turizmi; Voqeali nostalgik turizm (Tadbirlar) Madaniy meros obyektlari nostalgik turizmi (moddiy va nomoddiy) Ritual nostalgik turizm (Marosim) Personaj bilan bog‘liq nostalgik turizm Gastronomik nostalgik turizm
3.	Muddati	Qisqa muddatli O‘rta muddatli Uzoq muddatli
4.	Tashkiliy shakli	1.Tashkillashtirilmagan 2.Tashkillashtirilgan

Nostalgik turizmni geografik yo‘nalganligiga ko‘ra tasniflashda, dunyo miqyosida turizmi shakllangan barcha mamlakatlarda sayyohatchilar nostalgik turizm bilan shug‘ullanishlari mumkinligi inobatga olinadi. Sayohatchilar o‘z yashash manzilidan boshqa xalqaro, mintaqaviy va o‘z mamlakati bo‘ylab pul to‘lanadigan faoliyat bilan shug‘ullanmay (24 soatdan kam bo‘lmagan, 1 yildan oshmagan holda) nostalgik turizmni amalga oshiradi.

Nostalgik turizm bo‘yicha ilmiy izlanishlar olib borgan olimlarning fikridan kelib chiqgan holda, maqsadi va jalb etuvchi obyektlariga ko‘ra retro turizm quyidagicha tasniflanadi:

Manzilli nostalgik turizm. N.V.Savinaning nostalgik turizmga bergan ta’rifidan kelib chiqib tahlil qiladigan bo‘lsak, chet ellik sayyohlarning o‘zi tug‘ilib o‘sgan, yashagan, ta’lim olgan yoki ular uchun katta ahamiyatga ega bo‘lgan, ma’lum bir hududlarga borish istagi insonlarni nostalgik turizm bilan shug‘ullanishga undaydi.

Qarindoshlarni ziyorat qilishnostalgik turizmi. Doimiy yashash manzilidan ish, o‘qish va boshqa sabablarga ko‘ra mamlakatni tark etish hamda doimiy yashash manzilini o‘zgartirish insonlarni qarindosh urug‘, do‘st-birodarlaridan uzoqlashishga majbur qiladi. O‘z Vatanidan olisda, ammo Vataniga mehr-muhabbati yuqori bo‘lgan insonlar diasporalar deb ataladi. Diasporalar o‘z yaqinlarini, Vatanini sog‘inib, qo‘msab yashaydi va imkon topishi bilan albatta, ularni ko‘rib kelishga harakat qiladi. Shuning uchun ham ular nostalgik turizmningasosiy ishtirokchilari hisoblanadi.

Voqeali nostalgik turizm. Yer yuzidagi har bir joy asrlar davomida minglab tarixiy voqea yoki ma’lum bir hodisaga guvoh bo‘lgan. Bolalikni, o‘tmishni yodga soluvchi, marosim va tadbirlar bilan bog‘liq, tarixiy dalillar va og‘zaki gap-so‘zlar orqali insonlar orasida mashhur bo‘lgan tarixiy va me’moriy obyektlar nostalgik turizm ishtirokchilarini o‘ziga jalb qiladi. Bunday obyektlar tarixni, voqea-hodisalarni o‘zida jamlab, xotirani jonlantirishda asosiy vosita bo‘lib xizmat qiladi. Masalan, kinolarda namoyish etilgan va turli afsonalarga ko‘ra barchaga ma’lum qasr va saroylar. “Uyqudagi malika” multfilmidagi ajoyib, rasmlar bilan burkangan qasr aslida Germaniyaning Bavariya shaharchasida joylashgan Fyussen saroyi hisoblanadi. Multfilm orqali butun dunyoga mashhur ushbu saroyda kuniga minglab turistlar tashrif buyuradi. Bundan tashqari, mashhur kino va seriallarni tasvirga olish maydonchalari, festival, to‘y va dafn marosimlarini o‘tkazish, urush va tinchlikga, tadbir va tasvirlarga bog‘liq holat va hududlarni ko‘rishga borish ham kiradi.

Madaniy meros obyektlari nostalgik turizmi:

Moddiy madaniy meros obyektlarini ko‘rish. Arxeologiya, arxitektura, monumental yodgorliklar, diqqatga sazovor joylar uzoq yillik tarixga, ko‘plab insonlarning o‘tmishiga, urush va tinchlikka guvoh bo‘lgan meroslardir. Nostalgik turizm sayohatchilari ushbu madaniy meros obyektlarini ko‘rishga kelib, tarixga guvoh bo‘ladi, o‘tganlarni yodga oladi, arxitektura va monumental yodgorliklar bilan tanishib, ularning haybatiga guvoh bo‘ladi. Shuni inobatga olish kerakki, moddiy madaniy meroslar tarixni ko‘z bilan ko‘rib, o‘tmish taassurotlarini jonlantirishda asosiy vosita hisoblanadi.

Nomoddiy madaniy meros obyektlari: urf-odat va an’analar, xalq og‘zaki ijodi, musiqa va raqs bilan tanishish. Statistik ma’lumotlarga qaraganda, turistlarning asosiy qismi aholining turmush darajasi bilan tanishish, urf-odat va an’analarni ko‘rish maqsadida sayohatni amalga oshiradi. O‘zbekistonda 130dan ortiq millat va elat vakillari istiqomat qiladi. Ularning o‘ziga xos urf-odatlari, an’analari, milliy qo‘shiq va raqslari va boshqa farqli jihatlari mavjud. Aynan ana shunday oddiy jihatlar ham nostalgik turizmning elementlarini tashkil etadi.

Ritual nostalgik turizm. Birinchi va ikkinchi jahon urush yillarida ko‘plab insonlar o‘zga yurtlarga urush maydiniga yuborilgan. Ularning ayrimlari u joylardan qaytgan bo‘lsa, ayrimlari o‘sha yerlarda vafot etgan. Ko‘plab insonlar oila a’zolarini olib, o‘z yurtini tashlab chiqib ketgan. Shunday bo‘lsa-da, qarindosh va boshqa yaqinlarining qabrini ziyorat qilib, o‘tganlarning haqqiga duo qilib ketuvchilar bugungi kunda ko‘pchilikni tashkil etadi.

Personaj bilan bog‘liq nostalgik turizm deganda “retro-notalgia” stilidagi kino akyorlari, namoyishiga 10-20 yil bo‘lgan musiqa va raqs san‘atkorlari, afsonaga aylangan sportchilarni borib ziyorat qilish, ko‘rish, muloqot qilish, dastxat olish, rasm tushish, ular yashagan xonadonlarda bo‘lish, ularga atalgan muzeylarni aylanish bilan o‘tkaziladigan sayohat tushuniladi. Bunda asosan biror bir shaxs yoki obraz asosiy obyekt hisoblanadi.

Gastronomik nostalgik turizm. Dunyo relyefining notekis taqsimlanishi havoning tozaligiga, suv va turli meva-sabzavotlar, hattoki, taomlarning ta’m xususiyatlariga ham ta’sir qiladi va bu mamlakatlarda taomlar ta’mining o‘zgachaligini, milliy taomlarning o‘ziga xosligini ta’minlaydi. Gastronomik nostalgik turizmbo‘lishi uchun maqsadli taom o‘z milliy makonida, milliycha retsept asosida, mahalliy suv va havodan to‘yintirilgan holda pishirilishi lozim.

Nostalgik turizm resurslari bilan tanishish, ularni ko‘rish, eshitish va ehtiyojlarni qondirish jarayonining muddati bir kundan bir yilgacha bo‘lgan davrni o‘z ichiga qamrab oladi. Bu davrni qisqa (1-12 kungacha), o‘rta (1-3 oygacha) va uzoq (6 oydan 1 yilgacha) muddatli nostalgik turizmga bo‘lish mumkin. Masalan, bugungi kunda qarindoshlarini ko‘rishga keluvchilar o‘rtacha 4-5 kungacha qolib, qisqa muddatli nostalgik turizm bilan shug‘ullanadi.

Nostalgik turizm bo‘yicha sahoyatlar asosan oldindan tashkillashtirilmaydi. Ishtirokchilar maqsadiga ko‘ra sayohatni erkin tashkil etib, orzu qilingan joylarga borib, obyektlarni ko‘rib chiqadi. Nostalgik turizmning zamirida asosan his-tuyg‘u, taassurot va tasavvur bo‘lganligi sababli, kishilar ongosti o‘z xohishiga ko‘ra sayohatga yo‘l oladi. Qiziqarli, o‘ziga jalb qiluvchi yo‘nalishlarga qarab boraveradi. Bundan tashqari, qarindoshlarini ko‘rishga kelgan turistlar ham deyarli turmahsulotdan foydalanmaydi.

Nostalgik turizm bo‘yicha tashkillashtirilgan turlar turistik kompaniyalar va turoperatorlar yordamida buyurtmali ishlab chiqiladi.

Xulosa va takliflar. O‘zbekistonda nostalgik turizmni rivojlantirish potensiali yuqori bo‘lib, turizmni alohida turi sifatida fanga kiritish vaqti kelgan. Chunki dunyoning yetakchi mamlakatlarida nostalgik turizm alohida turizm sifatida shakllangan. Bunda turlarni shakllantirish bilan alohida turfirmalar va tashkilotlar faoliyat olib bormoqda.

Nostalgik turizmni rivojlantirish va uni alohida turizm turi sifatida rivojlantirish uchun quyidagi tavsiyalar keltiriladi:

1. “Nostalgik turizm” tushunchasini ommalashtirish maqsadida ushbu tushunchani maqsadli turizm turlaridan biri sifatida darsliklarga kiritish hamda ushbu turizmning mazmun-mohiyati hamda tasniflanishi to‘g‘risidagi ma’lumotlarni vazirlik va turistik firmalarga yetkazib berish;

2. Turizm statistikasini yuritish mobaynida “qarindosh-urug‘larini ko‘rgani kelganlar” iborasini “nostalgik turizm ishtirokchilari” atamasiga almashtirish;

3. Boshqa mamlakatlarda istiqomad qiladigan o‘zbek diasporalari uchun alohida aviachiptalarni shakllantirish, ularni mamlakatimizga boshqalarga nisbatan arzonroq kelib-ketishlarini ta’minlash;

4. Hududlarda mavjud ma’lumotlar bazasidan foydalanib, qardosh millat vakillari yashaydigan hududlarini alohida belgilab olish, shunday hududlarga qiziqishi mavjud sayyohlarni olib boorish, yangi turistik paketlar tarkibiga qiziqarli, tarixiy ahamiyatga ega joylarni qo‘shish, nostalgik turizm bo‘yicha alohida turlar tashkil etishni yo‘lga qo‘yish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O`zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ikkinchi Jahon urushida fashizm ustidan qozonilgan g`alabaga O`zbekiston xalqining qo`shgan munosib hissasiga bag`ishlangan kitob albomni nashr etish chora-tadbirlari to`g`risida”gi Farmoyishi. Toshkent. “O`zbekiston” 2020.
2. “O‘zbek tilining izohli lug‘ati: 80000dan ortiq so‘z va so‘z birikmasi. J.V.Shukrona-H/Tahrir hayati:T.Mirzayev (rahbar) va boshq.; O‘zR FA Til va adabiyot in-ti. – T.: “O`zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2008. 407-bet
3. Психология иллюстрированный словарь. И.М. Кондаков. Москва 2003. —ОЛМА Медиа Групп. —С. 238. — 508 с. — ISBN 9785938780934.
4. Психологический словарь. И.М. Кондаков. 2000.https://psychology.academic.ru/5502/ностальгия
5. O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi. 11-jild. Qizilqum it- Ho‘rmuz. Tahrir hayati: A.Azizxo‘jayev, B.Alimov, M.Aminov va b. T.: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2005. 183-bet
6. Л.И. Егоренков “Введение в технологию туризма”. М.: Финансы и статистика. 2009. – 153с
7. O‘zbekiston Respublikasi davlat statistika ma’lumotlari asosida. https://stat.uz/uz/matbuot-markazi/qo-mita-yangiliklar
8. https://studwood.ru/1022218/turizm/nostalgicheskiy_turizm
9. https://ar-da.ru/aktivnyj-otdyh
10. https://lex.uz/acts/25461 - rasmiy portal ma’lumotlari.
11. https://darakchi.uz/uz/152070 – ma’lumotlari
12. http://jahon.uz/6317/ - statistic ma’lumotlari asosida.

А.Асадова, Д.Норкулова

Классификация ностальгического туризма

Аннотация: в данной статье проанализированы сущность ностальгического туризма, степень изучения, мнения ученых, виды ностальгического туризма по классификации, сущность и внимание к ностальгическому туризму, а также приведены научно обоснованные предложения, рекомендуемые для реализации в этой сфере.

Ключевые слова: ностальгия, ностальгический туризм, ретро, классификация, дестинационный ностальгический туризм, посещение родственников, культурное наследие, ностальгический характер туризма, гастрономический ностальгический туризм.

A.Asadova, D.Norkulova

Classification of nostalgic tourism

Abstract: in this article presented the essence of nostalgic tourism, the extent of study and opinions of scientists, the types of nostalgic tourism by classification, the essence and attention to nostalgic tourism, as well as scientifically based proposals recommended for implementation in this area.

Keywords: nostalgia, nostalgic tourism, retro, classification, destination nostalgic tourism, visiting relatives, cultural heritage, nostalgic nature of tourism, gastronomic nostalgic tourism.

Зариф Орипович Ахроров – СамИСИ доценти в.б., PhD
Бобур Бахтишодович Собиров – ТДИУ Самарқанд филиали доценти в.б.

ЎЗБЕКИСТОНДА ЭКСТРЕМАЛ ТУРИЗМНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ

Аннотация: ушбу мақолада туризм турларини ривожлантириш доирасида экстремал туризмни ривожлантириш масалаларига алоҳида диққат қаратилган. Мақоланинг мақсади – экстремал туризм моҳиятини очиб бериш ва Ўзбекистонда бу борада қилинадиган ишларни ёритиш бўлиб ҳисобланади. Ишда экстремал туризм таркиби кўрсатилган, мамлакатимизда уни ривожлантиришнинг SWOT таҳлили амалга оширилган, шунингдек экстремал туризмни ривожлантириш бўйича таклифлар ишлаб чиқилган.
Калит сўзлар: туризм, экстремал туризм, риск, спорт, туристик хизмат, турист, Экстремал ва тоғ туризми федерацияси.

Кириш. Туризм инфратузилмасидаги мавжуд муаммоларни ҳал этиш, тақдим этилаётган хизматлар сифатини ошириш ва жаҳон бозорларида миллий туризм маҳсулотларини фаол тарғиб қилиш, туризм тармоғининг кадрлар салоҳиятини кучайтириш орқали туризм соҳасида амалга оширилаётган ислоҳотлар самарадорлигини ошириш ҳамда республикага кириб келаётган хорижий фуқаролар сонини кескин кўпайтириш биринчи галдаги вазифалардан ҳисобланади.

Жаҳонда экстремал туризм фаол ривожланганлигини таъкидлаган ҳолда, табиат қўйнида дам олиш, янги таассурот ва ҳиссиётлар олиш, жисмоний ҳолатни яхшилаш мақсадида катта рискни бўйнига олган ҳолда фаол равишда экстремал туризмни амалга оширмоқдалар.

Экстремал туризм кўплаб мамлакатлар сингари Ўзбекистонда ҳам катта даромад келтирадиган ноанъанавий туризм тури ҳисобланади. Миллий иқтисодиётга туристларни кенг жалб қилиш шароитида экстремал туризмга потенциал туризм тури сифатида қараб уни ривожлантириш бугунги кунда долзарб масалалардан биридир.

Мамлакатимизда экстремал туризм яхши ривожланмаган, лекин у истиқболли туризм тури сифатида эътироф этилади. Бу туризм турини ривожлантириш мамлакатимиз туризм тизимини такомиллаштиришга олиб келади.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Шуни ҳам таъкидлаш керакки, мамлакатимиз иқтисодий адабиётларида экстремал туризм деярли тадқиқ қилинмаган. Мамлакатимиз бир қатор олимлари экстремал туризмни ҳаёт учун хавфли спорт ўйинлари туризми сифатида таъриф бериб, бу туризм тури асосан хориж мамлакатларида ривожланганлигини эътироф этишади [3, б. 320].

Экстремал туризм кенг қиррали тушунча бўлишига қарамай, унинг ягона ва аниқ таърифи ишлаб чиқилмаган. Умуман олганда, экстремал туризмни инсон ҳаёти учун хавфли бўлган, бориш қийин бўлган, жойларга саёҳат қилиш, рискка асосланган хатти-ҳаракатларни амалга ошириш ва томоша қилишни характерлайди.

Бир қатор рус тадқиқотчилари экстремал туризмга берган таърифлари диққатга сазовордир. Уларнинг фикрича, экстремал туризм – бу туристларнинг махсус тайёргарлигини талаб қиладиган ва тўсиқларни енгиб ўтишни тақозо этадиган туризм туридир [9, с. 89]. Экстремал турларнинг мақсади – ўткир ҳиссиётларни ҳис қилиш деб таъкидлашади.

Я.С.Нарута ва В.Б.Ноликовлар экстремал туризмни инсон саломатлигини мустаҳкамлаш ва уни ҳар томонлама тарбиялашга мослашган эмоционал дам олиш шакли деб қарашади [8, с. 101].

Мальталик профессор Г.Балдачинонинг экстремал туризмга оид чуқур илмий изланишларини юқори баҳолаган ҳолда, у инсонларни экстремал туризмга чиқишларида катта риск билан отланишларини алоҳида таъкидлаб ўтганлигини эътироф этамиз [4].

Экстремал туризмга саргузашт туризм сифатидаҳам қаралади. Хусусан, А.В.Баб-

кин туристларнинг жисмоний ҳолатини яхшилаш, янги ҳиссиёт ва таассуротлар олиш мақсадида фаол ҳаракатлар ва табиатда дам олиш билан боғланган саргузашт туризм деб таърифлайди [5, с. 152].

Т.К.Сергеева экстремал туризмнинг бир қатор турларини экологик туризмга тегишли деса [10, с. 58], В.А.Квартальнов эса спорт туризмга боғлиқ туризм сегменти сифатида қарайди [6, с. 98].

Бизнингча, экстремал туризм – туристларнинг жисмоний ва руҳий ҳолатини яхшилашга қаратилган ҳамда мустақил тайёргарликни талаб қиладиган ва рискга асосланган мустақил туризм туридир.

Тадқиқот методологияси. Монографик кузатувлар асосида экстремал туризм борасида фикрларни умумлаштириш, мамлакатимиз туризм салоҳиятини баҳолашда экстремал туризм имкониятларидан фойдаланиш ва кенгайтириш аҳамиятини ёритишга қаратилди. Маълумотлар таҳлилида статистик маълумотларни гуруҳлаш, солиштирма таҳлил, танлама кузатув, SWOT-таҳлили усулларидан фойдаланилди.

Таҳлил ва натижалар. Ўзбекистонда экстремал туризмнинг энг ривожланган турлари орасида тоғ чўққисини забт этиш, ғорда сайр этиш, сноуборд, тоғ велосипеди, параплан ва дельтапланда учиш ва албатта тоғ чанғиси ажралиб туради.

Экстремал туризмнинг баъзи турлари дунёда фақат битта давлатда (масалан, корридо – Португалияда, асов отни жиловлаш – Испанияда) ривожланганлиги ҳаммага маълум [3, б. 320]. Бу каби спорт турлари ҳаёт учун хавфли эканлиги миллионлаб туристларни ҳаёжон, қўрқув ва қизиқиш билан томоша қилишлари аҳамиятга моликдир.

Жаҳонда экстремал туризмни таснифлаш асосида унинг бир қатор турлари мавжуд эканлигини эътироф этиш лозим (1-чизмага қаралсин).

Ўзбекистонда туризмнинг экстремал турларини тоғ велоспортини, веломотокросс, мототуризм, параплан ва дельтапланда учишни оммалаштириш борасида иш олиб борилмоқда. Булар жумласига халқаро off-road авторалли мусобақасини ўтказиш, “Lakeopenair” автосайёҳлар ёзги фестивали, “Chimgan Air Battle-2019” парапланда учиш бўйича Ўзбекистон очиқ чемпионати, “4x4 Energy” авторалли фестивали, “SKY accuracy cup 2019” парапланда учиш ва аниқ қўниш бўйича ва халқаро автотуризм бўйича мусобақалар, GPS-йўналишида янги маршрут ўтказиш ва бошқа тадбирларни ташкил этиш таҳсинга сазовордир [7]. Аммо бу борада хизмат сифатини яхшилаш, шаҳар ва тоғли ҳудудларда ўқув-машғулотлари масканларини ташкил этиш бўйича чора-тадбирларни кўриш зарур.

1-чизма. Экстремал туризм таснифи*

*Муаллиф ишланмаси

Бу тадбирлар аҳоли соғлиғини мустаҳкамлаш, уларни жисмоний тарбия билан мунтазам шуғулланишга жалб қилиш, оммавий спорт мусобақалари ва соғломлаштириш ишларида иштирок этишини янада такомиллаштириш мақсадида ташкил этилмоқда.

Ўзбекистонда экстремал туризмни ривожлантиришдан мақсад қуйидагилардан иборат:

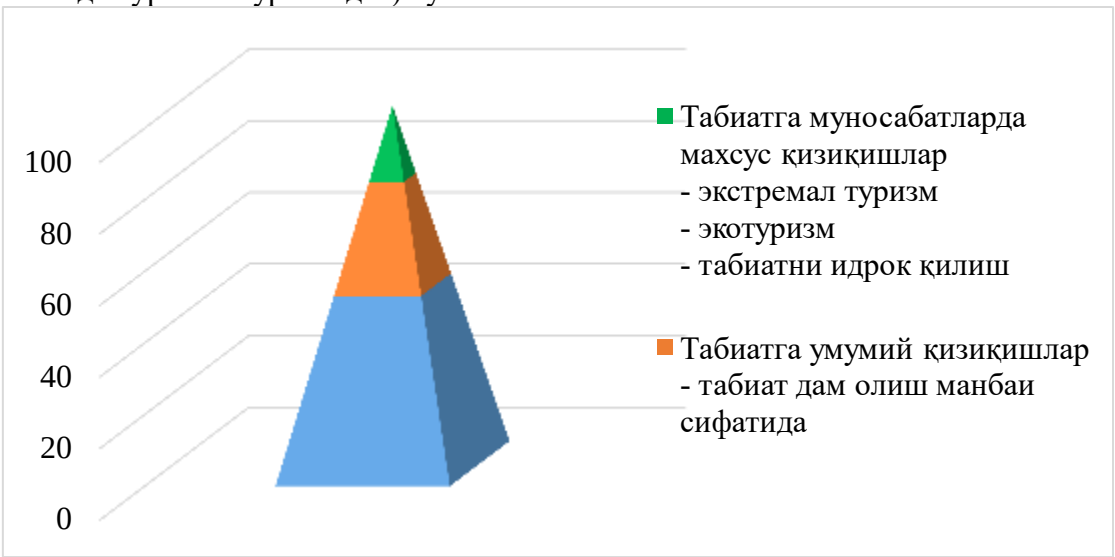
- мамлакат иқтисодий ҳолатини яхшилаш;
- мамлакат экстремал туризм салоҳиятини ва мавжуд потенциални намойиш этиш;
- ички ва хорижий туристлар эҳтиёжларини қондириш;
- туризм тизимини жаҳон мамлакатлари даражасига етказиш;
- туризм тизими таркибида экстремал туризм ўрни ва салмоғини ошириш;
- экстремал туристик хизматлар сифатини такомиллаштириш ва бошқ.

2019-2025 йилларда Ўзбекистон Республикасида туризм соҳасини ривожлантириш концепциясидан келиб чиқиб, экстремал туризмни ривожлантириш мақсадида қояларга чиқиш нуқталарини аниқлаш ва тегишли белгилар ўрнатган ҳолда кемпинг (чодирларни ўрнатиш) учун жойлар рўйхатини тасдиқлаш бўйича ишлар олиб борилмоқда [1].

Экстремал туризмнинг оммалашувига сабаб бўлиши мумкин бўлган томонларидан бири унинг психологик ва руҳий томони ҳисобланади. Экстремал туризм бир хил иш режимида ишлайдиган, асосий вақтини офисда ўтказадиган ҳаёт тарзида, ҳар кунлик қайтариладиган ишдан чалғишда руҳий томондан бошқатдан куч тўплаш ва дам олиш воситаси ҳисобланади. Аксарият вақтларда кишилар ҳаётида янги ҳиссиётлар, турли ҳаётий воқеалар етишмаслигидан азият чекишади.

Одамлар кўпроқ адреналин ва ноодатий ҳиссиётларни туйишга интилгани учун ҳам экстремал туризм трендга айланиб, қизиқарли бўлиб туюлади.

Экстремал туризм (қаттиқ саргузашт туризми) кўриниб турганидек, пирамиданинг энг юқори қисмида жойлашган. Бу турдаги туристлар ўз мақсадларига эришиш учун инстенсив жисмоний қийинчиликларга тайёрлар ва туристик объектларни олиш ва қулайлик даражасига етишиш учун ҳаммасига рози ҳисобланади. Бундай туристлар (1-диаграммада кўриниб турганидек) кўп эмас.

1-диаграмма. Марказий Осиёда табиат туризмига бўлган талаб [11]

Ўзбекистоннинг барча вилоятларида зиёрат туризми, экологик туризм, рекреацион туризм сингари экстремал туризмни ривожлантириш бўйича катта потенциал мавжуд. Айниқса Тошкент ва Самарқанд вилоятларида диққатга сазовор жойлар – тоғлик ҳудудларнинг мавжудлигидир. Бу тоғлик ҳудудларда тоғдаги экстремал туризмни ривожлантириш имконияти мавжуд. Бу имкониятлардан оқилона фойдаланиш экстремал туристлар сонининг ошишига замин яратар эди.

Аҳоли ўртасида ёшларнинг катта салмоққа эканлиги ва айнан ёшларнинг экстре-

мал туризмга қизиқишларини алоҳида таъкидлаш лозим. Ёшлар орасида экстремал ва тоғ туризмини оммалаштириш мақсадида аниқ тадбирлар режа-жадвалини ишлаб чиқиш ҳамда кенг тарғиб қилиш белгилаб қўйилган эди. Бунинг таркибида қуйидаги вазифалар ўрин эгаллаган эди:

- Жиззахдаги Бахмал тоғли ҳудудида тоғ велопойгаларини уюштириш;
- Ғарбий Тян-Шан тоғи бўйлаб Угам-Чотқол миллий боғи ва Чимён тоғларида треккингни йўлга қўйиш;
- Чимён тоғларида алпинизм, Чотқол дарёси бўйлаб рафтинг саёҳатларини ташкил этиш;
- Фориш туманидаги Нурота тоғ тизмаларида югуриш;
- Тошкент вилоятида параплан ва делтапланда учишни ташкиллаштириш;
- Сурхондарё вилоятининг Сариосиё, Жиззах вилоятининг Зомин, Тошкент вилоятидаги Чотқол тоғ тизмалари ҳамда Қашқадарёдаги Китоб халқаро географик кенгликларида ғорда сайр этиш;
- Бухоро вилоятида ёшлар орасида эко ва экстремал туризм йўналишлар доирасида “Саҳро туризми” лойиҳаси бўйича саёҳатларни ташкил қилиш [2].

Айниқса, Чимён тоғлари этагида тоғ чанғиси учун қулай имкониятлар мавжуд. Қиш кунлари тоғлар қор билан қопланганда бутун мамлакатдан чанғи спорти ва спорт турлари мухлислари ташриф буюришади. Кичик қуёшли қиш ва тоза ҳавонинг уйғунлиги, қорнинг кўплиги ва хавфсиз тоғ ёнбағирларининг мавжудлиги чанғида ва чанада юриш учун қулай шароит яратади.

Мавсумийлиги сабабли ёзда бу жойлар машҳур эмас. Бу вақтда аҳоли ва меҳмонлар мамлакатнинг энг йирик сунъий сув ҳавзаси – Чорвоқ сув омборига борадилар. Хуллас, Ўзбекистонда экстремал туризмни ривожлантириш бўйича барча имкониятлар мавжуд. Юқорида келтириб ўтилган имкониятлар ва мавжуд вазиятни ўрганиб чиқиб Ўзбекистонда экстремал туризмни ривожлантириш бўйича SWOT-таҳлилини кўриб чиқамиз:

1-жадвал

Ўзбекистонда экстремал туризмни ривожлантириш бўйича SWOT-таҳлили

Кучли томонлар	*Кучсиз томонлар*
- республиканинг барча вилоятларида инфраструктуранинг мавжудлиги; - барча оила аъзолари учун дам олишда кенг хизмат турларининг мавжудлиги; - истеъмол бозорида талабнинг мавжудлиги; - мамлакат аҳолисининг аксарият қисмини ёшлар ташкил этиши.	- мавжуд имкониятлардан тўлиқ фойдаланмай экстремал туризм объектларини ташкил этишдаги оқсоқликлар; - инвестицияларнинг етишмаслиги; - миллий ва халқаро миқёсда экстремал туризм турлари бўйича рекламаларнинг йўқлиги; - иқлим шароитларидан келиб чиқиб мавсумийлиги; - баъзи турларнинг юқори даромад олувчиларга мослашганлиги
Имкониятлар	*Таҳдидлар*
- халқаро муносабатларнинг мавжудлиги ва халқаро даражада туристлар келиши; - экстремал туризм соҳасида кенг туристик таклифларни ишлаб чиқиш; - экстремал туризм қизиқувчи чет эллик туристлар жалб қилиш учун интернет-сайтлар орқали реклама қилиш	- экстремал туризмга истеъмолчилар қизиқишининг пасайиши; - экстремал туризм ривожига тўсқинлик қилувчи норматив ҳужжатларнинг яратилиши; - коронавирус пандемияси шароитида экстремал туризм объектларига келиш имкониятларининг пасайиши

Экстремал туризмни ривожлантириш бўйича SWOT-таҳлил қилиш билан шундай хулоса қилиш мумкинки, Ўзбекистонда экстремал туризмни ривожлантириш катта имкониятлари билан бирга маълум кучсиз томонлар ва таҳдидлар ҳам мавжуд. Ўзбекистонда экстремал туризмни юқори босқичларга кўтариш учун қулай иқтисодий шароитларни яратиш лозим. Туризмни ривожлантириш давлат қўмитаси Экстремал ва тоғ туризми федерацияси билан биргаликда чора-тадбирлар дастурида экстремал туризмни ривожлантириш бўйича инфратузилмани яратиш ва бу ҳақда реклама ва эълонлар бериш, экстремал туризм бўйича Ўзбекистон имиджини яратиш ишларини амалга оширишлари лозим.

Хулоса ва таклифлар. Ўзбекистонда экстремал туризмни ривожлантириш учун бир қатор тадбирларни амалга ошириш лозим:

- норматив-ҳуқуқий базани такомиллаштириш;
- замонавий моддий-техник базани таъминлаш;
- турли солиқ имтиёзлари ва енгилликларини бериш;
- тайёрланаётган кадрларни экстремал туризм фаолият турлари бўйича ҳам тайёрлаш;
- қутқарув жамоаларини ишларини оптималлаштириш;
- туристлар суғурталаниш механизмларини такомиллаштириш;
- экстремал туризмни тарғиб қилувчи ролик, реклама ва каталогларни яратиш ва бошқалар.

Юқоридаги муаммоларни ҳал этиш мамлакатимизда экстремал туризмни ривожлантириш, туроператорлар томонидан актив туризм турларини таклиф этиш ва рақобатбардошликни таъминлашга қулай замин яратади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасида туризм соҳасини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5781-сон Фармони. 13.08.2019 й. https://lex.uz/docs/4474527. Мурожаат санаси: 13.07.2020 й.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасида туризм хизматларини янада диверсификация қилиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарор лойиҳаси. https://regulation.gov.uz/uz/document/13662. Мурожаат санаси: 17.07.2020 й.
3. Amriddinova R.S., Ibadullayev N.E., Tursunova G.R., Tuxliyev O.I. Ekskursiya xizmatini tashkil qilish. O‘quv qo‘llanma. – Samarqand: Samarqand iqtisodiyot va servis instituti, 2015. - 320 b.
4. Baldacchino G. (ed.). Extreme tourism: Lessons from the world's cold water islands. – Routledge, 2006.
5. Бабкин А.В. Специальный виды туризма. Учебное пособие. – Ростов н/Д: Феникс, 2008. – с. 152.
6. Квартальнов В.А. Теория и практика туризма. – М.: Финансы и статистика, 2003. – с. 98.
7. Қодиров Х. Дунёда экстремал ва тоғ туризмидан йилига бир неча миллион доллар фойда кўрилади, Ўзбекистонда-чи? https://uza.uz/oz/tourism/dunyeda-ekstremal-va-to-turizmidan-yiliga-bir-necha-trillion-19-03-2019. Мурожаат санаси: 13.07.2020 й.
8. Нарута Я.С., Ноликов В.Б. Экстремальный туризм: определения, виды, технология организации экстремальных маршрутов //Международный студенческий научный вестник. – 2016. – №. 6. – С. 101.
9. Сахнова Н. С., Шумский В. М., Сидорчук И. Б. Развитие экстремального туризма в Крыму //Культура народов Причерноморья. – 2009. – с. 89.
10. Сергеева Т.К. Экологический туризм. – М.: Финансы и статистика, 2004. – с. 58.
11. Содействие региональному сотрудничеству в области туризма в рамках ЦАРЭС (Центральноазиатского регионального экономического сотрудничества) 2030. Предварительное исследование. Март 2019 г. https://www.carecprogram.org/uploads/2019_Promoting_Regional_Tourism_CAREC-2030-ru.pdf. Мурожаат санаси: 18.07.2020 й.

З.Ахроров, Б.Собиров

Перспективы развития экстремального туризма в Узбекистане

Аннотация. Данная статья посвящена развитию экстремального туризма в контексте развития различных видов туризма. Цель исследования - раскрыть значение экстремального туризма и осветить работы, которые предстоит провести в Узбекистане в этом направлении. В работе показана структура экстремального туризма, проведен SWOT-анализ его развития в нашей стране, а также разработаны предложения по развитию экстремального туризма.

Ключевые слова: туризм, экстремальный туризм, риск, спорт, туристская услуга, турист, Федерация экстремального и горного туризма.

Z.Ahrorov, B.Sobirov

The Prospects of The Development of Extreme Tourism in Uzbekistan

Abstract. This article focuses on the development of extreme tourism in the context of developing various types of tourism. The purpose of the research is to reveal the significance of extreme tourism and to coverage of the work to be done in Uzbekistan in this regard. The work shows the structure of extreme tourism, SWOT analysis of its development in our country, as well as given the proposals for the development of extreme tourism.

Keywords: tourism, extreme tourism, risk, sport, tourism service, tourist, Federation of Extreme and Mountain Tourism.

Азиза Пирмаматовна Махмудова – СамИСИ, “Туризм” кафедраси ўқитувчиси, и.ф.ф.д,
Абдуғани Мелиев – СамИСИ магистранти

ТУРИЗМ БОЗОРИДА ЭКОТУРИЗМГА БЎЛГАН ТАЛАБНИ ТАЪМИНЛАШ ИСТИҚБОЛЛАРИ

Аннотация: Мақолада экотуризмга бўлган талабни таъминлаш истиқболлари ва ресурслардан самарали фойдаланиш йўллари хориж тажрибаси асосида таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: экотуризм, меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар, туризм инфратузилмаси, халқаро туризм, туризм самарадорлиги, миллий парклар, қўриқхоналар.

Кириш. Табиатнинг қандай яшаётганини, унинг ривожланиш босқичларини ўрганиш, унинг ижод намуналарини кўриш ҳамда баҳраманд бўлиш баробарида илмий тадқиқ этиш, шу билан бир қаторда, жонзотларнинг яшаб қолишига имконият яратиш мақсадида миллий парклар, қўриқхоналар ташкил этилади. Шу боис сайёрамизнинг қатор мамлакатларида ана шундай хиёбонлар ташкил этилган бўлиб, у ерларда табиатни борича сақлаб қолиш таъминланади. Ҳақиқий ёввойи табиат қонунияти шакллантирилади.

Кейинги йилларда юртимизда экотуризмни ривожлантиришга юқори эътибор қаратилмоқда, хусусан мамлакатимизда мавжуд қўриқхоналар қаторига яна учта қўриқхоналар қўшилганини алоҳида таъкидлаш лозим. Бундан ташқари юртимизга ҳалқаро ҳамда маҳаллий туристларни жалб қилиш мақсадида миллий паркларнинг янги турлари – шаҳар дам олиш ҳудудлари, дарё бўйи қўриқхоналари, сайёҳлик қўриқхоналари, тарихий монументлар ҳам ташкил қилинди.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Экотуризмни ривожлантириш ва унинг туризм бозорида тутган роли ва унга бўлган талабни оширишда юзага келаётган муаммолар таҳлили қуйидаги хорижий ва маҳаллий олимларнинг ишларида тадқиқ қилинган. Л.А.Волков, И.Н.Бутуров, Е.И.Богданов, К.Х.Абдурахмонов, М.Р.Болтабоев, И.С.Тухлиев, М.Қ.Пардаев ва бошқаларнинг тадқиқотларида кенг ёритилган.

Тадқиқотлар методологияси. Тадқиқот иши давомида тузатиш, қиёслаш, тизимли ва қиёсий таҳлил, эксперт баҳолаш каби усуллардан фойдаланилди.

Таҳлил ва натижалар. Экотуризмни ривожлантириш бўйича халқаро тажрибага назар ташлайдиган бўлсак, Америка миллий паркларига ҳар йили 273 миллион саёҳатчилар ташриф буюриб, ундаги бутун гўзалликлар, табиат мўъжизаларини кўриб завқланадилар ва у ердаги хизматлар ва дастурлардан тўла-тўкис фойдаланадилар. Ҳозирги кунга келиб миллий парклар хизмати ўз олдига қўйган вазифалари ўзгариб бормоқда, чунки ҳозирги кунга келиб ҳар бир паркнинг ўзига хос бўлган экотизимини сақлаб қолиш, ноёб йўқолиб

бораётган ўсимлик ва ҳайвонот дунёсини асраб қолиш ва ҳимояга олиш вазифалари ўта муҳим вазифалардан бири бўлиб ҳисобланади.

Канадада эса 29 та миллий парклар ва 20 дан зиёд миллий тарихий парклар ҳамда табиий мўъжизаларга бой бўлган манзиллар мавжуд. Энг гўзал тоғ юксакликлари ҳудудида жойлашган Банф миллий паркига 1885 йилда асос солинган бўлиб, бу Канадада биринчи миллий парк тизими бўлиб ҳисобланади.

Канада давлати миллий парклар тўғрисидаги қонунида «Миллий парклар Канада халқи учун – Канада халқининг дам олиши ва кўнгил очиши ҳамда табиат мўъжизаларидан завқ олиши учун бунёд этилган ва улар келгуси авлодларга илк гўзаллигини сақлаган ҳолда етказиб берилиши шарт», деб ёзилган, бу қонунга ҳозирги кунга қадар Канада ҳалқи амал қилиб келади.

Канада миллий паркларида сайёҳлик хизматлари замонавий талаблар даражасида ривожланган бўлиб, кўплаб Швейцария услубидаги шалелар, чанғи клублари, курортлар, спорт марказлари, хушманзара жойларда алоҳида дам олиш уйлари мавжуд. Мамлакатда саёҳат, туризм, спорт ва фаол дам олиш, санъат ва маданият соҳалари бўйича давлат томонидан таъсис этилган агентликлар бутун масъулиятни зиммаларига олган ҳолда фаолият олиб борадилар ҳамда бошқарадилар.

Табиат билан жамият ўртасидаги муносабатларнинг тобора кескинлашиб бориши, антропоген таъсирнинг кучайиши таъсирида табиий муҳитда юз бераётган ўзгаришлар табиатни муҳофаза қилишни онгли ва режали ташкил этишни тақозо этади. Шу муносабат билан алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар тизимини ташкил этиш муҳим илмий амалий аҳамиятга эга. Улар бир неча типларни ўз ичига олади: қўриқхоналар, миллий табиий парклар, заказниклар, табиий ёдгорликлар, табиий ёдгорлик парклар, табиатдаги музейлар, таъқиқланган ва муҳофаза зоналари, рекреация ҳудудлари. Улар у ёки бошқа даражада интенсив хўжалик фаолиятидан чиқарилган ҳудудлар бўлиб, улар турли даражада табиат муҳофазаси билан шуғулланади.

Ўсимлик ва ҳайвонот дунёсини муҳофаза қилиш, уларнинг нодир ва тугаб бораётган турларини сақлаб қолиш, сонини кўпайтиришда қўриқхона, миллий парклар, заказникларнинг аҳамияти каттадир. Дунёда муҳофаза қилинадиган ҳудудларнинг сони 20 мингдан кўпроқни ташкил қилади. БМТнинг тавсиясига кўра, ҳар бир мамлакатнинг камида 10% ҳудуди муҳофаза қилинадиган ҳудудлар бўлиши керак.

Муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар тизимини барпо этишни лойиҳалаштиришда қуйидаги тамойилларга амал қилиш мақсадга мувофиқдир:

1) Улар тизимини табиий мажмуаларнинг асосий бирлиги дарё ҳавзаларига келадиган йўналишда барпо этиш.

2) Табиат муҳофазаси тизимини табиатнинг хилма-хиллигини акс эттирувчи тўлиқ спектрда барпо этиш.

3) Табиат экологик йўлакларини барпо этиш.

4) Миллий табиий парклар майдонини кенгайтириш ва уларнинг сонини кўпайтириш.

5) Кенг майдонни эгаллайдиган узоқ муддатли заказникларни барпо этиш.

6) Муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудларда рекреация имкониятларидан фойдаланиш ва рекреация ролини ошириш ҳамда турли режимда фаолият кўрсатадиган ҳудудий рекреация тизимларини барпо этиш.

7) Муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудларнинг кадастрини тузиш асосида лойиҳалаштиришни амалга ошириш.

Ўзбекистонда турли даражада муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудларнинг умумий майдони 20,6 минг км² ни ташкил қилади.Мамлакатимизнинг муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудларига Сурхондарё вилояти Термиз ва Шеробод туманида жойлашган Сурхон тоғ-ўрмон қўриқхонаси, Қашқадарё вилояти Яккабоғ ва Шаҳрисабз туманларидаги Ҳисор тоғ арчазорлари, Қашқадарё вилояти Китоб туманидаги Китоб геология қўриқхонаси, Тошкент вил. Оҳангарон ва Тошкент туманларидаги Чотқол тоғ-ўрмон биосфера

қўриқхонаси, Жиззах вилояти Зомин ва Бахмал туманларидаги Зомин тоғ арчазорлари, Жиззах вилояти Фориш туманидаги Нурота биосфера қўриқхонаси, Самарқанд вилояти Булунғур ва Жомбой туманидаги Зарафшон водий, тўқайзорлари, Бухоро вилояти, Ромитан тумани, Хоразм вилояти Дўстлик туманидаги Қизилқум тўқай, қумликлари, Қорақалпоғистон Республикаси Беруний туманидаги Бадай тўқай текисликлари киради.

Муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудларнинг асосий тури қўриқхоналардир. Улар қуруқлик ва сув ҳавзасининг ҳарактерли табиий ландшафтлари билан бирлашган бўлиб, табиат муҳофазасининг энг самарали шакли ҳисобланади. Қўриқхоналарнинг асосий вазифаси табиатни диққатга сазовор, қимматли ландшафтларини асраш, сақлаш, муҳофазалашдан иборатдир.

Муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлардан ҳисобланган, умумий майдони 5987 км² ни ташкил этган Жиззах вилояти Зомин туманидаги Зомин миллий парки ҳамда Тошкент вилоятининг Бўстонлиқ, Паркент ва Оҳангарон туманларида жойлашган Угам-Чотқол табиий миллий парки экотуристлар учун алоҳида завқ бахш этади. Бу борада Бухоро вилоятидаги Жайрон экомарказини таъкидлаб ўтиш лозимдир.

Заказниклар эса алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудларнинг 3-типи ҳисобланади. Уларнинг қўриқхоналардан фарқи табиат объектларидан ва уларнинг ресурсларидан хўжалик мақсадларида маълум мавсумларда табиатга зарар етказмасдан фойдаланишга рухсат берилади. Бир вақтнинг ўзида табиат объектларни ва уларнинг бўлимлари, айрим ҳайвон ва ўсимлик турлари ҳам муҳофаза қилинади.

Давлат заказникларига Жиззах вилоятидаги Арнасой, Бухоро вилоятидаги Қорақир, Қоракўл ва Денгизкўл, Самарқанд вилоятидаги Қарноб чўл ҳамда Қўшработ, Навоий вилоятидаги Сармиш, шунингдек Қорақалпоғистон Республикасидаги Сайғоқ ва Судочи заказникларини мисол келтиришимиз мумкин.

Табиат ёдгорликларини эса кичик майдонни эгаллайдиган қимматли табиат объектлари, хусусан шаршаралар, геологик очилма қатламлар, ноёб ва тарихий қимматга эга дарахтлар, ғорлар ва бошқа муҳофаза қилинадиган объектлар қаторига киради.

Юқорида келтирилган маълумотлардан шуни кўришимиз мумкинки, ҳозирги пайтда муҳофаза қилинадиган ҳудудлар тизими таркибига умумий майдони 2164 км^2 9 та давлат қўриқхонаси, майдони 6061 км^2 бўлган 2 та миллий парк, майдони 12186,5 км^2 бўлган 9 та давлат заказниклари, 1 та республика ноёб ҳайвонлари кўпайтириш маркази киради. Лекин муҳофаза қилинадиган ҳудудларининг фақатгина 1,8 % и узоқ муддатли ҳисобланади. Бу албатта етарли эмас.

Қўриқхоналар эса мамлакатнинг муҳофаза қилинадиган ҳудудлари тизимини 10 % ини ташкил қилади. Миллий паркларлар муҳофаза қилинаётган жами ҳудуднинг 30% ини, давлат заказниклари эса 39% ини ташкил қилади. Муҳофаза қилинадиган ҳудудлар тизими Ўзбекистон вилоятлари ва табиий экологик зоналар бўйича ниҳоятда нотекис жойлашган. Уларнинг асосий қисми Тошкент вилоятига тўғри келади.

Хулоса ва таклифлар. Таҳлиллар давомида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар минтақаларнинг умумий ривожланиш стратегиясининг элементига айланмаганлиги ва уларнинг умумий майдони нормативлардан 3-6 марта камлиги аниқланди. Бизнинг фикримизча, биосферанинг ўз-ўзини тиклаш ва такрор ишлаб чиқариш хоссаларини сақлаб қолиш учун мамлакатлар ҳудудининг 10% дан 25 % гачасини муҳофаза қилинадиган ҳудудларга айлантириш керак.

Муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар тизимини барпо этишни лойиҳалаштиришда хорижий инвестициялар ва грантларни жалб этиш, шунингдек, муҳофаза этиладиган табиий ҳудудларни бошқариш соҳасига замонавий ахборот-коммуникация технологияларини жорий этишни таъминлаш ҳам мақсадга мувофиқдир.

Ўсимлик ва ҳайвонот дунёси объектлари ҳисобини юритиш, метеорология ва гидрология кузатувларини олиб бориш, экологик ва ижтимоий-иқтисодий кўринишга эга маълумотларни тўплаш, ифлосланишнинг атроф-муҳитга таъсирини ўрганиш ҳам муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар тизимини барпо этишда асосий рол ўйнайди.

XXI асрда муҳофаза қилинадиган ҳудудларни ривожлантириш фалсафаси халқаро табиат муҳофазаси уюшмасининг тавсияларига кўра экологик барқарор йўлакларни барпо этишга, биохилма-хилликни сақлаб қолишга асосланиши лозим. Шунга мувофиқ Ўзбекистон Республикасида алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудларнинг илмий асосланган тизимини барпо этиш энг муҳим экологик-иқтисодий вазифалардан бири ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Волков Л.А., Кириллов А.Т. Маркетинг в туризме. СПб.: СПбГУ, 1996.
2. Бутуров И.Н. Маркетинг и менеджмент иностранного туризма. Учебник. – М.: Финансы и статистика. 2003. – 107 с.
3. Богданов Е.И. Экономика туризма: теория и практика./ Е.И. Богданов, К. Купер, Д. Флетчер, Д. Гильберт, С. Ванхил - СПб.: Омега, 2004. - 201 с.
4. Абдурахмонов К.Х. Менежмент туризма: Учебное пособие. – Т.: Филиал ФГБОУ ВПО “РЭУ им. Г.В.Плеханова. Ташкент, 2013. – 248 с.
5. Тухлиев И.С., Қудратов Ғ.Х., Пардаев М.Қ. Туризмни режалаштириш. Дарслик. – Т.: Иқтисодиёт-молия, 2010. -157 б.
6. Boltabayev M.P, Tuxliyev И.С. Turizm: nazariya va amaliyot. –T.: «Fan va texnologiya», 2018, 400 bet.
7. Пешкова Е.П. Маркетинговый анализ в деятельности фирмы. – М.: Ось-89, 2007.-80 с.
8. Алимова М.Т. Ҳудудий туризм бозорининг ривожланиш хусусиятлари ва тенденциялари // Монография. – Т.: Иқтисодиёт, 2015, - 300 б.
9. Дроздов В. Основы экологического туризма: учебное пособие / А.В. Дроздов. – М.: Гардарики, 2005г.
10. Егоренко Л.И. Экология туризма и сервиса / Л.И. Егоренко. – М.: Финансы и статистика, 2003. – 208 с.
11. Еремин В.Н. Маркетинг: Основы и маркетинг информации. - М.: КНОРУС, 2006. – 656 с.

А.Махмудова, А.Мелиев **Перспективы обеспечения спроса на экотуризм на туристическом рынке** **Аннотация:** В данной статье рассмотрены перспективы спроса и эффективного использования ресурсов экотуризма. **Ключевые слова:** экотуризм, нормативно-правовые документы, туристическая инфраструктура, международный туризм, эффективность туризма.	**A.Makhmudova, A.Meliev** **Prospects for ensuring demand for ecotourism in the tourist market** **Abstract:** This article discusses the prospects for the demand for ecotourism and the efficient use of ecotourism resources. **Keywords:** ecotourism, legal documents, tourism infrastructure, international tourism, tourism efficiency

Sanjarbek Komiljon o‘g‘li Boyjigitov – SamISI “Marketing” kafedrasi assistenti

MAMLAKATIMIZDA FAOL TURIZM TURLARINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY VA AMALIY MASALALARI

Annotatsiya: Mazkur maqolada mamlakatimizda bugungi kunda turizm sohasini rivojlantirish bo‘yicha amalga oshrilayotgan islohotlar, yangi turizm turlari, xususan faol turizmni rivojlantirish masalalari, faol turizmning tarkibi va turlari to‘g‘risida nazariy qarashalar va fikr mulohazalar keltirilgan. Faol turizmni rivojlantirish bo‘yicha tegishli tavsiyalar ishlab chiqilgan.
Kalit so‘zlar: turizm, faol turizm, passiv turizm, ekstremal turizm, sport turizmi, suv turizmi, speleoturizm.

Kirish. Mamlakatimizda iqtisodioyotning strategik sektori bo‘lgan turizm sohasini diversifikatsiya qilish, hududlarni jadal rivojlantirish, turizm sohasida yangi ish o‘rinlarini yaratish, aholining daromadlari va turmush darajasini oshirish, mamlakatning turistik jozibadorligini oshirishni ta’minlovchi strategik tarmoqlardan biri sifatida rivojlantirish bo‘yicha ko‘plab chora-tadbirlar bosqichma-bosqich amalga oshirilib kelinmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016 yil 2 dekabrdagi PF-4861-son “O‘zbekiston Respublikasining turizm sohasini jadal rivojlantirishni ta’minlash chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi [1], 2018-yil 3-fevraldagi PF-5326-son “O‘zbekiston Respublikasi turizm salohiyatini rivojlantirish uchun qulay sharoitlar yaratish bo‘yicha qo‘shimcha tashkiliy chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi [2], 2019-yil 5-yanvardagi PF-5611-son “O‘zbekiston Respublikasida turizmni jadal rivojlantirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi [3], 2020-yil 28-maydagi PF-6002-son “Koronavirus pandemiyasining salbiy ta’sirini kamaytirish uchun turizm sohasini qo‘llab-quvvatlashga doir kechiktirib bo‘lmaydigan chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi [4], 2021-yil 9-fevraldagi PF-6165-son “O‘zbekiston Respublikasida ichki va ziyorat turizmini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmonlari [5] hamda mazkur sohaga tegishli boshqa me’yoriy-huquqiy hujjatlarning qabul qilinganligi ham mazkur sohaga qaratilayotgan e’tiborning bugungi kundagi naqadar ulkan ekanligini ko‘rsatib turibdi.

Dunyoda eng tez rivojlanayotgan va mamlakatlar iqtisodiyotiga mo‘may daromad keltirayotgan sohalardan biri, shubhasiz, turizm sohasidir. O‘zbekistonda ham turizm yangi bosqichda rivojlanmoqda. Xususan, xorijlik sayyohlarni yurtimizga jalb qilish, ichki turizmni ommalashtirish masalasiga alohida e’tibor qaratilyapti. Ayniqsa, koronavirus pandemiyasidan keyingi holatda mamlakatimizda faol turizm sohalarini rivojlantirish va takomillashtirish dolzarb masalalardan biri bo‘lib qolmoqda.

Galdagi muhim vazifalarimizdan biri - mamlakatimizda bir qator rivojlangan diniy, ziyorat, tarixiy-madaniy singari an’anaviy turizm turlari bilan bir qatorda yangi va shu bilan birga jozibador bo‘lgan, ko‘proq yoshlarni o‘ziga chorlovchi turizm turlarini ham jadal rivojlantirishdir.

Mazkur turizm turlari sifatida faol (aktiv) turizm turlarini keltirib o‘tish mumkin. Mazkur sohasini o‘rganish bizga turizmni aktiv va passiv turlarga bo‘lishga imkon beradi. Turizmning aktiv va passiv turlarga bo‘linishining asosiy mazmuni sifatida turistlarning turizm jarayonida harakatlanishi va mijozlarning turlarini aniqlash bilan ifodalanadi.

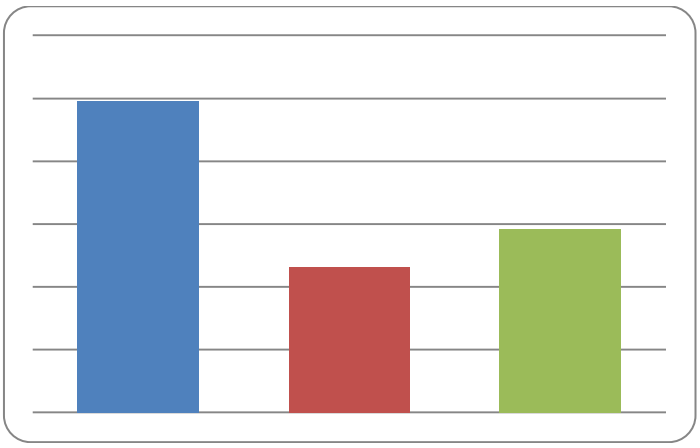
Faol turizm - bu marshrut bo‘ylab sayohat qilishning faol yo‘llari bilan tavsiflangan turistik sayohatlarning barcha turlarini ya’ni sayohat davomida sayyohning jismoniy kuchi sarflanadi. Faol turizm ko‘plab havaskor turistik sayohat turlarini o‘z ichiga oladi, shu jumladan. tog‘ turizmi, sarguzasht turizmi va hokazo [6].

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot jarayonida adabiyotlar tahlili, mamlakatimizda faol turizm turlarini rivojlantirishning nazariy va amaliy masalalarida statistik qatorlardan, dinamik rivojlanish imkoniyatlaridan, faol turizmning asosiy elementlari va turlaridan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar. Umuman olganda kishidan katta jismoniy kuch talab qilinadigan va hamma turistlar qatlamiga ham to‘g‘ri keladigan turizmning aktiv turlariga - dam olish va sayohat, vaqtichog‘lik, sport kabilar kiradi. Aktiv turizmga turli ekstremal sayohatlarni ham kiritish mumkin: sarguzashtli turizm, (adventure tour), ekzotik joylarga, vulqonlarga, orollarga, sharsharalarga va shu kabi joylarga borishga aytiladi. Odatda, bu ekzotik va ekologik jihatdan toza tabiiy hududlar, G‘arb sayohatlari, noan’anaviy transport vositalari bilan bog‘liq bo‘lgan, biror-bir qolipga tushmagan turizmdir. Ba’zi holatlarda bu xildagi turizm jiddiy jismoniy zo‘riqishlar bilan ham bog‘liq bo‘ladi. Aktiv turizm turi ishtirokchidan mustahkam sog‘liq va dovyuraklik talab qilinadi.

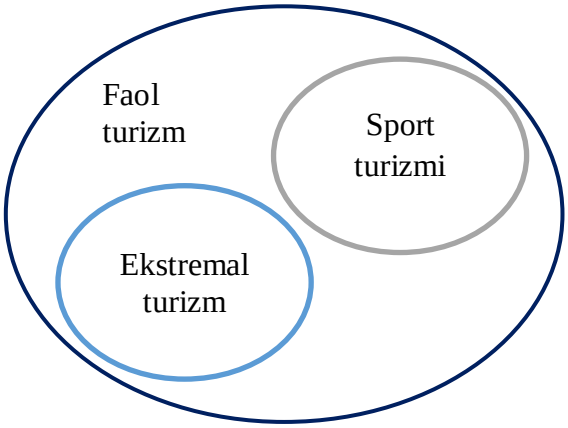
Turizmning passiv turiga esa turistik sayohatning tinchroq va kamroq kuch sarf qilinadigan, jismoniy zo‘riqishga xos bo‘lmagan turlarini kiritish mumkin. Bu tur bir maromda dam olishga moslashgan shaxslarga mo‘ljallangan, tanishish turizmi bo‘lib, davolovchi xarakterdagi sog‘lomlashtiruvchi xususiyatlardan iborat, ya’ni turli sanatoriy va kurortlarni shular qatoriga kiritish mumkin. Bunday turdagi turizm ko‘proq yosh farzandli oilalarga, yoshi katta bo‘lgan turistlarga tegishli bo‘ladi.

Butunjahon turizm tashkiloti tomonidan faol turizmga berilgan ta’rifda uning uchta majburiy elementga ega bo‘lishi ta’kidlanadi:

1- chizma. 2019-2021-yillar davomida butun dunyo bo‘ylab faol turizmga sarflangan xarajatlar (milliard AQSh dollarida) [7]

- tabiat bilan bevosita aloqa;
- bilimlarni orttirish;
- jismoniy faollik.

2-chizma. Aktiv (faol) turizmning asosiy elementlari

Hozirgi kunda faol turizmning ko‘plab turlari mavjud bo‘lib, vaqt o‘tgan sari zamonaviy texnologiyalarning rivojlanishi hamda kishilarning ehtiyojidan kelib chiqqan holda yangidan-yangi turlar qo‘shilib bormoqda. Olib borilgan izlanishlar asosida faol turizmning quyidagi asosiy turlari mavjud degan xulosaga keldik:

✓ Tog‘ turizmi – tog‘li hududlar (tik qoyalar, o‘tish joylari, toshli joylar, muzliklar, tog‘ daryolari va boshqalar) bo‘ylab piyoda sayohatlarni o‘z ichiga oladi. Tog‘ turizmi toza havoda ochiq osmon ostida xilma-xil turistik marshrutlar va ekskursiyalardir;

✓ Suv turizmi – katamaranlar, baydarkalar, raftlar va boshqa suzish vositalarida daryolarda suzishdan iborat;

✓ Chang‘i turizmi – chang‘ida turli darajadagi tabiiy to‘siqlardan o‘tish;

✓ Speleoturizm – tanishuv yoki sport maqsadlarida turli shaklli g‘orlarda sayohat qilish;

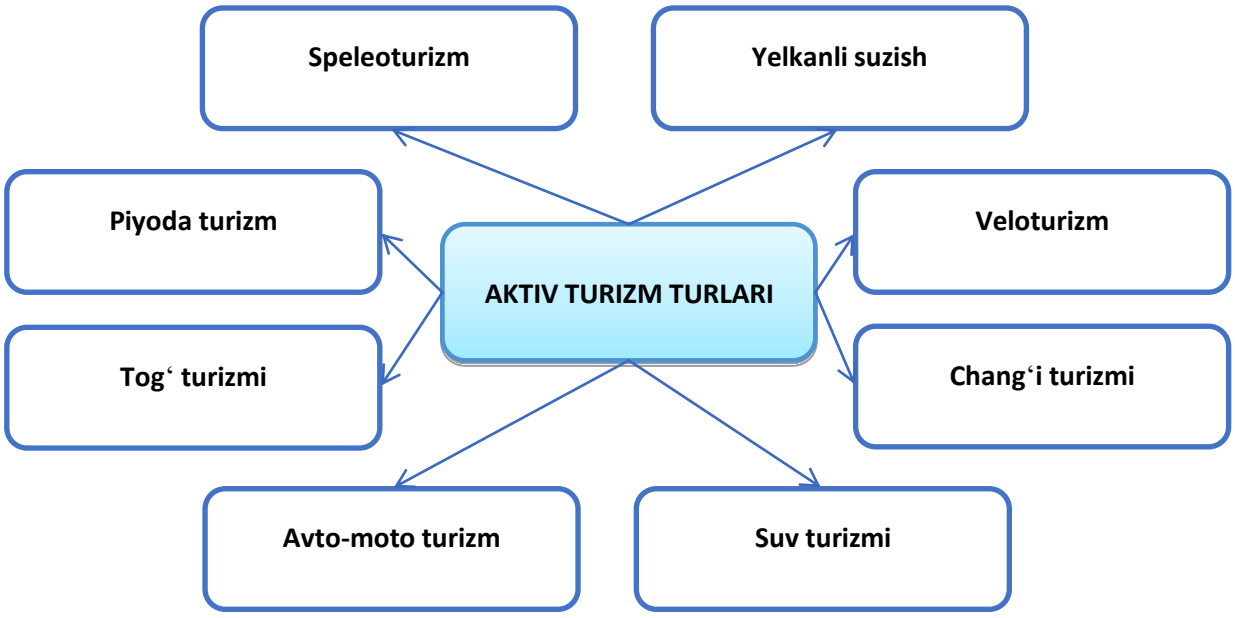
✓ Piyoda turizmi – harakatlanish qiyin bo‘ladigan hududlarda piyoda sayohatlar;

✓ Ot turizmi – otlar ustida yoki aravalarda sayohat qilish;

✓ Velosiped turizmi – velosipedda turli marshrutlar bo‘yicha harakatlanish;

✓ Avto yoki mototurizm – tegishli transport turida sayohatlarni qamrab oladi.

Shu bilan birga, ekstremal dam olish (deltaplan yoki paraplanlarda uchish) ham faol turizm turlariga kiritiladi.

3-chizma. Aktiv (faol) turizmning asosiy turlari

Xulosa va takliflar. Shunday qilib, yuqorida aytib o‘tilganlarni umumlashtirib, faol turizm turlari odamlarni tobora ko‘proq zavqlantiradigan, butun dunyo bo‘ylab tobora rivojlanib borayotgan yangi tur bo‘lib hisoblanadi. Respublikamizda ham bunday turizm turini rivojlantirish uchun yetarlicha salohiyat va resurslar mavjud.

Yuqorida keltirib o‘tilgan ma’lumotlar asosida quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

✓ faol turizm turlari kiritilgan turistik marshrutlar ishlab chiqish, bu orqali yosh va qiziqqon turistlar qatlamini jalb qilish;

✓ faol turizm sohasini yoshlar orasida keng targ‘ib qilish, uning yangi turizm sohasi ekanligi to‘g‘risida keng qamrovli ishlar olib borish;

✓ faol turizmni rivojlantirish maqsadida yangi marshrutlar ishlab chiqish bo‘yicha tanlovlar o‘tkazish va moliyalashtirish;

✓ turistlarning qolish davomiyligini yanada oshirish, pirovarida turizmning iqtisodiyotdagi o‘rnini yanada mustahkamlash dolzarb vazifalardan biri bo‘lib qolaveradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016-yil 2-dekabrdagi PF-4861-sonli «O‘zbekiston Respublikasining turizm sohasini jadal rivojlantirishni ta’minlash chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi Farmoni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 3-fevraldagi PF-5326-sonli “O‘zbekiston Respublikasi turizm salohiyatini rivojlantirish uchun qulay sharoitlar yaratish bo‘yicha qo‘shimcha tashkiliy chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Farmoni.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 5-yanvardagi PF-5611-sonli «O‘zbekiston Respublikasida turizmni jadal rivojlantirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida»gi Farmoni.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 28-maydagi PF-6002-sonli «Koronavirus pandemiyasining salbiy ta’sirini kamaytirish uchun turizm sohasini qo‘llab-quvvatlashga doir kechiktirib bo‘lmaydigan chora-tadbirlar to‘g‘risida»gi Farmoni.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 9-fevraldagi PF-6165-son «O‘zbekiston Respublikasida ichki va ziyorat turizmini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi Farmoni.
6. Tuxliyev I.S. va boshqalar. Turizm sohasining zamonaviy atamalari izohli lug‘ati: ma’lumotlar to‘plami. – S.: Navro‘z. 2020. – 264-b.
7. Tadqiqot natijasida muallif ishlanmasi.

С.Бойджигитов **Теоретические и практические вопросы развития активного туризма в нашей стране** **Аннотация:** В данной статье представлены теоретические взгляды и мнения о реформах, которые сегодня реализуются в сфере развития туризма в нашей стране, новых видах туризма, в частности, вопросы развития активного туризма, структура и виды активного туризма. Разработаны соответствующие рекомендации по развитию активного туризма. **Ключевые слова:** туризм, активный туризм, пассивный туризм, экстремальный туризм, спортивный туризм, водный туризм, спелеотуризм.	**S.Boyjigitov** **Theoretical and practical issues of the development of active tourism in our country** **Abstract:** This article presents theoretical views and opinions about the reforms that are being implemented in the field of tourism development in our country today, new types of tourism, in particular, the issues of developing active tourism, the structure and types of active tourism. Relevant recommendations for the development of active tourism have been developed. **Keywords:** tourism, active tourism, passive tourism, extreme tourism, sports tourism, water tourism, speleotourism.

Zumrad Islamovna Usmanova – SamISI, “Marketing” kafedrasi dotsenti, i.f.f.d.
Dilnoza Baxodirovna Egamkulova – SamISI magistranti
Davlatbek Baxodirovich Egamkulov – SamISI talabasi

O‘ZBEKISTONDA ETNOGRAFIK TURIZMNI RIVOJLANTIRISHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Annotatsiya: Ushbu maqolada etnografik turizmni paydo bo‘lishi, uning asosiy tarkibi, yo‘nalishlari, o‘ziga xos xususiyatlari, dunyoga mashhur bo‘lgan etnoturlar, jozibador etno-turistik mahsulotlarni yurtimizda rivojlantirish hamda O‘zbekistonda etnografik turizm klasterini yaratishni imkoniyatlari, qulayliklari va samarali usullari yoritib o‘tilgan.
Kalit so‘zlar: Turistik xizmatlar, mashhur turlar, etnoturlar, klaster dasturi, iqtisodiyot, sayyohlik markazi, kompleks rivojlantirish, infratuzilma, tarixiy-ma’rifiy, gastronomik, sog‘lomlashtirish, etnografik, diversifikatsiya, strategik boshqarish.

Kirish. Qadimdan insoniyatning paydo bo‘lishi, Yer yuzida ilk ibtidoiy jamoalarning, etnoslarning (xalq, millatlarning) yuzaga kelishi, turmush tarzi, yashash sharoitlari, marosimlari, urf-odatlari, qadriyatlari, an’analarini o‘rganish har doim etnografik turizm ishqibozlarini qiziqtirib kelmoqda. Etnografik turizm zamonaviy dunyodagi xalqlarning haqiqiy hayot kechirishi, ma’naviy dunyo qarashi, ijodkorligi, madaniyati, san’atini yoritishga asoslangan bo‘lib, insonlar o‘zligini anglab yetishda, chuqur tarixga ega bo‘lgan o‘zining etnik ildizlarini, madaniyatini, an’analarini izlaydi, o‘rganadi va tadqiq qiladi. Masalan, Germaniyada Shvartsvalda muzeyi, Rossiya tarixida vikinglar, qadimgi slavyanlar, mo‘g‘ul, tatarlar, polovsiylar, skiflar, shvedlar, tevtonlar, yunonlar va boshqa millat vakillarinig boy qadimiy, ma’naviy-madaniy meroslari asrdan asrlarga saqlanib kelinmoqda.

Etnik turizm - bu ekzotik turizm turilaridan biri bo‘lib, bunda turist mamlakatga tashrif davomida ma’lum bir xalqqa mansub etnik guruhning hayoti, madaniy xususiyatlari va yashash tarzi bilan tanishadi. Bu olimlar hamda qiziqishi mavjud bo‘lgan shaxslar uchun o‘z millati ildizi yoki boshqa xalqlarni o‘rganish imkoniyatini yaratib beradi. Hattoki turizmning bu turidan foydalanish orqali ko‘plab insonlar dunyoning har xil yerlaridan o‘zlarining uzoq qarindosh-urug‘larini topishga erishishgan. Ba’zan odamlar o‘zlarining yoshliklari o‘tgan joylarga yoki bo‘lmasa ota-bobolari yashagan hududlarga borishni xohlashadi. Shu sababli ham ushbu turizm turining ikkinchi nomi qo‘msash(nastalgiya) turizmi deb ham ataladi. Aynan mana shu qo‘msash hissi insonlarda dengiz to‘lqinlari uzra dam olishdan ko‘ra qandaydir madaniyatni o‘rganish ishtiyoqi paydo bo‘lishiga turtki bo‘ladi.

Etnografiya - bu xalqning mavjudligi, uning xulq-atvori va ma’naviy madaniyatining kelib chiqishi va xususiyatlarini o‘rganadigan soha.

Etnografik turizm - bu bilim turizmi, uning asosiy maqsadi xalqning madaniyati, arxitekturasi, hayoti va urf-odatlarini bilish uchun etnografik obyektga tashrif buyurish, hozirgi kunda yashayotgan va ushbu hududda istiqomat qiluvchi etnos (xalqlarni) o‘rganishdan iborat.

Etnografik turizm obyekti - an’anaviy va maishiy madaniyatning etnik ko‘rinishlari haqida ma’lumot beruvchi madaniy - tarixiy obyekt (hodisa). Etnografik obyekt deganda etnos madaniyatini o‘ziga xos va o‘ziga mos shakllarning kombinatsiyasi bilan tavsiflovchi xususiyatlar tizimi sifatida namoyon bo‘ladi. Etnografik obyektni bilishning eng qulay va qiziqarli usuli etnografik qishloqni yaratishdir - tarixiy binolarni xalq madaniyati va turmush tarzi elementlariga asoslangan tadbirlar uchun jonli sahna sifatida ishlatish.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Hozirgi kunda yurtimizda turizmni rivojlantirish va yangi turistik turlarini yaratishga, turistik klasterlarni ishlab chiqishga katta imkoniyatlar yaratilib berilgan. Yurtimizning sharafli tarixi, unutilmas, jozibador an’analari, urf-odatlari va rasm-rusumlarini chet ellik sayyohlarga takrorlanmas turlar ishlab chiqishda, etnografik turizmning ijobiy va salbiy jihatlari, kamchiliklarini o‘rganib chiqishda adabiyotlar tahlilida prof. I.S.Tuxliyev, Z.O.Raximov, N.E.Ibodullayev, R.Hayitboyev, N.T.Shomurodova, D.Norqulova, R.S. Amriddinova va boshqalar tomonidan olib borilgan tadqiqorlari tahlil qilib, o‘rganildi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqot tomonidan qo‘llanilgan metodologiya mavzuga oid adabiyotlarni o‘rganish va ularni tahlil qilishga asoslangan bo‘lib, bunda olingan ma’lumot-lar, jadvallar, tahlillar va natijalar, muallif tomonidan yakuniy xulosa va takliflar bilan boyitilgan. Bunda integrallashgan adabiyotlarni ko‘rib chiqish usulidan foydalandik. Tadqiqot davomida ushbu sohani o‘rganishga bag‘ishlangan ma’ruzalar, konferensiya materiallari va jurnallar, Inter-net tarmoqlari, saytlari, nashrlari, shuningdek, mavzu bo‘yicha yangi adabiyotlar ma’lumotlari o‘rganilib, tahlil, analiz, sintez, tanqidiy fikrlash, umumlashtirish kabi usullardan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar. Etnografik turizmning dolzarbligi XXI asrda xalq madaniyatini saqlash, rivojlantirish va qayta tiklash muammolari tobora dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Turizm bu boshqa madaniyat bilan tanishishning eng yaxshi usuli. Turizm iqtisodiyotning eng yirik, yuqori daromadli va jadal rivojlanayotgan tarmoqlaridan biri hisoblanadi, bu xorijiy valyuta tushumlari aylanishining faol manbai bo‘lib, mamlakatning to‘lov balansiga ta’sir ko‘rsatadi. Turizmning gumanitar ahamiyati, uning shaxsiy rivojlanish imkoniyatlaridan, uning ijodiy salohiyatidan, bilim doirasini kengaytirishdan iborat. Bilim olish istagi har doim insonning ajralmas xususiyati bo‘lib xizmat qiladi. Dam olishni boshqa xalqning hayoti, tarixi va madaniyatini bilish bilan birlashtirish - turizmni to‘liq talqin etishga qodir vazifalardan biridir. Dunyoni o‘z ko‘zlari bilan ko‘rish, eshitish, his qilish, turizmning asosiy funksiyalarini amalga oshirishdan iborat.

Etnosning asosiy xususiyatlari quyidagilardir:

- o‘z-o‘zini anglashi (muayyan odamlarga murojaat qilish);
- o‘z nomi, mavqeiga egaligi.

Etnos turlari (tarixiy aloqalarning sifati va tabiati asosida):

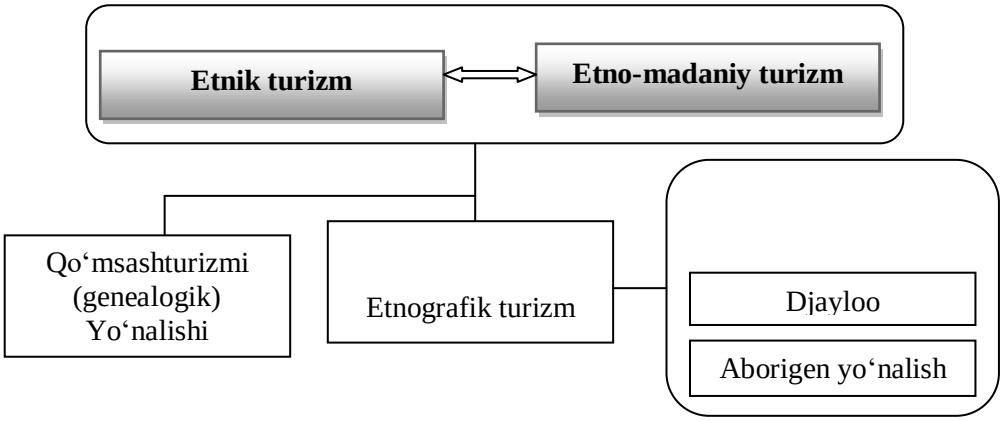
1. Qabila xayoliy yoki haqiqiy qondoshlik aloqalariga asoslangan. Tarixiy rivojlanish jarayonida

qabilalar iqtisodiy, madaniy, mafkuraviy va hududiy aloqalarni mustahkamlash uchun birlashdilar.

2. Millat hududiy aloqalarga asoslangan. Keyinchalik, madaniy va iqtisodiy aloqalarni mustahkamlash bilan birga, millatga xos bo‘linish yo‘q qilinadi.

3. Xalqlar bir davlat ichida shakllanadi. Iqtisodiyot, hudud, til, madaniy ramzlar va mafkuraning umumiyligi bilan ajralib turadi.

Etnografik yo‘nalish - axborot olish va ko‘ngil ochish maqsadini ko‘zda tutuvchi turizm turi bo‘lib, bu ko‘p sonli turistlarni ma’lum bir xalqning hayoti, liboslari, tili, folklori, an’analari, urf-odatlari va madaniyati bilan tanishtiradi. Turizmning bu turi, kundalik hayotida xalq madaniyati elementlarining qadimiy ko`rinishini, yerdan foydalanishning an’anaviy ko‘rinishlarini, o‘z tarixiy-me’moriy qiyofasini, saqlab kelayotgan qishloqxalqi va ularning san’ati bilan tanishishni nazarda tutadi.

1-rasm. Etnik turizm klassifikatsiyasi

Antropologik yo‘nalish (anthropological tourism) etnografik turizmning bir ko‘rinishi bo`lib, bu yo‘qolib ketgan etnik qabilalarning madaniyati va ilgarigi yashash tarzi bilan tanishish hamda yo‘qolib borish xavfi ostidagi kam sonli kishilardan iborat xalqlarning yashash tarzi bilan tanishish orqali zamonaviy yashash tarzi bilan solishtirib ko`rish imkonini yaratishni o‘z oldiga maqsad qilib qo‘yadi. Bunga Peruga yo‘qolib ketgan inklar madaniyatini o‘rganish yoki bo‘lmasa Qrimga yo‘qolish xavfi ostidagi skiflar madaniyati bilan tanishish uchun tashrif buyurishni yorqin misol sifatida keltirish mumkin.

Aboriginal *yo‘nalish* (aboriginal tourism) – bu mahalliy aholini bevosita turizm industriyasiga jalb qiluvchi turizm turidir. Bunda tub joy aholisi o‘zi istiqomat qiladigan hudud bo‘ylab o‘z xalqining madaniyatini chuqurroq o‘rganish maqsadida sayohat uyushtiradi. Bu bir necha kunlik ekskursiyalarni o‘z ichiga olishi mumkin.

Djailoo - bu etnik turizmning eng yosh turlaridan biri. Bu tushuncha qirg‘iz tilidan olingan bo‘lib, "Djailoo"- “Alp maysazori”, “tog‘ yaylovi” degan ma’noni anglatadi. Djailoo turizmi bu sivilizatsiyadan ancha olisda, ibtidoiy tuzum davrida bir oz yashab ko‘rish imkonini yaratib beruvchi turizm turidir. Djailoo turizmi 1990-yil oxirlarida Qirg‘izistonda, mahalliy turoperatorlar turistlarga bir oz vaqtga tog‘ cho‘ponlari yurtalarida yashab, ularning hayot tarzi bilan tanishishga imkon yaratib berganlaridan so‘ng paydo bo‘ldi.

Saqlanib qolgan mahalliy aholining bunday xilma-xilligi tufayli Markaziy va Janubiy Amerika katta etno-madaniy salohiyatga ega va sayyohlar uchun qiziqish uyg‘otmoqda. Argentinalik Jujuji va Salta provintsiyalarining beshta hindu jamoalari vakillari "Mirror Salah" (Espejo de Sala) sayyohlik marshrutini ishlab chiqdilar. Uning maqsadi etnografik va ekologik turizmni rivojlantirishdir. Ushbu ekskursiyani tanlagan sayyohlar noyob tabiat bilan, shuningdek, Pune (Puna) hududidagi odamlarning hayoti bilan tanishadilar.

Etnik turizmni rivojlantirish loyihalarining muhim vazifasi tub aholini faol jalb qilish orqali etnik turizmni qisqa muddatli tendensiyalarda barqaror rivojlantirishdan iborat. Kam sonli mahalliy aholining etnik turizm loyihalari realizatsiyasida o‘z mustaqil boshqaruvini qo‘lga olishi, bu turizm turini tez orada barqaror va samarali rivojlanishiga erishishni kafolatlaydi. Etnik turizmni muvaffaqiyatli rivojlantirish hamda an’anaviy madaniyat va an’anaviy madaniy manzarani saqlanishini ta’minlash uchun umumiy qoidalar quyidagilardan iborat:

- Madaniy landshaftni saqlashda asosiy shart sifatida, hududning tabiatini saqlashga qarash lozim;
- Hududga turistlar oqimini kengaytirishda mahalliy aholini ongli tarzda to‘la huquqli sheriklar sifatida qarash kerak;
- Mahalliy aholi va turistlar o‘rtasidagi o‘zaro munosabat tartibli kechishi kerak. Bunda “Mehmon-mezbon” formulasiga amal qilish lozim.

Bizning nazarimizda etnik turizm uch komponentni qamrab oladi:

- An’anaviy hayot shakli bilan yashovchi mahalliy xalq jamoalari;
- Xalqning xo‘jalik faoliyati natijasi sifatidagi madaniy landshaft;
- Mahalliy aholi madaniyatining ajralmas bir qismi bo‘lmish an’ana va marosimlar

(bayramlar).

O‘zbekiston ulkan sayyohlik salohiyatiga ega, unda jami 7,4 ming madaniy meros obyektlari mavjud, ulardan 209 tasi to‘rtta muzey shaharlar - "Xiva shahridagi Ichan-qal’a", "Buxoro shahrining tarixiy markazi", "Shahrisabz shahrining tarixiy markazi", "Samarqand shahri" hududida joylashgan bo‘lib, YUNESKO butunjahon merosi ro‘yxatiga kiritilgan. Mamlakat nafaqat Markaziy Osiyoda, balki butun dunyoda turizm markazlaridan biri hisoblanadi. Qadimda Xitoyni Yevropa mamlakatlari bilan bog‘laydigan Buyuk Ipak yo‘li o‘tgan sayyohlar uchun eng jozibador shaharlarda turli tarixiy davrlarga oid ko‘plab me’moriy yodgorliklar mavjud. Turistik marshrutlarga jalb qilingan etnografik meros quyidagi turlar bilan ifodalanadi:

Birinchidan, bu ma’lum xalqlarning an’anaviy madaniyati va hayotining xususiyatlarini saqlab qolgan mavjud aholi punktlariga tashrif. O‘zbekistonning har bir hududi, o‘ziga xos qiyofa, boy madaniy merosga ega. Har bir hududda tarixiy rivojlanish jarayonida mintaqaning milliy va tabiiy xususiyatlari bilan bog‘liq bo‘lgan o‘ziga xos me'moriy uslub, o‘ziga xos madaniyat, marosimlar, urf-odatlar shakllangan.

Ikkinchidan, etnografik turizmga xalq hayoti muzeylari bilan tanishish kiradi. Muzey ekspozitsiyalarida ma'lum hududlar aholisiga xos bo‘lgan xalq liboslari, uy-ro‘zg‘or buyumlari va xalq amaliy san’ati kolleksiyalari mavjud. Ular sayyohlarni tarixiy o‘tmish bilan tanishtiradi. Etnografik turizm tufayli an’anaviy uy-joy va maishiy binolarni, mahalliy aholini milliy liboslarda ko‘rish, shuningdek, an’anaviy bayramlarda qatnashish, milliy taomlardan tatib ko‘rish va an'anaviy uy-ro‘zg‘or buyumlarini esdalik sovg‘alari sifatida xarid qilish mumkin.

Respublikamiz uchun yangi bo‘lgan etnografik turizm allaqachon ommalashib bormoqda. Bunga nafaqat O‘zbekistonning Toshkent, Samarqand, Buxoro, Xiva, Termiz va boshqa qadimiy shaharlari me’morchiligi, balki shu hududda yashayotgan aholining turmush sharoiti ham asos bo‘ladi. Turizmning bu turi turistlarning xalqlarning haqiqiy hayotiga, xalq an’analari, marosimlari, ijodi va madaniyati bilan yaqindan tanishishga bo‘lgan qiziqishiga asoslanadi.

Ma’lumki, bir necha yillardan buyon o‘tkazib kelinayotgan “Uzbekistan Ethno Games”, “Youth Tourism”, “Bahodirlar o‘yini” hamda “Etnoturizm va etnosport: xorij tajribasi va rivojlanish istiqbollari” kabi yirik tadbirlar mamlakat turizm salohiyatini yanada oshirish, xorijiy turistlar tashrifini ko‘paytirishga o‘z hissasini qo‘shib kelmoqda.

Xulosa va takliflar. Etnik turizmning muhim o‘ziga xos xususiyati - uning tarkibini turistlar ehtiyojlarini va qiziqishlarini e’tiborga olgan holda diversifikatsiyalashdan iboratdir. Bu turdagi turizmni rivojlantirishning asosiy sharti bu etnik resurslar mavjud bo‘lgan hududlar aholisini ushbu turizm turi bilan shug‘ullanishga jalb etish va qishloq joylarida infratuzilmani shakllantirishdan iborat. Ushbu turizmning o‘ziga xos yana bir xususiyati bu undan keladigan daromadni hudud turizm infratuzilmasi va aholining yashash tarzini yaxshilashga ishlatish imkonini berishi bilan ajralib turadi.

Yurtimizda etnografik turizm sohasini rivojlantirish uchun ulkan salohiyatga ega. Biroq, bu imkoniyatlardan yetarli darajada foydalanilmagan. milliy jamoalar tomonidan barqaror etnik turizmni rivojlantirish imkoniyatlarini baholash, shuningdek, mahalliy aholining etnografik turizmning potensial resurslaridan foydalanishga tayyorligi va qobiliyatini aniqlash uchun bir qator marketing tadqiqotlari o‘tkazilishi kerak. Xulosa qilib aytishimiz mumkinki, O‘zbekiston Respublikasida turizmning eng muhim sohasi etnografik turizm (etnoturizm) bo‘lib, u bir qator o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Etnografik turizm madaniy-ma’naviy merosni asrab-avaylashga xizmat qiladi, yosh avlodda milliy o‘zlik va iftixor, madaniy merosga hurmat tuyg‘ularini uyg‘otadi. Etnografik turizmni tatbiq etilishda, turizmni daromad manbai sifatida balki qo‘shimcha faoliyat sohasi ekanligini hisobga olib, keyinchalik har tomonlama rivojlantirishga mo‘ljallangan uzoq muddatli davlat dasturi ishlab chiqish zarur bo‘ladi. Har bir hududning farovonligini ta’minlash darajasi bevosita bu erga kelayotgan turistlar oqimiga bog‘liq bo‘lib qolishi maqsadga muvofiq emas. Bunday davr talabidan kelib chiqadigan dasturlarni ishlab chiqishda, quyidagilarni hisobga olishni taklif etamiz:

- ✓ Birinchi o‘rinda, tabiatdan an’anaviy tarzda foydalanishni ta’minlab berish;
- ✓ Hududda ishlab chiqarilgan mahsulotlarni (qishloq xo‘jaligi va hunarmandchilik

mahsulotlari kabi) an’anaviy usullarga oid qo‘shimcha qiymatlarni hisobga olgan narxda sotish;

✓ An’anaviy xo‘jalikdan kelgan qo‘shimcha daromadlarni jamiyatning har bir a’zosini sarflagan mehnatiga qarab taqsimlab berish;

✓ Etnik turizmdan kelgan asosiy daromadni hudud rivojlanishiga sarflash (yo‘llar qurish va ta’mirlash, yangi bino va inshootlar barpo etish, ta’lim va sog‘liqni saqlashni yanada rivojlantirish, nogiron, ko‘p bolali va yosh oilalarga uy-joy to‘lovlarini kreditlashni moliyalashtirish);

✓ Etnik turizmdan kelgan daromadlarni to‘g‘ri va teng taqsimlash. Bunda mahalliy aholi o‘rtasidagi turistlardan tushayotgan daromadlar bo‘yicha raqobat;

✓ Hududda amalga oshirilayotgan ijtimoiy loyihalarni moliyalashtirishga turistlarni jalb qilish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2014
2. O‘zbekiston Respublikasining “Turizm to‘g‘risida”gi Qonuni (2019-yil 18-iyul) O‘zbekistonning yangi Qonunlari.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida” gi Farmoni;
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016-yil 2-dekabrdagi PF-4861-sonli «O‘zbekiston Respublikasining turizm sohasini jadal rivojlantirishni ta‘minlash chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi Farmoni.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «O‘zbekiston Respublikasi turizm salohiyatini rivojlantirish uchun qulay sharoitlar yaratish bo‘yicha qo‘shimcha tashkiliy chora-tadbirlar to‘g‘risida»gi 2018-yil 3-fevraldagi PF-5326-sonli Farmoni.
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 6-fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasi turizmni rivojlantirish davlat Qo‘mitasining faoliyatini yanada takomillashtirish chora – tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-3510-sonli Qarori.
7. Tuxliyev I.S., Raximov Z.O., Turizm xizmatlar bozori. O‘quv qo‘llanma. Samarqand, 2020 y.
8. Hayitboyev R. va boshq. “Turizm marshrutlarini ishlab chiqish” O‘quv qo‘llanma. Samarqand., 2016 y.
9. Hayitboyev R, Haydarov S., Abduhamidov S., Daminov M., Xamitov M., Turizm marshrutlarini ishlab chiqish. O‘quv qo‘llanma – S., SamISI 2016 y.

З.Усманова, Д.Эгамкулова, Д.Эгамкулов

Особенности развития этнографического туризма в нашей стране

Аннотация: В данной статье рассматриваются возникновение этнографического туризма, его основной состав, направления, особенности, развитие привлекательных этно-туристических продуктов в нашей стране, а также освещены возможности, удобства и эффективные методы создания этнографического туристического кластера.

Ключевые слова: Туристские услуги, популярные туры, этнотуры, кластерная программа, Экономика, туристский центр, комплексное развитие, инфраструктура, историко-образовательная, гастрономическая, оздоровительная, этнографическая, диверсификация, стратегическое управление.

Z.Usmanova, D.Egamkulova, D.Egamkulov

Features of the development of ethnographic tourism in our country

Abstract: This article discusses the formation of ethnographic tourism, its composition, directions, features, development of attractive ethno-tourist products in our country, as well as the possibilities, convenience and effective methods of creating an ethnographic tourism cluster are highlighted.

Keywords: Tourist services, popular tours, ethnotourism, cluster program, Economy, tourist center, integrated development, infrastructure, historical and educational, gastronomic, wellness, ethnographic, diversification, strategic management.

Шавкат Собирович Олтаев – СамИСИ доценти, и.ф.н.

ТУРИЗМ СОҲАСИНИ САМАРАЛИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ УСТУВОР ЙЎНАЛИШЛАРИ

Аннотация. Ушбу мақола туризм соҳасини самарали ривожлантиришнинг устувор йўналишларига бағишланган бўлиб Ўзбекистонда туризм соҳасини ривожлантиришнинг иқтисодий ҳолати ҳам таҳлил қилинган. Бундан ташқари, туризм соҳасидаги долзарб муаммолар ечимига бағишланган илмий тавсиялар келтириб ўтилган.

Калит сўзлар: туризм индустрияси, минтақавий ривожланиш, маҳаллий туристлар ташрифи, хорижий туристлар ташрифи, туристик хизматлар экспорти.

Кириш. Бугунги кунда жаҳон миқёсида глобаллашув жараёнлари чуқурлашиб бораётган бир пайтда туризм кўпгина давлатлар қаторида мамлакатимиз иқтисодиётининг муҳим даромад манбаига айланиб улгурди. Туризм соҳаси янги иш ўринларини яратишнинг рағбатлантирувчи кучи сифатида ижтимоий аҳамият касб этади. "Бугунги кунда жаҳон ялпи ички маҳсулотининг қарийб 10 фоизи, иш билан бандликнинг 9 фоизи, жами экспортнинг 7 фоизи, хизматлар экспортининг эса 30 фоизи туризм соҳаси ҳиссасига тўғри келади"[1]. Бу эса унинг иқтисодий ривожланишдаги муҳим ўрнини тасдиқлайди.

Дунё экспорти таркибида туристик хизматлар ёқилғи, кимё саноати, озиқ-овқат ҳамда автомобиль саноати экспортидан кейин бешинчи ўринни эгаллаганлиги, унинг иқтисодиёт тармоқлари ривожланишига сезиларли даражада таъсир кўрсатаётганлигидан далолат беради. Хорижий давлатлар ўз миллий туристик маҳсулотини диверсификация қилиш асосида туристик хизматлар экспорти ҳажмини мунтазам ошириб боришга жиддий эътибор қарата бошлади. Хусусан, Ўзбекистонда кириш туризми билан шуғулланувчи бизнес субъектлари фаолиятини модернизациялаш, туристик хизматларни инновацион технологиялар асосида такомиллаштириш, унинг экспортини диверсификация қилишга давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бири сифатида катта эътибор қаратилмоқда.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Туризм соҳаси ривожланишининг методологик асослари хорижлик ва маҳаллий олимлар илмий ишларида муҳим тадқиқот предмети сифатида ўрганилган. Жумладан, туризм индустриясининг ривожланишига бағишланган илмий манбалардан энг муҳимларидан бири В.И.Азар тадқиқот ишларини санаб ўтиш мумкин [2]. Сўнгги йилларда чоп этилган маҳаллий олимларнинг илмий ишлари ҳам диққатга молик. Жумладан, профессор М.Қ.Пардаевнинг тадқиқотларида экологик туризмни ривожлантиришнинг назарий масалалари ва унинг ўзига хос хусусиятлари ҳамда Ўзбекистонда туризм хизмат бозорини ривожлантиришнинг ижтимоий-иқтисодий муаммолари ёритилган [3]. З.И.Усмонова томонидан эълон қилинган илмий ишларда туристик-рекреацион хизматларнинг ривожланиш тенденциялари таҳлил қилинган [4]. Ж.Н.Абиев миллий иқтисодиётда туризм тармоғини ривожлантиришнинг иқтисодий жиҳатларини тадқиқ этган [5].

Бироқ бугунгача олиб борилган илмий-амалий тадқиқотларда туризм соҳаси самарали ривожланиши устуворликларини белгилаб олиш муаммолари етарли даражада ўрганилмаган. Ушбу тадқиқот иши эса масаланинг айни жиҳатларини қамраб олган.

Тадқиқот методологияси. Тадқиқот иши давомида кузатиш, қиёслаш, тизимли ва қиёсий таҳлил, статистик гуруҳлаш, эксперт баҳолаш каби усуллардан фойдаланилди.

Таҳлил ва натижалар. Ўзбекистонда туризм индустрияси ва хизматлар кўрсатиш соҳасини ривожлантиришга давлат томонидан ҳам катта аҳамият берилмоқда. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 3 февралдаги ПФ-5326-сон "Ўзбекистон Республикаси туризм салоҳиятини ривожлантириш учун қулай шарт-шароитлар яратиш бўйича қўшимча ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида"ги Фармонида туризм соҳасини ривожлантиришда инвестицияларни фаол жалб қилиш, соҳага инновацион ғоя ва

[1] UNWTO. Tourism Highlights: 2019 Edition, p. 3 // http://www.unwto.org

технологияларни жорий этиш, шунингдек мамлакатнинг бой табиий, маданий ва тарихий меросининг мавжуд ресурслари ва имкониятларидан ҳар томонлама фойдаланиш борасидаги йўналишлар қатъий белгилаб берилган.

Туризм индустрияси юқори даражада ривожланган кўплаб мамлакатларда ҳам хорижий туристлар дам олиши ва уларга сифатли хизмат кўрсатиш учун қулай шарт-шароитлар яратилган, улар ўзига миллионлаб туристларни барқарор жалб қилмоқда. Шу билан бирга, Африка, Австралия, Жанубий Америка, Жанубий-Шарқий Осиё, Мексика каби минтақаларнинг хорижий туристларга хизмат кўрсатишдаги улуши борган сари кўпайиб бораётганлигини таъкидлаб ўтиш лозим.

Бугунги кунда миллий иқтисодиётнинг ўсиши дунё бозорига боғлиқ бўлмоқда. Туризм давлатларни ўзаро яқинлаштирибгина қолмай, балки халқаро муносабатларни ривожлантиришда муҳим омил бўлмоқда. Шунинг учун, халқаро туризм индустриясини оқилона ташкил этиш, бошқариш ва ривожлантириш, жойлаштириш воситалари турларини кўпайтириш ва такомиллаштириш ҳамда бу борада жаҳон тажрибасини қўллаш зарурати сезилмоқда. Мамлакатда олиб борилаётган иқтисодий, ижтимоий ва институционал ислоҳотларнинг натижалари мамлакатда рўй бераётган ўзгаришлар, соҳа тармоқларининг статистик кўрсаткичларининг ўсишида ўз аксини топади. Мамлакатимизда туризм соҳасидаги ислоҳотларнинг натижалари ҳам ушбу соҳадаги иқтисодий кўрсаткичларнинг ўзгаришида намоён бўлади (1-жадвал). Ҳар бир қилинган иқтисодий, институционал ўзгаришлар мамлакат тараққиётини кўзлаши билан бирга самарали амалга ошириши ҳамда муваффақиятли натижаларни ўзида акс эттириши лозим.

1-жадвал

Ўзбекистонга келувчи туристлар сони ва унинг ўзгариш динамикаси (минг киши)[1]

Йиллар	2016	2017	2018	2019	2020
Умумий	2027,00	2690,10	5346,20	6748,50	1504,13
Ўрта Осиёдан	1760,00	2371,00	4614,00	5764,00	1330,30

1-жадвалдан кўриниб турибдики, туризм соҳасидаги институционал ўзгаришларнинг эволюцияси катта ўзгаришлар вужудга келишига туртки берган. Пандемия даврини ҳисобга олмаганда қисқа давр ичида Ўзбекистонга келадиган туристлар сони 3-4 баробарга ортишга эришилди. Бу эса жаҳон туризми ривожланишида катта кўрсаткич ҳисобланади. 2019 йилдаги қарийб 6748,5 минг нафарга етадиган туристларнинг келиши олиб борилган туризм ислоҳотларининг самарали ва тўғри йўлда эканлигини кўрсатади. Бироқ пандемия туфайли 2020 йилга келиб бу кўрсаткич 1504,13 минг нафарни ташкил этди.

Туризм соҳасидаги ислоҳотларнинг бошланиши ўз навбатида соҳа вакилларининг соҳадаги ўзгаришларни яхлит ва таркибий жиҳатдан таҳлилини олиб боришни талаб этади. Ўзбекистон Республикаси Туризм ва спорт вазирлиги томонидан ўтказилган шундай таҳлиллардан бирида мамлакатимизга келган туристларнинг таркиби алоҳида ўрганилди. Натижалар туристларнинг қандай мақсадларда келаётганлигини кўрсатиб, бу кўрсаткич орқали келажакда мамлакатда туризмнинг қайси турларига инфратузилмани кенгайтириш ва ривожлантириш кераклиги акс эттирилган. Мақсадлар таснифи бўйича ташрифлар ва уларнинг умумий ҳолати эса қуйида келтирилган жадвалда ўз аксини топган (2-жадвал).

2-жадвал маълумотларига кўра, мамлакатга келган туристларнинг асосий қисми қариндош ва дўстларни кўриш учун бўлиб, мамлакатимизда туризмнинг қолган йўналишларини ривожлантиришга кўпроқ эътибор қаратиш ва энг кўп келган туристик йўналишлар бўйича инфратузилмани яхшилаш хулосаларини олишни тақозо этади.

[1]Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари.

2-жадвал

Ўзбекистонга келган туристларнинг мақсадлар бўйича тақсимоти[1]

№	Кўрсаткичлар	2016 й.	2017 й.	2018 й.	2019 й.	2020 й.
	Жами: шундан келиш мақсадлари бўйича:	2 027 035	2 690 074	5 346 219	6 748 512	1 504 100
1.	Дам олиш ва кўнгил очиш (8.59%)	175 534	230 513	458 119	1 043 929	129 300
2.	Савдо-сотиқ (1.08%)	17 175	25 635	50 946	53 874	16 300
3.	Ишбилармонлик учрашувлари (1,15%)	149 708	28 437	56 515	53 117	17 400
4.	Даволаниш ва соғломлаштириш (1.02%)	27 149	26 430	52 527	55 490	15 000
5.	Таълим (0,31%)	6 261	7 363	14 633	21 383	4 700
6.	Қариндош ва дўстларни кўриш (87,85%)	1 651 208	2 371 696	4 713 479	5 520 719	1 321 400

Хулоса ва таклифлар. Туризм бозорининг турли сегментларига йўналтирилган туризм маҳсулоти ва хизматларини диверсификация қилиш мақсадида қуйидагиларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз:

биринчидан, экстремал ва тоғ туризми турларини ривожлантириш доирасида Тошкент вилоятида энг илғор ва инновацион технологиялар асосида қўшимча инфратузилма объектларини ишга тушириш;

иккинчидан, кинотуризмни ривожлантириш мақсадида республикада олинган аудиовизуаль маҳсулотлар учун хорижий кинокомпаниялар харажатларининг бир қисмини қоплаб бериш тартибини соддалаштириш;

учинчидан, маҳалла ва қишлоқлардаги табиат ва урф-одатлардан келиб чиқиб, туристик жозибадорликни ошириш ва туристлар оқимини таъминлаш мақсадида «Туризм маҳалласи», «Туризм қишлоғи» ва «Туризм овул»лари ташкил қилинишини кенгайтириш;

тўртинчидан, туризм турларини ривожлантириш учун шароит яратиш мақсадида автомагистраль йўллари бўйлаб «Ўзбекистон туризм магистрали» туризм транспорт коридори ташкил этилишини жадаллаштириш зарур.

Хулоса қилиб айтганда, туризм соҳаси ривожланишида асосий имкониятлар илмий таҳлили негизида устувор йўналишларни белгилаб олиш орқали ушбу соҳада олиб борилаётган амалий саъй-ҳаракатларни фаоллаштириш талаб этилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. "Ўзбекистон Республикасида туризмни жадал ривожлантиришга оид қўшимча чора-тадбирлар туғрисида"ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. 2019 йил 05 январь, ПФ-5611 сон.
2. Азар В.И. "Рекреацион география". Монография. Москва, 2017 й., қайта нашр 89-124 б.
3. Пардаев М.Қ.,Исломова Р.А. Экологик туризмни ривожлантиришнингназарий масалалари ва унинг ўзига хос хусусиятлари. Ўзбекистонда туризм хизмат бозорини ривожлантиришнинг ижтимоий-иқтисодий муаммолари. Монография.Тошкент-Иқтисодиёт-2012.-302 б.
4. Усманова З.И. Ўзбекистонда туристик-рекреацион хизматларни ривожлантириш хусусиятлари ва тенденциялари. Иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун тайёрланган диссертация автореферати. Самарқанд, 2018 й. - 17-19 б.
5. Абиев Ж.Н. Миллий иқтисодиётда туризм тармоғини ривожлантиришнинг ташкилий-иқтисодий механизмларини такомиллаштириш. Иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун тайёрланган диссертация автореферати. Самарқанд, 2019 й. - 11-14 б.
6. Пардаев М.Қ., Атабаев Р., Пардаев Б.Р. Туризмни ривожлантириш имкониятлари.Т.: Фан ва технология. 2007. 32 бет.
7. Тўхлиев И.С., Қудратов Ғ.Х., Пардаев М.Қ. Туризмни режалаштириш.Дарслик.-Тошкент, «Иқтисодиёт-молия» нашриёти. 2010.-254 бет.

[1] Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари.

8. Пардаев М.Қ. Туризм асослари. Самарқанд, СамИСИ. 2006.-78 б.
9. Пардаев М.Қ.,Атабаев Р.,Пардаев Б.Р.Туризм соҳасини ривожлантириш имкониятлари.Тошкент,2007.-28 б.
10. Пардаев М.Қ., Ташкенбаева З.У. Ҳаракатлар стратегиясидатуризмни ривожлантиришнинг айрим масалалари. // “Ижтимоий ҳимоягамуҳтож аҳоли қатламлари туризми ривожланишининг муаммолари ваистиқболлари” мавзусидаги халқаро ИАК материаллари. 2018 йил 10-12декабрь. 1-қисм. Самарқанд, СамИСИ.
11. Пардаев М.Қ. «Турзим асослари» (Маърузалар матни) Самарқанд, 2006 й.
12. Пардаев М.Қ., Абдукаримов И.Т., Тухлиев И.С., Исроилов Ж.И., Холикулов А.Н., Бердикулова И.Р., Ибадуллаев Н.Э., Пардаев О.М., Матякубов У. Турфирмалар молиявий хўжалик фаолияти таҳлили. Маърузалар курси. // - Самарқанд, СамИСИ, 2011. - 184 бет.

Ш.Олтаев **Приоритетные направления эффективного развития туризма**	Sh.Oltaev **Priority directions of effective development of tourism**
Аннотация. Данная статья посвящена приоритетам эффективного развития сферы туризма, а также анализируется экономическая ситуация развития сферы туризма в Узбекистане. Кроме того, даны научные рекомендации по решению актуальных проблем в сфере туризма. **Ключевые слова:** индустрия туризма, региональное развитие, местный туристический визит, иностранный туристический визит, экспорт туристских услуг.	**Abstract.** This article is devoted to the priorities of the effective development of the tourism sector, and the economic situation of the development of the tourism sector in Uzbekistan is also analyzed. In addition, scientific recommendations for the solution of current problems in the field of tourism are given. **Keywords:** tourism industry, regional development, local tourist visit, foreign tourist visit, export of tourist services.

Моҳигул Эркиновна Аҳтамова – СамИСИ, Менежмент кафедраси катта ўқитувчиси

САМАРҚАНД ВИЛОЯТИДА ЭКОТУРИЗМ ОБЪЕКТЛАРИНИ ТИЗИМЛАШТИРИШ

Аннотация. Мақолада Самарқанд вилоятида экологик туризм хизматлар бозорини барқарор ривожлантириш ва туризм инфратузилмасини шакллантиришда экотуризм фаолият йўналишлари бўйича ўрганиш мақсадга мувофиқлиги шунингдек, ушбу йўналишда мавжуд муаммоларни бартараф этиш истиқболлари ўз аксини топган.
Калит сўзлар: экотуризм, фаолият йўналишлари, экотуризм объектлари, тизимлаштириш, экотуризм муаммолари, экотуризм хизматларини ривожлантириш, инфратузилма

Кириш. Жаҳон иқтисодиётини барқарор тараққиёт тенденцияларини шакллантиришда туризмни ривожлантириш муҳим ижтимоий, иқтисодий ва маданий омиллардан бирига айланган. Туризмнинг таркибий қисми бўлган экотуризм бугун туризм бозорининг барқарор ривожланишида янги ишчи ўринларини яратишга ва унга турдош бўлган тармоқлар тараққиёти ҳамда соҳада юқори даромад олинишига имконият яратмоқда. Ўзбекистонда туризм индустрияси жадал суръатлар билан ривожланмоқда. Айниқса, сўнгги йилларда дунё бўйлаб глобал иқлимнинг исишига берилаётган эътибор фонида экотуризмга бўлган қизиқиш ортиб бормоқда. Экотуризм нафақат юқори даромад келтирувчи соҳа, балки табиатни яхшироқ англаш, у билан ҳамоҳангликни қўллаб-қувватловчи саёҳат тури сифатида жадал суръатларда ривожланмоқда.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. Баъзи адабиётларда экотуризмни узоқ масофага юриш, отда юриш, каноеда сузиш, чанғи учиш ва бошқа шунга ўхшаш ҳаракатлар билан боғлашади[1]. Ушбу ҳаракатлар табиат бағрида амалга ошгани сабабли уларни экотуризмга алоқадор деб ҳисоблаш қабул қилинган. Шу боис, экотуризм масканларининг

[1]Immers U, Hunzicker M. The effect of communicative and on-site measures on the behaviour of winter sports participants within protected mountain areas - results of a field experiment. Journal on Protected Mountain Areas Research and Management.2015, DOI: 10.1553/eco.mont-7-1s17

кўпчилиги инсон томонидан яратилган ёки ёввойи табиат ҳали мавжуд жойларни миллий боғлар, қўриқхоналар, биосфера резервуарлари ва бошқаларни ташкил этади[1].

Аммо дунёнинг баъзи давлатларида туристлар ҳаддан ташқари катта оқими табиатнинг тозалиги, табиий бойликлар ва жониворларнинг хавфсизлигига ўзига хос таҳдид яратмоқда[2].

Бугунги кунда Ўзбекистонда экотуризмнинг тарғиботи бўйича рақамли иқтисодиёт талабларига мос ижтимоий тармоқларда қатор гуруҳлар шаклланган. Масалан: Facebookда MaroCup adventures club@marocupclub саёҳат клуби; GoTrip.Uz гуруҳи; Ўзбекистон вело жамияти, Ўзбекистон Ўрта Осиё юраги каби гуруҳлар фаолият юритади. Instagram ижтимоий тармоғида эса «Сирли Ўзбекистон» саҳифаси, тоғ саёҳатлари, қорли водийларда чанғи учиш, тоғ кўллари ва музликларга саёҳат қилиш, чўлга саёҳат каби мавзудаги саҳифалар нафақат хорижликлар балки ўзбекистонликлар томонидан ҳам кузатиб борилади.

Тадқиқот методологияси. Тадқиқот жараёнида экотуризмни ривожлантириш бўйича хорижий давлатларнинг илғор тажрибалари ўрганилди. Экотуризм бўйича расмий статистик маълумотлардан фойдаланилди. Мақолада назарий мушоҳада, тизимли ёндашув, кузатиш, умумлаштириш, қиёсий таҳлил, синтез каби усуллардан самарали қўлланилди.

Таҳлил ва натижалар. Республикада экотуризмни ривожлантириш салоҳияти юқори бўлса-да, ҳали қатор тизимли муаммоларни ҳал қилиш лозим. Масалан, Ўзбекистонда экотуризмни ривожлантириш учун бир қатор экотуризм муаммолари мавжуд, жумладан транспорт воситаларининг кўпчилиги ҳали ҳамон ички ёнув двигателида юради, уларни электр двигателларга алмаштириш атмосферага зарарли газларнинг ажралиб чиқишини кескин камайтиради. Шу билан бирга, экотуризм масканларига борадиган йўлларни таъмирлаш, қўриқхоналар ва миллий боғларнинг моддий таъминотини яхшилаш, кўчаларда биотуалетлар ўрнатиш, табиат ва атроф-муҳитнинг тозалигини сақлаш ҳам экотуризмни ривожлантиришда муҳим аҳамиятга эга.

Юқоридагилардан келиб чиқиб халқаро ва республика тажрибаси бўйича экотуризм фаолият йўналишлари ва улардаги мавжуд экотуризм объектлар Самарқанд вилояти бўйича тизимлаштирилди:

1. Табиат тарихини ўрганиш мақсадидаги саёҳатлар. Экотуристлар табиатга ўрганиш, тадқиқот, илмий-маданий мақсадларида саёҳатга чиқади. Бу турдаги саёҳатларга мисол сифатида маҳаллий халқ маданияти ва табиатини ўрганишга қаратилган саёҳатлар киради ва улар одатда миллий боғлар ҳамда қўриқхоналар ҳудудида ташкиллаштирилади. Шу йўналишдаги «Афросиёб очиқ осмон» тарихий қадамжоси, Самарқанд вилоят Ургут туманидаги «Тахтақорача», «Амир Тимур йўли» экотуризм маскани, «Konigil House», «Миллий кулолчилик буюмлари устахонаси» экотуризм объектлари мавжуд.

2. Илмий мақсадлар бўйича саёҳатлар. Бунда туристлар атроф-муҳитда юз бераётган жараёнларни дала тажрибалари ва таҳлилларида бевосита кузатиш имкониятига эга бўлади. Масалан, камёб ҳайвонларнинг яшаш тарзини кузатиш ва уларни ўрганиш туристларда катта қизиқиш уйғотади. Ушбу туризм турига хорижга борувчи экологик экспедицияларни ҳам киритиш мумкин. Ёки талабаларнинг узоқ ҳудудларга бориб табиатда ўсимликлар ва ҳайвонларнинг яшаш тарзини ўрганишини ҳам киритиш. Шу йўналишдаги «Қарнаб чўл» буюртмаси, «Япон боғи», «Омонқўтон давлат буюртмаси», Қўшработ буюртмаси каби экотуризм объектлари мавжуд.

3. Рекреацион ва саргузашт мақсадлари бўйича саёҳатлар. Ушбу туризм турида туристлар одатда ёввойи табиат бағрида фаол дам олиш билан шуғулланишади. Бу саёҳат турининг мақсади одатда туристларга олдин ҳис этмаган туйғуларни бериш, жисмоний

[1]NEWSOME, D., D.N. COLE and J.L MARION 2004. Environmental impacts associated with recreational horse-riding. In Buckley, R.C. (ed) Environmental Impacts of Ecotourism. CAB International, Oxford, UK: 61- 82.

[2]Wood S., Guerry A., Silver J., Lacayo-Emery M. Using social media to quantify nature-based tourism and recreation.Scientific Reports 3(1):2976, 2013, DOI: 10.1038/srep02976

ҳолатини яхшилаш ва ҳатто маълум бир спорт натижаларига эришиш ҳисобланади. Бунга мисол сифатида қоятошларга чиқиш, алпинизм, тоғ ва пиёда туризми, от спорти, дайвинг, парапланеризм, чанғи туризмини келтириш мумкин. Уларнинг баъзилари нисбатан қисқа вақт олдин оммалашди ва ҳаёт учун хавфи юқори бўлганлиги сабабли экстремал спорт турлари деб ҳам аталади. Шунга қарамай, саргузаштли туризм бугунги кунда экотуризмнинг энг кенг тарқалган тури ҳисобланади. Экотуристнинг мақсади асосан спорт натижаси эмас, балки табиатни ва атроф-муҳитни англаш ва кашф этиш ҳисобланади. Ушбу йўналишда «Боғишамол Гарден», «Миронқул» экотуризм ҳудуди, Қўшработ туманидаги «Фозилмон» экотуризм ҳудуди, «Chinaras» агро-экотуризм маскани, «Анжирзор» экотуризм маскани каби экотуризм объектлари мавжуд.

4. Табиат қўриқхоналарига саёҳат. Қўриқхоналардаги ажойиб ҳайвонлар ва ғаройиб ўсимликлар кўплаб туристларни ўзига жалб қилади. Одатда турфирмалар қўриқхоналарга турларни ташкил қилишда шоулар, театрлар саҳналари ва шунга ўхшаш кўнгилочар машғулотларни ҳам туристларга тақдим этишади. Ушбу йўналишда «Зарафшон» давлат қўриқхонаси, Дарғом ўрмон хўжалиги, Жомбой ўрмон хўжалиги, Каттақўрғон ўрмон хўжалиги ва бошқалар каби экотуризм объектлари мавжуд.

5. Зиёрат мақсадида табиат мўъжизаларига саёҳат. Табиат томонидан инсонларни хайратлантирадиган, одамлар бир умр уларни зиёрат қилиб, ўзларида руҳий енгилликларни ҳис қилиб турли касалликлардан халос бўлади. Шунингдек, табиат бағридан отилиб чиққан шифобахш маъданли сувларни истеъмол қилиш натижасида, турли касалликлардан халос бўладиган жойларга боришни амалга ошириш бўйича саёҳат (зиёрат)лар амалга оширилади. Ушбу йўналишда «Ҳазрати Довуд» ғори, «Нурота чашмаси» қадамжоси каби экотуризм объектлари мавжуд.

Хулоса ва таклифлар. Таъкидлаш жоизки экотуризм алоҳида туризм тури сайёҳлар жозибадорлигининг муҳим йўналиши сифатида нафақат Ўзбекистонда ва унинг ҳудудларида, балки дунёда ўз ўрнига эга. Бутунжаҳон туризм ташкилоти экотуризмни истиқболли туризм соҳаларидан бири сифатида тан олмоқда. Республикамизда экологик туризмни ривожлантириш бу йўналишда янги бозорларни топишда энг муҳими мамлакатимизнинг сайёҳлик имкониятлари жуда хилма-хил ва бой. Бунда ички имкониятлардан самарали фойдаланишга қаратилган шарт-шароитлар фойдаланиб қуйидаги таклифлар берилди:

1. Туристларни ҳаётий муҳим умумий маданий ва табиий-илмий экологик билимлар билан бойитиш, шу жумладан экологик хавфсизлигини таъминлаш.

2. Ҳиссий тикланиш, "шаҳар" стрессидан халос бўлиш учун туристларни одатда ёввойи табиат бағрида фаол дам олишини таъминлаш.

3. Жамиятнинг барқарор ривожланиши учун муҳим бўлган ва экологик императивга адекват бўлган янги қадрият йўналишлари ва хулқ-атворини ўз ичига олган экологик маданиятни шакллантириш орқали туристларнинг дунёқарашини ижтимоийлаштириш.

4. Илгари нотаниш маданият ва этник гуруҳларга, уларнинг табиий яшаш муҳитига мослаштирилган турмуш тарзи ва анъаналарига нисбатан бағрикенглик муносабатини шакллантириш.

Таъкидлаш жоизки, Самарқанд вилоятида экотуризмни ривожлантириш ва шу асосда янги экотуризм хизмат кўрсатиш имкониятини яратувчи бир қатор экологик туризм ҳудудлари мавжуд. Бундай ҳудудлар турли тоифадаги сайёҳларни жалб этиш имкониятини яратиб туризмни ривожлантириб соҳа самарадорлигини оширади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1.Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сон «2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида»ги Фармони;
2.Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019-йил 30-сентябрдаги 828-сон "Самарқанд вилоятининг туризм салоҳиятидан самарали фойдаланиш ва уни ривожлантириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида"ги Қарори;
3.Тухлиев И.С. Туризм: назария ва амалиёт. – Т.: Фан ва технологиялар, 2018. – 400 б;
4.Пардаев М.Қ. Экологик туризм асослари. – Тошкент: Наврўз нашриёти, 2015. 95-б;

5. Ҳайитбоев Р., Бабаев Ф., Абдухамидов С.А. ва б. Ўлкашунослик. Ўқув қўлланма. С.: 2019 й.

М.Ахтамова **Систематизация объектов экотуризма Самаркандской области**	**M.Ahtamova** **Systematization of ecotourism objects in Samarkand region**
Аннотация. В статье отражена целесообразность изучения направлений экотуристической деятельности в рамках устойчивого развития рынка экотуристских услуг и формирования туристической инфраструктуры Самаркандской области, а также перспективы устранения существующих проблем в этой сфере. **Ключевые слова:** экотуризм, деятельность, объекты экотуризма, систематизация, проблемы экотуризма, развитие экотуристических услуг, инфраструктура.	**Abstract.** The article reflects the expediency of studying the directions of ecotourism activities in the framework of the sustainable development of the ecotourism services market and the formation of the tourist infrastructure of the Samarkand region, as well as the prospects for eliminating existing problems in this area. **Keywords:** ecotourism, activity, ecotourism objects, systematization, ecotourism problems, development of ecotourism services, infrastructure.

Акбаржан Сабиржанович Мадаханов – Андижон давлат тиббиёт институти катта ўқитувчиси, т.ф.н.;
Мавжуда Кахаровна Ботирова – Андижон давлат тиббиёт институти катта ўқитувчиси.
Шоирахон Тилаволдиевна Газиева – Андижон давлат тиббиёт институти ассистенти.

ХОНОБОДДА СОҒЛОМЛАШТИРУВЧИ ТУРИЗМНИ РИВОЖЛАН-ТИРИШНИНГ РЕАЛ ВА ПОТЕНЦИАЛ ИМКОНИЯТЛАРИ МАСА-ЛАСИГА ДОИР МУЛОҲАЗАЛАР

Аннотация. Мақолада Хонобод шаҳри ва унинг яқин атрофи табиий шифобахш омилларга бойлиги билан ажралиб туриши ёритилган. Унда шаҳарнинг табиий-иқлим шароити ва инсон меҳри, ақл-заковати ва меҳнати билан яратилган бетакрор ҳиёбонлар, дархтзорлар, ҳамда иншоатлар ҳолати таҳлил қилинади. Хонобод шаҳри ва унинг атроф худудларида соғломлаштириш туризмини янада ривожлантиришнинг нафақат реал, балки потенциал имкониятлари ҳам борлиги ҳақида фикрлар илгари сурилади.
Калит сўзлар: Хонобод, Хонтахт, “Фозилмон ота” булоғи, Андижон денгизи, Қора дарё, Шаҳрихон сой, “Абсаттар ота” дараси, “Хонобод” санаторияси, “Арча шифо” санаторияси, оилавий меҳмонхоналар.

Кириш. Мамлакат ижтимоий-иқтисодий ривожланишида салмоғи ошиб бора-ётган ва шунинг учун ҳам тобора эътиборга молик туризмнинг муҳим таркибий қисми ҳисобланган соғломлаштирувчи туризм масалалари бугунги кунда, ҳар қачонгидан кўпроқ аҳамият касб этмоқда. Ўзбекистон Республикаси туризмнинг барча турларини, жумладан соғломлаштирувчи туризмни ташкил этиш ва ривожлантиришнинг реал ва потенциал имкониятларига эга. Республиканинг ана шундай беқиёс имкониятлар мужассамлашган гўшалари-дан бири – Хонобод шаҳри ва унинг яқин атрофи ҳудудларидир.

Ўзбекистонда туризмни ривожлантиришнинг ҳуқуқий-меъёрий асосларини яра-тишга алоҳида эътибор берилмоқда. Бу борада, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 5 январдаги “Ўзбекистонда туризмни жадал ривожлантиришга оид қўшимча чора тадбирлар тўғрисида”ги ПФ 5611-сонли Фармонида баён этилган “2019 –2025 йилларда Ўзбекистон Республикасида туризм соҳасини ривожлантириш Концепцияси” ишлаб чиқилганлигини кўрсатиб ўтиш ўринлидир [2].

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 16 августдаги “2018-2019 йилларда туризм соҳасини ривожлантириш бўйича биринчи навбатдаги чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-3217-сон Қарори билан тасдиқланган “2018-2019 йилларда туризмни

ривожлантириш бўйича биринчи навбатдаги чора-тадбирлар дастури”га биноан, республикадаги туристик ресурсларга бой Андижон вилоятининг Хонобод шаҳрида ҳам кенг кўламдаги яратувчилик ишларини олиб бориш режалаштирилган [1]. Белгиланган чора-тадбирларнинг самарали бўлиши, аввало уларнинг илмий жиҳатдан асосланганлигига боғлиқ. Соғломлаштирувчи туризмни кенг миқёсда ташкил этишга ҳизмат қиладиган қатор табиий-иқлим, ижтимоий-иқтисодий ва бошқа омилларга бой Андижон вилояти Хонобод шахри ва унинг яқин атроф худудлари ҳам бу борада эътиборга моликдир.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. Ўзбекистон Республикасининг энг шарқий худудида жойлашган Андижон вилоятининг Хонобод шаҳрини водийда туризм ўчоғига айлантиришда муҳим аҳамиятга эга яратувчилик ишларининг олиб борилаётганлигини Абдуллаев Ғ. (ҳам муаллиф., 2018 й.) батафсил ёритишга ҳаракат қилган [3]. Ушбу шаҳарда зиёрат туризмининг шаклланишида исломий илмлар уламоси Сайид Фозилмон Деҳлавий зиёратгоҳининг ўрни масалалари Турсунов Ф.У. (ҳам муаллиф., 2019; 2022й.й.) [7] ва Мадаханов А.С. (ҳам муаллиф., 2022 й.) [6] илмий изланишларида ўрганилган. Тураев Б.Х. (ҳам муаллиф., 2019 й.), йил сайин туристлар оқими ошиб бораётган ушбу шаҳар, аввало чевар табиатнинг, қолаверса бу ерда эзгуликка интилиб яшаётган инсонларнинг меҳри ва меҳнати билан барпо этилганлиги кўрсатиб ўтган [8]. Аралбўйи аҳолисини соғломлаштиришда Хонобод шаҳрининг табиий шифбахш воси-таларидан фойдаланишга оид тавсияларни Алимова М.Т. (ҳам муаллиф., 2019 й.) илмий ишларида учратиш мумкин [4]. Хоноболнинг Хидирша худудида жойлашган “Абсаттар ота дараси” ва у ердаги табиий шифобахш воситалар ҳақидаги дастлабки илмий изланишарнинг натижалари Хасанова Ш.А.(ҳам муаллиф.,2022 й.) томонидан чоп этилган мақолада [10] келтирилган. Юқорида келтирилган илмий ишларни атрофлича ўрганиш шуни кўрсатдики, уларнинг муаллифлари Хонободда туризмнинг айрим томонларинигина ўрганиш билан чегараланиб қолишган. Ушбу шаҳарда соғломлаштирувчи туризмни ривожлантиришга ҳизмат қиладиган реал ва потенциал имкониятларга оид масалалар эса деярли ёритилмаган.

Тадқиқот методологияси. Тадқиқот табиат, жамият ва киши тафак-курини шаклланиши ва ривожланишини ўрганишда тизимли ёндошиш ва тизимли тахлил принципларига асосланган ҳолда, тарихий, социологик, тиббий-географик, кузатиш, ва статистик маълумотларни йиғиш ва таҳлил қилиш усулларини қўллаш орқали амалга оширилди.

Таҳлил ва натижалар. Бугунги кунда Хонобод шаҳрида туризмнинг муҳим йўналишларидан бўлган соғломлаштириш туризмининг янги тур-ларини шакллантириш ва ривожлантириш зарур эканлигини ҳаётнинг ўзи тақозо этмоқда. Шу боис, Хонободда соғломлаштириш туризмини ривожлантиришни таъминлайдиган реал ва потенциал имкониятларини ўрганишга ва бахолашга доир илмий-тадқиқотларни амалга ошириш долзарб муаммолардан бўлиб қолмоқда.

Тарихан Буюк ипак йўли чорраҳаларида жойлашган энг гўзал ва карвонлар сафари учун қулай ҳисобланган Фарғона водийсининг[5] шарқида жойлашган бугунги Хонобод шаҳри, ҳали мўжазгина қишлоқ бўлган давридаёқ элга овоза бўлган эди. Ушбу қонуниятли ҳол ислом илмининг жонкуяр тарғиботчиларидан бўлган уламо Сайид Фозилмон Деҳлавий умрининг бу ерда ўтган даври билан боғликдир [9]. Асрлар оша, ушбу қиш-лоқ нафақат бетакрор табиий-иқлим шароитлари, балки бу ерда инсон ақл-идроки, ташабусси ва меҳнати билан яратилган ҳамда яратилаётган туристик ресурсларга бой шаҳарга айланиб бормоқда. Шаҳар сарвқомат қайинзорлар, арчазорлар, каштанзорлар ва бошқа боғлар мажмуаси яратилганлиги билан хам эътиборлидир. Дов-дарахт ва гуллар таратаётган хушбўйликка бурканган истироҳат боғи, кўчаларнинг икки қирғоғида зилол сувлар оқиб туриши сайёҳларда, бу ерда яшаётганларга ҳавас туйғуларини уйғотади. Шаҳарнинг йилнинг 12 ойида узлуксиз ям-яшил бўлиб туриши, унинг ўртасида денгиз сатхидан 850 метр баландликда жойлашган қирадирлар ва у ердаги “Хонабод сиҳатгоҳи”нинг рекреацион ва шифобахш имкониятлари ҳақидаги ҳушхабар нафақат Ўзбекистонда, балки қўшни давлатларда ҳам маълум бўла бошлади. «Хонобод сиҳатгохи»МЧЖ Ўзбекистон

Республи-каси Президенти Ш.М. Мирзиёевнинг 2017 йилнинг 2-3 июнь кунлари Андижон вилоятига ташрифи чоғидаги топшириғига асосан, Вазирлар Махкамасининг 28.07.2017 йилдаги «2017-2019 йилларда Андижон вилоятининг Хонобод шахрини комплекс ривожлантириш» тўғрисидаги №557 – сонли фармоишига асосан «GM-UZBEKISTAN» акциядорлик жамияти томонидан қурилиб, 2018 йил 11 июнь куни фойдаланишга топширилди. Сиҳатгохнинг умумий қиймати – 98,0 млрд. сўм (амалда- 70,0 млрд.сўм). «Хонобод сиҳатгохи» МЧЖ10.07.2019 йилданўз фаолиятини бошлади**.** Ушбу 180 ўринга мўлжалланган сиҳатгохнинг йиллик қуввати - 6480 киши. Сиҳатгох жами 134 ишчи ўринга мулжалланган.

Сиҳатгохнинг беморларни даволашга оид имкониятлари: юқори нафас йўллари, асаб тизими ҳамда ҳаракат-таянч органлари тизими касалликлари билан ҳасталанган беморларни соғломлаштиришга мулжалланган. Бу ерда дам олувчи ва даволанувчилар учун 60 та стандарт, 14 та оилавий яримлюкс, 10 та оилавий люкс хоналар ҳамда 6 та оилавий VIP хоналар ташкил этилган. Сиҳатгоҳда мижозлар учун физиотерапия, шифобахш ванналари, Шарко души, парафин билан даволаш, фитотерапия ва бошқа замонавий, далилларга асосланган даволаш-соғломлаштириш муолажалари ўтказилади. Бу ерда, маҳсус бинода жойлашган улкан сув ховзаси (бассейн) ва сиҳатгоҳ ҳовлисида қурилган спорт комплекси дам олаётганлар ва даволанаётганлар ҳизматида. «Хонобод сихатгохи» МЧЖ нинг директори Мухитдинова Нигора Камилджановна томонидан ушбу маскан фаолиятининг тиббий, ижтимоий ва иқтисодий самарадорлигини оширишга оид изчил ва тизимли ишлар олиб борилмоқда. Сиҳатгоҳ ёнидаги канат йўли, тенникур зинопоялари, қир устида барпо этилган атиргуллар хиёбони, катта майдонда ястаниб ётган арчазорлар кўрки ва улардан таралаётган ҳид дилларга ором бағишлайди. Узоқдан баландлиги 115,5 метр, узунлиги 1020 метр бўлган тўғон (плотина) кўриниб туради. Унинг ортидаги “Андижон денгизи”и ва ундан оқиб чиқадиган Қорадарё, Шахрихон сойи, Андижон сойи, Савай канали, қирадир ичидан туннел орқали қўшни республикага ўтказилган канал ва шаҳарнинг ичидан оқиб ўтадиган анҳор ва ариқчаларнинг сувлари шаҳар иқлимининг мулойимлигини таъминлаб туради. Қорадарё қирғоғида жой-лашган “Афсона” оилавий дам олиш маскани, “Толзор” (“Тополино”) даги кўл ва кемпинглар мазмунли хордиқ чиқариш учун беқиёс маскан си-фатида ҳизмат қилмоқда.

Хонободда аҳоли соғлиғини сақлаш ва мустаҳкамлашда кун сайин танилиб бораётган яна бир маскан – “Арча шифо” сиҳатгоҳидир. Сиҳатгоҳ бош ҳакими Юнусова Гулбаҳорнинг таъкидлашича, бу ерга беморлар аввало тоза ҳаво ва арчазорлар атрофга тарқатиб турадиган шифобахш омиллардан фойда кўраётганлари учун келишади. Ушбу масканда мижозлар 17 турдаги физиотерапевик муолажаларни ҳам олиш имкониятларига эга. Сиҳатгоҳ ҳизматига талабнинг ошиб бораётгалигини ҳисобга олган ҳолда ўринлар сонини кўпайтиришга оид ишлар ҳам бошлаб юборилган.

Хонободда аҳолини табиий шифобахш воситалар билан даволаш иши-ни Сидиқов Гапар ака ёши 70 га яқинлашиб қолганига қарамасдан, Хоноднинг Хидирша худудидаги “QO‘RG‘ON - OY BOGI”фермер хўжалик қошида соғломлаштириш масканини яратди. Бу ерда, қирадирлар ён бағрида барпо этилган кенг боғда, сайёҳлар учун учта ўтов ўрнатилиб, қа-тор касалликларни қимиз ва саамал билан даволаш амалиётини ташкил этди.

Андижон вилояти ҳокими Шухратбек Кушакбаевич Абдурахманов ва Хонобод шаҳар ҳокими Машъал Тожибоевларнинг бевосита ташаббус ва раҳбарлигида шахарда туризмнинг барча турларини, жумладан соғломлаштирувчи туризмга ҳизмат қиладиган, кенг кўламдаги яратувчилик ишлари амалга оширилмоқда. Жумладан, Сайид Фозилмон Деҳлавий зиёратгоҳи худудини жанубдан ўраб турган қир-адирларлар ўзлаштирилиб, боғ ва дам олиш масканлари барпо этилмоқда. Бугунги кунда Хоноднинг шарқий-жанубий томонида маҳсус лойиха асосида катта майдонда сунъий кўл ва унинг атрофида соғломлаштирувчи оромгохлар яратиш ишлари бошлаб юборилди.

Хонобод шаҳри ва унинг атрофидаги булоқ сувларининг намуналарини ўрганишга эътибор ортиб бораётганлиги кузатилмоқда. Жумладан, “Тянь-Шань” савдо-ишлаб

чиқариш фирмасининг директори Т.М.Абдуллаевнинг ҳомийлигида Фозилмон ота булоқ суви Тошкентдаги Тиббий приборларни синаш марказининг (ТПСМ)нинг синовлар лабораториясида тахлил қилиниши ташкил қилинди.

“Hamkor Stimul Servis” МЧЖ раҳбари Шоҳида Султоновaнинг ташаббуси билан “Абсаттар ота дараси“даги учта булоқ сувларидан наъмуналар олиниб таҳлил қилишга эришилди. Натижада, биринчи маротаба, Хонободнинг денгиз сатхидан: - 857 м., 844 м., ва 544 м., баландликларда жойлашган булоқ сувларининг таркиблари ўрганилди.

“Абсамат ота дараси”даги табиий шифобахш воситаларнинг яна бири – қизилқум уюмларидир. Ёз мавсумида харакат-таянч тизимининг касалликларидан фориғ бўлиш мақсадида бу ерга келувчиларнинг сони нисбатан ортади.

Тадқиқот Хонободда соғломлаштирувчи туризмни ривожлантиришда оилавий меҳмонхоналарнинг аҳамияти сезиларли бўлаётганлигини кўрсатди. Улар сонининг кун сайин ортиб бориши бу мафтункор гўшада дам олиб, асабларини тинчлантириб кетувчилар учун бир талай қулайликларни яратмоқда. Ушбу меҳмонхоналарнинг соҳибу-соҳибалари махсус ўқув курсларини тамомлаган, сертификатларга эга.

Тадқиқотларимиз, Хонободда соғломлаштирувчи туризмни ривожлантиришнинг потенциал имкониятлари қаторида қуйидагиларни кўрсатишга асос берди. Шаҳардан нисбатан узоқ бўлмаган масофада “Кўк булоқ” жойлашган бўлиб, унинг атрофидаги булоқлардан чиқаётган сувлар, бу ерда балчиқ лойининг катта зохирасини ҳосил қилиб турибди. Шуни алоҳида таъкидлаш ўринлики, ушбу балчиқ лойи Хонободга қўшни шаҳар – Жалолободдаги (Қирғизистон Республикаси) “Джалалабад” санаторияси худудида мавжуд бўлган балчиқ лойи зохирасидан кўриниши жиҳатидан фарқ қилмайди. Маълумки, балчиқ лойи “Джалалабад” санаториясини машхур этаётган “Грязолечение“ муолажалари учун асосий шифобахш манба ҳисобланади.

Тадқиқот натижасида, шунингдек “Фозилмон ота булоғи”, “Шўр булоқ”, “Алчали булоқ”, “Кўк булоқ”, “Жаннат булоқ” сувлари, Хонободдан у қадар узоқ бўлмаган худудда жойлашган балчиқ лойи ва бошқаларнинг шифобахш ва соғломлаштирувчи хусусиятларининг илмий қирралари ўрганилмаганлиги ва шу боис шифокорлик амалиётида қўлланилмаётганлиги қайд этилди.

Хулоса ва таклифлар. Хонобод шаҳри ва унинг яқин атроф худудларида соғломлаштирувчи туризмни ривожлантиришнинг нафақат чевар табиат ва инсон меҳри ҳамда меҳнати билан яратилган табиий шифобахш омиллари мавжуд, балки улардан аҳоли соғлиғини сақлаш ва мустакамлашда оқилона фойдаланиш йўлида фидойи кишилари ҳам борлигини алоҳида кўрсатиб ўтиш ўринлидир.

Хонободда соғломлаштирувчи туризмни янада ривожлантириш учун:

- олимларимиз томонидан Хонобод шаҳри ва унинг яқин атроф худудлардаги табиий шифобахш омиллардан фойдаланишнинг илмий асосларини яратишга оид тадқиқотлар олиб боришлари мақсадга мувофиқ, деб ҳисоблаймиз;
- “Хонобод сиҳатгохи”нинг моддий-техника имкониятлари ва мутаҳасисларининг салоҳияти даражасининг юқорилигини назарда тутиб, ушбу маскан табиий шифобахш омиллардан фойдаланишнинг илмий асосларини яратишга оид тадқиқотлар олиб боришда клинико-эксперментал марказ сифатида фаолият юритиши мумкинлигини мулоҳаза қилиб кўриш лозим ;
- Хонободдаги сиҳатгоҳлар ва бошқа соғломлаштириш масканлари фаолиятига рақамли иқтисодиёт технологияларини киритиб бориш орқали уларнинг тиббий, ижтимоий ва иқтисодий самарадорлигини динамикада ўрганиш ва бахолашни амалга ошириш тизимини яратиш лозим;
- оилавий меҳмонхоналарнинг соғломлаштирувчи туризмни ривожлантиришдаги салмоғи ошиб бораётганлигини назарда тутиб, уларда санитария қоидаларига риоя қилиш ва эпидемияга қарши кураш талабларининг бажарилиши мунтазам назоратини ташкил қилиш. Оилавий мемонхона ходимларининг махсус курсларда ўқишларини таъминлаш;

- тадбиркорлар Хонобод шаҳри ва унинг яқин атроф худудларидаги, илмий жиҳатдан асосланган, табиий шифобахш омиллардан мақсадли фойдаланишни ташкил этишга оид ишларни амалга оширишлари орқали аҳоли соғлиғи даражасини кўтаришга ва мамлакат қудратини мустакамлашга ўз ҳиссаларини қўшишлари мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 16.08.2017 й. ПҚ-3217-сон ”2018-2019 йилларда туризм соҳасини ривожлантириш бўйича биринчи новбатдаги чора-тадбирлар тўғрисида” ги Қарори.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 5 январдаги “Ўзбекис-тонда туризмни жадал ривожлантиришга оид қўшимча чора тадбирлар тўғрисида”ги ПФ 5611-сонли Фармонида баён этилган “2019 –2025 йил-ларда Ўзбекистон Республикасида туризм соҳасини ривожлантириш Концепцияси.
3. Абдуллаев Ғ.,Жабборова Г. Хонободда қуёш чарақлаётган кунлар. Vodiy Gavhari.Ijtimoiy-siyasiy,ma’naviy-marifiy jurnal. 2018 йил, май. 26-33 betlar.
4. Алимова М.Т., Мадаханов А.С., Мадаханов А.А.,Сафарова Г. Целевые подходы к использованию рекреационных зон и санаторий Ферганской долины в оздоровлении населения Приаралья. INTERNATIONAL COMMUNICATION THROUGH THE PRISM OF TOURISM IN UZBEKISTAN: EXPERIENCE, CURRENT ISSUES AND PERSPECTIVES // PROCEDINGS OF INTERNATIO-NAL SCIETIFIC-PRACTICAL CONFERENCE. Samarcand citi,June 27-28, 2019. page.292-294.
5. Джураева К.Т. Ферганская долина /www.uztour.biz.>ferganskaja dolina.
6. Мадаханов А.С., Мадрахимов Д. Сайид Фозилмон Деҳлавий зиёратгоҳининг Хонободда зиёрат ва соғломлаштириш туризмининг шаклланиши ва ривож-ланишидаги ўрни.//Учинчи Ренессанс шароитида туризм сохасини ривож-лантириш истиқболлари.Илмий-амалий конференция маърузаларининг тўп-лами.”Ипак йўли”туризм ва маданий мерос халқаро университети.20-21 апрель 2022 й., 102-107 бетлар.
7. Турсунов Ф.У., Мадаханов А.С., Умаров Т.О.., Сайид Фозилмон Деҳлавий зиёратгоҳининг Хонободда туризмни ривожлантиришдаги салоҳияти.// Бу-юк Ипак йўли чорраҳаларида зиёрат туризми Ренессанси. Халқаро илмий амалий анжуман маърўзаларининг тўплами. Самарқанд давлат университе-ти.24-25 май 2019 йил., 315-320 бетлар.
8. Тураев Б.Х., Мадаханов А.С., Тухтабоев И.И., Чевар табиат, эзгуликка интилиб яшаётган инсонларнинг меҳри ва меҳнати билан яралган шаҳар. // Буюк Ипак йўли чорраҳаларида зиёрат туризми Ренессанси. Халқаро илмий амалий анжуман маърўзаларининг тўплами. Самарқанд давлат университе-ти.24-25 май 2019 йил., 70-75 бетлар.
9. Fozilmon Ota ziyoratgohi/https//meros.uz> obyekt>fozilmon-ota-..
10. Хасанова Ш.А..Бойқўзиев Ш..//Учинчи Ренессанс шароитида туризм сохасини ривожлантириш истиқболлари.Илмий-амалий конференция маърузаларининг тўплами.”Ипак йўли”туризм ва маданий мерос халқаро университети.20-21 апрель 2022 й., 17-22 бетлар.

А. Мадаханов, Ш. Газиева, М. Ботирова

К вопросу о реальных и потенциальных возможностях развития оздоровительного туризма в Ханабаде

Аннотация. В статье освещается город Ханабад и его окружности, отличающиесяся богатством своих природных целебных факторов. В ней проводиться анализируются состояние, природно-климатические условия и неповторимые рощи деревьев, сооружения, мастерски созданные самой природой, а также с душою, умом и трудом человека. Определены не только реальные, но и потенциальные возможности города Ханабад и его окружностей, необходимые для дальнейшего развития оздоровительного туризма.

Ключевые слова: Ханабад, Хантахт, родник Фозилмон ота, Андижанское море, Кара-Дарья, Шахрихансай, ущелья “Абсаттар ата”, санаторий “Ханабад”, санаторий “Арча шифо”, семейные гостиницы.

A. Madakhanov, Sh. Gaziyeva, M. Botirova

To the question of real and potential opportunities for development of health tourism in Khanabad

Abstract. The article highlights the fact that the city of Khanabad and its surroundings are rich in natural healing factors. The status and the natural and climatic conditions of the city and the unique avenues, groves, and buildings created by human love, intelligence and labor are analyzed in it. Opinions are put forward that there are not only real, but also potential opportunities for further development of health tourism in the city of Khanabad and its surroundings.

Keywords: Khonobod, Khontakht, “Fazilmon ota” spring, Andijan lake, Kara-Darya, Shahrikhansay, "Absattar Ata” gorges, “Khanabad” sanatorium, “Archa-Shifo” sanatorium, Guesthouses.

Sarvar Adxamovich Abduhamidov – SamISI turizm kafedrasi mudiri
Azizjon Shukrilloyevich Berdimurodov – SamISI turizm kafedrasi dotsenti v.b.

O‘ZBEKISTONNING MINTAQAVIY TURISTIK MARSHRUTLAR ISHLAB CHIQISH IMKONIYATLARI VA ISTIQBOLLARI

Annotatsiya: Maqolada mintaqaviy turistik mahsulotni ishlab chiqish orqali yangi turizm yo‘nalishlarni shakllantirish bo‘yicha tadqiqotlar olib borilgan va tegishli takliflar ishlab chiqilgan. Shuningdek, tadqiqotlar davomida O‘zbekistonning mavjud turistik marshrutlarida hududlardagi turistik salohiyatdan foydalanish darajasi hamda 149 ta turistik marshrutlarning davomiylik vaqti tahlil qilingan.
Kalit so‘zlar: turizm, mintaqa, mintaqaviy turizm, turistik salohiyat, samara, turmahsulot, turmarshrut, tur kunlari, turistik resurslar, turizm jozibadorligi, xorijiy turistlar, iqtisodiyot.

Kirish. Turizm sohasiiqtisodiyotning boshqa tarmoqlari uchun samarali katalizator vazifasini o‘taydi. Shu bilan birga turizmning rivojlanishi tartibga solinmasa va rejalashtirilmaydigan bo‘lsa, salbiy iqtisodiy masalalar ro‘y berishi mumkin. Masalan, tovar va xizmatlar importining ulushi ortishi yoki turistik obyekt va xizmatlarning xorijliklar tomonidan nazorat qilinishi hamda boshqarilishi. Bunday holatda xorijiy valyuta shaklidagi tushumlar miqdori kamayib ketadi va mahalliy aholining xorijliklarga nisbatan norozilik kayfiyati shakllana boshlaydi.

“Turizm sohasi milliy iqtisodiyotning bir tarmog‘i sifatida o‘ziga xosligi, uning mahsuloti muayyan turdagi xizmatlardan foydalanishga beriladigan huquq bo‘lib, bu xizmatlarning o‘zi esa iqtisodiyotning boshqa tarmoqlarida yaratiladi”1. Turizm sohasining mamlakat iqtisodiyotiga ko‘rsatayotgan ijobiy ta’siri, qachonki u mamlakatda har tomonlama rivojlantirilgandagina, ya’ni xizmatlar iqtisodiyotiga aylantirilgandagina amalga oshiriladi. Umuman olganda, turizm samaradorligi uning mamlakatdagi boshqa tarmoqlar bilan birgalikda va o‘zaro hamkorlikda rivojlanishi zarur.

O‘zbekiston Respublikasida O‘rta Osiyoning 70 %dan ziyod madaniy meros obyektlari mavjud bo‘lib, ularning soni hozirgi kunda 8200 dan ortadi, obyektlarning 209 tasi, asosan, 4 ta shahar muzeylarida joylashgan. Bular: “Xiva shahridagi Ichan Qal’a”, “Buxoro shahridagi tarixiy markaz”, “Shahrisabz shahridagi tarixiy markaz” va “Samarqand shahri” tarixiy obidalari YUNESKO ro‘yxatida umumjahon meros obyekti sifatida qayd etilgan. Afsuski, turizm marshrutlariga ularning atigi 500 taga yaqini kiritilgan, xolos2.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Turizm sohasini rivojlantirish, turistik marshrutlar ishlab chiqish bo‘yicha xorijiy davlatlarda bir qator tadqiqot ishlari amalga oshirilgan. Jumladan, xorijiy olimlaridan3 A.Y.Aleksandrova, V.A.Kvartalnov, L.V.Kovineva, A.B.Kosolapov, N.A.Zayseva kabi olimlarning ilmiy izlanishlari muhim ahamiyat kasb etadi.

Mamlakatimiz turizm sohasini rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy va metodologik jihatlari4 I.S.Tuxliyev, M.K.Pardayev, N.E.Ibadullayev, M.R.Usmanov, A.Sh.Berdimurodov, S.A.Abduhamidov, R.Xayitboyev va boshqalarning tadqiqot ishlarida atroflicha yoritilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. O‘zbekistonning mintaqaviy turistik marshrutlar ishlab chiqish

1 Зайцева Н.А. Менеджмент в социально-культурном сервисе и туризме: Учебник. - М.: Академия, 2003. – 224 с.

2 Бердимуродов А.Ш. Глобаллашув шароитида эркин туристик ҳудудларни самарали ривожлантиришнинг ташкилий-иқтисодий механизмини такомиллаштириш. Иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертацияси. С.: 2021 й.

3 Александрова А. Ю. География туризма. Москва, КНОРус,2010.-592 с.; Квартальнов В.А. Туризм: теория и практика: Избранные труды: В 5ти. т. –М.: “Финансы и статистика”, 1998; Ковынева Л.В. Региональный туризм : монография, – Хабаровск : Изд-во ДВГУПС, 2005. – 12 с.; Косолапов А.Б. Туристское страноведение. Европа и Азия: учебно – практическое пособие. – 2-е изд., стер./ А.Б.Косолапов. – М.2006-400с.; Зайцева Н.А. Менеджмент в социально-культурном сервисе и туризме: Учебник. - М.: Академия, 2003. – 224 с.

4 Тухлиев И.С., Абдухамидов С.А. Туризм: назария ва амалёт. Дарслик. Т.: “Фан ва технологиялар нашриёт-матбаа уйи” 2021 й.; Пардаев М.Қ., Атабаев Р., Пардаев Б.Р. Туризм соҳасини ривожлантириш имкониятлари. Рисола. Т.: “Fan va texnoloqiya”, 2007. – 28 б.; Ибадуллаев Н.Э., Хамитов М.Х., Абдухамидов С.А. ва б. Минтақавий туризм. Ўқув қўлланма. С.: 2020 й.-341 б.; Усмонов М.Р. Ўзбекистонда туризмни ривожлантиришнинг минтақавий хусусиятлари (Самарқанд вилояти мисолида). География фан. номзоди дис. автореферати. – Т.: ЎзМУ, 2003. – 25 б.; Ҳайитбоев Р., Ҳайдаров С.А., Абдухамидов С.А. ва б. Туризм маршрутларини ишлаб чиқиш технологияси. Ўқув қўлланма. С.: 2016 й.-179 б.

imkoniyatlari va istiqbollarini tadqiq qilishda kuzatish, qiyoslash, tizimli va qiyosiy tahlil kabi usullardan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar. Turizm sohasi xozirgi vaqtda xalq xo‘jaligining muhim tarkibiy qismi bo‘lib, u milliy iqtisodiyotning barcha jabhalariga amaliy ta’sir etib kelmoqda. Shu bilan bir qatorda, uning ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati ham toboro ortib bormoqda. Yurtimizda, turizmni rivojlantirishga davlat tomonidan alohida e’tibor qaratilib, bu tarmoqni xalq xo‘jaligining ustuvor yo‘nalishga ega bo‘lgan tarmoq sifatida strategik maqom berildi. Kelajakda mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirishda asosiy tarmoqlardan biri bo‘lib, u xalq xo‘jaligining oldiga qo‘yilgan ijtimoiy-iqtisodiy vazifalarni bajarishda, aholini ish o‘rinlari bilan ta’minlash, hudud iqtisodiyotining rivojlanishini diversifikatsiya qilish, aholi daromadini oshirish, turmush darajasini sifat jihatdan tubdan o‘zgartirish hamda mamlakatning investitsion jozibadorligini oshirishda asosiy o‘rinlardan birini egallaydi.

O‘zbekiston zamonaviy turizm industriyasini rivojlantirish uchun barcha zarur resurslarga ega. Buyuk Ipak yo‘li ustida joylashgan Vatanimiz qulay tabiiy-iqlim sharoitlariga, boy tarixiy, madaniy merosga va ayni paytda ham ichki, ham xalqaro turizmni rivojlantirish uchun yuqori salohiyatga ega. Bugungi kunda dunyoviy ahamiyatga molik yuzlab tarixiy yodgorliklar, yurtimizda yashayotgan xalqlarning ma’naviy-etnik merosi, tog‘lar, dasht va cho‘llarni o‘z ichiga olgan go‘zal va betakror tabiati hamda zamonaviy infratuzilma – bularning barchasi dunyoning turli burchaklarida yashaydigan xalqlarni O‘zbekistonga jalb qilmoqda.

Ammo, ta’kidlash lozimki, mamlakatimizning turistik resurslari hali to‘laligicha o‘rganilgani yo‘q. Ayrim hududlardagi resurslar faqatgina mahalliy aholigagina ma’lumligicha qolmoqda. Shunday ekan, ularni yangi turistik marshrutlar ishlab chiqishda foydalanish uchun har tomonlama tadqiq qilish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

Mamlakatni modernizatsiyalash bosqichida turizm va mehmondo‘stlik industriyasi sohasidagi yechimini kutib turgan masalalar qatorida yangi yo‘nalishlar bo‘yicha turistik marshrutlarni ishlab chiqish dolzarb masala bo‘lib turibdi.

Bugungi kunda hukumatimiz tomonidan turizm sohasiga milliy iqtisodiyotning strategik sektori maqomining berilishi, uning istiqbolda rivojlanishiga katta zamin yaratdi. Shu tufayli, yurtimiz bo‘ylab sayohat qiladigan mahalliy va xorijiy turistlarga sifatli xizmat ko‘rsatish uchun yaratiladigan turistik marshrutlarimizning jozibadorligini va bu orqali turistik mahsulotlarimizga bo‘lgan turistlarning qiziqishini oshirish talab qilinmoqda.

Marshrut–fransuzcha marche–yurish, oldinga harakat, route–yo‘l, rus tilida ham marsh-oldinga yurish hisoblanadi. Marshrut so‘zi aniqlangan, belgilangan yo‘lni bildiradi. Marshrut so‘zi faqat turizm sohasiga tegishli emas balki, insonlarning turizm bilan bog‘liq bo‘lmagan doimiy, muntazam ravishda ma’lum tomonga aniqrog‘i, o‘ziga ma’lum geografik manzilga harakatlanishini ham anglatadi.

Marshrutning uzoq-yaqinligiga qarab inson harakatlanish vositasini tanlaydi. Masalan, Samarqanddan Jizzaxga boruvchi kishi albatta avtomobil, avtobus yoki poyezd transporti turlaridan birini tanlaydi. U hech qachon Jizzaxga samolyotda borish uchun harakat ham, orzu ham qilmaydi. Chunki, Samarqanddan Jizzaxga samolyot bilan borish marshruti yo‘qligini juda yaxshi biladi. Lekin, Jizzaxga velosiped, mototsikl, arava, ot, eshak yoki tuya bilan ham borish mumkin. Bu transport insonning ilmiy-texnika taraqqiyoti davrigacha bo‘lgan harakatlanishida foydalangan transport xillaridir1.

Endi, turistik marshrut deyilganda bu yo‘ldan turist maqomini olgan yakka inson yoki insonlar guruhining turistik faoliyatlarda yuradigan, harakatlanadigan, ma’lum bir makonga boradigan va qaytadigan yo‘li tushiniladi.

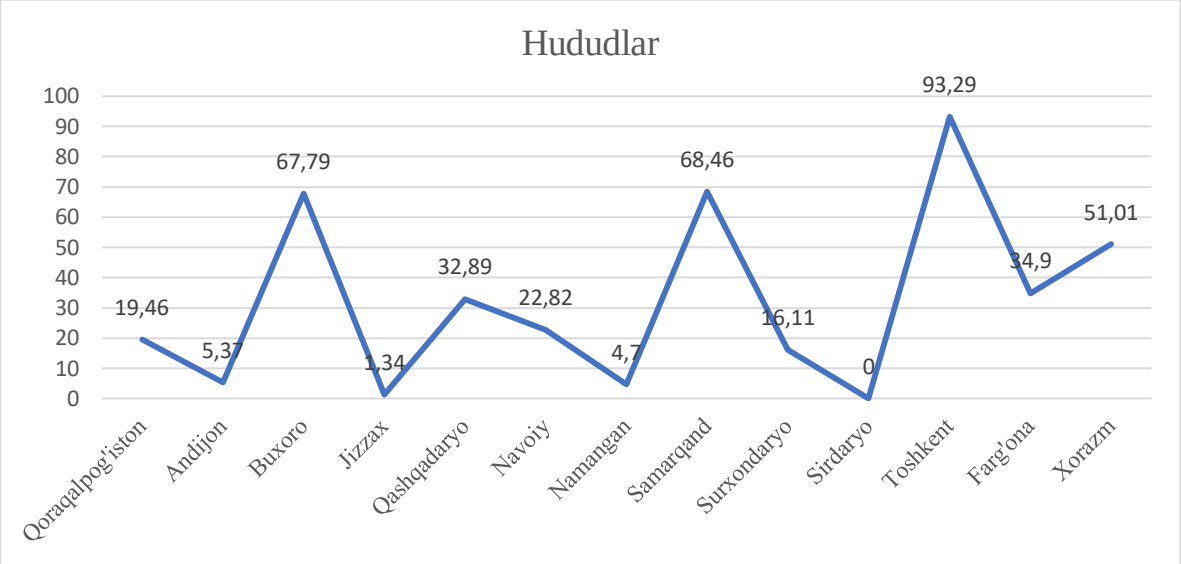
Qayd qilinganlardan xulosa qilish mumkinki, turizmni rivojlantirishning muhim asoslaridan biri turistik resurslarga marshrutlar ishlab chiqish hisoblanadi. Turistik marshrutlarni ishlab chiqishning turizm rivojiga ta’siri nazariy jihatdan yana bir imkoniyatga bog‘liq. Bu

1 Ҳайитбоев Р., Ҳайдаров С.А., Абдухамидов С.А. ва б. Туризм маршрутларини ишлаб чиқиш технологияси. Ўқув қўлланма. С.: 2016 й.-179 б.

imkoniyatlar turizm obyektida va turizm marshruti davomida turistlarga xizmat qiladigan infra-tuzilmalarning hosil bo‘lishidir. Turistik resursga - obyektga turistlarning kelishi boshlanganidan mahalliy aholida turistlarga xizmatlar ko‘rsatish istagi paydo bo‘ladi, turistlarning nimalarga qiziqishini, ularning ehtiyojlarini o‘rgana boshlaydi. Shu tariqa turistik obyektda va turistik marshrut bo‘ylab o‘ziga xos bo‘lgan kichik-kichik turistik infratuzilmalar paydo bo‘ladi.

Turistik marshrutlar yaratishning yana bir muhim tomoni shundaki, turistik marshrutda turistik oqimning kuchayishi ichki turizmda ham xalqaro turizmda ham ellar, xalqlar va millatlar o‘rtasida tanishuv, do‘stlashuv, o‘zaro hamkorlik rishtalari hosil bo‘ladi. Hozircha bunday do‘stona aloqalar asosan shaharlar aholisi bilan chet elliklar o‘rtasida yuz bermoqda. Bu holatning asosiy sabablari chet ellik turistlarni hanuzgacha shaharlarimizdan tashqaridagi tabiat mintaqalariga, landshaftlariga, qo‘riqxonalari yoki suv havzalariga jalb qilaolmaganimizdadir1.

O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasining “O‘zbekistonda turizm” nomli statistik to‘plami ma’lumotlari bo‘yicha, bugungi kunda respublikamizda 149 dan ortiq turdagi turistik marshrutlar amal qilmoqda. Mazkur ro‘yxat, O‘zbekiston Respublikasi turizmni rivojlantirish Davlat Qo‘mitasi qoshidagi “Turizm o‘quv-konsalting markazi” DUK tomonidan o‘tkazilgan O‘zbekiston Respublikasida turistik faoliyat subyektlari tomonidan amalga oshiriladigan turistik qatnovlar kuzatuvlari asosida ishlab chiqilgan. Mazkur ro‘yxat bo‘yicha faoliyat ko‘rsatayotgan turistik marshrutlarda O‘zbekiston Respublikasi hududlarining turistik salohiyatidan foydalanish holati o‘rganilganda quyidagi natija kelib chiqdi (1-rasm).

1-rasm. O‘zbekistonning mavjud turistik marshrutlarida hududlardagi turistik salohiyatdan foydalanish darajasi (%)

Rasmda (1) O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasining statistik to‘plamida keltirilgan 149 ta turistik marshrutlarning Respublikamiz viloyatlarini qamrab olish darajasi aks ettirilgan.

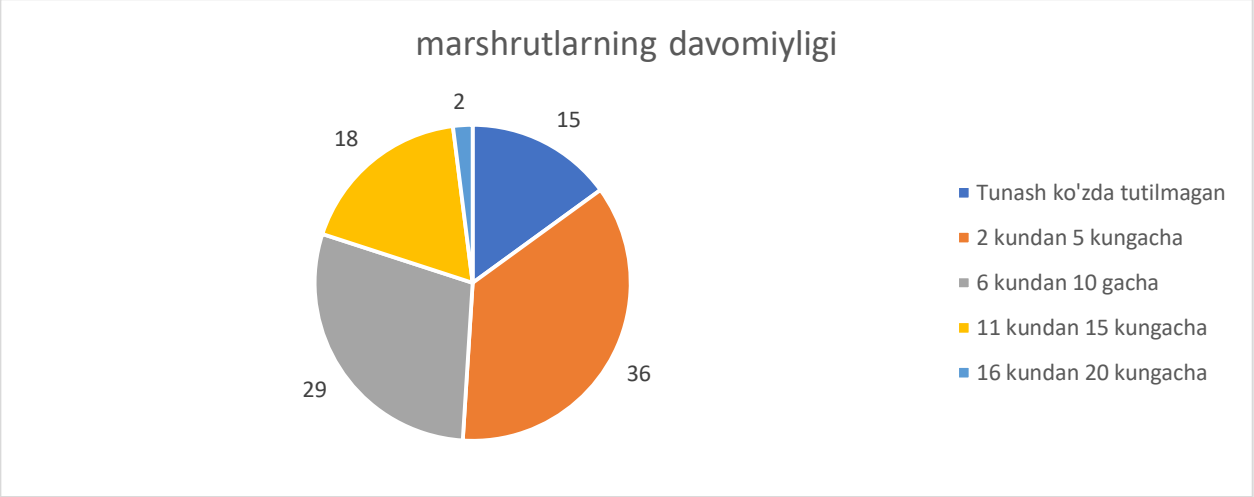
Ushbu rasm ma’lumotlarini tahlil qilar ekanmiz, bugungi kunda faoliyat ko‘rsatayotgan turistik marshrutlarimiz an’anaviy tarzda ishlab chiqilayotganligini, mamlakatimizning barcha hudud va mintaqalarini qamrab olmaganligini ko‘rishimiz mumkin. Shuningdek, ishlab chiqilgan turistik marshrutlarda asosan bugungi kunda turistik markaz sifatida e’tirof etilayotgan Toshkent, Samarqand, Buxoro va Xorazm viloyatlari joy olgan va turistik marshrutlarni qamrab olish darajasi mos ravishda 149 ta turistik marshrutning 93,29 %, 68,46%, 67,79% va 51,01%ni tashkil etmoqda. Andijon (5,37%), Namangan (4,7%), Jizzax (1,34%) viloyatlariga deyarli turistik marshrutlar ishlab chiqilmayotganligi, Sirdaryo viloyati esa umuman chetda qolayotganligini

1 Ҳайитбоев Р., Ҳайдаров С.А., Абдухамидов С.А. ва б. Туризм маршрутларини ишлаб чиқиш технологияси. Ўқув қўлланма. С.: 2016 й.-179 б.

ko‘rishimiz mumkin[1].

Har qanday turist o‘z sayohatini boshlashdan oldin bo‘lajak sayohat joyini har xil manbalardan foydalanib o‘rganadi. O‘zbekistonga kelgan turistlarning asosiy qismi tanishlari va oila a’zolarining maslahati bilan kelgan bo‘lsa, qolganlari esa gazeta va jurnallar orqali axborotga ega bo‘lib kelganlardir. Xorijiy turistlarning ma’lumot olish manbalarining tahlili shuni ko‘rsatmoqdaki, mamlakat haqidagi ma’lumotlar ijtimoiy tarmoqlar va qidiruv informatsion tizimlarida yetarli darajada emas. Kelajakda turistik mahsulot va marshrutlarni reklama qilishning asosiy yo‘nalishi sifatida aynan, internet imkoniyatlaridan samarali foydalanish maqsadga muvofiqdir. Zero, bugungi kunda internet tarmog‘idan nafaqat turizm, balki deyarli barcha sohalarni realizatsiya qilishda faol foydalanilmoqda2.

Turizm sohasining samaradorlik darajasiga ta’sir etuvchi omillardan biri bu turistlarning ma’lum bir mamlakat yoki mintaqada qolish davomiyligi ya’ni tur kunlari darajasi hisoblanadi. Tur kunlari sonining ko‘payishi turistik marshrutlar ishlab chiqish tamoyillari va talablari asosida yaratilishiga bog‘liq. Shu nuqtayi nazardan, O‘zbekiston Respublikasida faoliyat ko‘rsatayotgan turistik marshrutlarning tur kunlari davomiyligini tahlil qilishimiz natijasida quyidagi holat aniqlandi (2-rasm).

2-rasm. O‘zbekiston Respublikasida faoliyat ko‘rsatayotgan 149 ta turistik marshrutlarning davomiylik vaqti

Rasm (2) ma’lumotlarida ko‘rinib turganidek, ishlab chiqilayotgan turistik marshrutlarning davomiyligi asosan 2 kun 1 tundan 5 kun 4 tungacha 36% ni, 6 kun 5 tundan 10 kun 9 tungacha 29% ni, 11 kun 10 tundan 15 kun 14 tungacha 18 %ni, 16 kun 15 tundan 20 kun 19 tungacha 2%ni va umuman tunab qolish ko‘zda tutilmagan marshrutlar 15% ni tashkil etishi aniqlandi.

Tadqiqotlar natijasida, turizm sohasining mamlakat yoki ma’lum bir mintaqa byudjeti uchun daromadliligini oshirishning eng muhim jihatlaridan biri ishlab chiqilayotgan va shu bilan birga amalga oshirilayotgan turistik marshrutlarning tur davomiyligini oshirish hisoblanadi. Natijada, turistlardan olinayotgan daromadlar arifmetik progressiya bo‘yicha barqaror o‘sish tendensiyasiga, boshqa turdosh sohalarda aylanishi ya’ni multiplikativ samaradorligi nuqtayi nazardan geometrik progressiya sifatida oshishi mumkin bo‘ladi3.

Turistik marshrut birinchi navbatda turistik resurslarni o‘rganishni talab qiladi. Endi respublikamizdagi tabiiy resurslar salohiyatiga kelsak, turizm resurslari zaxirasi va turli – tumanligi bo‘yicha O‘zbekiston jahondagi eng boy davlatlar qatorida turadi. Mamlakatimizdagi

1 Абдухамидов С.А. Минтақавий туризмнинг ташкилий-иқтисодий механизмини такомиллаштириш. Иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертацияси. С.: 2021 й.

2 Бердимуродов А.Ш. Глобаллашув шароитида эркин туристик ҳудудларни самарали ривожлантиришнинг ташкилий-иқтисодий механизмини такомиллаштириш. Иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертацияси. С.: 2021 й.

3 Абдухамидов С.А. Минтақавий туризмнинг ташкилий-иқтисодий механизмини такомиллаштириш. Иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертацияси. С.: 2021 й.

faqatgina tarixiy, madaniy, arxeologik ahamiyatga ega bo‘lgan obyektlar soni 4,0 mingdan oshadi. Ulardan 545 tasi me’moriy, 575 tasi tarixiy, 1457 tasi san’at, 550 tasi arxeologik obidalardir. Xivada310 ta obyekt, Buxoroda 221 ta obyekt, Toshkent shahrida 144 ta, Samarqandda 118 ta, Jizzax viloyatida 372 ta turistik obyektlar bor. Shuningdek, 8 ta tabiiy qo‘riqxonalar, 10 ta buyurtmaxonalar va 4 ta milliy parklar, xalqaro va O‘zbekistonning “Qizil kitob”laridagi noyob va endemik hayvonlarimiz, 391 tur endemik o‘simliklarimiz, betakror tabiatimiz, tabiiy go‘shalar, biologik xilma-xillik olami ekologik turizmni rivojlantirishda juda katta turistik resurslar hisoblanadi.

Xulosa va takliflar. Hozirgi ma’lumotlardan ma’lumki, O‘zbekistonning 70 % hududlarini cho‘l va adir mintaqasi egallaydi hamda bu mintaqalarda hozirgacha 55 ta turistik resurslar ro‘yxatga olingan. Ushbu turistik obyektlarda turistik oqim faqatgina turistik marshrutlar yaratilgandan keyingina ko‘payadi1.

O‘zbekistonning katta turistik resurslar salohiyatidan foydalanadigan turistik faoliyat subyektlari asosan bugungi kunda turistik markazlar sifatida e’tirof etilayotgan Toshkent, Samarqand, Buxoro va Xorazm viloyatlarida joylashganligini ko‘rishimiz mumkin. Ular tomonidan ishlab chiqilayotgan turistik marshrutlarda mavjud turistik resurslarning 4/1 qismidangina foydalanilib kelinmoqda xolos.

Shunday ekan, ushbu hududlarga ishlab chiqiladigan marshrutlarni ko‘paytirish, mavjud salohiyatdan turistik marshrutlar ishlab chiqishda maksimal darajada foydalanish yo‘llarini ishlab chiqish, turistik resurslarning jozibadorligini oshirish kabi ishlar bugungi kunda hal qilinishi lozim bo‘lgan dolzarb masalalar sirasiga kiradi.

Bugungi kunda mamlakatimizning barcha hududlarida, turistik mintaqalarida joylashgan turistik resurslarimiz, boy madaniy merosimiz, bir-birida takrorlanmas urf-odatlar va an’analarimizdan foydalanish orqali jozibador turistik mahsulotlar yaratish davr talabi bo‘lib bormoqda. Bu kabi ishlarni amalga oshirish mavjud turistik salohiyatimizning xalqaro darajada targ‘ib qilinishi zaruratini keltirib chiqaradi.

Muhtaram Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev ta’kidlaganlaridek, “....Chust pichog‘i, Samarqand noni, Marg‘ilon adrasi, Sherobod anori, Oltiariq va Parkent uzumi, Xorazm qovuni, Surxondaryo xurmosi kabi mashhur brendlarni hududiy mansubligi bo‘yicha ro‘yxatdan o‘tkazib, xalqaro bozorda faol targ‘ib qilish mumkin....”2 ekanligi ham turistik mintaqalarimizning jozibadorligini yanada oshiradi.

Mintaqaviy turistik mahsulotni ishlab chiqish orqali yangi turistik yo‘nalishlarni shakllantirish jarayonida quyidagi ishlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq:

1. Mavjud turistik salohiyatning hududlar kesimidagi ma’lumotlar bazasini shakllantirish, ularni raqamlashtirish va targ‘ib qilish ishlarini takomillashtirish. Bu esa turistlarning hududlar kesimidagi oqimini ko‘paytirish, turistik hududlarining jozibadorlik darajasini oshirish, turistlarning buyurtmali tarlarga bo‘lgan ehtiyojini qondirish imkoniyatini yaratadi;

2. Yaratilayotgan turmarshrutlarda hududlarning qamrab olinish darajasini oshirishirish, majmuali turistik marshrutlar ishlab chiqish jarayoniga ko‘proq e’tibor qaratish lozim. Bu esa turistik oqimning hududlar kesimida tekis rivojlantirish, turistlarni O‘zbekiston hududlarida ko‘proq olib qolish imkoniyatini yaratadi;

3. O‘zbekiston sharoitida turizmning istiqbolli turlarini rivojlantirish, hududlarni turizmning ma’lum bir turiga ixtisoslashuvini aniqlash, turistik jozibadorlik tamoyillaridan yuqori darajada foydalanish masalalari bo‘yicha chuqur ilmiy-tadqiqotlar olib borishni yo‘lga qo‘yish lozim. Bu esa, hududlar bo‘yicha yuqori samaradorlikka ega bo‘lgan turizmni rivojlantirish dasturlarini ishlab chiqish, hududlarning turistik salohiyatini to‘liq ishga solish imkoniyatini yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Suyunovich, T. I., & Adhamovich, A. S. (2019). DIRECTIONS OF ACTIVATION OF

1 Ҳайитбоев Р., Ҳайдаров С.А., Абдухамидов С.А. ва б. Туризм маршрутларини ишлаб чиқиш технологияси. Ўқув қўлланма. С.: 2016 й.-179 б.

2https://president.uz/uz/lists/view/3887

NNOVATIVE ACTIVITIES OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS IN FORMING INNOVATIVE ECONOMY. VVK: 75.81 T, 88, 235.

2. Tukhliev, I. S., Abdukhamidov, S. A., & Muhamadiev, A. N. (2020). Features of the use of digital technology in the development of geographic information systems in tourism. Journal of Advanced Research in Dynamical and Control Systems, 12(7 Special Issue), 2206-2208.

3. Tukhliev, I. S., & Muhamadiyev, A. N. (2019). SMART-TOURISM EXPERIENCE IN GEO INFORMATION SYSTEMS. Theoretical & Applied Science, (4), 501-504.

4. Boltabayev M. R., Tuxliyev I. S., Safarov B. Sh., Abduhamidov, S. A. (2018). Turizm: nazariya va amaliyot: darslik. Toshkent: Fan va texnologiya.

5. Tuxliyev, I. S., Norkulova, D. Z., & Abduhamidov, S. A. (2018). Vozmojnosti effektivnogo primeneniya geoinformatsionnoy sistemi v razvitii regionalnogo turizma. Industriya turizma: vozmojnosti, prioriteti, problemi i perspektivi, 13(S), 138-143.

6. Abdukhamidov, S. A. (2019). DISTINCTIVE FEATURES OF REGIONAL TOURISM DEVELOPMENT. Theoretical & Applied Science, (4), 337-341.

7. Amriddinova, R. S., & Abdukhamidov, S. A. (2022). SCIENTIFIC BASIS OF USING TOURISM AUTHORITIES IN UZBEKISTAN. 湖南大学学报 (自然科学, 2(10), 51-55.

8. Tukhliev, I. S., & Abdukhamidov, S. A. (2021). STRATEGIC PLANNING PROCESSES IN REGIONAL TOURISM IN THE DIGITAL ECONOMY. CENTRAL ASIAN JOURNAL OF INNOVATIONS ON TOURISM MANAGEMENT AND FINANCE, 49(10), 1422-1430.

9. Abdukhamidov, S., Makhmudova, A., & Mukhamadiev, A. (2022). Development of Tourist Routes and the Formation of Attractive Tourist Products. Journal of Ethics and Diversity in International Communication, 2(3), 129-132.

10. Abdukhamidov, S., Makhmudova, A., Mukhamadiev, A., & Karimov, A. (2022). Development of Various Animation Programs for Tourists in Buddhist Monuments and Ways to Implement Them. International Journal of Discoveries and Innovations in Applied Sciences, 2(2), 96-102.

11. Abdukhamidov, A. S., & Dustova, M. K. (2022). SOCIO-ECONOMIC FEATURES OF TOURISM DEVELOPMENT. Builders Of The Future, 2(02), 282-287.

12. Abdukhamidov, A. S., & Makhmudova, A. P. (2022). PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF RECREATIONAL TOURISM IN UZBEKISTAN. Builders Of The Future, 2(02), 31-38.

13. Abdukhamidov, A. S., Makhmudova, A. P., & Mukhammadiev, N. (2022). WAYS TO DEVELOP ATTRACTIVE TOURIST ROUTES TO BUDDHIST MONUMENTS. Builders Of The Future, 2(02), 154-160.

14. Amriddinova, R. S., & Abdukhamidov, S. A. (2021). Factors for Determining the Specialization of the Regions of the Republic of Uzbekistan in Tourism and the Assessment of Tourist Attractiveness. CENTRAL ASIAN JOURNAL OF INNOVATIONS ON TOURISM MANAGEMENT AND FINANCE, 2(10), 51-55.

15. Suyunovich, T. I., & Adhamovich, A. S. (2019). DIRECTIONS OF ACTIVATION OF INNOVATIVE ACTIVITIES OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS IN FORMING INNOVATIVE ECONOMY. VVK: 75.81 T, 88, 235.

16. Berdimurodov, A. (2018). Erkin turistik hudud – mamlakatimizda turizm sohasini keng rivojlantirish uchun ulkan imkoniyat. Iqtisodiyot Va Innovatsion Texnologiyalar, (2), 167–175. Retrieved from https://inlibrary.uz/index.php/economics_and_innovative/article/view/9700

17. Berdimurodov, A., & Berdinazarova, M. (2022). THE ROLE OF TOURISM IN THE ECONOMY OF OUR COUNTRY. Scientific progress, 3(3), 33-38.

С.Абдухамидов, А.Бердимуродов **Возможности и перспективы развития региональных туристических маршрутов Узбекистана**	**S.Abduhamidov, A.Berdimurodov** **Opportunities and prospects of the development of regional tourist routes of Uzbekistan**
Аннотация: В статье проведены исследования по формированию новых туристических дестинаций через развитие регионального туристского продукта и разработаны соответствующие предложения. Также в ходе исследования был проанализирован уровень использования туристского потенциала в регионах и продолжительность 149 туристских маршрутов.**Ключевые слова:** туризм, регион, региональный туризм, туристский потенциал, эффективность, турпродукт, маршрут тура, дни тура, туристские ресурсы, туристская привлекательность, иностранные туристы, экономика.	**Abstract:** In the article, research on the formation of new tourism destinations through the development of a regional tourist product was conducted and relevant proposals were developed. Also, in the course of the research, the level of utilization of the tourist potential in the regions and the duration of 149 tourist routes were analyzed.**Keywords:** tourism, region, regional tourism, tourist potential, efficiency, tour product, tour route, tour days, tourist resources, tourism attractiveness, foreign tourists, economy.

Фируз Фахритдинович Зохидов – Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти, PhD

САМАРҚАНД ВИЛОЯТИДА ИЧКИ ТУРИЗМНИНГ ИЖТИМОИЙ-ИҚТИСОДИЙ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ: МУАММОЛАР ВА УЛАРНИНГ ЕЧИМЛАРИ ХУСУСИДА

Аннотация: мақолада Самарқанд вилоятида ички туризмнинг ижтимоий – иқтисодий самарадорлигини оширишдаги муаммолар ва уларнинг ечимлари хусусида гап юритилади. Мақолада асосий эътибор ички туризмда Самарқанд вилояти ҳудудида қолиш кунларини ошириш билан боғлиқ масалалар ёритилган. Бу борада Президентимиз томонидан қабул қилинаётган фармон ва қарорларда аҳоли, айниқса туризм соҳаси ходимлари олдига бир қанча устувор вазифаларни қўйилганлиги, уларнинг амалда бажарилиши хусусида ҳам анча таклифлар берилган. Қайд этиш жоизки, ушбу вазифалар бугунги кундаги ҳудуднинг ижтимоий-иқтисодий самарадорлигини оширишдаги энг мухум масалалар эканлиги ҳам асослаб берилган.

Калит сўзлар: туристик маҳсулот,туристик маҳсулотнинг қиймат яратиш занжири, ички туризмнинг макродаражадаги таъсири таҳлили, ички туризмнинг микродаражадаги таъсири таҳлили,туризмда ҳудудда қолиш кунлари.

Кириш. Мамлакатимизда сўнгги йилларда туризм соҳасини жадал ривожлантириш мақсадида истиқболда туризм соҳасидаги давлат сиёсатининг мақсадли вазифалари сифатида «мамлакатимизда туризм ҳамда унга бевосита боғлиқ бўлган тармоқларни қўллаб-қувватлаш, юз минглаб иш ўринлари ва малакали мутахассисларни сақлаб қолиш, уларнинг даромадларини ушлаб туриш, шунингдек, мамлакатда санитария-эпидемиологик вазият яхшиланишига қараб туризм соҳасини жадал қайта тиклаш» белгиланган. Мазкур масалаларни республикада туризм бозорининг турли сегментларига йўналтирилган туризм маҳсулоти ва хизматларини диверсификация қилиш, уларнинг рақобатбардошлигини янада ошириш, тақдим этилаётган туристик хизматларни халқаро стандартларга мос равишда такомиллаштириш, ички туризмнинг ривожланиш самарадорлигини ҳудудларда рекреационинфратузилмани такомиллаштириш асосида ошириш, шунингдек, туристик кластерлар механизмларидан ҳудудларнинг мавжуд туристик салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш, ҳудудларда туристларнинг қолиш кунларини ошириш ва шу орқали ижтимоий-иқтисодий самарадорлигини ошириш алоҳида аҳамиятлидир.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Иқтисодий адабиётларда туризм ривожланишининг турли жабҳаларига хос назарий ва методологик масалалар ўрганилган. Хусусан, туризм иқтисодиёти, кирувчи ва ички туризмга хос бўлган иқтисодий муносабатларнинг назарий асослари ва амалий масалалари маҳаллий ва халқаро олимлар томонидан кенг тадқиқ этилган. Қўйилган мавзуни илмий жихатдан асослаш учун қатор меъёрий-хуқуқий ҳужжатлар ўрганилди. Жумладан, худудларнинг ички туристик салохиятини ривожлантиришга хизмат қилувчи геоахборот тизимларини ривожланишига доир И.С.Тухлиев ва худудларнинг ижтимоий иқтисодий-самарадорлигини оширишга доир агроэкотуристик класстерларни ривожлантириш буйича ишлар Д.Х.Асланова, М.Т.Алимова каби олимлар ишида ўз аксини топган. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 5 январдаги ПФ-5611-сон «Ўзбекистон Республикасида туризмни жадал ривожлантиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги, 2020 йил 28 майдаги ПФ-6002-сон «Коронавирус пандемиясининг салбий таъсирини камайтириш учун туризм соҳасини қўллаб-қувватлашга доир кечиктириб бўлмайдиган чора-тадбирлар тўғрисида»ги, 2021 йил 9 февралдаги ПФ-6165-сон «Ўзбекистон Республикасида ички ва зиёрат туризмини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги фармонлари, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 30 сентябрдаги 828-сон «Самарқанд вилоятининг туризм салоҳиятидан самарали фойдаланиш ва уни ривожлантириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги Қарори ва бошқа манбалар.

Тадқиқот методологияси. Мақолани тайёрлашда мантиқий таҳлил, илмий мушоҳада, статистик гурухлаш, инновацион усуллардан фойдаланилган.

Таҳлил ва натижалар. Халқаро эксперларнинг фикрича, сўнгги йигирма йил ичида туризм жаҳон иқтисодиётининг сердаромад тармоқларидан бири сифатида намоён бўлиб, кўпгина тараққий этган ва ривожланаётган мамлакатлар миллий иқтисодиётининг етакчи кучига айланди. Бутунжаҳон туризм ташкилотининг маълумотларига кўра, «2019 йилда жаҳон ялпи маҳсулотининг 10,4 фоизи, халқаро миқёсда товарлар ва хизматлар экспорти ҳажмининг 6,5 фоизи (1,6 трлн.АҚШ долл.) ушбу соҳа ҳиссасига тўғри келган». Аммо COVID-19 пандемиясининг таъсирида туризм 2020 йилда ўз ривожланиши давридаги энг катта инқирозни бошидан кечирди, соҳада талабнинг кескин пасайиши туфайли «халқаро туристик оқим 2019 йилга нисбатан 74 фоизга камайди, ҳамда туристик экспорт тушумларининг 1,3 триллион АҚШ доллари миқдоридаги йўқотилишига сабаб бўлди». Жаҳон миқёсида туризм соҳасини инқирозли вазиятдан чиқариш дастаги сифатида ички туризмни ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Республикамизда ички туризмни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш ва барқарорлигини таъминлаш устувор вазифалардан қилиб белгиланган. Охирги йилларда ушбу соҳада маълум ижобий натижаларга эришиб келинаётган эди, хам.

Бирон бир мамлакатга нисбатан туризмнинг қуйидаги шаклларини алоҳида ажратиб кўрсатиш мумкин:

1. Ички туризм муайян мамлакатда доимий равишда яшовчи ташриф буюрувчининг мазкур мамлакат доирасидаги ички туристик сафари ёки чиқувчи туристик сафари миқёсидаги фаолиятини қамраб олади;
2. Кирувчи туризм мазкур мамлакатда яшамайдиган ташриф буюрувчининг ушбу мамлакатга кириш сафари давомидаги фаолиятини қамраб олади;
3. Чиқувчи туризм мамлакат ҳудудида яшовчи ташриф буюрувчининг ушбу мамлакат чегараларидан ташқаридаги туристик сафари давомидаги фаолиятини қамраб олади.

Юқорида тавсифлаб берилган туризмнинг учта шакли ўзаро комбинациялашган ҳолда туризмнинг янги шаклларини ташкил этади, булар:

1. Ички ва кирувчи туризмни қамраб олган мамлакат доирасидаги туризм;
2. Ички ва чиқувчи туризмни қамраб олган миллий туризм;
3. Кирувчи ва чиқувчи туризмни қамраб олган халқаро туризм.

Халқаро туризм амалиётида мамлакат миқёсида чиқувчи ва кирувчи туризм статистикаси мамлакат чегараларини кесиб ўтишда юритиладиган божхона ҳужжатлари маълумотлари асосида олиб борилади. Ички туристик оқимни ҳисоблашда эса, ҳудудий чегаралардан ўтишда статистик ҳисобнинг юритилмаслиги сабабли, бошқа статистик кўрсаткичлардан фойдаланилади. Ички ва кирувчи ташриф буюрувчиларнинг миқдорини ҳисоблашда асосий статистик манба сифатида туристларни жойлаштириш бўйича юритиладиган статистика ҳисобланади.

Маълумки, **туристик маҳсулот** – бу харидор учун зарур бўлган, турли тузилмалар (ташкилотлар) томонидан амалга ошириладиган мажмуавий фаолият натижаси ҳисобланади. Ушбу ташкилотлар томонидан яратилган умумий истеъмол қиймати ҳамкорлик натижасида туристик маҳсулотнинг қиймат занжирини ҳосил қилади. Туризм индустрияси иқтисодиётнинг ўзаро алоқадор ва ўзаро боғлиқ тармоқлари мажмуи бўлгани учун, туристик фаолиятни қиймат яратиш ва уни тақсимлаш занжирини ташкил этувчи фаолият турлари сифатида қараш мумкин.

Туристик маҳсулотнинг қиймат яратиш занжири – бу туризм соҳасидаги узоқ муддатли йўналишга эга бўлган ва соҳанинг манфаатдор иштирокчилари (етказиб берувчилар, воситачилар ва туристик маҳсулотларни истеъмолчилар)дан ташкил топган барқарор тузилмани ўзида акс эттирувчи корхоналараро тармоқли муносабатлар шаклидир.

Ички туризмнинг иқтисодиёт ва жамият ривожланишига таъсирини икки даражада, яъни макро- ва микро-даражаларда кўриб чиқиш тавсия қилинди (1-жадвал).

1-жадвал

Ички туризмнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишга таъсири[1]

Ички туризмнинг макродаражадаги таъсири	
Ижтимоий соҳа	**Иқтисодий соҳа**
Дам олиш ва эркин кўчиш ҳуқуқининг таъминланиши	ЯИМ/ЯҲМда туризмнинг улуши ва даромадлилигининг ортиши
Ижтимоий барқарорлик асоси бўлган ўрта мулкдорлар синфининг шаклланиши	Туристларнинг мамлакат ичидаги сарфларининг ортиши, ички капитал чиқиб кетишига тўсқинлик қилиш
Ижтимоий зўриқишнинг камайиши	Янги иш ўринларининг яратилиши
	Чиқувчи туризмнинг ривожланиши
	Мультипликатив самара, яъни турдош тармоқларнинг ривожланиши
Ички туризмнинг микродаражадаги таъсири	
Билиш ва ижтимоий тарбия даражасининг ортиши, толерантлик	Иш ўринларининг ортиши
Ватанпарварлик руҳининг ортиши	Туристик корхоналар даромадларининг ортиши
Ички туризмни хилма-хиллигининг ортиши	Туристик маҳсулотни диверсификация қилиш имкониятининг ортиши
Ички туризмнинг оммалашуви	Турмаҳсулот ассортиментини кенгайтириш ҳисобига самарадорлигини ошириш
Жамиятнинг ижтимоийлашувига эришиш	Сотув ҳажмини ошириш ҳисобига турмаҳсуот таннархини пасайтириш

Ички туризмнинг иқтисодий таъсири бешта иқтисодий функцияларини ажратиб кўрсатиш орқали кўриб чиқилди, хусусан: ишлаб чиқариш функцияси; аҳоли бандлигини таъминлаш; даромадларни шакллантириш функцияси; барқарорлаштириш функцияси; тўлов балансини мувофиқлаштириш функцияси.

Ички туризмнинг ривожланишига таъсир кўрсатувчи асосий омилларни шартли равишда икки гуруҳга ажратишмиз мумкин: талаб ва таклиф омиллари.

Талаб омилларига даромад, оила тузилиши ва таркиби, урбанизация ва бўш вақтнинг мавжудлигини, таклиф омилларига туризм инфратузилмаси, сервис, ахборот коммуникация технологияларини киритиш мумкин.

Юқорида таъкидлаб ўтганимиздек, туристик фаолият турмаҳсулот қийматини яратиш ва тақсимлаш занжирига кирувчи тармоқлар ёки фаолият мажмуи сифатида кўриб чиқиш мақсадга мувофиқдир. Бинобарин, туризм фаолиятининг ижтимоий-иқтисодий самарадорлиги турмаҳсулот қийматини яратиш ва тақсимлаш занжирининг умумий самарадорлигини англатади. Шу билан бирга, камида бир иштирокчи фаолиятининг самарасизлиги, бутун занжирнинг самарасизлигига олиб келиши мумкин.

Бугунги иқтисодий ривожланишнинг тобора мураккаблашаётган шароитида, туризм фаолиятининг (ички туризм доирасида ҳам) самарадорлигини турмаҳсулот қийматини яратиш ва тарқатиш занжири иштирокчиларнинг ўзаро таъсири ва ўзаро алоқадорлиги нуқтаи назаридан кўриб чиқиш мақсадга мувофиқдир. Занжирнинг ижтимоий-иқтисодий самарадорлиги кўп жиҳатдан ҳар бир иштирокчининг мустақил фаолияти натижасига эмас, балки уларнинг ўзаро мувофиқлашувига боғлиқдир.

Чет мамлакат ва маҳаллий сайёҳларнинг мамлакат ичидаги кўрсатилаётган туристик хизматларнинг бирламчиларидан фойдаланишлари, уларнинг худуддаги мавжуд инфратузилмадан фойдаланиши - **туризмда ҳудудда қолиш кунлари**ни белгилаб беради. Худудда туристларнинг қолиш кунлари ички худудий туристик маҳсулотнинг оширилиши хизмат қилади. Бугунги кунда мамлакатимиздаги хар бир туристик ҳудуд ўз ҳудудида имкон қадар халқаро ва маҳаллий туристларни кўпроқ вақт давомида ушлаб қолиш, шу орқали ҳудуднинг ижтимоий-иқтисодий самарадорлигини оширишга доир рақобатлашмоқда.

[1]Муаллиф ишланмаси

Хулоса ва таклифлар. Мамлакат ижтимоий-иқтисодий тармоқларни жадал ривожлантириш хар доим хам долзарб масалалардан бўлиб келган. Айниқса ялпи ички маҳсулотнинг оширилиши билан бирга, ички ҳудудий маҳсулотни ошириш муҳим омил ҳисобланади. Ички худудий маҳсулотнинг оширилишида халқаро ва ички туризмни ривожлантириш мухим ҳисобланади.

Самарқанд вилоятида **ички туризмнинг ижтимоий-иқтисодий самарадорлигини ошириш** истиқболли йўналишлар сифатида:

1. Туристик объектлар ҳамда тоғ ва тоғ олди ҳудудлардаги кўрсатиладиган қўшимча туристик хизматлардан фойдаланиб, комбинациялашган туристик пакетларни ишлаб чиқиш. Хизматларни ташкил этиш жараёнида тоғ ва тоғ олди ҳудудларидаги қишлоқ туризми йўналишида туристик дастурлар бўйича таклифларни ишлаб чиқиш. Агроэкотуристик кластерларни сонини ошириш;

2. Тарихий туристик аҳамиятли объектларда туристларнинг танишув вақтини ошириш бўйича илмий изланишлар олиб бориш, зарур инфратузилмани шакллантириш. Масалан: Улугбек расадхонасидан Самарқанд шахрининг тарихий қисмига қаратилган жойда томоша майдонини ташкил этиш ва шу орқали сайёҳларнинг обидада қолиш вақтини 20 дақиқага қолиш вақтини ошириш;

3. Туристик хизматларни кўрсатиш жараёнида анимацион хизмат турларини ёш ва мамлакат талабларидан келиб чиқиб ишлаб чиқиш. Уларни фаол равишда туроператорлар билан ҳамкорликда хизмат кўрсатиш дастурларига киритилиши таъминлаш. Самарқанд шахрининг тарихий қисмида жойлашган эски маҳалла кўчаларида яёв туристик маршларни ишлаб чиқиш. Улардаги диққатга сазовор ҳамда бугунги кунда кам ўрганилган реестрини шакллантириш ҳамда улар тўғрисидаги маълумотларни бутун дунёда интеграциялашган ахборот платформаларига жойлаштирилишини таъминлаш.

Ички туризм ривожланиши учун шароит ва имконият яратувчи ҳудуднинг моддий-техник салохияти ҳолатини бешта асосий унсурдан ташкил топиб, бунда жойлаштириш воситалари, умумий овқатлантириш корхоналари, транспорт, дам олиш объектлари, шунингдек, ички туризм соҳасида фаолият юритиб келаётган туристик корхоналар фаолияти самарадорлиги соҳанинг ривожига таъсир қилади. Уларнинг фаолиятини самарадорлигини ошириш орқали, ҳудудиннг ижтимоий–иқтисодий самарадорлигини ошириш имконини беради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 28 май 2020 йилдаги ПФ-6002-сон «Коронавирус пандемиясининг салбий таъсирини камайтириш учун туризм соҳасини қўллаб-қувватлашга доир кечиктириб бўлмайдиган чора-тадбирлар тўғрисида»ги Фармони // https://lex.uz/ru/
2. https://tourlib.net/wto/WTO_highlights_2020.pdf
3. https://www.e-unwto.org/doi/epdf/10.18111/wtobarometerrus.2021.19.1.1

Ф.Зохидов

Повышение социально-экономической эффективности внутреннего туризма в Самаркандской области: о проблемах и их решениях

Аннотация: в статье говорится о проблемах повышения социально-экономической эффективности внутреннего туризма в Самаркандской области. Изучены проблемы и раскрыты пути их решения.

Ключевые слова: туристическая продукция, цепочка создания стоимости туристического продукта, анализ воздействия внутреннего туризма на макроуровне, анализ воздействия внутреннего туризма на микроуровне, увеличение дней пребывания на территории.

F.Zokhidov

Increasing the socio-economic efficiency of domestic tourism in Samarkand region:problems and their solutions

Abstract: the article talks about the problems of increasing the socio-economic efficiency of domestic tourism in Samarkand region. The problems were studied and given their solutions

Keywords: tourism products, tourism product value chain, analysis of the impact of domestic tourism at the macro level, analysis of the impact of domestic tourism at the micro level, increasing the days of stay in territory

Азиза Юсуфбековна Талибова – СамИСИ, «Туризм» кафедраси катта ўқитувчиси

ЎЗБЕКИСТОННИНГ МУЗЕЙЛАРИДА ТУРИЗМ ЭКСКУРСИЯ ХИЗМАТЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛЛАРИ

Аннотация: мақолада Ўзбекистон туризмини ривожлантиришда музейлар экскурсия хизматларини ташкил қилиш ва ривожлантиришнинг долзарблиги келтирилган. Самарқанд шаҳаридаги йирик музейлардан туризмда фойдаланиш йўллари бўйича тавсиялар таклиф қилинган.

Калит сўзлар: музей, мозий, обида, минтақа, экскурсия хизматлари, тарихий мерос, миллий мерос, урф-одат.

Кириш. Мутахассисликларнинг фикрича, туристларнинг асосий мақсади – дунёни билиш, дунё халқлари тарихи, маданий обидалари билан танишиш, уларни ўрганиш ва алоқаларни янада мустаҳкамлашдир. Туризмдан мақсад эса, дунё маданиятини ўрганиш, ҳар хил минтақаларда яратилган инсоний қадриятлар, меъморий ёдгорликлар билан танишиш, улардан завқланиш, инсон яратган мўъжизавий асарлардан илҳомланиш, турли халқлар маданиятини қиёсий ўрганиш, муқаддас диний зиёратгоҳларни кўриш, улардан руҳланиш, ибодатни амалга ошириш, инсоний бурчни амалга ошириш, ҳамда шулар орқали инсонлар орасидаги маданий–маърифий алоқаларни янада ривожлантириш ва мустаҳкамлашдан иборат.

Ўзбекистоннинг географик ўрни ниҳоятда қулай, ажойиб табиий иқлим шароитларига эга эканлигидан ташқари, у инсоният маданий тараққиётида ҳам муҳим ўринни эгаллайди. Яна бир муҳим жиҳатларни таъкидлаш лозимки, Ўзбекистонда тарихий ва маданий туризмни ривожлантиришда эътиборга олиш лозим бўлган яна бир томони туристик ресурслардан келгуси авлодлар ҳам манфаатдор бўлиши учун уларни сақлаб қолиш масаласи долзарб бўлиб қолмоқда. *Бу долзарбликни ечиш учун аҳолининг барча қатламлари учун туризм-экскурсия хизматларини ташкил қилишимиз ва ривожлантиришимиз лозим*[5.6.7.8.9.].

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Дунё ҳамда мамлакатимиз музейларида туризм ва экскурсия хизматларини ривожлантириш йўллари ва уларнинг таҳлили қуйидаги хорижий ва маҳаллий олимларнинг ишларида тадқиқ қилинган. Б.Б. Пономарёв, С.И.Сотникова, И.Б.Хмельницкая, М.Е.Каулен**,** Н.И.Решетников, И.С.Тухлиев, М.Қ.Пардаев ва бошқаларнинг тадқиқотларида кенг ёритилган.

Мавзунинг долзарблиги. Маданиятимиз бойликларидан туризмда фойдаланиш ҳам бу бойликларимизни дунё миқёсида кўрсатиш билан бирга ушбу меросни авайлаш, таъмирлаш, муҳофаза қилиш, ушбу меросдан туризмда фойдаланишнинг илмий–амалий томонларини тадқиқ қилиш ҳозирги ҳаётимизда долзарб масалалардан ҳисобланмоқда. Бу долзарб масалаларни ҳал қилиш учун Президентимиз дастлаб – ҳудудларни барқарор ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг энг муҳим омилларидан бири сифатида ички туризмни жадал ривожлантириш, фуқароларни мамлакатимизнинг маданий-тарихий мероси ҳамда табиий бойликлари билан таништириш мақсадида -*“Ички туризмни жадал ривожлантиришни таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида” Қарор қабул қилди*[1].

Бу Қарор ички экскурсия хизматларини ташкил қилиш ва ривожлантиришга йўналтирилган эди, чунки Қарорда «Ўзбекистон бўйлаб саёҳат қил!» ички туризмни ривожлантириш дастурини амалга ошириш бўйича амалий чора-тадбирлар режаси белгилаб берилганди.Шу сабабли, Ўзбекистон Республикасининг Президенти Шавкат Мирзиёев Республикада туризм бозорининг турли сегментларига йўналтирилган туризм маҳсулоти ва хизматларини диверсификация қилиш, уларнинг рақобатбардошлигини янада ошириш, мақбул ва қулай ички ва халқаро зиёрат туризми муҳитини яратиш, транспорт йўналишларини кенгайтириш, транспорт хизматлари сифатини ошириш, туризм

[1]Ўзбекистон Республикаси Президентининг-“Ички туризмни жадал ривожлантиришни таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори.Тошкент ш., 2018 йил 7 февраль, ПҚ-3514 сон.

маҳсулотларини кенг тарғиб қилиш, шунингдек, мамлакатимизнинг саёҳат ва дам олиш учун хавфсиз давлат сифатидаги имижини мустаҳкамлаш мақсадида-“*Ўзбекистон Республикасида ички ва зиёрат туризмини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги* Фармонни қабул қилди[1].

Фармоннинг 4-бандида қуйидагилар:

- Ўзбекистон Республикасидаги йирик моддий маданий мерос объектларида ички туризм оқимларини шакллантириш Режаси;
- Ўзбекистон Республикасида туристлар оқимини шакллантириш ва улар учун зарур шарт-шароитларни яратиш чора-тадбирлари Дастури;
- Хорижий мамлакатларда Ўзбекистон Республикасининг зиёрат туризми салоҳиятини манзилли тарғиб қилиш чора-тадбирлари Режаси-

тасдиқланди.

Қайд қилинган режалар ва дастурнинг бажарилиши асосан туризмда экскурсия хизматлари ва маршрутларини ривожлантириш мақсадларига қаратилган. Келтирилганлардан маълум бўладики, Ўзбекистоннинг миллий туризмини ривожлантиришда экскурсия хизматларини ташкил қилиш ва ривожлантириш давлат аҳамиятига молик бўлган долзарб масалалар қаторига киритилган. Президент Фармонидаги қайд қилинган топшириқлар ҳам аҳолининг экскурсия хизматларидан унумли фойдаланиши шароитларини яратишдаги долзарб масалалар қаторига киради. Бу ерда туризмнинг ривожланишидаги биринчи омил-аҳолининг ҳаётида бўш вақт яратилаяпти. Аҳолида албатта бу вақтдан экскурсия хизматларидан фойдаланиши имкониятлари келиб чиқади.

Тадқиқот методологияси. Тадқиқот иши давомида тузатиш, қиёслаш, тизимли ва қиёсий таҳлил, эксперт баҳолаш каби усуллардан фойдаланилди.

Таҳлил ва натижалар. Халқаро туризм стастистикасидан маълумки, кўплаб халқаро туристлар биринчи навбатда тарихга, тарихий обидаларга қизиқадилар, иккинчи навбатда халқаларнинг миллий маданияти, миллий санъати, миллий урф-одатлари, миллий ўйинларига қизиқадилар. Шунингдек, улар бутунлай янгидан кашф этган янги халқлар, элатларнинг турмуш кечириш тарзига, маросимларига қизиқишади.Шунинг учун ҳам, миллий маданий меросимиз ва бошқа тарихий, табиий бойликларимизни кўрсатувчи музейларимиздан туризмда фойдаланиш муҳим аҳамиятга эга.

Биз халқаро туристларни кўплаб музейларимизга таклиф қилишимиз учун музейларимиз ва музейлардаги ресурсларимизнинг рекламасини, реклама ва таклиф қилинадиган турда тўлиқ тасвирлашимиз керак бўлади. Туризм шундай мураккаб ижтимоий-иқтисодий воқеълик ва жараёнлардан иборатки, бу мураккаб ижтимоий-иқтисодий жараёнлар оддий эътибор ва тушунишлар, очиқчасига рақобатдан иборатдир.

Шаҳардаги хорижий туристлар тўхтайдиган меҳмонхоналарнинг маъмурияти билан суҳбатлашиш натижасида маълум бўлдики, Самарқанд шаҳридаги музейларга хорижий туристларни таклиф қилиш учун ушбу музейлардаги экспонатларни тушунтириб берадиган, ушбу музей фаолиятини тушунтириб берадиган гид-таржимон экскурсиячилар жуда кам. Шаҳарда ҳозир ишлаётган гид–таржимон экскурсиячилар асосан Самарқанд шаҳридаги тарихий обидаларга туристик экскурсиялар ташкил қилишга ихтисослашган бўлиб шаҳардаги музейларга туристик экскурсиялар ташкил қилишга журъат қилиша олмайди.

Музейларимизда туризмда фойдаланишнинг қониқарсизлигининг яна бир сабаби, ушбу музей раҳбарларининг меҳмонхоналар ва туристик фирмалар, туристик ташкилотларга ўз хизматларини таклиф қилмаганлиги ҳам катта муаммо ҳисобланади. Музейларимизнинг маъмуриятлари ўз музейлари ҳақида хорижий туристларга ҳозирги туризм талабларига жавоб берадиган реклама буклетларини таклиф қилишлари, ушбу

[1]Ўзбекистон Республикаси Президентининг«Ўзбекистон Республикасида ички ва зиёрат туризмини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармони,Тошкент шаҳри, 2021 йил 9 февраль.

туристик фирмалар, туристик ташкилотлар билан ўзаро ҳамкорлик шартномаларини тузишлари Самарқанд шаҳридаги туризмни ривожлантиришда мақсадли йўналиш бўларди.

Самарқанд шаҳридаги музейлардан туризмда фойдаланишнинг қониқарсиз ҳолатда эканлигининг яна бир муҳим сабабларидан бири ушбу музейлар ҳақида телеведенияда, радиода ва оммавий ахборот воситаларида оммавий тарғибот ишларининг ҳам камлиги ҳисобланади. Оммавий ахборот воситаларида ушбу музейлар маъмуриятлари кўплаб чиқишлар қилишлари ёки журналистларни ушбу мавзуга жалб қилишлари ҳам лозим бўлади.

Оммавий ахборот воситаларидан фойдаланиб айниқса, Республикамиз нинг марказий газеталарида музейларимизнинг таърифи ва тавсифининг бериб борилиши ички туризмда ушбу музейларимиздан фойдаланишни кучайтириши аниқ ҳақиқат ҳисобланади. Чунки март ойларидан бошлаб аниқроғи, йил давомида Республикамизнинг барча вилоятларидан, қўшни давлатлардан туристлар, меҳмонлар доимий равишда Самарқанд шаҳримизга оқиб кела бошлайди. Шаҳар қиёфасининг ободонлашиб бораётганлиги янги кўчалар, янги бинолар қурилаётганлиги, кўчаларимиз номлари ўзгараётганлиги учун музейларимизнинг манзилларини кўпчилик аҳоли ҳам билишмайди.

Самарқанд шаҳридаги музейларнинг географияси ҳақида таърифлар берилганда даставвал шаҳримиздаги йирик музейларнинг рўйхатини келтириш лозим бўлади:

1. Марказий Осиё халқлари тарихий музейи.
2. Самарқанд давлат университетининг геология музейи.
3. “Афросиёб” археологик музейи.
4. Самарқанд ўлкашунослик музейи.
5. Самарқанд давлат университетининг Биология факультетидаги “Зоология” музейи.
6. Машҳур ёзувчи С.Айний уй музейи.
7. Ўзбекистон қоракўлчилик ва чўллар экологияси илмий–тадқиқот институтининг қоракўл терилари музейи.
8. Мирзо Улуғбек музейи.
9. Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институтининг музейи.
10. Самарқанд давлат университетининг “География” факультетидаги “Минерология” музейи.
11. Қадимий қоғоз намуналарини тиклаган “Самарқанд қоғоз” ишлаб чиқариш уйи.

Самарқанд шаҳридаги музейлардан бири Марказий Осиё халқларига таниш бўлган машҳур ёзувчи Садриддин Айнийнинг уй–музейидир. Қардош тожик ва ўзбек халқининг атоқли фарзанди С.Айний ҳаёти ўтган ушбу уйга собиқ Иттифоқнинг машҳур шоирлари ва ёзувчилари келиб кетишган. Шунингдек, бу музейда ёзувчининг машҳур асарлари, қулёзмалари ва у ишлатган асбоб–анжомлар, буюмлар сақланмоқда.

Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институтининг музейида эса институтнинг ташкил қилинишидан то ҳозиргача бўлган муддатдаги тарих ёритилган. Шу билан бирга институтнинг ректорлари, олим, профессор– ўқитувчилари ҳақида кўплаб қизиқарли маълумотлар тўпланган. Самарқанд шаҳридаги ўлкашунослик ва Самарқанд давлат университетининг “Биология” факультетидаги “Зоология” музейида нафақат Ватанимиз, балки Марказий Осиёдаги ҳайвонот оламининг ноёб турларининг асл нусхалари сақланмоқда.

Халқимизнинг қадим ўтмиши, тарихи, маданияти, яшаш тарзи, санъатини қадим ашёлар асосида, шунингдек, қадимги Самарқанд – Афросиёб шаҳри қолдиқлари, харобалари ҳақида, ҳайрон қоларли даражада ҳикоя қилувчи “Афросиёб” тарихий музейи ҳам юртимизда ҳам, дунёда ҳам машҳурдир. Самарқанд шаҳридаги яна бир ноёб музейлардан бири Самарқанд давлат университетининг “Геология” ва шу университетнинг “География” факультети даги “Минерология” музейларидир. Ушбу музейларда Ватанимизнинг геологик тарихини ёритувчи ва ноёб қазилма бойликларидан ҳикоя қилувчи намуналар сақланмоқда. “Самарқанд қоғоз” уйида Самарқандлик ҳунарманд

дунёга машҳур бўлган Самарқанд қоғозини ишлаб чиқариш технологиясини яратди ва ишлаб чиқармоқда.

Самарқандда жаҳонга машҳур бўлган ўзбек халқининг чорвачиликдаги улкан ютуқларидан ҳисобланадиган, шу билан бирга ўзбек чорвадор олимларининг қоракўлчиликдаги машҳур ютуқларидан ҳикоя қилувчи, Ўзбекистон қоракўлчилик ва чўллар экологияси илмий–тадқиқот институти нинг “Қоракўл терилари” музейи фаолият кўрсатмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сон Фармони билан тасдиқланган «2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясининг «Халқ билан мулоқот ва инсон манфаатлари йили»да амалга оширишга оид Давлат дастури» ҳамда Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Маданият ва санъат соҳасини янада ривожлантириш ва такомиллаштиришга доир чора-тадбирлар тўғрисида»ги Қарорини ижро этиш юзасидан Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси «2017-2020 йилларда давлат музейлари фаолиятини такомиллаштириш ва моддий техник базасини мустаҳкамлаш бўйича комплекс чора-тадбирлар дастурини тасдиқлаш тўғрисида» Қарор қабул қилди[1]. Ҳукуматимизнинг деярли барча қарорларига туризмни ривожлантириш масалалари киритилганлиги миллий туризмда янги йўналишларни, туризмнинг янги турларини ташкил қилишни талаб қилади.

Туризмни ривожлантиришда музейлардан фойдаланишни қуйидаги 2 йўналишда ташкил қилиш ва ривожлантириш мақсадли бўлади деб ҳисоблаймиз:

1.Ички туризмда музейлардан фойдаланиш экскурсия маршрутларини ишлаб чиқиш.

2.Халқаро туризмда музейлардан фойдаланиш экскурсия маршрутларини ишлаб чиқиш.

Ички туризмда музейлар экскурсияларини ташкил қилиш ва ривожлантириш бизнингча қуйидагича бўлиши мақсадлидир:

1. Мактаб ўқувчилари учун музейлар экскурсиялари.
2. Мактаб ўқитувчилари учун музейлар экскурсиялари.
3. Алоҳида фан йўналишлари (тарих, география, биология, ботаника, адабиёт ва бошқалар) мутахассислари учун музейлар экскурсиялари.
4. Олимлар, тадқиқотчилар учун музейлар экскурсиялари.
5. Университет, институт ва коллеж талабалари учун ўрганилаётган фанлар бўйича музейлар экскурсиялари.
6. Катталар учун дам олишда-билим олиш музей экскурсиялари.
7. «Ўзбекистон бўйлаб саёҳат қил!» экскурсиялари.

2. *Халқаро туризмда* музейлардан фойдаланиш экскурсия маршрутлари ни ишлаб чиқиш анча муаммоли ва жиддий талабларни қўяди. Бу талабларнинг биринчиси шундан иборатки, халқаро туристларни таклиф қилувчи музейда халқаро аҳамиятга эга бўлган экспонат ёки экспонатлар бўлиши керак. Халқаро аҳамиятга, халқаро довруққа эга бўлган музейларимиз ҳам кўп.

Иккинчи талаб бўйича дунёга машҳур музейларнинг тажрибаларидан маълум бўлмоқдаки, билимли, зиёли халқаро туристлар албатта биринчи навбатда келган мамлакатнинг аҳолиси тараққиёти тарихи, миллий маданияти, урф-одатлари, яъни этнографияси билан қизиқишади. Қайд қилинган иккала талабнинг таҳлили натижалари шундан иборатки, ватанимиздаги барча музейларга халқаро туристларни ҳеч иккиланмасдан таклиф қилишимиз мумкин.

Қайд қилинганлардан хулоса келиб чиқадики, Самарқанд шаҳридаги музейлардан фойдаланишда туристик экскурсия хизматларини самарали ташкил қилиш ҳисобланади.

[1]Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сон Фармони-«2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси.

Хулоса ва таклифлар. Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда қуйидаги хулоса ва таклифлар ишлаб чиқилди.

1. Самарқанд шаҳридаги музейлардан туризмда фойдаланишда экскурсия хизматлари ташкил қилингандан кейин даставвал туристик экскурсия хизматлари ҳақида республика телевидениеси, радиоси ва оммавий ахборот воситаларида ташкил қилинадиган туристик экскурсияларнинг таркиби ва шароитлари ҳақида рекламалар ва маълумотлар берилиб бориши керак.

2.Самарқанд шаҳридаги музейлардан туризмда фойдаланишда яна бир муҳим жиҳатлар шундан иборатки, ушбу музейлар фаолияти тўғрисида вилоятларда, туманларда учрашувлар ташкил қилиниши лозим.

3.Ватанимиздаги барча музейларнинг вилоятлар, туманлар ва шаҳарлар кесимида тўлиқ таъриф ва тавсифлари (манзили, тури, фаолияти, иш тартиби, яратилган шароитлар, экспонатлар ҳақидаги маълумотлар ва бошқ.) каталогини, интернет базасини яратишимиз керак. Бу маълумотлар бўйича музей экскурсияларини ташкил қилувчилар, туризмдаги тадбиркорлар, мактаблар, лицейлар, коллежлар, институт ва университетларнинг раҳбариятлари мамлакатимизнинг ҳар қандай музейларига қисқа вақтларда музей экскурсияларини ташкил қилиш имкониятларини беради.

4.Таълимнинг барча тизимларига музейларни кўрсатиш талаб қилинадиган фанларнинг дастурларига “Ўзбекистон халқлари тарихи”, “Музейлар-билим маскани”, “Музейлар тарихимиз”, “Ўзбекистоннинг ҳайвонот олами”, “Ўзбекистоннинг ўсимликлар дунёси”, “Ўзбекистоннинг машҳур фарзандлари”, “Ўзбекистоннинг машҳур адиблари” каби мавзуларни киритиш.

5.Музейлардан туризмда фойдаланишда таълим тизимидаги ўқувчилар, талабалар ва аҳолининг ижтимоий қатламлари учун имтиёзларни ташкил килишнинг меъёрий асосларини яратиш.

6. Музейларимизнинг замонавий рекламаларини, маршрутларини ички ва халқаро туризм бозорига чиқариш

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Пономарёв Б.Б. Несовершенный музей в несовершенном мире. М.: ИПК «Робин», 2002.
2. Сотникова С.И. Музеология: учебное пособие для вузов. М.: Дрофа, 2010
3. Хмельницкая И.Б. Повседневная история в музее // Научно- исследовательская работа в музее: тезисы докладов на VIII Всероссийской научно-практической конференции МГУКИ. М., 2006.
4. Каулен М.Е. Экспозиция и экспозиционер: конспект лекций. М., 2001.
5. Решетников Н.И. Музей и комплектование его собрания: учебное пособие. М.: МГУКИ, 2011; Изд. 2-е., дополн. М.: МГУКИ, 2012.
6. R. S. Amriddinova, R. Hayitboev, A. Y. Talibova, Opportunities for Organization and Development of Tourism in theDesert Regions of Uzbekistan. International Journal ofDevelopment and Public Policy,e-ISSN: 2792-3991 | www. Open accessjournals.eu | Volume: 1 Issue: 8.152-156 h.ISSN 2792-3991 (online), Published under Volume: 1 Issue: 8 in January 2022 Copyright (c) 2022 Author (s). This is an open-access article distributed under the terms of Creative CommonsAttribution License (CC BY). To view a copy of this license, visit https:// creative ecommons.org/licenses/by/4.0/.
7. Тухлиев И.С., Амриддинова Р. С., Турсунова Г.Р., “Экскурсия хизматини ташкил қилиш”, Ўқув қўлланма, Тошкент, 2018.-221 б.
8. Тухлиев И.С.,Сафаров Б.,Турсунова Г. Туризм асослари, Дарслик, Тошкент, 2014.-332 б.
9. Ҳайитбоев Р. ва бошқ. Туризмнинг маршрутларини ишлаб чиқиш.Ўқув қўлланма, “Наврўз” МЧЖ нашриёти,Самарқанд, 2016.-175 б.
10. Ҳайитбоев Р. Экологик туризм. Ўқув қўлланма, Фан ва технологиялар нашриёт матбаа уйи, Тошкент, 2021.-375 б.

А.Талибова
Пути развития туристического экскурсионного обслуживания в музеях Узбекистана
Аннотация: В статье представлена актуальность организации и развития музейно-экскурсионной службы в развитии туризма в Узбекистане. Предложены рекомендации по использованию крупных музеев города Самарканда в сфере туризма.

Ключевые слова: музей, памятник, регион, экскурсионное обслуживание, историческое наследие, национальное наследие, традиция.

A.Talibova
Ways of development of tourist excursion service in museums of Uzbekistan
Abstract: The article presents the relevance of the organization and development of the museum and excursion service in the development of tourism in Uzbekistan. Recommendations on the use of large museums of the city of Samarkand in the field of tourism are proposed.
Keywords: museum, monument, region, excursion service, historical heritage, national heritage, tradition.

Фарход Фуркатович Мухамаджанов – Мирзо Улуғбек номидаги Самарқанд давлат архитектура-қурилиш институти магистранти

МАДАНИЙ МЕРОС ОБЪЕКТЛАРИНИ САҚЛАШДАГИ МУАММОЛАР ВА УЛАРДАН ТУРИЗМ СОҲАСИДА ФОЙДАЛАНИШ ИМКОНИЯТЛАРИ

Аннотация: мақолада шахарсозликда тарихий обидалар ва мажмуаларни сақлашнинг илмий асослари ўрганилиб маданий мерос объектлари атрофини ҳимоя зонасини кенгайтириш йўли орқали уларни сақлаш йўлида келиб чиқадиган муаммолар ва уларни ечимлари ёритилган. Шу билан бир қаторда маданий мерос объектларини тиклаш орқали иқтисодиётнинг туризм соҳасини самарали ривожлантириш тамойиллари кўрсатиб ўтилган.
Калит сўзлар: тарихий шахар, маданий мерос объектлари, шахарсозлик, тарихий обида, шахар, реставрация.

Кириш. Ўзбекистон миллий ҳунармандчилигида шахарсозлик меъморчилигида уни ўрганиш, шакллантириш, ривожлантириш, тарихий обидаларни сақлаш ва келажак авлодга мерос сифатида қолдириш мухим аҳамиятга эга саналади.

Тарихий шахарларни самарали ривожлантиришда қадимий ёдгорликлардан фойдаланиш энг долзарб масалалардан ҳисобланади. Тарихий шахар марказларини замон талабларига мувофиқ такомиллаштириш ва қайта тиклаш, қадимий меъморий ёдгорликлар билан янги қурилишларнинг ўзаро боғланишида келиб чиқадиган муаммоларга етарлича кенг ёндашувни талаб қилади. Бу муаммолар одатдагидек шахар структурасига комплекслар, мажмуалар, истироҳат боғлари ва алоҳида меъморий ёдгорликларни киритишда асосланади. Маданий меърос объектларини борлигича сақлаб уни ўта зарур ҳолларда реставрация қилиш жуда жиддий ёндашув талаб этади.

Қадим замонлардан бошлаб шахар қурилиши тараққиётида, муҳим ўрин тутиб келаётган мамлакатимиз меъморчилигига қизиқиш бугунги кунда ҳам ниёят ўсиб бормоқда. Айни пайтда юртимиздаги тарихий масканлар ўзининг қадимийлиги ва махобати билан бутун дунё сайёҳларини эътиборини ўзига жалб этиб келмоқда. Шундай экан, бугунги кунда маҳаллий ва ҳудудий маданиятлар тараққиётига эътибор бермасдан туриб, замонавий меъморчилик, шахарсозлик соҳасини ривожлантириб бўлмаслиги ҳаммамизга маълум. Чунки, аввало ҳар бир миллиу маданиятни ривожлантирмасдан туриб, умуммиллий тараққиётга эришиш мумкин эмаслиги равшандир. Ўтмиш маданиятимиз, тарихимиз ва санъатимиз илдизларини чуқур тадқиқ этмасдан тараққиётга эришиш мумкин эмас. Дарҳақиқат, бугунги кунда миллий бойлигимиз қадимий шаҳарларимизни қайта жонлантириш ва такомиллаштириш, илғор умуминсоний қадриятларни астойдил ўзлаштириб бориш билан бирга, миллий анъаналаримизни сақлаб қолиш ва ривожлантириш республикамизда олиб борилаётган ислоҳотларнинг асосий мақсадларидан бири ҳисобланади.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Ўзбекистоннинг мустақилликка эришуви ва миллий тараққиёт йўлига дадил қадамлар билан кириб бориши шаҳарсозликда халқ меъморлик меросидан ўрнак олиб, маҳаллий шароитларга мослик, кўркам ва шинамлик, жаҳон андозаларидан қолишмаслик каби қатор жиҳатлар эътибор марказида бўлишини тақозо этади. Ўзбекистон архитектура ва шаҳарсозлигининг янги босқичдаги ижтимоий-сиёсий ҳаёт билан боғлиқдир. Бунинг учун хукумат эътибори даражасида илмий ишлар олиб бораётган тадқиқотчилар учун кенг шароитлар яратилди. Хусусан, 2021 йил 22 феврал куни Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан “Ўзбекистон Республикасининг Шахарсозлик кодексини тасдиқлаш ҳақида”ги қонун имзоланди ва кодекс янги тахрирдан ўтказилинди.Архитектура ва қурилишга оид чет эл ва мамлакатимиз олимлари кўплаб назарий ва амалий илмий ишлар олиб боришган бўлиб, улардан Тошкент архитектура-қурилиш институти олимлари А.Ўролов ва Ш.Низомов томонидан ёзилган “Обидалардаги меъморий уйғунлик ва конструктив яхлитлик” ўқув қўлланмаси, меъморий обидаларнинг уйғунлигини юқотмасдан конструксиялар орқали бардошлилигини кучайтириш йўллари кўрсатилган. Шу билан бир қаторда Россия олими Т.Ф.Саваренскаянинг “История градостроительного искусства” номли олий ўқув юртлари учун ўқув қўлланмасида шахарсозлик тарихини илмий изланишлари орқали назарий томондан кўрсатиб берган. Ушбу олимларнинг изланишлари мавзуга оид бўлганлиги сабабли мукаммал ўрганилди.

Тадқиқот методологияси. Мақолани тайёрлашда мантиқий таҳлил, илмий мушоҳада, статистик гурухлаш, инновацион усуллардан фойдаланилган.

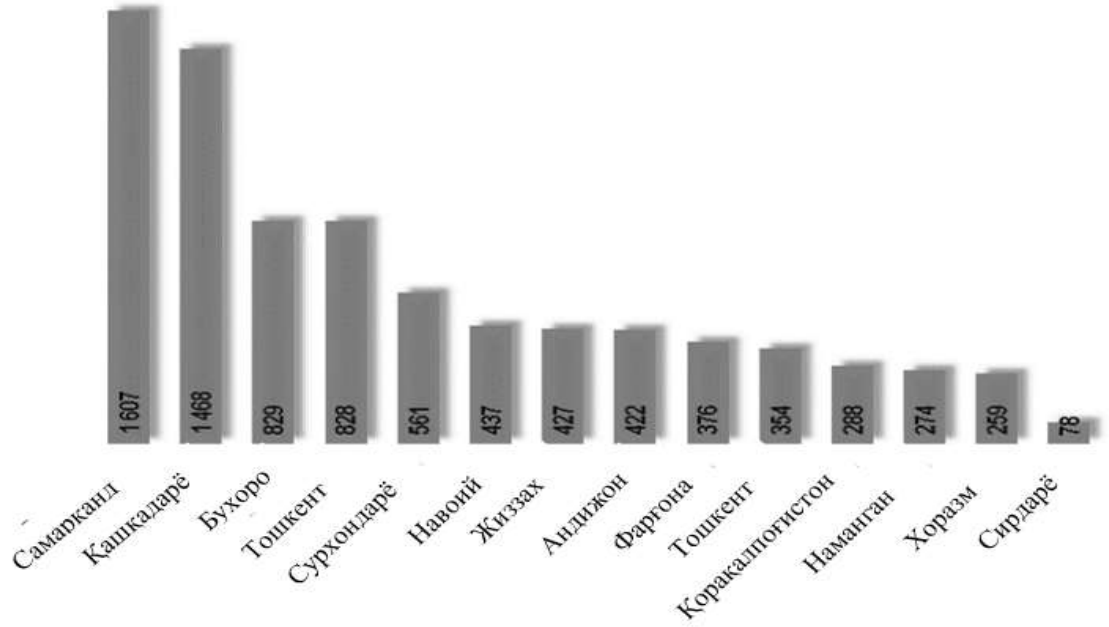
Таҳлил ва натижалар. Ўзбекистон – қадимги тамаддун, бой маданий мерос ва юксак архитектура анъаналарига эга мамлакат. Унинг кўплаб катта ва кичик шаҳарларининг ёши минг йилларни ташкил этади. Ўзбекистон ҳукумати ва ЮНЕСКО қарори билан 1997 йилда Бухоро ва Хиванинг 2500 йиллиги, 2001 йилда Термизнинг 2500 йиллиги, 2006 йилда Қаршининг 2700 йиллиги, Шаҳрисабзнинг 2700 йиллиги, 2007 йилда Самарқанднинг 2750 йиллиги, 2009 йилда эса Тошкентнинг 2200 йиллиги кенг тантана қилинди. Бунёдкор ўзбек халқига унут бўлган тарихий обидалари қайтарилмоқда. Яқин тарихда минг йиллик тарихга эга бўлган обидаларнинг ҳатто қадимги ғиштларидан фойдаланиш мақсадида кўплаб ёдгорликлар бузиб ташланди, ҳувиллаб қолган мадраса ва масжидларнинг кўпчилиги омборларга, идораларга айлантирилган эди.

Мустақиллик йилларида мамлакатимиз шаҳарларининг талай меъморий шаҳарсозлик лойиҳалари амалга оширилди. Шаҳарларнинг марказлари, уларнинг тарихан шаклланган “эски шаҳар” қисмлари қайта тикланди. Ноёб жамоат бинолари, замонавий меҳмонхоналар, мактаблар ва лицейлар, спорт мажмуалари қад кўтарди, бозорлар янгиланди, якка тартибдаги лойиҳалар бўйича турар-жой уйлари қурилишида катта имкониятлар очилди. Охирги йилларда бутун мамлакат транспорт инфраструктурасини қайта тиклаш ва ривожлантиришга айрича эътибор берилди. Йўллар, кўприклар ва бошқа муҳандислик иншоотлари барпо этилди. Жаҳон бозори билан қулай ва энг қисқа йўл орқали алоқа ўрнатишга интилиш Ўзбекистон Республикасининг стратегик жиҳатдан муҳим вазифаси бўлиб қолди. Мазкур масалани ҳал этишда мамлакат раҳбарияти танлаган йўл – тарихан юзага келган Буюк Ипак йўлини қайта тиклаш ва ривожлантириш йўли амалда тўла рўёбга чиқарилмоқда.

Маданий мерос объектларини сақлашда давлат бошқаруви.Мамлакатимизда ушбу соҳада аниқ меъёрий қонунлар қабул қилинган. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Туризм, спорт ва маданий мерос соҳаларида давлат бошқаруви тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида» 2021 йил 6 апрелдаги ПФ-6199-сон Фармони ҳамда «Ўзбекистон Республикаси Туризм ва спорт вазирлиги ҳузуридаги Маданий мерос агентлиги фаолиятини ташкил этиш ҳамда соҳани инновацион ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида» 2021 йил 19 июндаги ПҚ-5150-сонқарори ижросини таъминлаш мақсадида Вазирлар Маҳкамасининг 15.10.2021 йилдаги 649-сон қарори қабул қилинган ва бевосита ушбу қарор орқали “Маданий мерос

агентлиги” ташкил этилиб, ушбу агентлик орқали маданий мерос объектлари назорат қилиб борилади.

Самарқанд вилоятининг маданий мерос объектлари ҳақида маълумот, уларнинг ҳолати ва муаммолар.Вилоятда2021-йил 1-январ ҳолатига кўра 1607 маданий мерос объектлари мавжуд[1]. Эътиборлиси ушбу маданий мерос объектларининг 50 % дан кўпроғи авария ҳолатига келиб қолганлиги, уларда етиб олиш инфраструктураси ёмонлиги, бино таъмирталаб ҳолатга келиб қолганлиги сабабли улардан фойдаланилмайди.

Ўзбекистон Республикасининг вилоятларида жойлашган маданий мерос объектларининг сони[2]

[1]*Ўзбекистон Республикаси статистика қўмитаси маълумотлари*
[2]*www.stat.uz маълумотлари*

Тарихий биноларни сақлашда мавжуд муаммолар. Охирги таҳлилларга кўра Самарқанд шахрининг ЮНЕСКО бутунжахон маданий мероси рўйхатига киритилган объектлар ҳудудида 251 та ҳолатда амалдаги тартиб ва қоидаларга зид равишда ноқонуний қурилиш монтаж ишлари олиб борилган. Шу билан бир қаторда маданий мерос объектларининг ҳимоя зоналарида ҳам коммунал, техник ва йўл қурилиш ишлари биноларнинг эстетик кўринишига салбий таъсир этмоқда.

Тадқиқот бўйича хулоса. Хулоса ўрнида айтадиган бўлсак, ҳозирги кунда табиий экологик муҳитда юз бериши билан боғлиқ ўзгаришлар ҳам маданий мерос объектларининг сақланишига таьсир ўтказмоқда.

Совет даврининг 20-80 йилларида маданий мерос объектларини сақлаш бўйича ягона тизим пайдо бўлганди. Тизимга фақат моддий маданий мерос объектларини сақлаш бошқармалари эмас балки реставрация қилиш институти мавжудлиги, қарорларга амал қилиш ҳам тегишли бўлган. Биз кўриб турган таъмирдаги Самарқанд шахри объектларнинг аксарияти айнан ўтган асрда реставрация қилинган. Бу каби ишларни давом эттириш тарихий обидаларни келажак авлодга етказиш имконини яратади. Шунингдек, биноларни реконструксия қилиш, ижарага бериш масаласида тартиблар қатъий бузилмаслиги лозим. Афсуски ҳозирда ушбу тартиблар кўп ҳолларда бузилмоқда. Тарихийллик ва шахарларнинг ўзига хослигини сақлаш, маданий мерос объектларидан ташқари, турар жой бинолари қиёфаси ҳам биз учун аҳамиятли бўлиши лозим. Шунингдек, қадимий обидалар қўйнида ўтказилаётган йирик томоша ва тадбирлар, уларга тайёргарлик кўриш ва саҳна безаклари маданий мерос объекти ҳолатига салбий таъсир килиб келмоқда.

Юқоридагиларни таҳлиллар шуни кўрсатмоқдаки қадимий шахарларда шахар-

созлик меъёрларига алоҳида эътибор қаратиш орқали тизимли ишлар олиб бориш орқали Самарқанд меъморчилигини сақлаш мумкин.

Тадқиқот бўйича таклифлар.

Биринчи таклиф: Қадимий обидани реставрация қилиш орқали туризм объектларида хизматлар сохасини ривожлантириш. Самарқанд шахрининг қадимий қисмида жуда кўп фойдаланилмаётган мадраса ва масжидлар мавжуд. Уларнинг бири хусусида тўхталиб ўтадиган бўлсак Регистон майдонига туташ бўлган Мехнат кўчасида жойлашган XIX-асрга мансуб “Мадрасаи сафед” мажмуаси хозирда жуда хароба ҳолатда келиб қолган. Мадрасанинг таянч деворлари мустахкам қурилганлиги сабабли конструксиявий вазифаларини бажариб келмоқда. Афсуски, шифтлари ва томёпма қисмлари ўтган асрнинг 70 йилларида қайта қурилганлиги сабабли кўпгина асл безаклар юқолган. Ушбу объектга илмий ёндашиб тарихий эстетикасини қайта жонлантириш имконияти мавжуд. Реставрация қилиш жараёнида обиданинг йиллар давомидаги эксплуатацион мақсади ўрганилиши лозим. Хусусан, 1980-йиллар ушбу бино маданият уйи сифатида фойдаланилганлиги маълум. Ўша даврда мусиқа асбобларини чалиш ушбу бинонинг ҳовли қисмида ва ёпиқ бино ичида қизиқувчи ёшларга ўргатилган. Бино қадимийлиги қайтарилгандан кейин, бинода этник таълим даргоҳини қайтариш орқали сайёҳларни жонли ижродаги мусиқадан баҳраманд бўлишлари ва қадимги миллий кийим-кечаклар галереяси ташкиллаштириш туристларнинг қизиқишини янада орттиришга сабаб бўлиши мумкин.

Ушбу бино қадимий маҳалла ҳудудида жойлашганлиги сабабли маҳаллий аҳолининг шахсан ўзи бу лойиҳага қизиқиш билдириши мумкин. Сайёҳларга хонадонларга кириб миллий урф-одат, анъана ва маданиятимиздан бевосита хабардор бўлиш имконияти пайдо бўлади. Бу каби объектларнинг тикланиши меҳмонларнинг Самарқандда қолиш вақтини узайтириш имкониятини беради ва туриз сохасининг ҳудудий самарали ривожланишида хизмат қилади.

Шундай экан, қадимий шахар қисмларидаги тарихий обидаларни сақлашда Самарқандда жуда катта инфраструктура ва имконият мавжуд. Самарқанд шахрининг ЮНЕСКО ҳимоясига олинган қисмини борлигича сақлаш, қўшимча замонавий қурилишларни таъқиқлаш орқали шахарнинг қадимийлиги ва эртакнамо ҳолати орқали сайёҳларни янада кўпроқ жалб қилиш мумкин.

Иккинчи таклиф:Самарқанд шахрини реставрация қилиш орқали 3 қисмга бўлиш яхши натижага эришиш мумкин.

1-Афросиёб археологик қўриқхонаси (Милоддан аввалги VI-аср ва милодий XI-асрлар Чингизхон босқинига қадар шаклланган шахар)

2-“Эски шахар” қисми (XIV-XV-асрлар Темурийлар даври)

3-“Янги шахар” қисми (XIX-XX асрлар коалиция даврида қурилган шахар)

Шахарни 3 та қисмга бўлинганидан кейин уларга қурилиш бўйича “Шахарсозлик нормалари ва қоидалари”да кўрсатилган меъёрлар ва ЮНЕСКО ташкилотининг талаблари ва меъёрларидан четга чиқмаган ҳолда сув таъминоти, канализация тармоғи, дренаж тизими электр тармоғи ва бошқа қурилиш монтаж ишларини комплекс масъул ташкилотлар билан қайта кўриб чиқиш лозим. Бунда мисол қилиб биргина электр тармоғини оладиган бўлсак Самарқанднинг эски шахар қисмида симёғочлардан фойдаланишда назорат олиб борилмаганлиги сабабли маҳаллий аҳоли тартибсиз ва хавфли ҳолатда электр энергиясидан фойдаланаётганини кўриш мумкин. Бу таклифга давлат миқёсида эътибор қаратилсагина кўзланган натижага самарали эришиш мумкин. Акс ҳолда, маданий мерос объектларини сони камайиб боришда давом этади.

Учинчи таклиф: Инфраструктураси янгиланган маданий мерос объектини тадбиркорлик фаолияти учун хусусий секторга кўп йиллик ижарага бериш.

Тикланган шаҳар ёдгорликлари шаҳар тарихийлигини акс эттирибгина қолмай, улардан замонавий мақсадларда фойдаланиш имкониятларини туғдиради. Масалан, улардан савдо ва маиший хизмат кўрсатиш, этнографик объектлари тарзида фойдаланиш

мумкин. Бунда шаҳар савдо ва коммунал ташкилотлари самарали, янги қўшимча ишчи ўринларига эга бўлади.

Таъмирдан чиқариладиган объектларнинг тарихийлигига ва уларда такомиллаштириладиган хизматлар турини эътиборга олсак, объектлардан замонавий туризм эҳтиёжлари учун ҳам фойдаланиш ва уларни туризм инфраструктурасига киритиш имкониятлари яратилади. Бу эса Самарқанд шаҳри хазинасига халқаро кўламдаги доимий сармоялар олиб келиш имконини туғдиради.

Музейшуносликда инқироз ҳолатидан чиқиш ҳозирги музейшунослар олдида турган долзарб муаммолардан биридир. У турли хил йўналишларда, турли хил даражада олиб борилмоқда. Шулардан бири, регионал музей қўриқхоналарнинг ташқи ижтимоий-иқтисодий алоқаларини ўзгартириб юборувчи янги методларни, шаклларни ва йўлларни излаш тадқиқотчилар томонидан кўпроқ ўрганилиб чиқилмоқда. Ўзларига ишониб топширилган маданий бойликларни сақлаш ва кўпайтириш учун музей-қўриқхоналар янги ижтимоий-иқтисодий тизимда муносиб ўрин эгаллашлари лозим.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1) Ш.Қулматов, А.Бердимуродов “Самарқанд ёдгорликлари” Самарқанд, 2017 йил
2) “Маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг қонуни
3) Ўзбекистон Республикаси статистика қўмитаси маълумотлари (www.stat.uz)

Ф.Мухамаджанов

Проблемы сохранения объектов культурного наследия и возможности их использования в сфере туризма

Аннотация: В статье рассматриваются научные основы сохранения исторических памятников и комплексов в градостроительстве и освещаются проблемы и пути их решения, возникающие на пути их сохранения путем расширения защитной зоны вокруг объектов культурного наследия. В то же время указаны принципы эффективного развития туристического сектора экономики путем восстановления объектов культурного наследия.

Ключевые слова: исторический город, объекты культурного наследия, градостроительство, исторический памятник, город, реставрация.

F.Mukhamadjanov

Problems of preservation of cultural heritage objects and the possibility of their use in the field of tourism

Abstract: The article examines the scientific foundations of the preservation of historical monuments and complexes in urban planning and highlights the problems and solutions that arise in the way of their preservation by expanding the protective zone around cultural heritage sites. At the same time, the principles of effective development of the tourism sector of the economy through the restoration of cultural heritage sites are indicated.

Keywords: historical city, cultural heritage sites, urban planning, historical monument, city, restoration.

Соҳибжон Шербой ўғли Тўрабеков – СамИСИ таянч докторант

ТУРИЗМ СОҲАСИДАГИ БАНД АҲОЛИ СОНИНИ ОШИРИШДА “MICE ТУРИЗМ”НИНГ АҲАМИЯТИ ВА УНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ УСТУВОР ЙЎНАЛИШЛАРИ

Аннотация. Ўзбекистонда туризм хизматлари соҳасининг бугунги ҳолати, унда кузатилаётган айрим муаммо ва камчиликлар мақолада атрофлича таҳлил қилинган. Бунда туризм хизматлари соҳасини жадал ривожлантириш, туристик инфратузилма объектларининг фаоллигини ошириш ва туризмда мавсумийлик масаласини ҳал қилиш орқали банд аҳоли сонини оширишда “MICE туризми”нинг аҳамияти ёритилган. Мақола сўнггида “MICE туризми”ни ривожлантириш йўллари бўйича тавсиялар берилган.

Кириш сўз. туризм хизматлари, “MICE туризм”, туризм соҳасини ривожлантириш Концепцияси, ишбилармонлик саёҳатлари, ташриф буюрувчилар сони, сафар мақсадлари, MICE тадбирлар.

Кириш. Сўнгги йилларда Ўзбекистон миллий иқтисодиётини диверсификация қилиш, ҳудудларни жадал ривожлантириш, янги иш ўринларини яратиш, аҳолининг даромадлари ва турмуш даражасини ошириш, мамлакатнинг инвестициявий жозибадорлигини оширишдек устувор вазифаларни амалга оширишда туризм хизматлари соҳаси муҳим стратегик тармоқ сифатида қаралмоқда. Буни сўнгги йилларда қабул қилинган қонун ҳужжатларида кўриш мумкин. Жумладан, “Туризм тўғрисида”ги Қонуннинг янги таҳрири [1], Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПФ–4861-сонли Фармони[2], ПҚ- 3509[3], ПҚ-232[4] ва ПҚ-3514[5] сонли Қарорлари, Вазирлар Маҳкамасининг 2021 йил 24 февралдаги 100-сонли[6], 2022 йил 10 мартдаги 110-сонли[7] ҳамда 2022 йил 26 июльдаги 407-сонли[8] Қарорлари мамлакат туризм хизматлари соҳасидаги муносабатларни янги босқичга олиб чиқди. Айниқса, 2019 — 2025 йилларда туризм соҳасини ривожлантириш Концепциясида[9] соҳани ривожлантириш бўйича етти йиллик дастур ҳамда уни ташкилий-иқтисодий жиҳатдан такомиллаштириш бўйича бир қатор устувор йўналишларнинг белгиланиши, шунингдек, 2022–2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясида[10] маҳаллий сайёҳлар сонини 12 миллион нафардан ошириш, хорижий сайёҳлар сонини 9 миллион нафарга етказиш ҳамда туризм соҳасида банд бўлган аҳоли сонини 2 баравар ошириб, 520 минг нафарга етказилишининг мақсад қилингани бу соҳада амалга оширилиши керак бўлган ишларнинг кўплиги ва уларни амалиётга татбиқ қилишда барча имкониятлардан тўлиқ фойдаланиш зарурлигини белгилаб беради.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили: Мамлакатда туризм хизматлари соҳасини ривожлантириш, унинг мамлакат аҳолисининг бандлиги кўрсаткичларини шакллантиришдаги ролини кучайтириш ва туризмда мавсумийлик масаласини ҳал қилишда “MICE туризм”нинг аҳамияти юқори эканлиги борасида кўплаб олимлар тадқиқот олиб боришган. Жумладан, тадқиқот давомида хорижий тадқиқотчилардан Н.А.Сорокина[11], Р.Девидсон[12] ва А.Ю. Александроваларнинг[13], маҳаллий тадқиқотчилардан С.С.Самиев[14], И.У.Ибрагимов[15], Г.А. Эгамбердиеваларнинг[16] илмий тадқиқот натижалари ўрганилди.

Тадқиқот методологияси. Тадқиқот жараёнида мавзуга оид статистик маълумотлар ва назарияларни ўрганишда мантиқий фикрлаш, илмий мушоҳада, тизимли ёндашув, статистик ҳамда қиёсий таҳлил усулларидан фойдаланилган. Шунингдек, “MICE туризм”нинг туризм хизматларининг сифат ва самарадорлик кўрсаткичларига таъсирини баҳолашда математик моделлаштириш усули ҳам катта самара беради. Ушбу усуллардан асосийлари коррелацион ва регрессион усулларидир. Жумладан, тадқиқот натижаларидан келиб чиқиб, Гаус усулидан ҳам фойдаланилди.

Таҳлил ва натижалар. Бугунги кунда (пандемиядан кейин) Ўзбекистонда туризм хизматлари соҳасини жадал ривожлантириш мақсадида унга миллий иқтисодиётнинг «ўсиш нуқталаридан» бири сифатида қаралаётган бўлса-да, соҳа фаолиятида фойдаланилмаётган имкониятлар, ташкилий-иқтисодий жиҳатдан камчиликлар ва муаммоларнинг мавжудлиги кўзга ташланмоқда. Масалан, туризм тармоғини тартибга солиш ва қўллаб-қувватлашга қаратилган норматив-ҳуқуқий асоснинг номукаммаллиги, жойлаштириш воситалари ва инфратузилма объектларининг халқаро стандартларга тўлиқ жавоб бермаслиги, уларнинг айниқса туризм мавсумида етишмаслиги, турли транспортларда йўловчиларни ташиш тизимининг етарли даражада мувофиқлаштирилмаганлиги, туристларни мавжуд туризм салоҳияти тўғрисидаги маълумотлар билан таъминлашни ташкиллаштириш даражасининг пастлиги, ички туризмни, мамлакат ҳудудларидаги маданий мерос объектларининг ва зиёратнинг ўзига хосликларини тарғиб қилиш бўйича маркетинг кампанияларининг самарасизлиги[17], авиапарвозлар баҳосининг баландлиги, йўл бўйи инфратузилмасининг ривожланмаганлиги, ўзбек туризмида реклама даражасининг пастлиги, ёрқин бренднинг мавжуд эмаслиги[18] каби ўз ечимини кутаётган муаммо ва камчиликларнинг ҳали ҳам мавжудлиги туризмни жадал ривожлантириш самарадорлигига салбий таъсир қилмоқда.

Бизнингча, туризмни, авваламбор, хусусий секторда ривожлантириш учун қулай шарт-шароитлар яратиш, соҳадаги бандлик даражасини ошириш ва туристик инфратузилма объектларининг фаоллигини кучайтириш, шунингдек, 2022 – 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясида ҳамда 2019 — 2025 йилларда Ўзбекистон Республикасида туризм соҳасини ривожлантириш Концепциясида белгиланган устувор вазифалар ижросини таъминлашда мамлакатда MICE туризмини жадал ривожлантириш катта самара беради. Сабаби, сўнгги йилларда минтақалар ва мамлакатлар ўртасидаги ишбилармонлик, маданий ва илмий алоқалар йилдан йилга яқинлашиб, ривожланиб бормоқда. Бундай ижтимоий-иқтисодий алоқаларнинг ривожланиши ўз навбатида ишбилармонлик муносабатларини рағбатлантиради. Шунингдек, мамлакат миллий иқтисодиётининг ҳам ривожланиши ва жаҳон бозорига интеграциялашувини ҳам ишбилармонлиқ алоқаларини ривожлантирмасдан тасаввур қилиш қийин. Ишбилармонлик алоқалари, технология ва ахборот алмашинуви, янги бозорларни излаш, сармоявий ва қўшма лойиҳалар бўйича ҳамкорларни излаш, ходимларни ўқитиш ва корпоратив маданиятни жорий қилиш - буларнинг барчаси ишбилармонлик туризмидир[19].

Бизнингча, Ўзбекистонда туризмни ривожлантириш Концепцияда белгиланган мақсадли кўрсаткичларга эришиш ҳамда туризмда мавсумийлик омилини ҳал қилиш орқали банд бўлган аҳоли сонини ошириш учун MICE туризмини ривожлантиришга алоҳида аҳамият бериш ҳамда унга туризмни ривожлантиришнинг истиқболли йўналишлардан бири сифатида қараш зарур. Чунки, ишбилармонлик туризмининг туризмнинг бошқа шаклларига қараганда ўзига хос хусусиятлар ва жозибадорликка эгалиги, туристик инфратузилма фаолиятининг ривожланишига катта ҳисса қўшиши билан муҳим аҳамият касб этади. Фикримизни қуйидагилар билан асосламоқчимиз:

Биринчидан, MICE туризмининг саёҳатлари мавсумийликка эга эмас, улар ҳар қандай шароитда амалга оширилади (ҳаттоки, глобал пандемия шароитида ҳам турли чекловларнинг киритилиши ишбилармонлик ташрифларини тўхтатиб қололмади). Бунинг натижасида йилнинг исталган вақтида бундай меҳмонларга хизмат кўрсатувчи меҳмонхоналар гавжум бўлади.

Иккинчидан, MICE туризми мижозлари уларга тақдим этилаётган хизматлар сифати ва тезлигига қараб бошқа йўналишлардаги туристларга қарагандан уч-тўрт баробар кўпроқ пул тўлайди. Сабаби, ишбилармон саёҳатчиларнинг аксарияти компанияларнинг катта ва ўрта менежерлари бўлганлиги сабабли уларга юқори даражадаги (қиммат) хизматлар кўрсатилади.

Учинчидан, конференция, конгресс ва бирор бошқа мақсадда хизмат сафарига келган MICE туризми саёҳатчилари ўзига хос “элчи” вазифасини бажаради. Улар кўп ҳолларда таниқли, обрўли ёки муҳим аҳамиятга эга одамлар бўлганлиги сабабли, уларнинг фикри ўз ватанларида Ўзбекистон имиджини шакллантиришга сезиларли таъсир кўрсатиши мумкин.

Тўртинчидан, ишбилармонлик туризмининг кенг қирралари уларнинг янги сегментларини қамраб олишга имкон беради. Шу билан бирга, ишбилармонлик туризми хизматларининг комплекслиги туризм бозорига янги хизмат турларининг кириб келишига йўл очиб беради.

Бироқ, сўнгги йилларда Ўзбекистонга ташриф буюрган хорижий сайёҳларнинг сони ва сафар мақсадлари таҳлил қилинганда мамлакатда туризмнинг ушбу шакли яхши ривожланмаганлиги аниқланди. 1-жадвал маълумотларидан кўриш мумкинки, 2021 йилда Ўзбекистонга жами 1881,3 минг нафар хорижий сайёҳ ташриф буюрган бўлса, уларнинг энг катта қисми (85,7%) қариндошларини йўқлаш мақсадида келган, ўқиш (0,3%) ва тижорат (0,7%) мақсадида келганлар эса жуда озчиликни ташқил қилган. Шунингдек, 2016-2021 йилларда мобайнида Ўзбекистонга ташриф буюрган сайёҳлар таркибида хизмат, қариндошларни йўқлаш, тижорат, дам олиш ва бўш вақтини ўтказиш мақсадида келганлар сони камайиш тенденциясини ифодалаган бўлса, уларда энг юқори камайиш хизмат мақсадида келганларга (59,5%) тўғри келади.

1-жадвал

2016-2021 йилларда Ўзбекистонга ташриф буюрган хорижий сайёҳларнинг сафар мақсадлари бўйича тақсимланиши, минг нафар*

№	Сафар мақсадлари	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2021 йилнинг 2016 йилга нисбатан ўзгариши, %
1	Хизмат	149,7	28,4	56,5	53,1	17,4	60,7	40,5
2	Ўқиш	6,3	7,4	14,6	21,4	4,7	6,4	101,0
3	Дам олиш ва бўш вақт	175,5	230,5	458,1	1043,9	129,3	155,1	88,3
4	Қариндошларни йўқлаш	1651,2	2371,7	4713,5	5520,7	1321,4	1613,1	97,6
5	Даволаниш	27,1	26,4	52,5	55,5	15,0	32,4	119,5
6	Тижорат	17,2	25,6	50,9	53,9	16,3	13,6	79,0
	Жами	**2027,0**	**2690,1**	**5346,2**	**6748,5**	**1504,1**	**1881,3**	**92,8**

**муаллиф томонидан тузилди*

Бундан шундай хулоса қилиш мумкинки, бугунги кунда Ўзбекистонда ишбилармонлик туризми етарли даражада ривожланмаган. Чунки мамлакатдаги ташкилот ва муассасаларда иш юзасидан ходимларнинг ҳаракатланиши (хизмат сафари), хизмат юзасидан тадбирларда иштирок этиш, малака ошириш ташрифлари, инспекцион ташрифлар, тадбиркорлик мақсадларидаги ташрифлар ва ҳоказо каби ишбилармонлик туризмининг сегментлари ташкилий жиҳатдан яхши йўлга қўйилмаган ёки улар туристик фаолият билан боғланмаган.

Ўзбекистонга ташриф буюрган сайёҳлар таркибида хизмат мақсадида (MICE саёҳатлар) келганлар улушининг пастлиги бир тарафдан ушбу соҳадаги ишлар самарадорлиги жаҳон талабига мос эмаслигидан далолат берса, бошқа тарафдан келгусида мамлакат туризм жозибадорлигини кучайтириш ва туризм хизматларини ривожлантириш орқали келаётган сайёҳлар оқимини оширишда MICE туризмни ривожлантириш зарурлигини тақозо қилади.

Хулоса ва таклифлар. Юқоридаги фикрлардан келиб чиқиб, MICE туризми Ўзбекистон туризм секторида мавсумийлик омилини ҳал этишнинг истиқболли йўналишларидан бири эканлигини ҳисобга олиб, Туризм ва маданий мерос вазирлигига давлат органлари, маҳаллий ҳокимликлар ва нодавлат ташкилотлари билан биргаликда аниқ мақсадларни белгилаш ва ижобий имидж яратиш, ҳудудларнинг жозибадорлигини ошириш, уларга фаол инвестицияларни жалб қилишга қаратилган 2023-2030 йилларга мўлжалланган “MICE туризм концепцияси” ишлаб чиқиши лозим, деб ҳисоблаймиз. Бунда қуйидаги чора-тадбирлар кўзда тутилиши керак:

– Туризм ва маданий мерос вазирлигиқарори билан вазирлик ҳузурида “MICEтуризм маркази” ДУКни ташкил этиш;

– Ривожланган давлатлар тажрибасидан келиб чиқиб, йирик меҳмонхоналар, транспорт компаниялари, сайёҳлик агентликлари ва бошқа муассасаларнинг “MICEтуризм маркази” ДУКга аъзо бўлган ҳолда бирлаштиришга эришиш. Бу MICE тадбирларни ўз вақтида ва сифатли ташкил этишга имкон беради;

– Ҳар бир вазирлик ва идоралар томонидан MICE халқаро ва маҳаллий аҳамиятга эга тадбирларни ўтказиш дастурини ишлаб чиқиш. Бунда тадбирлар тематикасини ишлаб чиқишда мавсумийликка алоҳида эътибор бериш (мавсумдан ташқари даврда тадбирларни ўтказиш);

– Республика ҳудудларида MICE тадбирларини ривожлантириш мақсадида объектларда MICE тадбирларини ўтказишнинг мақсадга мувофиқлигидан келиб чиқиб, тадбиркорлик субъектларига тақдим этиш учун бинолар, бўш объектлар ва меҳмонхоналар

реестрини яратиш;

– Республиканинг туризм ривожланган ҳудудлар марказларида йирик конгресс ва конференциялар зали, MICE тадбирларини ўтказишга мўлжалланган бино иншоотларни ташкил этиш лойиҳаларини ишлаб чиқиш;

– Бинолардан самарали фойдаланиш мақсадида Тошкент ва Самарқанд шаҳарларидаги халқаро форумлар саройлари, Симпозиумлар саройи ва бошқаларда MICE тадбирларини ўтказиш тўғрисидаги ҳукумат қарорини ишлаб чиқиш ва жорий этиш (ҳозирда уларда халқаро ва миллий аҳамиятга молик тадбирлар мунтазам ўтказилмайди).

– MICE туризм соҳасида профессионал кадрларни тайёрлаш ва қайта тайёрлаш мақсадида Туризм ва маданий мерос вазирлиги ҳузуридаги “Туризм соҳасида кадрлар тайёрлаш ва малакасини ошириш Республика маркази” ДУКда махсус сертифкат тақдим этган ҳолда ўқув курсларини ташкил этиш;

Юқорида саналган чора-тадбирларнинг амалиётга жорий қилиниши туризм хизматларининг барқарор ривожланиши ташриф буюрувчиларнинг мамлакатга такрорий ташрифларига эришишни таъминлаш ҳамда Ўзбекистоннинг тарихий-маданий меросини оммалаштириш, миллий иқтисодиётнинг айрим тармоқларини фаоллаштиришга хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикасининг “Туризм тўғрисида”ги Қонуни. 18.07.2019 йил, ЎРҚ-549 сон.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасининг туризм соҳасини жадал ривожлантиришни таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 02.12.2016 йилдаги ПФ-4861-сонли Фармони.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Кириш туризмини ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 06.02.2018 йилдаги ПҚ-3509-сонли Қарори.

4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ички туризм хизматларини диверсификация қилишга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 30.04.2022 йилдаги ПҚ-232-сонли Қарори.

5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ички туризмни жадал ривожлантиришни таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 07.02.2018 йилдаги ПҚ-3514-сонли Қарори.

6. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Ички ва зиёрат туризмини ривожлантириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 24.02.2021 йилдаги 100-сонли Қарори.

7. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “2022 йилда туризм ва маданий мерос объектлари инфратузилмасини ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 10.03.2022 йилдаги 110-сонли Қарори.

8. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Туризм соҳаси субъектлари учун яратилган шарт-шароитларни янада яхшилаш муносабати билан Ўзбекистон Республикаси ҳукуматининг айрим қарорларига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги 26.07.2022 йилдаги 407-сонли Қарори.

9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасида туризмни жадал ривожлантиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 2019 йил 5 январдаги ПФ-5611-сонли Фармони.

10.Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги 2022 йил 28 январдаги ПФ-60 сонли фармони

11.Сорокина Н.А. Развитие концептуального подхода к определению делового туризме. // Известия СПбГЭУ. 2015. № 3 (81).

12.Rob Davidson, Tony Rogers. Marketing Destinations and Venues for Conferences, Conventions and Business Events. 2016.

13.Александрова А.Ю. Экономика и территориальная организация международного туризма. - М., 2000.-399 с

14.Самиев С.С. Организационно-экономические вопросы развития делового туризма в самаркандской области. Iqtisodiyot va ta'lim / 2022-yil 3-son

15.Ибрагимов И.У. Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида тадбиркорлик фаолиятини ташкилий-иқтисодий бошқариш механизмини такомиллаштириш. “Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. № 6, ноябрь-декабрь, 2018 йил

16.Эгамбердиева Г.А. Перспективы развития MICE туризма в Узбекистане. http://www.esa-conference.ru/

17.Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасида туризмни жадал ривожлантиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Фармони, 05.01.2019 й. // www.lex.uz

18.Эргашева Ю. А. Ўзбекистон туризм салоҳияти ва унинг ривожлантириш долзарб масалалари. Gospodarka i innowacje. Volume: 24 | 2022

19.Александрова А.Ю. Экономика и территориальная организация международного туризма. - М., 2000.-399 с

С.Турабеков

Значение «MICE туризма» в увеличении количества занятых в сфере туризма и приоритетные направления его развития

Аннотация. В статье подробно проанализировано современное состояние туристического сервиса в Узбекистане, некоторые проблемы и недостатки, наблюдаемые в нем. Подчеркнута значимость «MICE-туризма» в увеличении численности занятого населения за счет повышения активности объектов туристской инфраструктуры и решения проблемы сезонности в туризме. В конце статьи даны рекомендации по путям развития «MICE-туризма».

Ключевые слова: туристические услуги, «MICE-туризм», концепция развития туристической отрасли, деловые поездки, количество посетителей, цели поездки, MICE-мероприятия

S.Turabekov

The meaning of "MICE tourism" in increasing the number of people employed in the field of tourism and priority areas for its development

Abstract. The article analyzes in detail the current state of the tourist service in Uzbekistan, some of the problems and shortcomings observed in it. The importance of "MICE-tourism" in increasing the number of employed population by increasing the activity of tourism infrastructure facilities and solving the problem of seasonality in tourism is emphasized. At the end of the article, recommendations are given on the ways of development of "MICE-tourism".

Keywords: tourism services, "MICE-tourism", the concept of the development of the tourism industry, business trips, the number of visitors, the purpose of the trip, MICE events

Гулмира Раббоновна Турсунова – СамИСИ“Туризм” кафедраси доценти в.б.

ТУРИЗМ СОҲАСИДА ТУРПАКЕТНИ ИШЛАБ ЧИҚИШ ТАМОЙИЛЛАРИ

Аннотация: Мақолада турпакетни ишлаб чиқиш тамойиллари ва уни шакллантириш каби масалалари кўриб чиқилган. Тур ва турпакет турлари ёритилган бўлиб, турпакетни ташкиллаштиришга таъсир этувчи омиллар аниқланди.

Калит сўзлар: тур, буюртмали тур, инклюзив тур, турпакет, турпакет турлари, ташиш, жойлаштириш, овқатлантириш, экскурсиялари

Кириш. Жаҳонда иқтисодий ва ижтимоий жиҳатдан ривожланган давлатлар тажрибаси шуни кўрсатмоқдаки, иқтисодий ўсишни таъминлашда етакчи соҳалардан бири бу - хизматлар соҳаси ҳисобланади. Ўзбекистон миллий иқтисодиётининг барқарор ва жадал ривожланишида аҳолининг бандлиги ва турмуш фаровонлигини таъминлашда хизматлар соҳаси жуда муҳим ўрин тутади.

Ҳозирги кунда Ўзбекистонда туризмнинг хизмат кўрсатиш соҳасидаги улуши 3%ни ташкил қилмоқда. Бу эса туризм хизматлар бозорининг такомиллашуви, янги иш ўринларининг яратилиши ҳамда соҳага боғлиқ бўлган бошқа соҳаларнинг ривожланишига бевосита туртки бўлади. Жумладан, мамлакат иқтисодиётини барқарор ўсишида, минтақаларда туризм салоҳиятидан самарали фойдаланишда, аҳоли турмуш даражаси ва сифатини оширишда туризм соҳасининг ролини кучайтириш учун қудратли воситасига айлантиришга қаратилганини таъкидлашимиз мумкин [2].

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Ўзбекистон бўйлаб туристик маршрутлар ва туристик пакетлар яратиш масалалари кўпроқ амалиётда бажарилса-да, лекин маҳаллий ва

хорижий олимлар томонидан илмий изланиш ва тадқиқотлар ўтказилиши давомида кўплаб адабиётлар таҳлилида, олимлардан: А.П.Дурович, А.Н.Дунец,А.С.Кусков, О.Ю.Грачева, Ю.А.Маркова, Л.А.Мишина, Ю.В.Мишунина И.С.Тухлиев, Б.Ш.Сафаров, Д.Усманова, Р.Хаитбоев, З.О.Рахимов, Н.Э.Ибадуллаев ва бошқалар томонидан олиб берилган тадқиқотлари таҳлил қилинди ҳамда ўрганилди.

Тадқиқот методологияси. Изланишларимиз натижасида туризм соҳасида турпакетни ишлаб чиқиш тамойиллариўрганилган бўлиб, бир вақтнинг ўзида турпакетни ишлаб чиқиш тамойиллари бўйича илмий хулоса ва таклифлар ишлаб чиқилган. Тадқиқотни олиб бориш жараёнида илмий абстракт фикрлаш, мантиқий ёндашув каби усуллардан фойдаланилган.

Таҳлил ва натижалар. Ҳозирги пайтда туризм миллий иқтисодиётнинг ўзаро боғлиқ бўлган, мақсади инсонларнинг бўш вақтида дам олиши ва саёҳат қилишининг турли хилларига ҳамда мавжуд бўлган туристик ресурслардан самарали тарзда фойдаланишга, тобора ўсиб бораётган эҳтиёжларини қондиришга қаратилган фаолиятни таъминловчи корхона ва тармоқларининг мажмуини ифодаловчи иқтисодий категория сифатида кўрилиши лозим бўлмоқда.

Лекин охирги 3 йилда дунё бўйича пандемия шароитидаги ҳолатни таҳлил қиладиган бўлсак, дунё статистикасида халқаро туристлар сони ва унинг ривожланиши кескин камайиб кетди. Бу эса нафақат туристик давлатлар иқтисодиётига, балки туризм соҳасида ўз улушига эга бўлган ривожланаётган давлатлар иқтисодиётига ҳам кучли таъсирини кўрсатди.

Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Жаҳон сайёҳлик ташкилоти (UNWTO)нинг сўнгги ҳисоботига кўра, халқаро сайёҳлар 2021 йилнинг биринчи чорагида 83 фоизга камайди. Ҳисоботда таъкидланишича, 2021 йил январ ва март ойлари давомида бутун дунё бўйлаб сайёҳлик йўналишлари ўтган йилнинг биринчи чорагига нисбатан 180 миллион камроқ халқаро ташрифларни кутиб олган [7].

UNWTO нинг 2021-2024 йилларга мўлжалланган кенгайтирилган сценарийлари бўйича халқаро туризм 2019 йил даражасига қайтиши учун икки ярим йилдан тўрт йилгача вақт кетиши мумкинлигини қайд қилмоқда.

COVID - 19 вакцинасининг босқичма - босқич тарқалиши истеъмолчилар ишончини тиклашга, саёҳат чекловларини юмшатишга ва келгуси йил давомида саёҳатни аста - секин нормаллаштиришга ёрдам бериши кутилмоқда.

COVID - 19 ваксинасининг босқичма - босқич тарқалиши истеъмолчилар ишончини тиклашга, саёҳат чекловларини юмшатишга ва келгуси йил давомида саёҳатни аста - секин нормаллаштиришга ёрдам бериши кутилмоқда [8].

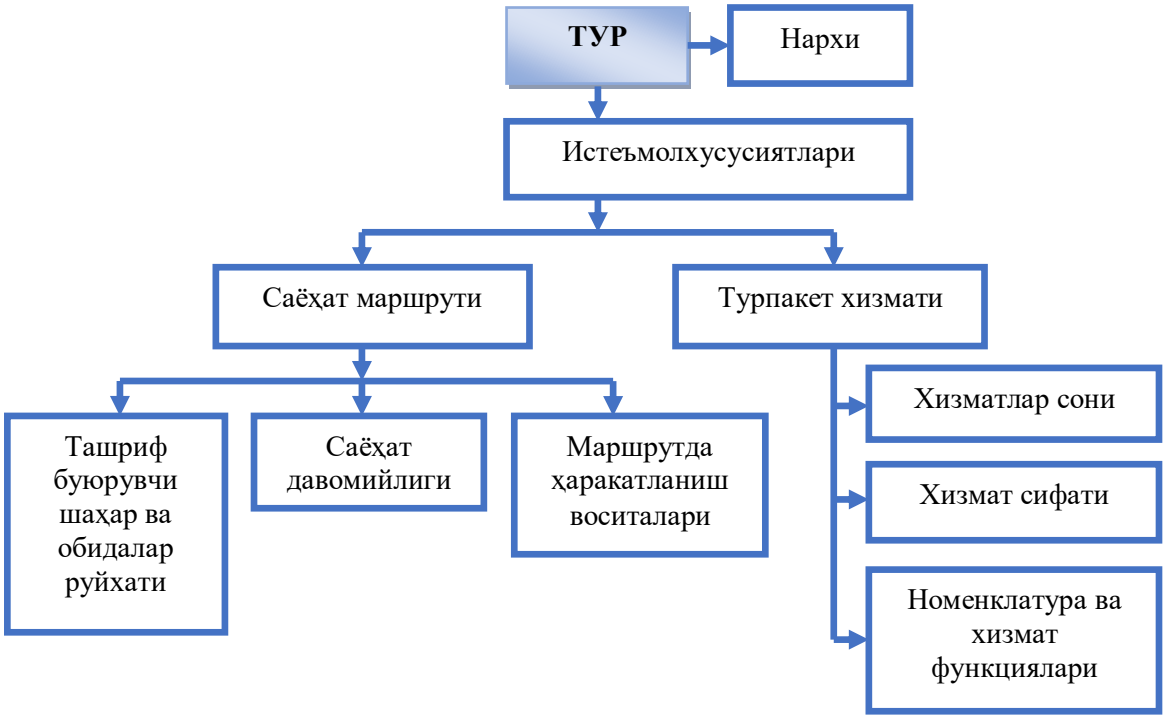
Туризм ва унга боғлиқ бўлган соҳалар дунё мамлакатларининг муҳим иқтисодий сектори, даромад манбаи ва қўшимча бўш иш ўринларни яратувчи соҳага айланганлигини юқорида келтирилган асослардан ҳам билиб олишимиз мумкин. Шундай экан, туризм соҳаси бутун дунё мамлакатларида қайта ривожланиши ва тараққий этиши янги – янги туризм турларининг яратилишига ҳамда шу орқали ноанъанавий туристик пакетлар ишлаб чиқишга сабаб бўлади.

Амалиётда асосий туристик маҳсулот бу хизмат кўрсатиш мажмуасидир, яъни туристларга ягона пакетда сотилувчи хизматларнинг стандарт тўплами. Хизматлар пакети (тўплами)-туроператор томонидан яратилган бўлиб, маълум хизматлар тўпламидан: ташиш, жойлаштириш, овқатлантириш, экскурсиялар ва бошқалардан иборат.

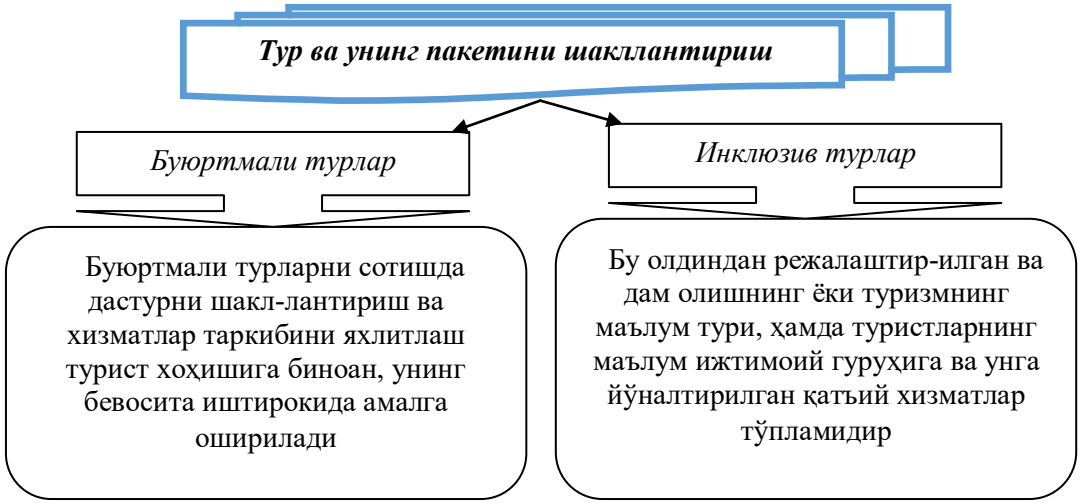
Ўзбекистон Республикаси 2019 йилда қабул қилинган «Туризм тўғрисида»ги Қонунининг 3-моддасига асосан: «тур- туристик хизматларнинг камида иккита турини ўз ичига олган туристик хизматлар мажмуи билан таъминланган, белгиланган йўналиш бўйича аниқ муддатлардаги саёҳат», деб белгиланган [1].

Турдаги хизматлар пакети турист томонидан танланган туристик дам олиш тури бўйича уларнинг эҳтиёжлари ва саёҳат мақсадидан келиб чиққан ҳолда шакллантирилади.

Тур ва унинг пакетини шакллантиришда туристлар билан ишлашнинг икки варианти мавжуд бўлиб, унинг тавсифи қуйидаги 2-расмда кўрсатилган [3]

1-расм. ***Тур тавсифи***

2-расм. ***Тур ва унинг пакетини шакллантириш***

Буюртмали турларда туристга таклиф этилаётган дам олиш масканида турли хил тур хизматларнинг ҳар бири бўйича турли хизмат кўрсатиш вариантлари таклиф этилади:

- Жойлаштириш – жойлашган жойи ва тури, даражаси бўйича турли хил меҳмонхоналар;
- Овқатлантириш – турли вариантлар (тўлиқ ёки ярим пансион ёки умуман овқатланишсиз) швед столи усулида ёки «A la carte» ва б.;
- экскурсиялар ва кўнгилочар хизматлар;
- транспорт хизматлари – авиаучиш вариантлари, темирйўл ташувлари, автомобил ижараси ва б.;
- спорт ва даволаниш курорт хизматлари;

- виза хизматлари, шунингдек, суғурта хизматлари.

Юқорида айтилганидек, бундай турларни тузишда туристнинг ўзи бевосита иштирок этиши ҳам мумкин.

Турист томонидан танланган хизматлар тур дастурда шакллантирилади, нархи ҳисобланади, уни турист турпакетга эга бўлгач тўлайди. Одатда бундай буюртмалар агентликларда шакллантирилади ва сўнг жорий қилиш учун туроператорга йўналтирилади. Буюртмаларни тез ва сифатли таъминлаш учун бугунги кунда халқаро туризмда турагентлик ва туроператорлик компаниялари томонидан замонавий компьютер технологияларидан фойдаланилмоқда, яъни халқаро туризмда турпакетни яхлитлаш муаммолари, нархни ҳисоблаш ва турларни сотишни оператив ҳал қилиш учун алоқа воситалари ҳам ишлатилмоқда (компьютер ва телефакс алоқаси).

Инклюзив турлар энг кўп тарқалган турлар бўлиб, уларга маршрутли турларни мисол қилиш мумкин. Яъни бунда туристлар гуруҳи автобусда бир нечта шаҳарлар ва мамлакатлар бўйлаб саёҳат қиладилар. Ушбу турнинг ўзига хос хусусиятлари (саёҳат графиги ва муддатлари билан қатъий боғланган, барча учун ягона дастур) унинг буюртмали бўлишига йўл қўймайди. Круиз турлар, ҳобби турлар ҳам инклюзив турлардир. Инклюзив турларни сотишда хизматлар таркиби ўзгармайди. Турист бундай турни бутунлигича сотиб олиши ёки ундан бутунлай воз кечиши ҳам мумкин. Инклюзив турлар барқарор талабга эга таниқли туризм ва дам олиш масканларидаги маршрутларда ташкиллаштирилади ҳамда таклиф этилади. Инклюзив турлар нархининг катта қисмини жойлаштириш ва овқатлантириш тўловлари эгаллайди. Халқаро (авиа) ҳаво транспортлари ассоциацияси талабига биноан, инклюзив турлар ўз ичига 3 тадан кам бўлмаган хизматларни: авиаучиш, жойлаштириш бутун маршрут бўйлаб саёҳат ва юқоридаги 2 таси билан боғлиқ бўлмаган бирор хизматни (экскурсия, автомобил ижараси ва ҳ.к.) олади [5].

Бундай турларга бўлган талабнинг тебранишига қарамасдан, уларни ривожлантиришнинг маълум афзалликлари мавжуд:

- умуман олганда, мажмуали саёҳат алоҳида сотиб олинадиган хизматлар тўпламидан арзондир;
- нархлари олдиндан маълум бўлганлиги учун турагентларнинг туристларга қандай маршрутни танлаш борасида маслаҳат беришлари осон кечади. Бунда дастурлар ҳам олдиндан белгиланган бўлади;
- ўз маҳсулотининг жозибадорлигини кўрсатиш учун кўпроқ имконият бўлади.

Инклюзив турларнинг камчиликлари:

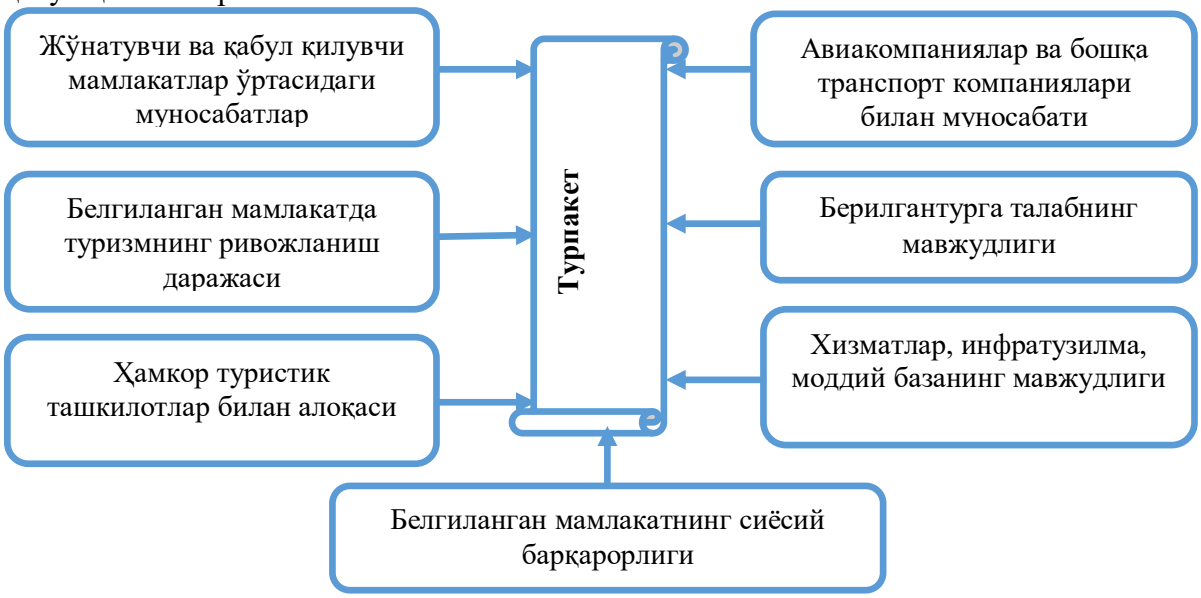
- бундай турда мижозни қизиқтирмаган хизматларнинг мавжуд бўлиш эҳтимоли мавжуд;
- дастурнинг ҳаддан ташқари тўйинганлиги;
- бундай турнинг рекламаси истеъмолчиларнинг фақатгина бир қисмини жалб қилиши мумкин.

Буюртмали турларда туроператор доимий равишда меҳмонхоналардаги тасдиқланмаган ўринларга квоталарни ушлаб туриши лозим. Сотишда турли талабномалар бўлиши мумкин. Туроператор турли меҳмонхоналарда жойлаштирилган туристлар билан ишлашига тўғри келади. Туристларни бир меҳмонхонада жойлаштириб хизмат кўрсатиш анча осон кечади. Юқорида айтиб ўтилганидек, туристнинг шахсий хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда, барча туристик саёҳатлар индивидуал ёки гуруҳли тарзда амалга оширилади.

Туртўплам (турпакет) – истеъмолчиларга гуруҳли ёки индивидуал вариантлар бўйича тақдим этиладиган хизматлар тўпламига киради. Турпакетларни ташкиллаштиришга бир қанча омиллар таъсир этиши мумкин (3-расм).

3-расмдан кўриниб турибдики, мажмуали хизмат кўрсатиш турпакет яъни туристик хизматлар тўпламини ўз ичига олади. Туризм тажрибасида турлар хилма-хиллиги мавжуд бўлиб, уларни асосий ва қўшимчага ажратиш қабул қилинган. Асосий ва қўшимча

хизматлар ўртасидаги фарқ турист сотиб олган турпакет ёки хизматлар мажмуасида уларнинг мавжудлигидадир. Шундай бўлиши мумкинки, бир хизмат битта турда асосий ва бошқасида қўшимча бўлиши мумкин. Шунинг учун бундай ажратмаларни шартли деб қабул қилиш керак.

3-расм. **Турпакетни ташкиллаштиришга таъсир этувчи омиллар**

Бизнинг амалиётда асосий туристик маҳсулот бу мажмуали хизмат кўрсатиш, яъни туристларга битта пакетда сотиладиган стандарт хизматлар тўпламидир. Хизматлар пакетибу - аниқ хизматлар тўпламидан иборат (ташиш, жойлаштириш, овқатлантириш, дам олиш ва ш.к.) туроператор томонидан ишлаб чиқилган туристик маҳсулотдир. Турда хизматлар пакети саёҳат мақсади ва туристнинг танлаган дам олиш туридан келиб чиққан эҳтиёжларига боғлиқ бўлади [6].

Турпакетнинг қуйидаги турлари мавжуд:

❖ “мини” турпакет – агар турпакетда фақат асосий хизмат мавжуд бўлса (ташув ва жойлаштириш);

❖ “стандарт” турпакет - “мини” турпакетнинг хизматларидан ташқари овқатлантириш ва бошқа бир қанча қўшимча хизматларни ўз ичига олиши мумкин (суғурта ва виза кўмаги, трансфер, гид хизмати, экскурсия дастури ва б.);

❖ “кенгайтирилган” турпакет – ушбу турмаҳсулот учун максимал даражада мумкин бўлган хизмат тўпламига эгадир.

Тур ва унинг пакетини шакллантиришда туристлар билан ишлашнинг икки варианти бўлиши мумкин:

- буюртмали турларни реализация қилиш;
- инклюзив турларни реализация қилиш

Буюртмали турларни сотишда дастурни шакллантириш ва хизматлар таркибини мажмуалаш туристнинг ихтиёри ва бевосита иштирокида амалга оширилади. Унга дам олиш жойи бўйича хизматлар турининг ҳар бири бўйича вариантлар таклиф этилади:

➢ жойлаштириш – меҳмонхонанинг даражаси, жойлашуви бўйича;

➢ овқатлантириш – турли вариантлари (тўлиқ пансион, ярим пансион ва овқатлантиришсиз), швед столи ёки аъла карт хизмат кўрсатиш билан;

➢ экскурсия, кўнгилочар дам олиш танловга кўра;

➢ транспорт хизматлари – транспорт турини танлаш, автомобил ижараси, тарнсфер ва б.;

➢ спорт ва курорт хизматлари – танловга кўра дастурлар олинади, трекинг ва сайрларга чиқиш имконияти кўрсатилади;

➢ виза ва суғурта хизматлари.

Юқорида таъкидлаганимиз турист ўзининг дам олиши ва саёҳат дастурини тузишида иштирок этади. Турист танлаган хизматлар тур дастурда шакллантирилади, нархи ҳисоб - китоб қилинади ва турист турпакетни олганидан кейин тўлайди.

Одатда бундай буюртмалар турагентликларда шакллантирилади ва кейинчалик реализация учун туроператорга етиб келади. Ушбу мақсадларда факс, интернет, бронлаштириш тизимлари каби замонавий алоқа воситаларидан кенг қўлланилади.

Шуни таъкидлаш лозимки, сиёсий барқарорлик омили туроператор томонидан ўзининг стратегиясини ишлаб чиқишда муҳим ҳисобланади. Сурия, Ливандаги воқеалар, Мисрдаги террористик портлашлар билан боғлиқ ҳодисалар, ҳозирги вақтда Россия ва Украина каби мамлакатларнинг сиёсий можаролар туризмда талабнинг кескин пасайиш ҳолларига олиб келади. Ушбу йўналишларга ихтисослашган туроператорлар катта йўқотишларни бошдан кечирдилар. Аммо шуни ҳам инобатга олиш лозимки, ушбу ҳудудларда вазият барқарор бўлиши билан туристлар оқими яна кучая бошлайди. Берлиндаги халқаро туризм биржасида қайд этилганидек, турист хавф-хатарни енгиб ўтишга мойил. Сиёсий барқарорлик қайта яхшиланган мамлакатларда, шу билан бирга турпакетнинг нархлари арзонлашганда туристик оқим яна кучая бошлайди.

Демак, умумий хулосалар қиламиз. Турмаҳсулотни ишлаб чиқиш тартиби қуйидаги босқичларни ўз ичига олади:

- тадқиқот;
- эксперимент;
- янги хизматларни тақдим қилиш учун кадрларни ўқитиш ва хизмат кўрсатиш жараёни технологиясини қайта кўриш;
- янги туристик маҳсулот рекламаси ва сотувини ташкил этиш.

Турмаҳсулот ишлаб чиқиш жараёнини қуйидаги босқичлар бўйича кўриб чиқиш мумкин (4-расм):

1. •*Истеъмолчилар талабини ўрганиш*
2. •*Турмаҳсулот турини аниқлаш*
3. •*Турмаҳсулот шаклини аниқлаш*
4. •*Турмаҳсулот элементини аниқлаш*
5. •*Турмаҳсулот таклиф этиш даврийлиги*
6. •*Турни вербал моделини ишлаб чиқиш*
7. •*Турмаҳсулотнинг иқтисодий самарадорлиги баҳоланади*
8. •*Туристик маҳсулотни жорий қилиш*
9. •*Турни оптималлантириш*

4-расм. **Туристик маҳсулотни ишлаб чиқиш жараёни**

1. Истеъмолчилар талабини ўрганиш. Социологлар, иқтисодчилар ва туризм мутахассислари томонидан ўтказилади. Талаб ва бозор ўрганилади, бунда талаб таклифдан юқорироқ бўлгани маъқул.

2. Турмаҳсулот турини аниқлаш. Турмаҳсулот нимага асосланиши (тоғ чанғи, экскурсия ва б.) йўналишлари аниқланади.

3. Турмаҳсулот шаклини аниқлаш. Шакли ва турига боғлиқ бўлади (соғломлашти-

риш, кўнгилочар, спорт ва б.).

4. Турмаҳсулот элементини аниқлаш. Турмаҳсулот нималардан таркиб топиши билан аниқланади (таъминот, жойлаштириш, овқатлантириш, келиш дастури)

5. Турмаҳсулот таклиф этиш даврийлиги. Тури ва шаклидан келиб чиқади, бу эса мавсумийлиги билан боғлиқ.

6. Турни вербал моделини ишлаб чиқиш. Юқорида таъкидлаб ўтилган қисмлардан иборат модел қурилади ва баъзи элементларга аниқлик киритилади.

7. Турмаҳсулотнинг иқтисодий самарадорлиги баҳоланади. Экспериментал танишув йўли билан аниқланади-тақдимот, реклама, ахборот. Туристик маҳсулот машҳурлигини кузатиб бориш учун вақт керак бўлади (туристлар фикри, мижозлар аризаси).

8. Туристик маҳсулотни жорий қилиш. Технологик ҳужжатларни кўриб чиқиш (келиш графиги, хизмат кўрсатиш дастури, йўлланма) ва кадрларни ўқитиш жараёнини қайта кўриб чиқиш. Янги турмаҳсулотни ва унинг нархини реализация қилишнинг иқтисодий механизми ишлаб чиқилади. Ишлаб чиқишни бошқариш ва янги турмаҳсулотни сотиш учун тизим шакллантирилади. У мижозлар эҳтиёжидан келиб чиқиб реализация ва модернизация қилинади.

9. Турни оптималлантириш. Бу энг оптимал хизматлар мажмуаси бўлиб, маршрутнинг турига қараб ҳаридорнинг талаби ва доимий текширувни талаб қилади.

Шундай қилиб, турмаҳсулотни ташкил этиш учун қуйидагилар киради:

- маркетинг тадқиқотлари (нимани таклиф этади ва ким таклиф этади?);
- ҳамкорларни қидириш ва танлаш;
- бизнес режани тузиш;
- хизмат кўрсатиш дастурини тайёрлаш (турпакетни тузиш);
- турни ҳисоб-китоб қилиш (калькуляция);
- таклифларни шакллантириш;
- турнинг рекламаси ва унинг самарадорлик даражасини ошириш;
- ташқи кўриниш рекламаси [4].

Хулоса ва таклифлар. Хулоса қилибшуни қайд этиш лозимки,туризм соҳасида турпакетларни ишлаб чиқиш, туризм турларига мос ҳолда турли хилдаги турпакетлар ишлаб чиқиш йилдан-йилга тобора ривожланиб бормоқда ҳамда ҳукуматимиз томонидан яратилаётган шарт-шароитлар, амалга оширилаётган ислоҳотлар натижасида туристларнинг талаб ва эҳтиёжлари ижобий қондирилмоқда. Шуни инобатга олган ҳолда, қуйидаги таклифларни бериш мақсадга мувофиқдир:

- маҳаллий ва халқаро туристларга мўлжалланган янги кўриниш ва мазмундаги турпакетларни ишлаб чиқиш ҳамда хорижий туристик фирмалар, маҳаллий аҳоли вакиллари билан ҳамкорликда уларни амалиётга татбиқ қилиш;
- хорижий ва маҳаллий туристлар учун мўлжалланган турпакетларда кўзда тутилган асосий ва қўшимча хизматлар сифатини янада яхшилаш;
- турни оптималлаштириш бўйича истеъмолчилар талабини ўрганиш орқали визуал турлар ташкил қилиб, турпакетлар нархини камайтиришга эришиш.

Фойдаланилган адабиётлар руйхати:

1. Ўзбекистон Республикасининг «Туризм тўғрисида»ги Қонуни. 2019 й.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикасининг туризм соҳасини жадал ривожлантиришни таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони. 2016 йил 2 декабр
3. Дунец А.Н. Проектирование и продвижение регионального туристского продукта: учебное пособие / Алт. гос. техн. ун-т им. И. И. Ползунова. – Барнаул: Изд-во АлтГТУ, 2014. – 163 с
4. Кусков А.С., Джаладян Ю.А.. Основы туризма: учебник/- 4-е изд., перераб. - М.: КНОРУС, 2015. - 396 с.
5. Рахимов З.О., Ибадуллаев Н.Э., Хаитбоев Р. Туроперейтинг. Дарслик. –Т.: “Инновацион ривожланиш нашриёт – матбаа уйи”, 2021, -396 б.
6. Tuxliyev I.S., Abduxamidov S.A. “Turizm: nazariya va amaliyot”. Darslik, Toshkent, 2021. - 405 b

7. https://dailynewsegypt.com/2021/06/14/international-tourists-down-83-in-q1-2021-unwto/
8. https://www.e-unwto.org/doi/abs/10.18111/wtobarometereng.2021.19.1.1?journalCode=wtobarometerengUNWTO World Tourism Barometer and Statistical Annex, January 2021

Г.Турсунова **Принципы разработки турпакета в сфере туризма** **Аннотация:** В данный статье рассматриваются принципы разработки турпакета в сфере туризма и такие вопросы, как его формирование. Также были выделены виды туров и турпакетов, а также проанализированы факторы, влияющие на формирование турпакета. **Ключевые слова:** тур, индивидуальный тур, инклюзивный тур, турпакет, виды турпакетов, транспорт, размещение, питание и экскурсионное обслуживание.	**G.Tursunova** **Principles for the development of a tour package in the field of tourism** **Abstract:** The article deal with principle of developing a tour package and its formaton in the field of tourism. Also, the types of tours and tour packages were covered, and the factors affecting the formation of the tour package were identified. **Keywords:** tour, individual tour, inclusive tour, tour package, types of tour packages, transport, accommodation, meals and excursion services.

Мубин Хабибжонович Хамитов – СамИСИ мустақил изланувчиси

МЕҲМОНХОНА ХЎЖАЛИГИДА СЕРВИС СИФАТИНИ БАҲОЛАШ ВА МИЖОЗЛАРНИНГ МАМНУНЛИК ДАРАЖАСИГА ТАЪСИР ЭТУВЧИ ОМИЛЛАРНИ АНИҚЛАШ

Аннотация: мақолада меҳмонхона хўжалиги хизматларининг сервис сифатини баҳолаш ва мижозларнинг мамнунлик даражасига таъсир этувчи омилларни аниқлаш бўйича тадқиқотлар олиб борилган ва тегишли таклифлар ишлаб чиқилган. Шунингдек, тадқиқотлар давомида меҳмонхона хўжалигида мижозларнинг мамнунлик даражаси кўрсаткичлари таҳлил қилинган.
Калит сўзлар: туризм, меҳмонхона, меҳмонхона хўжалиги, сервис, сервис фаолияти, сервис даражаси, сервиснинг табақаланиши, мижозларнинг мамнунлик даражаси, интеграл кўрсаткич, ижтимоий-иқтисодий индикатор, иқтисодий самарадорлик, натижавий самарадорлик.

Кириш. Ўзбекистон миллий меҳмонхона хўжалигининг ривожланишига, айниқса, ҳозирги кунда унинг халқаро меҳмонхона бизнесига қўшилиш муносабати билан катта аҳамият берилмоқда, чунки бу хўжалик маҳаллий аҳолининг иш билан бандлигини таъминлашда муҳим рол ўйнайди ва миллий иқтисодиётнинг бошқа тармоқларига ижобий таъсир кўрсатади. Қатор мамлакатларда меҳмонхона бизнеси давлат бюджетига валюта келиб тушишининг муҳим манбаи ҳисобланади.

Таъкидлаш жоизки, бугунги кунда Ўзбекистон иқтисодиётининг кўплаб тармоқлари хорижий инвесторлар ва хориждаги ҳамкорлар билан муваффақиятли ҳамкорлик қилмоқда, бунинг натижасида Ўзбекистонга келаётган сайёҳлар ва дунёнинг турли мамлакатлари вакилларининг ўсишини кузатиш мумкин. Натижада меҳмонхона хизматларини такомиллаштиришга эҳтиёж кучаймоқда.

Меҳмонхона хизматларига бўлган талабнинг ошиши, рақобатбардош меҳмонхоналарнинг кўпайиши даврида, уларни нафақат шинамлик даражаси балки, таклиф этаётган сервис хизматлари даражасига қараб ҳам таснифлаш мумкин.

Сервис фаолиятининг мақсади одамларнинг ижтимоий ва индивидуал эҳтиёжларини қондириш, хизмат кўрсатиш фаолиятининг натижаси эса шаҳар ва қишлоқ аҳолисининг ҳаёт сифатини яхшилашдан иборат.

Сервис хизмат даражасини тавсифлашдан олдин, хизматларнинг асосий хусусиятларига эътибор қаратиш лозим. Хизматларнинг асосий хусусиятларидан бири, бу уларнинг номоддий эканлигидадир. Меҳмонхоналар нафақат тоза тўшак ва яхши овқатланишни таклиф қилишади, балки меҳмонхоналар меҳмондўстлик тажрибасига ҳисса

қўшадиган номоддий сервис хизматларни таклиф қилишади.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. Туризм ва меҳмонхона фаолиятининг мураккаблиги хизмат кўрсатиш сифатини баҳолашнинг ягона кўрсаткичини белгилашни қийинлаштиради. Бундан ташқари, бир қатор иқтисодий, ташкилий, техник ва бошқаларнинг таъсири, ҳар хил турдаги туристик фаолиятда хизмат кўрсатиш сифатини бир хил кўрсаткич бўйича ўлчашга имкон бермайди. «Хизмат кўрсатиш сифати» ва «хизмат сифати» тушунчалари бир-бири билан чамбарчас боғлиқ, чунки иккаласи ҳам меҳмонхона, пансионат ёки санаторий бўладими, туристик объектларнинг фаолияти ва янги хизматларни ишлаб чиқиш имкониятларига боғлиқ бўлади.

Шуни таъкидлаш керакки, маҳаллий олимлар орасида мамлакатимизда хизматлар ва туризм хизматлар сифатини ошириш муаммолари билан Пардаев М.Қ., Мухамедов М.М., Тухлиев И.С., Мирзаев Қ.Ж. Навзуззода Б.Н., Рузметов Б., Эштаев А.А., Алиева М. ва бошқалар шуғулланган. Бироқ, бу соҳада ҳали ҳам кўплаб яхши ўрганилмаган муаммолар мавжуд, хусусан, меҳмонхона хизматлар сифати ва самарадорлигини баҳолаш ва шу асосда меҳмонхона хўжалиги учун самарали бошқарув тизимларини шакллантириш билан боғлиқ муаммолар. Шу билан бирга, сервис хизмат кўрсатиш туристик хизматларнинг ўзига хос хусусиятлари билан бевосита боғлиқ бўлиб, сервис даражаси қанчалик юқори бўлса, туристик хизматларнинг сифати шунчалик юқори бўлади. Туризм индустрияси хизматларининг барча турлари орасида меҳмондўстлик хизматлари (яшаш ва овқатланиш) туристлар томонидан сервис даражасини идрок этишга катта таъсир кўрсатадиган омил ҳисобланади.

Ж.Уокернинг таъкидлашича, меҳмондўстлик иқтисодиётининг бошқа соҳаларидан сезиларли фарқи шундаки, тармоқнинг асосий мақсади меҳмонларнинг «guest satisfaction», эҳтиёжларини қондириш ёки меҳмон қониқиши, бу жараённи бирлаштирган «ефемер маҳсулот» деб аталадиган маҳсулотни олиш, уни ишлаб чиқиш ва истеъмол қилиш[1].

Тадқиқот методологияси. Тадқиқот иши давомида кузатиш, қиёслаш, тизимли ва қиёсий таҳлил, иқтисодий-математик усуллар, интеграл кўрсаткич, анкета усули, «сирли харидор» усули, «эксперт баҳолаш» усулларидан фойдаланилган.

Таҳлил ва натижалар. Хизматлар соҳасида иқтисодий самарадорлик мамлакат миқёсида фаолият олиб бораётган сервис корхоналарининг ҳудуд аҳолисига хизмат кўрсатиш, ишлаб чиқариш-хизмат кўрсатиш жараёнида иқтисодий самарага эришишни талаб қилади. Хизматлар соҳасида иқтисодий самарадорлик ижтимоий меҳнатнинг умумий самарадорлик элементи ҳисобланади ва муайян мезон ва кўрсаткичлар орқали ифодаланади.

Сервис хизматларининг самарадорлигини ёритишга қаратилган ёндашувлар кўпгина муаллифлар томонидан кўриб чиқилган. Масалан, Г.Аванесов[2] қуйидагиларни алоҳида ажратиб кўрсатади:

– харажатларга-хомашёга оид ёндашув (иқтисодий самарадорлик);

– мақсадга йўналтирилган (натижавий самарадорлик). Бу, рақобат курашида фаолиятини сақлаб қолиш, етакчиликка эришиш, иқтисодий салоҳиятининг юксалиши, ишлаб чиқариш ва сотиш ҳажмининг ўсиши, харажатларнинг минималлашуви ва даромадларнинг максималлашиши шаклида намоён бўладиган эришилган натижаларга асосланган ҳолда баҳоланади;

– эришилган натижаларга асосланган ҳолда комплекс иқтисодий таҳлил асосида баҳолаш бўлиб, омилларнинг ўзгаришини ҳамда фойдаланилмаётган имконият ва захиралардан фойдаланишни кўзда тутади;

– бошқарув тизимининг самарадорлиги.

Хизматлар самарадорлигини иқтисодий кўрсаткичлар, ташкилий кўрсаткичлар, ижтимоий-гуруҳли кўрсаткичлар, индивидуал-психологик кўрсаткичлар тизими орқали

[1]Уокер, Дж. Р. Введение в гостеприимство [Текст] / Дж. Р. Уокер. М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2008. 735 с.

[2] Пардаев М.Қ., Халиқулов А.Н. Иқтисодиёт субъектларида омилли таҳлилни такомиллаштириш. Монография. Т.: “Наврўз” нашриёти – 2014. – 240 бет.

ҳам ифодалаш мумкин.

Хизмат кўрсатишнинг сифати - бу хизматнинг истеъмол хусусиятларининг амалдаги меъёрий-техник ҳужжатлар талабларига ва хизматни қабул қилишда келишилган маълум бир истеъмолчининг хоҳишларига жавоб берадиган муайян ижтимоий эҳтиёжга мос келадиган даражаси, тартиби, уни амалга оширишнинг оптимал ижтимоий-иқтисодий натижалари билан белгиланади.

Меҳмонхона мижозлари ўз харидидан қониқиш ҳосил қилиши меҳмонхона раҳбарияти учун муҳим масала ҳисобланади. Агарда мижоз меҳмонхонада ўтказган вақтидан қониқиш ҳосил қилмаса, меҳмонхоналар фаолиятидаги сифат ва нарх сиёсати, малакали ходимларни ишга олиш, молиявий муаммоларни ҳал қилиш каби бошқа жараёнлар аҳамиятли бўлмай қолади. Мижозга эътиборли муносабатда бўлиш, унинг кайфияти ва хоҳиш-истакларини тушуниши меҳмонхонанинг асосий принциплари бўлиши зарур.

Сервиснинг табақаланиши - Service differentiation- рақобатчиларникига қараганда юқорироқ сифатли ва ранг-барангроқ хизмат даражасини таклиф этиш билан белгиланади[1].

Сервис хизматларни кўрсатишда уларнинг нафақат сони, балки сифати ҳам муҳим ҳисобланади. Шу сабабли кўпгина меҳмонхоналарда меҳмонлар жўнаб кетишаётганларида қабул ва жойлаштириш хизматига топшириладиган кичик сўровномаларни тўлдириш сўралади ва кейин уларни назорат қилиш жараёнида маркетинг хизмати ўрганиб чиқади. Сифатни бошқариш эса меҳмонхона корхонасида хизматлар ташкил этилиши ва кўрсатилишини назорат қилувчи автоматлаштирилган ахборот тизимлари бўлишини назарда тутади.

Хизматларнинг юқори сифатига эришишнинг ажралмас қисми назорат тизимининг мавжудлиги ҳисобланади. Бошқариш тизимини яратишда узлуксизлик тамойилига ҳам риоя қилишни ҳисобга олиш керак. Хизмат сифатини назорат қилиш тизими том маънода технологик циклнинг барча босқичларида ва ҳар томонлама ҳар дақиқаси назоратини таъминлашни талаб қилади. Бундан ташқари, назорат функцияси такрорланадиган жараён бўлиб, хизматлар сифатини таъминлаш учун бошқа барча ҳаракатларнинг мослашувчанлиги ва созланишини бевосита таъминлаши лозим бўлади.

Сервис хизматларининг бевосита сифатини ёритишга қаратилган ёндашувлар кўпгина муаллифлар томонидан унинг назорат қилиш жараёни қуйидаги босқичлардан иборат эканлиги кўриб чиқилган.

Хизмат кўрсатиш сифатини ўлчаш кўламини аниқлаш босқичида. Биринчи қадамни қўйиш учун иш ҳажми, меҳнат шароитлари, ходимларни тайёрлаш даражаси билан аниқ белгиланган сифат билан боғлиқ бўлган стандартлаштиришнинг барча шаклларини қўллаш керак, улар реал ва эришиш мумкин бўлган кейинги барча яхшиланишларнинг асоси бўлиши керак.

Хизмат кўрсатиш сифати даражасини текширадиган саволларни белгилаш босқичида. Бу ерда мижозлар билан алоқада бўлган соҳа ва мижозлар билмайдиган ички хизматлар ёки меҳмонхона корхонасини бошқариш ва хизмат кўрсатиш соҳаси ўртасида фарқни аниқлаш керак. Меҳмонларнинг хизмат кўрсатиш маданияти ва сифати ҳақидаги фикрлари сўровномалар асосида ўрганилиши мумкин. Меҳмонхона хўжалигининг хизмат кўрсатиш соҳаси, жумладан омборхоналар, санитар-техник хизматлар ва бошқалар, махсус сифат варақлари (ички ишлаб чиқариш стандартлари) ёрдамида сифати назорат қилинади.

Назорат қилиш, ҳаракат қилиш, баҳолаш босқичида. Бунда сўровномалар ва хизмат кўрсатиш сифатини текшириш варақалари, хизмат кўрсатувчи ходимларни ўқитиш дастурларини ишлаб чиқиш учун асос бўлиши керак. Меҳмонхона ходимларининг иши мижозларни максимал даражада қондириш талабига асосланган хизмат кўрсатиш маданияти ва сифатини оширишга қаратилиши керак. Бошқа томондан, хизмат сифатини

[1]И.С.Тухлиев, М.Э.Пўлатов, А.Ш.Бердимуродов. Туризм атамаларининг изоҳли луғати. – Самарқанд, “Наврўз”, 2021, 248 бет.

таъминлаш дастури бўлимлар ўртасидаги ўзаро муносабатларни яхшилашга ёрдам беради.

Назорат доирасини танлашда мавжуд ходимларнинг сифат хусусиятларини - унинг жинси ва ёши таркибини, касбий даражасини ва бошқаларни ҳисобга олиш тавсия этилади. Меҳмонхонада ўтказиладиган назорат шакллари орасида қуйидагиларни таъкидлаш керак: бўйсунувчиларнинг ишини назорат қилиш, ҳужжатларни таҳлил қилиш, меҳмонларнинг фикрларини онлайн ўрганиш, ёзма ҳисоботларни сўраш, режалаштирилган йиғилишларни ўтказиш, ходимларни аттестациядан ўтказиш.

Меҳмонхона ташқи ва ички назоратни амалга оширади. Бунда хизмат сифати тўғрисидаги маълумотлар аудитория билан мулоқот қилишнинг турли усуллари ёрдамида олинади, хусусан: телефон орқали суҳбатлар; анкеталар; почта орқали юборилган интервъюлар; шахсий, гуруҳли интервъюлар.

Анкета усули ёрдамида меҳмонхона мақсадли гуруҳларнинг афзалликларини тўлиқ ўрганиши мумкин. Меҳмонхоналарда сервис хизмат кўрсатиш даражаси тўғрисида маълумот тўплаш учун бир қатор усуллар қўлланилади, масалан, шикоят ва таклифларни таҳлил қилиш, сервис хизмат кўрсатиш бўйича аудит гуруҳлари ва бошқалар.

Айнан меҳмонхоналар фаолиятига хос бўлган «эксперт баҳолаш» усули бўлиб, у экспертлар гуруҳи - ўрганилаётган масалаларда энг малакали одамлар билан боғланишни назарда тутади. Бундай тадқиқотни ўтказишда танланган ишончли мутахассислар тадқиқот хатини тўлдирадилар.

Таъкидлаш жоизки, сервис хизмат кўрсатиш сифати даражасини аниқлаш учун мутахассисларга мурожаат қилиш хорижий меҳмонхоналар учун мутлақ норма ҳисобланади. Масалан, халқаро меҳмонхона корпорацияларида хизмат кўрсатиш сифатини назорат қилувчилар мавжуд бўлиб, улар назорат варақлари билан қуролланган ҳолда маълум бир меҳмонхона мажмуасини профессионал талаблари нуқтаи назардан баҳолайдилар.

Хорижда «сирли харидор» усули кенг қўлланилади. Бу усулда профессионал ёки профессионал бўлмаган тестер, оддий меҳмон ниқоби остида меҳмонхонага жойлашади ва ушбу хонани меҳмонхона эълон қилган даражага мувофиқлигини мукаммал текширади. Ушбу текширишни меҳмонхона эгалари тақиқлаш мумкин, агар сезиб қолса, бу усул айниқса меҳмонхона занжирларида кенг қўлланилади. Бунда тармоқ талабларини ва унинг стандартларини биладиган профессионал тестерлар сирли харидор сифатида фаолият кўрсатади.

Бугунги интернет асрида реклама қилинган сифат даражасининг амалдаги даражасига мувофиқлиги ҳақидаги маълумот нафақат меҳмонхона менежерларига, балки меҳмонхона мижозларига ҳам керак бўлиши мумкин. Бундай тажриба, Хитойда кенг қўлланилади, мустақил текширувчиларнинг саёҳат портали орқали мижоз ниқоби остида меҳмонхонага ташриф буюргандан сўнг, батафсил ҳисобот тайёрлайди ва уни туристик веб-сайтга жойлашти-ради.

Бу усул орқали танланган синовчиларнинг нуфузли шарҳларига асосланиб, минглаб хитойлик туристлар тунаш ва қолиш учун жой танлашади. Қоидага кўра, ушбу ҳисобот меҳмонхонанинг шартлари, жойлашуви, овқатланиши, хизмат кўрсатиш ва нарх сиёсати ҳақида кўплаб фотосуратлар ва эксперт хулосаларидан иборат. Бу каби оммабоп сайтга минглаб ташриф буюрувчилар томонидан ўқиладиган ҳисобот эълон қилинмагунча, бундай инспекторнинг меҳмонхонага жойлашиб олганини меҳмонхона ходимлари ва раҳбарият ҳам сезмайди.

Ҳозирги пайтда Ўзбекистоннинг деярли барча меҳмонхоналарида жойларни брон қилиш бўйича хизматлар кўрсатилмоқда. Аммо, республика миқёсида меҳмонхоналарда жойларни брон қилиш бўйича яхлит тизим ҳалигача шаклланмаган. Ҳудудий туризм бозорида фаолият юритувчи меҳмонхоналарда жойларни банд қилиш бўйича турли хил дастурий таъминотлардан фойдаланилаётганлиги, жойларни online-брон қилишнинг яхлит тизимини шакллантиришда асосий тўсиқ ҳисобланади.

Бундан ташқари, бугунги кунда Ўзбекистонда мавжуд Марказий Осиё ҳудудларида

туристик хизматларни online шаклида амалга оширувчи OrexCA.com-online тизими доирасида жойларни брон қилиш алоқалари ва муносабатлари амал қилмоқда. Меҳмонхоналарда жойларни брон қилиш «Oriental Express CA» МЧЖнинг меҳмонхоналар комплекси ташкилотлари билан тузилган шартномалари асосида амалга оширилади ҳамда «Oriental Express CA» МЧЖ туристик хизматлар истеъмолчилари ва туристик ташкилотлар ўртасида воситачи вазифасини бажаради. Меҳмонхоналарда жойларни бевосита online-брон қилишнинг яхлит тизими мавжуд эмаслиги, ушбу алоқаларнинг қамров даражасини кенгайтиришга асосий тўсиқ ҳисобланади[1].

Ушбу муллифлар ёндошувларига қўшилган холда Самарқанд туризми ҳамда меҳмондўстлик соҳасидаги сервис хизматларининг сифатини ва бу ҳақидаги мижозларнинг фикрларини чуқур ўрганиш мақсадида вилоятда мавжуд меҳмонхоналарнинг кўрсатилаётган хизматларининг таҳлилини амалга оширдик.

Комплекс туристик сервис хизматлар истеъмолини баҳолаш учун кўрсатилаётган меҳмонхона хизматларидан мижозларининг мамнунлик даражасини аниқлашни лозим топдик.

Мижозларининг мамнунлик даражасини битта кўрсаткичда бевосита ўлчаш мумкин эмас (Мм). Методологик ёндашувлардан бири асосида амалга ошириладиган иқтисодий ўлчаш бу интеграл (жамланма) ижтимоий-иқтисодий индикаторни тузишдан иборат бўлади[2].

Меҳмонхона хўжалигини ижтимоий-иқтисодий ривожланиш даражаси бўйича мезонлар сифатида гуруҳлаш учун назарий томондан асосланган ва амалий жиҳатдан мижозларни мамнунлик даражасини баҳолаш учун қуйидаги кўрсаткичлардан фойдаланишни тавсия қиламиз:

- хонанинг шинамлиги;
- нархи ва тўловнинг қулайлиги;
- меҳмонхона хизматларининг сифати;
- келганда рўйхатга олиш ва чиқиб кетиш расмийлаштириш;
- озиқ-овқат ва ичимликларнинг сифати;
- сервисли хизмат кўрсатиш;
- бронлаштириш тизимининг мавжудлиги.

Шу тарзда, меҳмонхона хўжалигидаги шарт-шароитларини баҳолашнинг интеграл кўрсаткичи (Мм) қуйидаги формула билан ҳисобланди:

Мм = Х+Нт +Мқ + Р + Ои+Сх+Б (1),

Х – хонанинг шинамлиги (26%)

Нт – нархи ва тўловнинг қулайлиги (24%)

Мқ – меҳмонхона хизматларининг сифати (19%)

Р- келганда рўйхатга олиш ва чиқиб кетишни расмийлаштириш (11%)

Ои –озиқ-овқат ва ичимликларнинг сифати (10%)

Сх- сервисли хизмат кўрсатиш (8%)

Б- бронлаштириш тизимининг мавжудлиги (2%)

Кўрсаткичлар параметрларини саралаб олишда муҳим ўринни иқтисодий вазифаларни ечишда қабул қилинадиган, уларнинг ҳар бирининг нисбий аҳамиятини аниқлаш лозим бўлди. Бироқ, шуни қайд қилиш керакки, саралаб олинган омилларнинг турли хил таъсири натижасида улар етарли бўлмаслиги мумкин, шунинг учун баҳолашда турли кўрсаткичлардан ёки аҳамиятлилик даражаси бўйича коэффициентлардан фойдаланиш зарурияти туғилди. Шу мақсадларда ҳар бир гуруҳдаги кўрсаткичлар учун мос равишда аҳамиятлилик коэффициентидан фойдаландик.

Аҳамиятлилик коэффициенти таққослаб баҳоланадиган ҳудуднинг танлаб олинган у ёки бу кўрсаткичнинг муҳимлилик даражасини эксперт сўров усули билан аниқланди.

[1] Алимова М.Т. Ҳудудий туризм бозорининг ривожланиш хусусиятлари ва тенденциялари (Самарқанд -вилояти-мисолида).Докторлик диссертацияси.С.: 2017.

[2]Гранбсрг Л.. Основы региональной экономики. - М.: ГУ ВШЭ, 2000. -495 с.

Эксперт сифатида Туризм ва маданий мерос вазирлиги Самарқанд вилояти бошқармаси ходимлари ва вилоят ҳокимиятининг туризмни ривожлантириш масалалари бўйича бўлинма мутахассислари қатнашдилар.

Интеграл кўрсаткични жорий қилиш ёрдамида меҳмонхона хизматларининг турли жиҳатларини таҳлил қилиш орқали мижозларининг мамнунлик даражасига таъсир этувчи омилларнинг аҳамияти аниқланди (1-расм).

1-расм. Меҳмонхона мижозларининг мамнунлик даражасига таъсир этувчи омилларнинг аҳамияти (%)

Ушбу усул Самарқанд шаҳрининг энг юқори тоифадаги меҳмонхоналаридан “Asia Samarkand” меҳмонхоналар тармоғида ишлатилган, расмдан кўриниб турибдики, мамнунлик даражасига таъсир этувчи 7 та асосий омилдан иборат бўлиб, хонанинг шинам-лиги (26%) ҳамда нархи ва тўловнинг қулайлиги (24%) нисбий аҳамиятининг 50% ни ташкил қилмоқда. Меҳмонхона хизматларининг сифати (19%) каби омил муҳимликнинг деярли бешдан бирини, қолган қисмини эса келганда рўйхатга олиш ва чиқиб кетишни расмийлаштириш, озиқ-овқат ва ичимликларнинг сифати, сервисли хизмат кўрсатиш, бронлаштириш тизимининг мавжудлиги омиллари учдан бирини ташкил қилмоқда.

Мамнунлик даражасига таъсир этувчи омилларнинг қолган қисмини: келганда рўй-хатга олиш ва чиқиб кетишни расмийлаштириш, озиқ-овқат ва ичимликларнинг сифати, сер-висли хизмат кўрсатиш ва бронлаштириш омиллардан фойдаланиш самарадорлигини ошириш учун меҳмонхоналарда автоматлаштирилган ахборот тизимларини жорий қилишни тавсия қиламиз.Автоматлаштирилган ахборот тизимлари номерларни бронлаш, доимий мижозлар, меҳмонларнинг талаблари ва улар тўлаши лозим бўлган ҳақ ҳақидаги маълумотларни кири-тиш, сақлаш ва зарур ҳолда тез қидириб топишга ёрдам беради. Муайян санада ташриф буюр-ган меҳмонлар рўйхатини компьютер хотирасидан топиш ҳеч қандай муаммо туғдирмайди.

Бронлаш столи файллари автоматлаштирилган ахборот тизимининг муҳим таркибий қисми бўлиб, улар ушбу иш учун масъул бўлган маъмур (администратор) ёрдамчисига брон-лаштирилмаган номерлар миқдори ва уларнинг тафсилотлари: хоналар сони ва шинамлиги, деразадан очиладиган манзара, нархи ва ҳ.к. ҳақида ахборот олиш имконини беради.

Автоматлаштирилган ахборот тизими меҳмонхона фаолиятига жорий этилгунга қадар резервлаш билан шуғулланувчи ходим бундай ахборотни йиғиши ва ундан фойдаланиши анча оғир иш бўлиб, жуда кўп вақтни олар эди.

Автоматлаштирилган ахборот тизими компьютер дастурлари тўпламидан иборат бўлиб, улар ёрдамида бошқариш офислари ва ёрдамчи бўлимлар иши учун долзарб аҳамиятга эга бўлган ахборотни йиғиш ва ундан фойдаланиш мумкин.

Бу тўплам таркибида қуйидагилар айниқса муҳимдир, чунки улар меҳмонхона маъмурларни қуйидаги йўналишлар бўйича керакли ахборот билан таъминлайди:

- бронлаш хизматини бошқариш;
- меҳмонларга сервис хизмат кўрсатишни бошқариш;

- меҳмонлар билан ҳисоб-китоб қилишни бошқариш;
- меҳмонхонани бошқаришнинг умумий масалалари.

Хулоса ва таклифлар. Туризм ва меҳмонхона фаолиятининг мураккаблиги хизмат кўрсатиш сифатини баҳолашнинг ягона кўрсаткичини белгилашни қийинлаштиради. Бундан ташқари, бир қатор иқтисодий, ташкилий, техник ва бошқаларнинг таъсири, ҳар хил турдаги туристик фаолиятда хизмат кўрсатиш сифатини бир хил кўрсаткич бўйича ўлчашга имкон бермайди. Шуларни ҳисобга олиб, Самарқанд туризми ҳамда меҳмондўстлик соҳасидаги сервис хизматларининг сифатини ва бу ҳақидаги мижозларнинг фикрларини чуқур ўрганиш мақсадида вилоятда мавжуд меҳмонхоналарнинг кўрсатилаётган хизматларининг таҳлили амалга оширилди.

Комплекс туристик сервис хизматлар истеъмолини баҳолаш учун кўрсатилаётган меҳмонхона хизматларидан мижозларининг мамнунлик даражасини аниқлашни лозим топдик. Мижозларининг мамнунлик даражасини битта кўрсаткичда бевосита ўлчаш мумкин эмас (Мм). Методологик ёндашувлардан бири асосида амалга ошириладиган иқтисодий ўлчаш бу интеграл (жамланма) ижтимоий-иқтисодий индикаторни тузишдан иборат бўлди.

Меҳмонхона хўжалигини ижтимоий-иқтисодий ривожланиш даражаси бўйича мезонлар сифатида гуруҳлаш учун назарий томондан асосланган ва амалий жиҳатдан мижозларни мамнунлик даражасини баҳолаш учун қатор кўрсаткичлардан фойдаланиш ҳамда баҳолашнинг интеграл кўрсаткичини ҳисоблаш (Мм) формуласи тавсия қилинди. Интеграл кўрсаткични жорий қилиш ёрдамида меҳмонхона хизматларининг турли жиҳатларини таҳлил қилиш орқали мижозларининг мамнунлик даражасига таъсир этувчи омилларнинг аҳамияти аниқланди.

Ушбу тадқиқот натижалари меҳмонхона хўжалигидаги меҳмонхона мижозларининг мамнунлик даражасига таъсир этувчи омилларнинг аҳамиятини таҳлил қилиш ва аниқланган камчиликларни ўз вақтида бартараф этиш усули мижозларнинг такрорий келишини таъминлайди ва келажакда меҳмонхонани дўстлари, танишлари ва бошқаларга тавсия қилиш эҳтимолини оширади. Бундан ташқари, ушбу омилларнинг аҳамиятини аниқлаш усули меҳмонхона хўжалигидаги ўзга соҳаларини такомиллаштириш учун ҳам ишлатилиши мумкин, бу эса қўшимча даромад ўсиши имкониятига олиб келади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. И.С.Тухлиев, М.Э.Пўлатов, А.Ш.Бердимуродов. Туризм атамаларининг изоҳли луғати. – Самарқанд, “Наврўз”, 2021, 248 бет.
2. “Пардаев М.Қ., Халиқулов А.Н. Иқтисодиёт субъектларида омилли таҳлилни такомиллаштириш. Монография. Т.: “Наврўз” нашриёти – 2014. – 240 бет.
3. Уокер, Дж. Р. Введение в гостеприимство [Текст] / Дж. Р. Уокер. М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2008. 735 с.
4. Алимова М.Т. Ҳудудий туризм бозорининг ривожланиш хусусиятлари ва тенденциялари (Самарқанд вилояти мисолида).Докторлик диссертацияси. С.: 2017.
5. Гранбсрг Л.. Основы региональной экономики. - М.: ГУ ВШЭ, 2000. -495 с.

М.Хамитов

Оценка качества обслуживания в гостиничном хозяйстве и определение факторов, влияющих на уровень удовлетворенности клиентов

Аннотация. В статье проведены исследования по оценке сервисного качества гостиничных услуг и определению факторов, влияющих на уровень удовлетворенности клиентов и разработаны соответствующие предложения. Также в ходе исследования были проанализированы показатели удовлетворенности клиентов в гостиничном бизнесе.

Ключевые слова: туризм, гостиница, гостиничное хозяйство, сервис, сервисная деятельность, уровень обслуживания, классификация услуг, уровень удовлетворенности клиентов, интегральный показатель, социально-экономический показатель, экономическая эффективность, результирующая эффективность.

M.Hamitov

Assessment of the quality of service in the hotel industry and determination of factors affecting the level of customer satisfaction

Abstract. In the article, studies were carried out to assess the service quality of hotel services and to determine the factors affecting the level of customer satisfaction, and appropriate proposals were developed. Also, during the study, indicators of customer satisfaction in the hotel business were analyzed.

Keywords: tourism, hotel, hotel industry, service, service activities, level of service, classification of services, level of customer satisfaction, integral indicator, socio-economic indicator, economic efficiency, resulting efficiency.

Сарвар Адхамович Абдухамидов – СамИСИ “Туризм” кафедраси мудири, доц.в.б.

ЎЗБЕКИСТОН ВИЛОЯТЛАРИНИ ТУРИСТИК МИНТАҚАЛАР СИФАТИДА ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ ВА БАҲОЛАШ

Аннотация: мақолада Ўзбекистон вилоятлари туристик минтақа сифатида таҳлил қилинган ва уларнинг ривожланиш ҳолати баҳоланган. Шимолий-шарқий туризм минтақаси, Марказий туризм минтақаси, Шарқий туризм минтақаси, Жанубий туризм минтақаси ва Шимолий-ғарбий туризм минтақаларида туризмнинг ривожланиш тенденциялари таҳлил қилинган ҳамда уларларнинг баҳолаш кўрсаткичлари бўйича рейтинги аниқланган.

Калит сўзлар: туризм, минтақа, минтақавий туризм, туристик салоҳият, самара, Шимолий-шарқий туризм минтақаси, Марказий туризм минтақаси, Шарқий туризм минтақаси, Жанубий туризм минтақаси, Шимолий-ғарбий туризм минтақаси.

Кириш. Минтақавий туризмни тадқиқ этишга қаратилган тадқиқот методологиялари асосан тармоқ ёндашувига асосланган бўлиб, туризмнинг аҳамияти тармоқнинг солиқ тушумлари ва маҳаллий бюджетнинг даромадлар таркибини шакллантиришдаги иштироки ҳамда аҳоли бандлигини таъмин-лашдаги роли муҳим ҳисобланади.

Ҳозирги пайтда Ўзбекистоннинг туризм минтақаларида минтақавий туризм хизматлари бозори ёки туристик талаб ва аҳолининг туристик хизматларга бўлган эҳтиёжи, шунингдек, туристик талаб ва таклифнинг нарх механизми асосидаги ўзаро муносабатлари эътиборга олинмай қолмоқда. Бироқ, айнан туризм ривожланишига нисбатан мажмуали ёндашув минтақада туризмнинг аҳамиятини ва иқтисодиётда тутган ўрнини холис баҳолаш, туризм фаолиятига доир маълумотлар асосида минтақа туристик фаолияти-нинг статистик ҳисоботини юритиш имконини беради.

Ўзбекистонда минтақавий туризмнинг ривожланишига, туризм соҳасини ривожлантиришнинг самарали механизмлари сифатида минтақаларнинг туристик-рекреацион салоҳиятини баҳолашга қаратилган назарий-методологик илмий тадқиқотлар ҳанузгача етарли эмас. Ўзбекистонда минтақавий туризм соҳасининг ресурс базасини баҳолаш ва ривожлантириш билан боғлиқ мураккаб масалалар бугунги кунда ҳар томонлама чуқур тадқиқ қилишни талаб этмоқда.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. Туризм соҳасини районлаштириш, туристик ҳудуд ва минтақаларни таҳлил қилиш ҳамда уларда туризмнинг ривожланиш имкониятлари ва истиқболларини баҳолаш бўйича хорижий давлатларда бир қатор тадқиқот ишлари амалга оширилган. Жумладан, хорижий олимлардан А.Ю.Александрова [1], В.А.Квартальнов [2], Л.В.Ковынева [3], А.Б.Косолапов [4] каби олимларнинг илмий изланишлари муҳим аҳамият касб этади.

Мамлакатимиз туризм соҳасини ривожлантиришнинг ташкилий-иқтисодий ва методологик жиҳатлари И.С.Тухлиев [5], М.Қ.Пардаев [6], Н.Э.Ибадуллаев [7], М.Р.Усманов [8] ва бошқаларнинг тадқиқот ишларида атрофлича ёритилган.

Тадқиқот методологияси. Тадқиқот иши давомида кузатиш, қиёслаш, тизимли ва қиёсий таҳлил каби усуллардан фойдаланилган.

Таҳлил ва натижалар. Иқтисодиёт ривожланишининг бугунги босқичида Ўзбекистон, жумла-дан, барча минтақаларнинг туристик-рекреацион салоҳиятини баҳолаш ривожланишнинг муҳим йўналишларидан бири бўлиб қолмоқда. Туризм фаолиятининг даромадлилигини таъминлашда унинг рақобатбардошлигини ошириш орқали нафақат мазкур минтақаларда яшовчи, балки бутун мамлакат, шунингдек, бошқа мамлакатлардан ҳам имкон қадар кўпроқ туристларни жалб қилиш мақсадга мувофиқдир.

Ҳар бир минтақанинг мавжуд туристик ресурсларидан самарали фойда-ланган ҳолда минтақада яшовчи аҳолининг, мамлакатнинг бошқа ҳудудлари-да, жумладан, хорижий туристларнинг ҳам туристик хизматларга бўлган талабини қондиришга хизмат қилиши керак. Минтақаларнинг туристик салоҳияти деганда ушбу минтақада туристик фаолиятни ташкил қилиш имконини берувчи мавжуд табиий, маданий-тарихий ва

ижтимоий-иқтисодий шарт-шароитлар мажмуи тушунилади [9].

Минтақаларнинг туристик салоҳиятини ўрганиш билан боғлиқ масала-лар нисбатан яқинда пайдо бўлди ва соҳада халқаро рақобат муносабатлари кам ривожланган ҳамда мамлакат, ҳудудларининг туризм самарадорлигини универсал баҳолаш ишлаб чиқилмаган. Ҳозирда кўплаб тадқиқотчиларнинг минтақаларнинг туризм салоҳияти самарадорлиги масалалари бўйича ўз қарашлари ва баҳолаш мезонлари мавжуд.

Замонавий хизматлар бозорини тадқиқ этишда минтақавий туризм хизматлар бозорининг ривожланиш даражасини баҳолаш имконини берувчи таҳлилий усулларни қўллаган ҳолда, қатор тизимли кўрсаткичлар асосида минтақанинг туристик хизматлар бозори жозибадорлигини баҳолаш мумкин.

Баҳолаш кўрсаткичлари бўйича тадқиқот қилинганда, туризм минтақалари қуйидаги туризм салоҳиятига ва туризм турларини ривожлантириш имкониятларига эга эканлиги аниқланди:

Шимолий-шарқий туризм минтақаси. Ушбу туризм минтақаси Тошкент ва Сирдарё вилоятларини қамраб олади. Тошкент–Марказий Осиё-нинг йирик ва қадимий шаҳарларидан, Ўрта Осиёнинг улкан саноат-транс-порт чорраҳаси ва маданият марказларидан бири бўлиб, Республикамизнинг пойтахти сифатида туризм соҳасининг энг йирик маркази ҳисобланади. Мазкур минтақа туризмини ривожлантиришда тарихий обидалар, табиий рекреация ресурслари, сув омборлари, дарёлар ва шифо-бахш минерал сувлар, тоғ манзилгоҳлари мавжуд.

1-жадвал

Ўзбекистон Республикаси Шимолий-шарқий туризм минтақасида туризм салоҳиятини ривожлантириш имкониятлари бўйича асосий кўрсаткичлари1

№	Асосий кўрсат-кичлар	Жами минтақа бўйича			Минтақанинг респуб-ликадаги улуши (%)			Минт ақаларнинг баҳолаш кўрсаткичла ри бўйича рейтинги
		2019 йил	2020 йил	Фарқи (+;-)	2019 йил	2020 йил	Фарқи (+;-)	
Шимолий-шарқий туризм минтақаси бўйича								
1	ТФТс	347	237	-110	67,1	70,3	3,2	1
2	ТФТхк	361397	94540	-266857	38,4	44,5	6,1	1
3	СЙс	215935	65252	-150683	74,5	83,5	9	1
4	МЖВс	313	351	38	30,9	31,7	0,8	2
5	МЖВжс	20105	20588	483	43,1	41,5	-1,6	1
6	МЖВтб	1117834	348786	-769048	51,0	49,6	-1,4	1

1-жадвал маълумотлари бўйича Шимолий-шарқий туристик минтақа республикада туризм салоҳияти ва туризм турларини ривожлантириш имкониятлари бўйича биринчи ўриндаги минтақа ҳисобланади. Бунинг сабаби Шимолий-шарқий туризм минтақасида пойтахтдаги янги йирик замонавий брендли меҳмонхоналар, меҳмон уйлари, хостеллар кабилардаги жойлаштириш жойлари сонининг кўплиги жиҳатдан бошқа минтақаларга нисбатан республикада пешқадамлик қилмоқда.

Марказий туризм минтақаси. Марказий туризм минтақаси Жиззах, Самарқанд, Бухоро ва Навоий вилоятларини ўзига бирлаштиради. Бугунги кунда ушбу туризм минтақаси ўзига хос бой туристик салоҳиятга эга. Минтақа тарихий обидалари, муқаддас қадамжолари, маҳаллий халқларининг ўзига хос урф-одат ва анъаналари, архитектура, археологик, шаҳарсозлик, шунингдек, миллий ҳунармандчилик ҳамда ноёб маданияти ва санъати, сўлим табиати, ўзининг табиий ландшафтлари билан маҳаллий ва хорижий туристларни ўзига жалб қилади.

1 Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг “Ўзбекистон Республикасида туризм ва дам олиш ривожланишининг асосий кўрсаткичлари” номли статистик бюллетенлари маълумотлари асосида муаллиф томонидан таҳлил қилинган

2-жадвал

Ўзбекистон Республикаси Марказий туризм минтақасида туризм салоҳиятини ривожлантириш имкониятлари бўйича асосий кўрсаткичлари1

№	Асосий кўрсат-кичлар	Жами минтақа бўйича			Минтақанинг респуб-ликадаги улуши (%)			Минтақаларнинг баҳолаш кўрсаткичлари бўйича рейтинги
		2019 йил	2020 йил	Фарқи (+;-)	2019 йил	2020 йил	Фарқи (+;-)	
Марказий туризм минтақаси бўйича								
1	ТФТс	123	68	-55	23,8	20,2	-3,6	2
2	ТФТхк	103433	30025	-73408	11,0	14,1	3,1	3
3	СЙс	34042	1929	-32113	11,7	2,5	-9,2	4
4	МЖВс	380	405	25	37,5	36,5	-1	1
5	МЖВжс	13746	15957	2211	29,5	32,2	2,7	2
6	МЖВтб	581022	169811	-411211	26,5	24,2	-2,3	2

2-жадвал маълумотлари бўйича Марказий туризм минтақаси 2020 йилда туристик фирма ва ташкилотлар сони, меҳмонхона ва шунга ўхшаш жойлаштириш воситаларидаги жойлар сони ҳамда меҳмонхона ва шунга ўхшаш жойлаштириш воситаларига жойлаштирилган ташриф буюрувчилар сони бўйича республикадаги улуши қуйидаги 20,2%,32,2% ва 24,2% ларни ташкил қилиб, иккинчи ўринни эгаллаб туриши аниқланди. Аммо туристик фирма ва ташкилотлар томонидан хизмат кўрсатилганлар сони бўйича 14,1% билан учинчи ва сотилган сайёҳлик йўлланмалари сони бўйича республакада тўртинчи ўринда ҳисобланади. Ушбу минтақа меҳмонхона ва шунга ўхшаш жойлаштириш воситалари сони (36,5%) бўйича биринчи ўринни эгаллаб турибди.

Шарқий туризм минтақаси. Фарғона водийсининг қадимий шаҳар-лари Қува, Марғилон, Риштон ҳамда Қўқон шаҳарларидаги мавжуд масжид ва мадрасаларнинг асосий қисми муқаддас мозорлар асосида бунёд этилган. Шарқий туризм минтақасида мавжуд меъморий обидалар ичида муқаддас зиёратгоҳлар билан боғлиқ ёдгорликлар минтақада зиёрат туризмини ривож-лантиришда муҳим аҳамият касб этади. Ушбу минтақа, кўп асрлик бой тарихга эга бўлиб, у ерда эрамиздан олдинги XII-VII асрларга оид бўлган кўҳна шаҳарлар ва археологик мажмуалар мавжуд.

Минтақада шунингдек, шифобахш манбалар ҳам мавжуд ва бу экотуризм ҳамда рекреация туризмини ривожлантириш имкониятларини яратади. Минтақанинг миллий ҳунармандчилик усталари томонидан тайёр-ланган маҳсулотлари, халқ анъаналари, урф-одатлари ҳам хорижий туристларни ўзига тортади. Айниқса, Наманган ва Чуст шаҳарларида қадимдан ривожланган халқ ҳунармандчилиги, жумладан, Чустда пичоқ, идиш-товоқ, қишлоқ хўжалиги қуроллари ишлаб чиқарилиши, дўппидўзлик, каштачилик билан шуғулланилиши, халатлар учун беқасам ва атлас газламалар тайёр-ланиши ушбу минтақанинг туристик жозибадорлигини янада оширади.

3-жадвал маълумотлари бўйича Шарқий туризм минтақаси 2020 йилда туристик фирма ва ташкилотлар сони, сотилган сайёҳлик йўлланмалари сони, меҳмонхона ва шунга ўхшаш жойлаштириш воситалари сони, меҳмонхона ва шунга ўхшаш жойлаштириш воситаларидаги жойлар сони ҳамда меҳмонхона ва шунга ўхшаш жойлаштириш воситаларига жойлаштирилган ташриф буюрувчилар сони кўрсаткичлари бўйича республикадаги улуши мос равишда 4,2%, 3,3%, 13,7%, 12,2% ва 12,9% ни ташкил қилиб, учинчи ўринни эгаллаб турибди. Аммо, туристик фирма ва ташкилотлар томонидан хизмат кўрсатил-ганлар сони бўйича 2,4% ни ташкил қилиб тўртинчи ўринни эгаллаб тургани аниқланди.

Жанубий туризм минтақаси. Жанубий туризм минтақаси ўзининг тарихий, табиий

1 Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг “Ўзбекистон Республикасида туризм ва дам олиш ривожланишининг асосий кўрсаткичлари” номли статистик бюллетенлари маълумотлари асосида муаллиф томонидан таҳлил қилинган

3-жадвал

Ўзбекистон Республикаси Шарқий туризм минтақасида туризм салоҳиятини ривожлантириш имкониятлари бўйича асосий кўрсаткичлари1

№	Асосий кўрсат-кичлар	Жами минтақа бўйича			Минтақанинг респуб-ликадаги улуши (%)			Минтақалар нинг баҳолаш кўрсаткичла ри бўйича рейтинги
		2019 йил	2020 йил	Фарқи (+;-)	2019 йил	2020 йил	Фарқи (+;-)	
Шарқий туризм минтақаси бўйича								
1	ТФТс	19	14	-5	3,7	4,2	0,5	3
2	ТФТхк	4736	5020	284	0,5	2,4	1,9	4
3	СЙс	8902	2561	-6341	3,1	3,3	0,2	3
4	МЖВс	135	152	17	13,3	13,7	0,4	3
5	МЖВжс	5571	6040	469	11,9	12,2	0,3	3
6	МЖВтб	181807	90448	-91359	8,3	12,9	4,6	3

рекреация имкониятлари, бетакрор табиати, муқаддас қадам-жолари, маданий ёдгорликлари, миллий урф-одатлари, анъаналари, маросим-лари билан бошқа минтақалардан ажралиб турувчи Сурхондарё ва Қашқадарё вилоятларидан ташкил топган.

Ушбу туризм минтақасининг ўзига хос урф-одатлари, халқ ўйинлари, таомлари ва ўзига хос кийимлари, бой тарихга, ривожланган маданиятга, серҳосил заминга эга бўлган қадимий ўлкалардан биридир. Минтақа деҳқон-чилик ва чорвачилик учун қулай иқлими, ўзига хос бетакрор табиати билан қадимдан кўпчиликнинг эътиборини жалб этган. Қашқадарёнинг Қарши шаҳри Самарқанд ва Бухородан Афғонистон ва Ҳиндистонга ўтувчи карвон йўллари асосида юзага келган.

Шаҳрисабз шаҳрининг тарихий эски шаҳар қисмидаги Амир Темур ва темурийлар даврига мансуб 19 та маданий меморчилик ёдгорликлари ЮНЕСКОнинг «Умуминсоний қадриятлар» китоби рўйхатига киритилган.

4-жадвал

Ўзбекистон Республикасининг Жанубий туризм минтақасида туризм салоҳиятини ривожлантириш имкониятлари бўйича асосий кўрсаткичлари2

№	Асосий кўрсат-кичлар	Жами минтақа бўйича			Минтақанинг респуб-ликадаги улуши (%)			Минтақалар нинг баҳолаш кўрсаткичла ри бўйича рейтингги
		2019 йил	2020 йил	Фарқи (+;-)	2019 йил	2020 йил	Фарқи (+;-)	
Жанубий туризм минтақаси бўйича								
1	ТФТс	10	4	-6	1,9	1,2	-0,7	5
2	ТФТхк	15833	1664	-14169	1,7	0,8	-0,9	5
3	СЙс	2471	111	-2360	0,9	0,1	-0,8	5
4	МЖВс	86	72	-14	8,5	6,5	-2	5
5	МЖВжс	3081	1968	-1113	6,6	4,0	-2,6	5
6	МЖВтб	114329	49977	-64352	5,2	7,1	1,9	4

4-жадвал маълумотлари бўйича Жанубий туристик минтақа республикада туризм салоҳияти ва туризм турларини ривожлантириш имкониятлари бўйича бешинчи ўриндаги минтақа ҳисобланади. Жанубий туризм минтақаси 2020 йилда биргина меҳмонхона ва

1 Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг “Ўзбекистон Республикасида туризм ва дам олиш ривожланишининг асосий кўрсаткичлари” номли статистик бюллетенлари маълумотлари асосида муаллиф томонидан таҳлил қилинган

2 Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг “Ўзбекистон Республикасида туризм ва дам олиш ривожланишининг асосий кўрсаткичлари” номли статистик бюллетенлари маълумотлари асосида муаллиф томонидан таҳлил қилинган

шунга ўхшаш жойлаштириш воситаларига жойлаштирилган ташриф буюрувчилар сони бўйича республикадаги улуши 7,1% ни ташкил қилиб тўртинчи ўринни эгаллаб турганлиги аниқланди.

Шимолий-ғарбий туризм минтақаси. Бу туризм минтақаси Ўзбекистоннинг шимолий-ғарбий қисмида жойлашган Хоразм вилояти ҳамда Қорақалпоғистон Республикасини бирлаштиради. Минтақа бой туристик салоҳиятга эга бўлиб, у ўзининг маданияти, халқларининг урф-одатлари, тарихий обидалари, археологик ёдгорликлари, ҳунармандчилиги, табиати билан бошқа туристик минтақалардан ажралиб туради.

Қорақалпоғистон ҳудудида антик, ўрта аср ва янги даврларга оид меъморчилик ва тарихий ёдгорликлардан 237 таси рўйхатга олинган, улардан 145 таси археология, 25 таси меъморлик ва 67 таси монументал ёдгорликлардир. Мўйноқда туризмни ривожлантириш йўналишларига асос солинди. Хусусан, туман марказида “Mo‘ynoq City Center” савдо-туризм мажмуасининг ташкил қилиниши ва бу лойиҳа бўйича “Меҳмонхона”, “Китоблар дунёси”, “Совғалар киоски”, “Фитнесс-маркази”, “Гўзаллик салони”, “Оптика”, “Интернет кафе” ташкил қилиниши соҳанинг ривожланишида муҳим аҳамият касб этади.

5-жадвал

Ўзбекистон Республикаси Шимолий-ғарбий туризм минтақасида туризм салоҳиятини ривожлантириш имкониятлари бўйича асосий кўрсаткичлари1

№	Асосий кўрсат-кичлар	Жами минтақа бўйича			Минтақанинг респуб-ликадаги улуши (%)			Минтақалар нинг баҳолаш кўрсаткичла ри бўйича рейтинги
		2019 йил	2020 йил	Фарқи (+;-)	2019 йил	2020 йил	Фарқи (+;-)	
Шимолий-ғарбий туризм минтақаси бўйича								
1	ТФТс	18	14	-4	3,5	4,2	0,7	4
2	ТФТхк	456591	81100	-375491	48,5	38,2	-10,3	2
3	СЙс	28470	8313	-20157	9,8	10,6	0,8	2
4	МЖВс	99	129	30	9,8	11,6	1,8	4
5	МЖВжс	4168	5013	845	8,9	10,1	1,2	4
6	МЖВтб	202002	43766	-158236	9,2	6,2	-3	5

Жадвал (5) маълумотлари бўйича Шимолий-ғарбий туризм минтақаси 2020 йилда туристик фирма ва ташкилотлар сони, меҳмонхона ва шунга ўхшаш жойлаштириш воситалари сони ҳамда меҳмонхона ва шунга ўхшаш жойлаштириш воситаларидаги жойлар сони кўрсаткичлари бўйича республикадаги улуши, мос равишда 4,2%, 11,6%, 10,1 % ни ташкил қилиб, минтақалар рейтингида ушбу кўрсаткичлар бўйича тўртинчи, туристик фирма ва ташкилотлар томонидан хизмат кўрсатилганлар сони (38,2%) ва сотилган сайёҳлик йўлланмалари (10,6%) бўйича иккинчи ўринни эгаллаб турибди. Аммо Шимолий-ғарбий туризм минтақасининг меҳмонхона ва шунга ўхшаш жойлаштириш воситаларига жойлаштирилган ташриф буюрувчилар сони бўйича республикадаги улуши 6,2% ни ташкил қилиб, энг охирги ўринда эканлиги аниқланди.

Хулоса ва таклифлар. Минтақаларнинг туристик-рекреация салоҳиятини ошириш, туризм хизматлари ва рекреация ресурсларининг туристик хизматлар бозоридаги ўрни ҳамда аҳамиятини аниқлаш, минтақаларнинг туристик салоҳиятини ташкил қилишнинг самарали йўналишлари ва самарадорлигини баҳолаш, туризм билан шуғулланувчи манфаатдор томонлар фаолиятини мувофиқлаштириш, истеъмолчилар талабини самарали қондиришга қаратилган сифатли туризм соҳасининг товар ва хизматларини яратиш мақсадга мувофиқдир.

1 Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг “Ўзбекистон Республикасида туризм ва дам олиш ривожланишининг асосий кўрсаткичлари” номли статистик бюллетенлари маълумотлари асосида муаллиф томонидан таҳлил қилинган

Бизнингча, минтақада туризмни ривожлантиришнинг туристик-рекреацион салоҳияти нафақат табиий, маданий-тарихий, ижтимоий-иқтисодий ривожланиш шарт-шароитлари, балки унинг ресурс салоҳияти ва улардан минтақа имкониятларини амалга оширишда самарали фойдаланиш имконини берувчи жараёнлар ҳисобланади.

Шимолий-шарқий туристик минтақа таҳлил қилинганда, мазкур минтақа келажакда барча кўрсаткичлар бўйича Ўзбекистонда етакчилик қилиш учун аввало мавжуд меҳмонхона ва шунга ўхшаш жойлаштириш воситалари сонининг республикадаги улушини ошириши лозим бўлади. Бунинг учун минтақадаги Сирдарё вилоятининг туризм салоҳиятини ривожлантириш имкониятлари бўйича асосий кўрсаткичларни оширишга тўғри келади.

Марказий туристик минтақанинг туризм салоҳиятини ҳисобга олиб, Жиззах ва Навоий вилоятларининг туристик имкониятларидан максимал даражада фойдаланиш бўйича аниқ чора-тадбирларни белгилаш, Туризм ва маданий мерос вазирлиги ҳамда маҳаллий ҳокимиятларнинг пандемиядан кейинги минтақавий мақсадли дастурларини тайёрлашда ҳудудлар хусусиятларини ҳисобга олишни тавсия қиламиз. Шарқий туристик минтақани эгаллаб турган ўрнига нисбатан хорижий инвестицияларни киритишда ва Туризм ва маданий мерос вазирлиги томонидан режалаштириш жараёнида таҳлил қилинган кўрсаткичлар хусусиятларини ҳисобга олиш лозим.

Жанубий туристик минтақаси таҳлил қилинган кўрсаткичлар бўйича фақатгина битта кўрсаткич, яъни меҳмонхона ва шунга ўхшаш жойлаштириш воситаларига жойлаштирилган ташриф буюрувчилар сони бўйича республикада Шимолий-ғарбий туристик минтақага нисбатан устунлик қилиши аниқланди. Қолган кўрсаткичлар бўйича охирги ўринда турганини кўришимиз мумкин. Шу туфайли ушбу минтақада туризмни барқарор ривожлантириш, туристик хизматлар жозибадорлигини ошириш, туристик салоҳиятини кенг тарғиб қилиш бўйича мақсадли чора-тадбирларни белгилаш мақсадга мувофиқ.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

2. Александрова А. Ю. География туризма. Москва, КНОРус,2010.-592 с.
3. Квартальнов В.А. Туризм: теория и практика: Избранные труды: В 5ти. т. –М.: “Финансы и статистика”, 1998
4. Ковынева Л.В. Региональный туризм : монография, – Хабаровск : Изд-во ДВГУПС, 2005. – 12 с.
5. Косолапов А.Б. Туристское страноведение. Европа и Азия: учебно – практическое пособие. – 2-е изд., стер./ А.Б.Косолапов. – М.2006-400с.
6. Тухлиев И.С., Абдухамидов С.А. “Туризм: назария ва амалиёт”. Дарслик. Т.: “Фан ва технология” 2020 й.
7. Пардаев М.Қ., Атабаев Р., Пардаев Б.Р. Туризм соҳасини ривожлантириш имкониятлари. Рисола. Т.: “Fan va texnoloqiya”, 2007. – 28 б.
8. Ибадуллаев Н.Э., Хамитов М.Х., Абдухамидов С.А. ва б. Минтақавий туризм. Ўқув қўлланма. С.: 2020 й.-341 б.
9. Усмонов М.Р. Ўзбекистонда туризмни ривожлантиришнинг минтақавий хусусиятлари (Самарқанд вилояти мисолида). География фан. номзоди дис. автореферати. – Т.: ЎзМУ, 2003. – 25 б.
10. Морозов, М. А. Туристские дестинации и закономерности их развития: монография / М. А. Морозов. - М.: МЭСИ, 2005. - 155 с.
11. Симонян, Г. А. Теоретические основы формирования потенциала рекреационной зоны в условиях рынка: Монография / Г. А. Симонян. - Краснодар: Изд-во «Просвещение», 2002.
12. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг “Ўзбекистон Республикасида туризм ва дам олиш ривожланишининг асосий кўрсаткичлари” номли статистик бюллетенлари

С.Абдухамидов

Анализ и оценка регионов Узбекистана в качестве туристических регионов

Аннотация. В статье анализируются регионы Узбекистана в качестве туристических регионов и оценивается состояние их развития. Проанализированы тенденции развития туризма в Северо-восточном туристическом регионе, Центральном туристическом регионе, Восточном туристическом регионе, Южном туристическом регионе и Северо-Западном туристическом регионе и определен их рейтинг по оценочным показателям.

Ключевые слова: туризм, регион, региональный туризм, туристический потенциал, эффективность, Северо-Восточный туристический регион, Центральный туристический регион, Восточный туристический регион, Южный туристический регион, Северо-Западный туристический регион.

S.Abdukhamidov

Analysis and assessment of the regions of Uzbekistan as tourist regions

Abstract. The article analyzes the regions of Uzbekistan as tourist regions and assesses the state of their development. The tendencies of tourism development in the North-Eastern tourist region, the Central tourist region, the Eastern tourist region, the Southern tourist region and the North-Western tourist region are analyzed and their rating is determined according to the estimated indicators.

Keywords: tourism, region, regional tourism, tourism potential, efficiency, Northeast tourism region, Central tourism region, East tourism region, South tourism region, Northwest tourism region.

Рахматулла Ҳайитбоев – СамИСИ катта ўқитувчиси
Фарход Бекназаров– СамИСИ тадқиқотчиси

ЗИЁРАТ ТУРИЗМИ: СУЛТОН УВАЙС ОТА ҚАРАНИЙ ЗИЁРАТГОҲИ

Аннотация: мақолада Ўзбекистонда ички ва халқаро зиёрат туризмини ривожлантиришда халқаро миқёсдаги Султон Увайс Қараний ота зиёратгоҳидан фойдаланиш ҳақида маълумотлар келтирилган. Мавзуга доир олимлар ва тадқиқотчиларнинг илмий манбалари ўрганилган ва улар асосида муаллифлар томонидан амалий тадқиқотлар ўтказилган. Тадқиқот натижаларига асосан тавсиялар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: чўл минтақаси,ислом олами,муродий қабила, хоч, ривоят, саҳобалар, тобеинлар, зиёрат, зиёратгоҳ, руҳий алоқа.

Кириш. Республикада туризм бозорининг турли сегментларига йўналтирилган туризм маҳсулоти ва хизматларини диверсификация қилиш, уларнинг рақобатбардошлигини янада ошириш, мақбул ва қулай ички ва халқаро зиёрат туризми муҳитини яратиш мақсадида – Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасида ички ва халқаро зиёрат туризмини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармонида белгиланган вазифалар ватанимиздаги муқаддас зиёратгоҳ-лардан туризмда фойдаланиш масалаларини тадқиқ қилишимизни талаб қилмоқда[1].

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 15 февралдаги «Муқаддас қадамжолар, зиёратгоҳлар, масжидлар ва қабристонларни ободонлаштириш ишларини самарали ташкил этиш тўғрисида»ги 120-сонли Қарорида – Мамлакатимиз тараққиётининг янги босқичида миллий анъана ҳамда қадриятларимизни тиклаш ва ривожлантириш, аждодларимиз хотирасини улуғлаш, уларга ҳурмат-эҳтиром кўрсатиш, муқаддас қадамжолар ва зиёратгоҳларни ободонлаштириш, уларнинг мусулмон оламида нуфузини янада ошириш борасида кенг кўламли бунёдкорлик ишлари олиб борилаётганлиги таъкидланган[2].

Президентимизнинг Фармони ва Ҳукуматимизнинг ушбу Қарори мамлакатимизда ички ва халқаро зиёрат туризмини ривожлантириш дастурларини ишлаб чиқиш, зиёрат туризмини ривожлантиришнинг салоҳиятли имкониятларини яратди. Бу имкониятларни юзага чиқариш, ички ва халқаро зиёрат туризмини ривожлантиришга жадал киришишимиз учун олдиндаги кўплаб вазифаларни бажаришимиз талаб қилинмоқда.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Республикамизда ислом дини таълимотининг дунёга таниқли бўлган алломаларининг жуда кўпчилигининг ҳаёти Пайғамбаримиз

Муҳаммад(с.а.в.)нинг ҳаёти билан боғлиқ бўлиб, уларнинг мангулик билан боғлиқ ишлари, фаолиятлари ва рамзий қабрлари жойлашган зиёратгоҳ жойларни ҳалқимизнинг билиш даражаси ўрганилмаган. Иккинчидан, зиёрат туризмида азиз-авлиёларнинг қабрлари жойлашган ерлар, масканлар ҳақида дунё бўйича етарли ахборотларнинг тарқатилмаганлиги, ишончли маълумотларнинг реклама қилинмаганлиги ҳам ушбу масканларда халқаро туристларни жалб қила олмайди. Шунинг учун ҳам зиёратгоҳ жойлардан ички туризмда ҳам, ҳалқаро туризмда ҳам фойдаланиш масалаларини, муаммоларини ўрганиш, маршрутларини, рекламаларини яратиш зиёрат туризмини ривожлантиришдаги долзарб масалалардан ҳисобланади.

Республикамизда зиёрат туризмини ривожлантиришдаги яна бир муҳим долзарб масала шундан иборатки, Республикамиздаги зиёратгоҳ жойлар, масканларга туристик маршрутлар ишлаб чиқилмаганлигидан, зиёрат туризми имкониятларимиз даражасида ривожланмасдан қолмоқда. Бу ҳолатда муҳим бир масалага эътибор бериш зарурки, зиёратгоҳ масканларга туристик маршрутларга ташкил қилишгина бу жойларда туристларга хизмат қилувчи инфратузилмаларни юзага келтиради.

Чунки, маълум бир туристик объектга турист оқимининг кўпайиши албатта эҳтиёж нуқтаи назаридан уларга хизматлар қилувчиларни чорлайди. Натижада туристларнинг эҳтиёжларини сезган маҳаллий аҳоли туристларга мажмуали хизматларни таклиф қила бошлайди. Шунинг учун ҳам бундай муқаддас зиёратгоҳларни дунё миқёсида реклама қилиш республикамизда ички ва халқаро зиёрат туризмининг ривожланишига ижобий таъсир қилади.

Ўзбекистоннинг чўл минтақаларидаги зиёратгоҳларнинг асосий қисми чўл ҳудудларидаги воҳаларда ва шаҳарларда яхши сақланиб қолган ва ҳозирда тўлиқ таъмирланиб обод зиёратгоҳларга айлантирилган (Қорақалпоғистон Республикаси, Хоразм, Бухоро, Навоий вилоятлари). Айнан чўлларнинг ўзида жойлашган зиёратгоҳлар ҳали тўлиғича ўрганилмаган. Чўл минтақаларида зиёратгоҳларнинг камлиги албатта бу бепоён ҳудудларда аҳолининг жуда сийрак яшаётганлиги ҳисобланади. Биз қуйида айнан чўлларнинг ичидаги муқаддас зиёратгоҳ ҳақида қисқача маълумотларни келтирамиз. Ҳозирги вақтда чўлларимизда халқимизнинг қадимдан азиз, муқаддас деб билган зиёратгоҳлардан бири Султон Увайс ота Қараний зиёратгоҳидир[3.4.5].

Беруний туманининг Қоратоғ даҳасидаги бу тарихий-меъморий обида ислом оламида ўзига хос ўрин тутади. Султон Увайс–асл номи Суҳайл бин Омир бин Румон бин Ноҳия бин Қаран бин Мурод. У Яман мамлакатининг Қаран қишлоғи муродий қабиласида милоднинг 625 йили туғилган. 659 йили (37 ҳижрий йилнинг 17 шаввол куни) Ҳазрати Алининг Форс мамлакатига исломни ёйиш учун қилган юришда Сиффин жангида 40 ёшида шаҳид бўлган.

Увайс Қараний номи билан машҳур бўлган Суҳайл бин Омир Пайғамбаримиз Муҳаммад (с.а.в.) ҳаёт вақтида дунёга келган. Пайғамбар (с.а.в.) умматининг сарвари, авлиёлар султони Увайснинг таваллуди ҳақида хабар берган. Лекин у Пайғамбар билан дийдор кўриша олмаган. Ривоятларда Расулуллоҳ билан кўриша олмаганликларига иккита сабаб келтирилади. Биринчиси, кўзи ожиз (кўр) онаси бўлиб, уни уйда ёлғиз қолдириб кела олмаган. Иккинчиси–шариат амрини тутиб, оналик ҳаққини адо этган. Расулуллоҳнинг васиятларига кўра, қолдирган табаррук ҳирқалари чоҳорёрлар тарафидан Султон Увайсга топширилганлиги тўғрисида ривоят бор[3.4.5.].

Ҳазрати Умар дарҳол: “Ўша одамни менга кўрсатинг!” дея ёнларига Ҳазрати Алини олиб, Увайс турган жойга қараб кетди.Улар Увайснинг бир дарахт соясида намоз ўқиётганини кўриб, тугатишини кутиб туришди.

Намозини битирган Увайсга салом беришди. Увайс алик олгач, ундан: “Кимсиз?” деб сўрашди. Увайс: “Ҳақ олиб ишлайдиган чўпонман”, деб жавоб берди. Ундан исмини сўрашганида эса “Абдуллоҳ” эканини айтди. Бироқ, Ҳазрати Умар эътироз билдириб: “Ҳаммамиз Абдуллоҳ (Аллоҳнинг бандаси)миз. Онангиз қўйган исмни айтинг”, деганларида: “Увайсман”, дея жавоб берди. Сўнгра икки буюк саҳобий Ҳазрати Увайс

билан бир оз суҳбатлашиб, муборак омонатни -ҳирқаи шарифни унга топширишади ва ҳақларига дуо қилишини сўрашади. Увайс ҳам уларнинг Ҳазрати Умар билан Ҳазрати Али эканини билиб, жуда севинади ва ҳақларига дуо қилади. Кейинроқ бу ҳирқа қўлдан-қўлга ўтиб, Усмонли султонлари томонидан Туркияга олиб кетилади. Ҳозир у Туркияда(Истанбулда) сақланмоқда[3].

Тадқиқот методологияси. Тадқиқот давомида аналитик, илмий экспедиция, маркетинг ва кузатув усулларидан фойдаланилди.

Таҳлил ва натижалар. Ислом оламида Расулуллоҳга (соллаллоҳу алайҳи ва саллам) ғойибона ошиқ бўлганларнинг сардори сифатида машҳур бу зот «Абу Амр» куняси билан танилган. Ривоятларга кўра, унинг отаси Омир яманлик бўлиб, Мурод қабиласининг қарн уруғига мансуб эди. Ҳазрати Увайс “муҳазрамлар” дан эди. Ҳадис истилоҳига кўра, “муҳазрам” жоҳилия даврини кўрган, Пайғамбаримизнинг ҳаётлик даврларига етишгани ҳолда, у зот билан кўриша олмай, ғойибона имон келтирган кишидир.

Саҳобаи киромнинг кўплари билан кўришган Ҳазрати Увайс тобеъинларнинг улуғларидан. Чунончи, Ҳазрати Умар ибн Хаттобдан ривоят қилинишича, Расулуллоҳ (соллаллоҳу алайҳи ва саллам) ора-сира Яман тарафга юзларини буриб, бундай дер эдилар: “Яман томондан раҳмат шабадалари эсмоқда. Эҳсон ва эзгуликда тобеъинларнинг

Султон Увайс зиёратгоҳининг олдинги ва ҳозирги ҳолати

энг яхшиси Увайс Қаранийдир”. Орадан йиллар ўтди. Пайғамбаримиз (алайҳиссалом) ҳаётлари сўнггида муборак ҳирқаларини ечиб, Ҳазрати Умар билан Ҳазрати Алига бердилар ва: “Буни Увайс Қаранийга беринглар!” дедилар[3.4].

Оллоқулихон Петербург сафаридан қайтиб келаётганда ўша жойда тунайди. Султон Увайс унинг тушига кириб хон бўлиши ҳақида башорат қилади. Оллоқулихон шайхга таъзим бажо айлаб, унинг шаънига катта масжид ва алоҳида ўнта чиллахона қурдиради.

Сўфийлар анъаналарида Пайғамбаримиз Муҳаммад(с.а.в.) билан Увайс Қараний ўртасида руҳий алоқа бўлганлигини келтиришади. Шунинг учун ҳам, ислом оламида, Марказий Осиё давлатларида (Ўзбекистон, Тожикистон, Қозоғистон) Увайс Қаранийнинг шуҳрати, обрўйи жуда катта ҳисобланади. Шунинг учун ҳам ўтмишдаги боболаримиз Увайс Қаранийга улуғ ҳурмати ва эътиқоди сифатида унинг ҳозирги рамзий қабрини ва бу қабр устига унинг номидаги мақбарани қуришган.

Худди шу даврларда ал Раккеда (Сурия давлати) ҳам Увайс Қараний зиёратгоҳи бўлган. 1988 йилда бу зиёратгоҳ зиёратчилар учун замонавий талаблар асосида бутун бир мажмуа ҳолида қайта қурилди. Зиёратгоҳнинг очилишида Эрон ва Суриянинг давлат раҳбарлари қатнашган. Бу муқаддас зиёратгоҳни 2014 йил 23 июн куни суриялик қонхўр жангарилар портлатиб, харобага айлантиришган.

Увайс Қараний ҳақида жуда кўп ривоятлар, тарихий воқеалар сақланиб қолган. Бир ривоят бўйича Муҳаммад Пайғамбаримиз (с.а.в.)нинг урушда бир тиши синганлигини эшитган Увайс Қараний ўзининг 32 тишини уриб синдирган. Яна бир ривоят бўйича Увайс Қараний вафот этганида унинг тилакларини Аллоҳ қабул қилишини билган 7 шоҳ ўз мамлакатида уни дафн қилиш учун жанжаллашиб қолган ва 7 та тобутни тайёрлашган,

яъни у қайси тобутда бўлса ўша мамлакатда дафн қилинади. Тобутларни очиб кўришса 7 та тобутда ҳам Увайс Қаранийни кўришади. Ҳозирги кунларимизда Увайс Қаранийнинг 7 та қабри борлигини ҳам шу ривоятга боғлашади.

У кишининг мақбараси турли даврларда таъмирланган ёки бузиб янгидан қурилган: 998 милодий йили Султон Муҳаммад Хоразмшоҳ томонидан қурилган мақбара Чингизхон истилоси даврида хароб бўлган. Мақбарани1805–1806 йили Хива хони Элтўзархон қайта қурдирган ва учинчи маротаба 1837–39 йиллари Хива хони Оллоқулихон қурдирган. Мустақилликнинг илк йилларида мақбара қайта таъмирланиб, ўз ҳолига келтирилди.

Хулоса ва таклифлар. Халқимизнинг барча ижтимоий-иқтисодий қатламларига, ёш таркибларига мос келувчи зиёрат туризми маҳсулотларини ишлаб чиқиш ва туризм бозорига чиқариш вақти келди. Халқимиз азалдан ватанимиздаги барча зиёратгоҳларни азиз ва муқаддас билиб келишади. Зиёрат туризмини ривожлантиришда халқимиздаги бу улуғ одатни ва хусусиятларни эътиборга олишимиз, зиёратгоҳлар ҳақида маршрутлар, ахборотларни ва рекламаларни, зиёрат шароитларини яратиш талаб қилинмоқда.

Зиёратгоҳлардан туризмда фойдаланиш маҳаллий аҳолини иш билан таъминлаш имкониятларини яратади, маҳаллий ишлаб чиқариш ва савдони кучайтиради.

Қорақалпоғистон Республикасидаги Увайс ота Қаранийнинг рамзий қабри ва бу муқаддас зиёратгоҳнинг рекламаси ва маршрутини туризм бозорига чиқариш ички ва халқаро зиёрат туризмини ривожлантиришга ижобий таъсир қилади.

- Мамлакатимизнинг миллий туризмида ички ва халқаро зиёрат туризмини ривожлантиришга ихтисослашган туристик фирмалар ташкил қилиш зиёрат туризмининг ривожланишидаги дастлабки мақсадли ва истиқболли йўналиш бўлади.
- Мамлакатимизнинг зиёратгоҳларида зиёрат манбаларини ва хусусиятларининг, тавсифларини тўлиқ тайёрлашимиз аҳолининг зиёратгоҳларга интилишини аниқлаштиради.
- Мамлакатимиз зиёратгоҳларига туристик ва экскурсия маршрутларини яратиш ва рекламаларини ички, халқаро туризм бозорига чиқариш зиёрат туризмини ривожлантиришни кучайтиради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1.Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасида ички ва зиёрат туризмини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармони, *Тошкент шаҳри,2021 йил 9 февраль.*

2.Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 15-февралдаги «Муқаддас қадамжолар, зиёратгоҳлар, масжидлар ва қабристонларни ободонлаштириш ишларини самарали ташкил этиш тўғрисида»ги 120-сонли Қарори.

3.Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф © islom.uz 2003-2018.

4.No‘mon Abdulmajid .“Hidoyat” jurnalining 2008-yil 5-soni**.**

5.Хаитбоев Р. Ўзбекистон чўлларида туризмни ривожлантириш истиқболлари. Монография “Наврўз полиграф” МЧЖ, Самарқанд, 2021.-175 б.

Р. Хайитбоев, Ф.Бекназаров

Развитие паломнического туризма: святыня Султана Увайса Карани Ата

Аннотация: в статье представлены возможности использования на международном уровне святыни Султана Увайса Карани Ата в развитии внутреннего и международного паломнического туризма в Узбекистане. Были изучены научные источники ученых и исследователей по данной теме и проведены практические исследования авторов. По результатам исследования были разработаны соответствующие рекомендации.

Ключевые слова: зона пустынь, мир Ислама, племя муради, крест, сказания, сахаба, табиин, паломничество, место поклонения, душевная связь.

R. Khayitboev, F.Beknazarov

Development of pilgrimage tourism: the shrine of Sultan Uvais Karani Ata

Abstract: The article presents the possibilities of using at the international level the shrine of Sultan Uvais Karani Ata in the development of domestic and international pilgrimage tourism in Uzbekistan. Scientific sources of scientists and researchers on this topic have been studied and practical research of the authors has been conducted. According to the results of the study relevant recommendations were developed.

Keywords: desert zone, the world of Islam, Muradi tribe, cross, tales, sahaba, tabiin, pilgrimage, place of worship, soul connection.

ИНВЕСТИЦИЯ

Дилноза Азаматовна Нематова – СамИСИ, “Бошқа тармоқларда бухгалтерия ҳисоби ва аудит” кафедраси ассистенти

ТУРИЗМНИНГ ЯИМ ДАГИ УЛУШИНИ ОШИРИШ ҲАМДА ИЧКИ ТУРИЗМ СОҲАСИГА ИНВЕСТИЦИЯЛАРНИ ЖАЛБ ҚИЛИШ

Аннотация: мақолада туризм соҳасига оид охирги янгиликлар ҳамда уни ривожлантириш масалалари ёритилган. Туризм бозорининг ЯИМдаги улуши ҳамда мамлакатимиз иқтисодиётига таъсири илмий жиҳатдан таҳлил қилинган. Туризмни ташкил қилишнинг назарий, амалий асослари таҳлил қилинган ва тавсиялар келтирилган.
Калит сўзлар: туризм, турист, мустақил туризм, ЯИМ, турпакет, экскурсия,ижтимоий муҳит, бўш вақт.

Кириш. Юртимизда туризм соҳаси кундан кунга юқори чўққиларга чиқмоқда. ”Туризм, маданият, маданий мерос ва спорт соҳаларини янада ривожлантириш учун қўшимча шароитлар яратиш тўғрисида”ги Президент Фармони ҳам туризм соҳасини ривожланиши ҳамда ўзбек халқининг маданиятини бутун дунёга янада танитиш учун катта имконият эканлиги таъкидлаб ўтилган.

Туризм — жисмоний шахснинг вақтинча бўлиш, мамлакатидаги (жойидаги) манбалардан даромад олиш билан боғлиқ бўлган фаолият билан шуғулланмаган ҳолда доимий яшаш жойидан жўнаб кетиши (саёҳат қилиши);

Турист — вақтинча бўлиш мамлакатидаги (жойидаги) манбалардан даромад олиш билан боғлиқ бўлган фаолият билан шуғулланмаган ҳолда вақтинча бўлиш мамлакатига (жойига) йигирма тўрт соатдан кетма-кет ўн икки ойгача бўлган даврга борувчи ёки вақтинча бўлиш мамлакатида (жойида) камида бир кеча тунаб қолувчи жисмоний шахс;

Мустақил туризм — туристлар томонидан туроператорлар ва турагентлар иштирокисиз мустақил равишда ташкил этиладиган саёҳат[1].

Юқоридаги таърифлардан кўриниб турибдики, туризм соҳасида тадбиркорлик юритиш ва четдан туристларни жалб қилиш фақатгина даромад олиш эмас балки, ўзбек халқининг маданиятини дунёга кўрсатиш ҳамда дунёда ўзбек халқи борлиги ва маънавий меросимизни дунёга кўрсатишимиз учун ҳам бу катта имконият ҳисобланади. Туризм ҳозирда энг ривожланган ва юқори даромад оладиган тадбиркорлик соҳаларидан бири бўлиб келмоқда. Ривожланган давлатларга ҳам эътибор берадиган бўлсак, давлатнинг ЯИМни асосий улушини туризм ташкил қилади. Мисол учун: Дубай, Малайзия каби давлатлар иқтисодиётини асосий қисми туризмга йўналтирилган. Биргина Дубай шаҳри даромадининг 90 % и туристик хизматларни кўрсатишдан йиғилади.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Ҳозирда Ўзбекистонда туризмни ривожлантириш ва янги туристик турларни яратишга катта эътибор қаратилмоқда. Шу сабабли туризм соҳаси ривожланишида мустақил туризмнинг ижобий ва салбий жиҳатлари бўйича адабиётлар таҳлилида олимлардан: З.О. Раҳимов, Н.Э. Ибадуллаев, Р.Ҳаитбоев, Н.Т. Шомуротова, Р.А. Исломова ва бошқалар томонидан олиб борилган тадқиқотлари таҳлил қилинди ҳамда ўрганилди.

Тадқиқот методологияси. Изланишларимиз натижасида туризм соҳаси ривожланишида мустақил туризмнинг ижобий ва салбий жиҳатлари ўрганилган бўлиб, бунда туризм ривожланишида мустақил туризм моҳияти ёритилган. Мустақил туризмни ривожлантириш бўйича илмий хулосалар ва таклиф-тавсиялар ишлаб чиқилган.

[1]Ўзбекистон Республикасининг “Туризм тўғрисида”ги Қонуни, Қонунчилик палатаси томонидан 2019 йил 16 апрелда қабул қилинган. Сенат томонидан 2019 йил 21 июнда маъқулланган.

Тадқиқотни олиб бориш жараёнида илмий абстракт фикрлаш, мантиқий ёндашув каби усуллардан фойдаланилди.

Таҳлил ва натижалар. Республикамизда иқтисодиёт тармоқларини изчил ривожлантирилиши босқичма-босқич амалга оширилмоқда. Бундай ўзгаришлар туризм соҳасига ҳам тааллуқлидир. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси”да: “… туризм индуструрияси жадал ривожлантириш, иқтисодиётда унинг роли ва улушини ошириш, туристик хизматларини диверсификация қилиш ва сифатини яхшилаш, туризм инфратузилмасини кенгайтириш” вазифалари белгиланган[1]. Бундай вазифалар мамлакатимизнинг барча ҳудудлари, шу жумладан, Самарқанд вилоятига ҳам тегишлидир. Бу борада Самарқанд шаҳри ва вилоятида катта салоҳият мавжуд. Президентимиз эътироф этганларидек: “Айрим мамлакатларда хорижий сайёҳлар эътиборини тортишга қаратилган туристик брендлар яратиш учун узоқ йиллар ва катта маблағ сарфланиши талаб этилади. Яъни, улар кўпинча йўқдан бор қилади. Ҳолбуки, Самарқанд шаҳри учун бутун оламга машҳур брендларни бундан неча асрлар олдин улуғ аждодларимиз яратиб кетганлар[2]”.

Шундай экан Самарқандда ҳам туризмни ривожлантириш ва туристик фирмаларни кўпайтириш асосий вазифаларимиздандир. Президентимиз ҳар сафар ички туризмни ривожлантиришга катта урғу бериб келмоқда. Бугунги бозор иқтисодиёти шиддат билан ривожланиб бормоқда. Ушбу жаҳон иқтисодиётида муносиб ўрин топиш, халқимизнинг бунданда яхшироқ яшашини таъминлаш учун иқтисодиётнинг барча тармоқларини бирдек ривожлантиришимиз керак. Ҳозир жаҳонда кўплаб ривожланган Европа мамлакатлари, Осиё мамлакатлари ҳам туризм иқтисодиётидан жуда катта фойда кўрмоқдалар. Агар бунга олдинги даврлардан бошлаб эътибор берсак 1950 йилда халқаро туристлар 25 млн бўлган. 1996 йил туристлар сони 592 млн.га етиб, улардан жами 423 млн АҚШ доллари миқдорида даромад кўрилган. 2010 йилда эса халқаро туристлар 937 млн кишини ташкил қилиб жами 1.1 трлн АҚШ доллари миқдорида тушум бўлиши айтилган. Халқаро “World Trade Organization” ташкилоти маълумотларига асосан жаҳон иқтисодиётида туризм 10.9% ни ташкил қилар экан ва ушбу соҳада 130 млн одам ишламоқда. Агар бу кўрсаткичларни ҳар бир мамлактлар мисолида кўриб чиқсак: Россиянинг халқаро туризмдаги улуши 1% га яқин[3]”. Туркия давлати ҳам туризм энг ривожланган давлатлардан биридир. Туркияда 2 млн одам ушбу соҳада банд. Мамлакат туризмни оммавий йўналишлари бўйича 6 – ўринни эгаллайди. Бу давлатлар ЯИМ нинг каттагина қисмини хизмат кўрсатиш, туризм соҳаларидан олмоқдалар.

Биз ҳам ички туризмни ривожлантиришимиз керак, шу билан бирга кексалар, ёш болаларнинг бўш вақтларини мазмунли ўтказишлари учун ҳам кўнгилочар масканлар ва шарт-шароитлар яратишимиз зарур. Айниқса, ногиронлиги бор инсонларга турпакетларни тузиш ҳамда уларнинг саёҳатларини мароқли ўтказиш учун алоҳида экскурсиялар ҳам ташкил қилиш зарур бўлади.

Бугун Самарқандда ҳам туристик зона ва туристик кластерларнинг ривожланишига катта аҳамият берилмоқда. Биргина шу йилда ўтказилган 2022 йил 15-16 сентябрь кунлари бўлиб ўтган “Шанхай Ҳамкорлик Ташкилотининг Самарқанд саммити” айнан Самарқандда бўлиши ҳам шаҳримизни қанчалик туризм бўйича ривожланишини кўрсатади.

Мамлакатимиз раҳбари Самарқандда сайёҳлар учун махсус “Samarkand City” туризм ҳудудини барпо этиш, янги меҳмонхоналар қуриш, транспорт хизматини яхшилаш, шаҳарни янада ободонлаштириш, янги туризм хизматларини жорий этиш, “Хавфсиз

[1] “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасининг бешта устувор йўналишининг Ҳаракатлар стратегияси”. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017йил 7февралдаги Фармони билан тасдиқланган.

[2] Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Халқ депутатлари Самарқанд вилояти кенгашининг навбатдан ташқари сессиясидаги нутқи.-“Зарафшон”, 2017 йил 11 ноябр.

[3] Артёмова Е.Н., Козлова В.А. – «Основы гостеприимства и туризма» - http://tourlib.net/books_tourism/artemova4-1.htm

туризм” концепциясини ишлаб чиқиш каби вазифаларини қўйди.

Самарқанднинг туризм салоҳиятини жадал ривожлантириш чора-тадбирлари бўйича махсус дастур қабул қилиниб, қўйилган вазифалари амалга оширилмоқда. Ушбу дастурга асосан сўнгги 2017йилда Самарқанд вилоятига 1 миллион 100 мингдан зиёд, шу жумладан, 150 мингта хорижий ва 950 мингта маҳаллий сайёҳлар келган, ушбу сайёҳлар кўрсатилган хизматлар учун 480 млрд. сўм сарфланганлар.

Мамлакатимиз ҳудудларида сайёҳлик индустириясини янада ривожлантириш ушбу соҳада сарф қилинаётган инвестицияларнинг ҳажмига бевосита боғлиқ. Туризм бизнесига киритилаётган сармоялар туфайли янги меҳмонхоналар қурилади, тарнспорт-коммуникация тизимлари яхшиланади, сайёҳларга кўрсатиладиган хизматлар сифати ошади. Янги туристик йўналишларининг барпо этилиши туфайли сайёҳлар оқими ҳам кўпаяди.

Тадқиқот натижалари шуни кўрсатдики, бугунги кунда, мамлакатимизда фаолият олиб бораётган туристик субъектларининг аксарияти нодавлат ва хусусий мулк шаклларига асосланган бўлиб уларнинг молиявий сармоялари, асосан ўз маблағлари ҳисобидан шаклланган.

Хорижий мамлакатларда туризм фаолияти, кўп ҳолларда давлат бюджети маблағлари ва банк кредитлари ҳисобидан қўллаб-қувватланиб келинмоқда.Бунинг исботини қуйидаги маълумотлардан ҳам кўриш мумкин (1-жадвал).

1-жадвал

Хорижий мамлакатларда туризм соҳасига жалб қилинган инвестицияларнинг асосий манбаалари[1]

Хорижий мамлакатлар	Туризм соҳасига жалб қилинган инвестицияларнинг асосий манбаалари
Франция	мамлакат бюджети маблағлари, жисмоний шахсларнинг маблағлари
Испания	давлат бюджети маблағлари ва хорижий инвестициялар
Хитой Халқ Республикаси	хорижий инвестициялар ва давлат бюджети маблағлари
Малайзия	хорижий сармоядорларнинг маблағлари, давлат бюджети маблағлари
Туркия	мамлакат бюджети маблағлари, хорижий инвестициялар
Япония	мамлакат бюджети маблағлари
Бирлашган Араб Амирликлари	мамлакат бюджети маблағлари, халқаро банкларнинг кредитлари
АҚШ	банк кредитлари, давлат бюджети маблағлари
Англия	давлат бюджети маблағлари, корхоналар маблағлари
Россия	давлат бюджети маблағлари, корхоналар фаолиятидан олинган фойда
Ҳиндистон	корхоналарнинг маблағлари, давлат бюджети маблағлари
Греция	давлат субсидиялари

Хулоса ва таклифлар. Ушбу масалада хорижий тажрибаларни илмий жиҳатдан ўрганиш ва мамлакатимиз туризм фаолиятида фойдаланиш юқори самара келтирган бўлар-ди. Олиб борилган тадқиқотлар натижасида қуйидаги таклиф ва тавсияларни берамиз:

[1] Ўзбекистонда туризм хизмат бозорини ривожлантиришнинг ижтимоий-иқтисодий муаммолари. Монография. Проф.И.С.Тухлиев таҳрири остида.-Т:”Иқтисодиёт”, 2012, 285-288 бетлар.

- Республикамизда туризм соҳасига инвестицияларни жалб қилишга қаратилган меъёрий- ҳуқуқий ҳужжатларни янада такомиллаштириш. Бунда нодавлат, хусусий секторга алоҳида эътибор бериш;
- туризм соҳасига жалб қилинадиган инвестицияларнинг объектларини ва мезонларини ишлаб чиқиш;
- турзим соҳасига инвестицияларни жалб қилиш ва улардан самарали фойдаланишда хориж тажрибасини ўрганиш;
- туризмни ривожлантириш учун юридик ва жисмоний шахслар томонидан киритилаётган инвестициялар учун қўшимча имтиёзлар белгилаш;
- туризм фаолиятига киритилаётган чет эл инвестициялари учун қўшимча имтиёзларни жорий қилиш;
- туризм соҳасига киритилаётган инвестициялар самардорлиги кўрсаткичларини ишлаб чиқиш;
- инвестициялар самарадорлик кўрсаткичларини таҳлил қилиб бориш;
- инвестициялардан фойдаланиш ва уларнинг самарадорлигини мониторинг қилиб бориш мақсадга мувофиқдир.

Фойдаланган адабиётлар рўйхати:

1. “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасининг бешта устувор йўналишининг Ҳаракатлар стратегияси”. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги Фармони билан тасдиқланган.
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Халқ депутатлари Самарқанд вилояти кенгашининг навбатдан ташқари сессиясидаги нутқи.- “Зарафшон”, 2017 йил 11 ноябрь.
3. Ўзбекистон Республикасининг “Туризм тўғрисида”ги Қонуни, Қонунчилик Палатаси томонидан 2019 йил 16 апрелда қабул қилинган. Сенат томонидан 2019йил 21июнда маъқулланган.
4. Ўзбекистонда туризм хизмат бозорини ривожлантиришнинг ижтимоий-иқтисодий муаммолари. Монография. Проф.И.С.Тухлиев таҳрири остида.-Т:”Иқтисодиёт”, 2012, 285-288-бетлар.
5. www.lex.uz
6. www.ziyouz.uz/durdona-toplamlar

Д.Нематова

Повышение доли туризма в ВВП и привлечение инвестиций в области внутреннего туризма

Аннотация: В статье освещаются последние новости туристической отрасли и вопросы ее развития. Проведен научный анализ доли рынка туризма в ВВП и влияние на экономику нашей страны. Проанализированы теоретические и практические основы организации туризма и представлены соответствующие рекомендации.

Ключевые слова: туризм, турист, самостоятельный туризм, ВВП, турпакет, экскурсия, социальная среда, свободное время.

D.Nematova

Increasing the share of tourism in the GDP and attracting investments in the field of domestic tourism

Abstract: The article covers the latest news on the tourism industry and issues of its development. The share of the tourism market in the GDP and the impact on the economy of our country have been scientifically analyzed. The theoretical and practical foundations of tourism organization are analyzed and recommendations are presented.

Keywords: tourism, tourist, independent tourism, GDP, tour package, excursion, social environment, free time.

КИЧИК БИЗНЕС ВА ОИЛАВИЙ ТАДБИРКОРЛИК

Гулнора Мардиевна Шадиева –Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти “Реал иқтисодиёт” кафедраси профессори, и.ф.д.
Дилшода Сафарова –Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти магистранти

ТУРИЗМ СОҲАСИДА ТАДБИРКОРЛИКНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ВА УНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ИМКОНИЯТЛАРИ

Анотация: Мақолада Самарқанд вилоятида туризм, соҳанинг мазмун мохияти, ривожланиши истиқболлари, ҳуқуқий асосари, туризм хизматлар соҳаси сафатида иқтисодиётимиздаги ўрни ва Самарқанд вилоятида туризм соҳасидаги муаммолар ва унинг ечими борасидаги таклифлар келтирилган.
Калит сузлар: Туризм, хизматлар соҳаси, турист, меҳмонхона, инфратузилма, рақобатбардошлик, рақамли иқтисодиёт, экспорт, валюта, маркетинг, муаммо ва бошқалар.

Кириш. Мамлакатимиз бой тарихий меросга эгалиги, буюк шахслар ва улар томонидан қурилган бетакрор тарихий обидалар хеч кимни, айниқса чет элдан ташриф буюраётган меҳмонларни бефарқ қолдирмайди. Бой тарихий, маданий меросга эга бўлган, мамлакатимизсайёҳлик қўлами бўйича дунёдаги етакчи ўн мамлакат қаторида туради. Мамлакатимизда 7 мингдан зиёд катта туризм қийматига эга бетакрор тарихий ёдгорликлар ва меъморчилик объектлари мавжуд. Ҳозирги вақтда давлатларнинг тараққиётида бошқа соҳалар каби туризмнинг ўрни ва нуфузи кундан-кунга ошиб бормоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги, “2022—2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сонли Фармонининг “миллий иқтисодиётни жадал ривожлантириш ва юқори ўсиш суръатларини таъминлаш” номли устувор йўналишининг35-мақсадида: «Ўзбекистон бўйлаб саёҳат қилинг» дастури доирасида маҳаллий сайёҳлар сонини 12 миллион нафардан ошириш ҳамда республикага ташриф буюрадиган хорижий туристлар сонини 9 миллион нафарга етказиш белгиланган. Бу мақсадга эришиши учун эса тўсиқсиз туризм инфратузилмасини мамлакатнинг асосий туризм шаҳарларида кенг жорий қилиш ва 2026 йилгача туризм соҳасида банд бўлган аҳоли сонини 2 баравар ошириб, 520 минг нафарга етказиш,туризм ва маданий мерос объектлари инфратузилмасини ривожлантириш ҳамда 8 мингдан ортиқ маданий мерос объектларидан самарали фойдаланиш бўйича давлат дастурини қабул қилиш ва Самарқандни «Туризм дарвозаси»га айлантириш орқали келгуси беш йилда туризм хизматлари ҳажмини камида 10 бараварга ошириш кўзда тутилиб, туризм соҳасида 40 минг киши бандлигини таъминлаш ҳамда 2022 йилда «Абадий шаҳар» тарихий мажмуасини ўз ичига олган Самарқанд туризм марказини ва зарурий инфратузилмани ташкил этиш вазифаси белгиланган[23].

Мамлакатимизда амалга оширилаётган ислоҳотлар қаторида, туризм ва уни ривожлантириш бўйича бир қанча ишлар амалга оширилиши тўғрисида дастурий режалар тузилган. Жадал ривожланиб келаётган туризм соҳасидаги кучли рақобат, туристик фаолиятда илғор технологияларни қўллашни тақоза этмоқда. Хусусан Самарқанд вилоятида туризмини янада ривожлантириш, тўғридан тўғри чет эл валютасини иқтисодиётимизга кириб келишини таъминлаш, туристик хизматларни яхшилаш ва ички бозорда рақобатни кучайтириш, ўзаро ҳамкорликда ишлаш ва жаҳоннинг етакчи ривожланган мамлакатлари тажрибасини ўрганган ҳолда ўзимизга хос моделлар яратиб олиб соҳани янада ривожлантириш замон талаби бўлиб қолмоқда.

Мавзунинг долзарблиги ҳам, тадқиқотчиларнинг олдидаги вазифа ҳам шундан келиб чиққан бўлиб, Республикамизда, хусусан, Самарқанд вилоятида туризмни ривожлантириш, туристик хизматларнинг янги усулларини топиш, самарадорлигини ошириш вазифасини қўяди. Мазкур муаммоларни ўрганиш, уларни илмий таҳлил

қилиш, бу борада тўпланган билим ва тажрибага таяниб мавжуд камчиликларни ҳал қилишга доир таклифлар киритиш мавзунинг долзарблигини кўрсатади.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Туризмсоҳасини ривожлантиришнинг илмий-методологик масалалари хорижлик олимлардан И.Т.Балабанов[2], В.С.Боголюбов[3], В.Кицис [4], Е.В.Вавилова [5], М.Б.Биржаков [6], Н.Б.Зорин [7], А.Ю.Александрова [8] ва бошқалар томонидан тадқиқ этилган. Ушбу муаммоларни ўрганишга мамлакатимиз олимлардан М.Қ.Пардаев[9], И.С.Тухлиев[10], Н.С.Ибрагимов[11], Б.Х.Тўраев[12], Д.Қ.Усманова[13], М.Т.Алимова[14], О.Х.Хамидов[15] ва бошқаларнинг илмий ишлари бағишланган.

Муаллифларнинг тадқиқотлари муҳим илмий-амалий аҳамиятга эга бўлсада, лекин туризм соҳасини ривожлантиришда туристик хизматлар сифатини оширишнинг амалий жиҳатлари ҳамда, ушбу соҳада янги хизмат турларни жорий этиш ва уларни ривожлантириш механизмлари етарлича очиб берилмаганлиги, ушбу йўналишда тадқиқотлар олиб бориш кераклигини кўрсатмокда.

Тадқиқотнинг методологияси. Тадқиқотнинг методологик асосини туризмни ривожлантириш соҳасидаги қонун ости ва меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар, шунингдек, мазкур фармон ва қарорларда белгиланган вазифаларни амалга ошириш юзасидан таклиф ва тавсиялар, ҳамда тегишли статистик маълумотларни йиғиш ва уларни қайта ишлашда замонавий статистик усуллар ва кузатувлар, анализ ва синтезусулларидан кенг фойдаланилади.

Таҳлил ва натижалар. Илк маротаба Европалик олимлар туризмни иқтисодий фаолият эканлигини исботлашга ҳаракат қилганлар. Олимлардан хусусан Walter Hunzikerning туризмга берган таърифи, бу соҳанинг илмий пойдевори, деб ҳисобланган «ажнабийларнинг бир жойга қилган саёҳатларидан таркиб топган ва давомли истиқомат қилиш, пул ишлашни мақсад қилмасдан, вақтинча тунаб қолишларидан юзага келадиган муносабатлар мажмуи - бу туризмдир» [16].

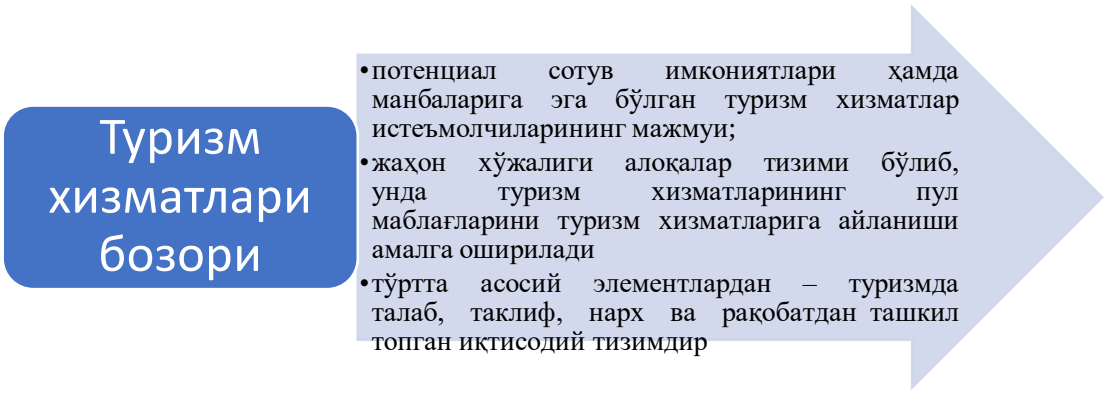
Профессор О.Х.Хамидовнинг фикрича, туризм мураккаб, кўп қиррали тушунча бўлиб, у экологик барқарор ривожланиш йўналиши сифатида ўзаро боғлиқ тармоқлар мажмуаси, бир вақтнинг ўзида фаолият тури, рекреация шакли, миллий иқтисодиёт тармоғи ва бўш вақтни кўнгилли ўтказиш усули бўлиб, кўплаб янги иш ўринлари, қўшимча даромадлар яратиш, тадбиркорликни ва минтақалар иқтисодиётини ривожлантиришнинг муҳим манбаи сифатида, бой ва хилма-хил табиат, маданий-тарихий объектлардан табиат муҳофазаси ва экологик хавфсизликни таъминлаш асосида томоша қилиш орқали самарали фойдаланиш йўналишларини белгилайди[17].

Туристик хизматлар деганда, туристик саёҳатнинг таркибий қисмлари: аэропортда ёки темир йўл вокзалида трансфер қилиш, кутиб олиш ва кузатиш, яшаш ва овқатланишни ташкил этиш, экскурсия ва бошқа хизматларни кўрсатиш, тарафлар томонидан келишилган қўшимча хизматлар тушунилади. Айрим манбаларда эса туристик хизматлар ўз ичига туристларни жойлаштириш, ташиш шунингдек, олдинги иккитаси билан боғлиқ бўлмаган, лекин уларни тўлдирувчи бошқа хизматларни ўзичига олади деган таъриф берилади.

Ўзбекистон Республикасининг “Туризм тўғрисида”ги қонуннинг 3- моддасида “туристик хизматлар — жойлаштириш, овқатлантириш, транспорт, экскурсия ва маслаҳат хизмати кўрсатиш бўйича хизматлар, шунингдек турист ва экскурсантнинг эҳтиёжларини қаноатлантиришга қаратилган хизматлар” [19] деб таъриф берилган.

Шундай қилиб, туристик хизматни сотиб олаётганда мижоз ўз эҳтиёжларини қондиришга қаратилган камида учта таркибий қисмга эга бўлади. Туризм хизматлар бозорини қуйидаги схема тарзида ифода этишимиз мумкин (1-расм):

Республикамизда ва хусусан Самарқанд вилоятида ривожланган мамлакатлар қатори, туризм хизматлари кўрсатиш, ривожланаётган истиқболли тармоқлари қаторига киради. Мустақиллик йилларида Ўзбекистонда туризмни соҳани ривожлантириш йўлида кўплаб ишлар амалга оширилди. Соҳа фаолиятини тартибга солувчи норматив ҳужжатлари такомиллашди, мамлакатимизга келувчи сайёҳларга қулайликлар яратиш

1-расм. Туризм хизматлари бозори

мақсадида виза режимлари эркинлаштирилди, транспорт тизимилари яхшиланди, аэропорт ва вокзалларда хизмат кўрсатиш сифати анча оширилди, янги туризм маҳсулотлари ва туристик йўналишлари ишлаб чиқилди ва бошқалар. Амалга оширилган барча ислоҳотлар, шубҳасиз мамлакатимизга келаётган сайёҳлар оқимини кескин ошириш ҳамда Ўзбекистонга хорижлик сайёҳлар қизиқишини кучайтириш йўлида хизмат қилади. Сўнгги йилларда айниқса,2019-2022 йилларда мазкур соҳани меъёрий-ҳуқуқий базасини такомиллаштириш, янада ривожлантиришга эътибор қаратилган. Хусусан пандемия даврида соҳани қўллаб қувватлашга қаратилган Президент фармонлари қонунлар, ҳукумат қарорлари қабул қилиниб, ҳаётга татбиқ қилинди. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги, “2022—2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сонли Фармони, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 5 январдаги “Ўзбекистон Республикасида туризмни жадал ривожлантиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги №ПФ-5611 сонли Фармони, Ўзбекистон Республикаси Президентининг Қарори “Ҳунармандчилик фаолиятини қўллаб-қувватлаш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарорлардир.

Самарқанд вилоятининг туризм салоҳиятини янада ривожлантириш, нуфузли халқаро тадбирларни ўтказиш ва хорижий мамлакатлардан кўплаб меҳмонларни қабул қилишга ҳудудни тайёрлаш, замонавий туризм инфратузилмасини жадал ривожлантириш ва туристлар учун янги дам олиш масканларини барпо этиш, ҳудуднинг иқтисодий салоҳияти ва даромад базасини кенгайтириш, шунингдек, янги иш ўринларини ташкил этиш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 30 сентябрдаги “Самарқанд вилоятининг туризм салоҳиятидан самарали фойдаланиш ва уни ривожлантириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 828 сонли карорлари шулар жумласидандир.

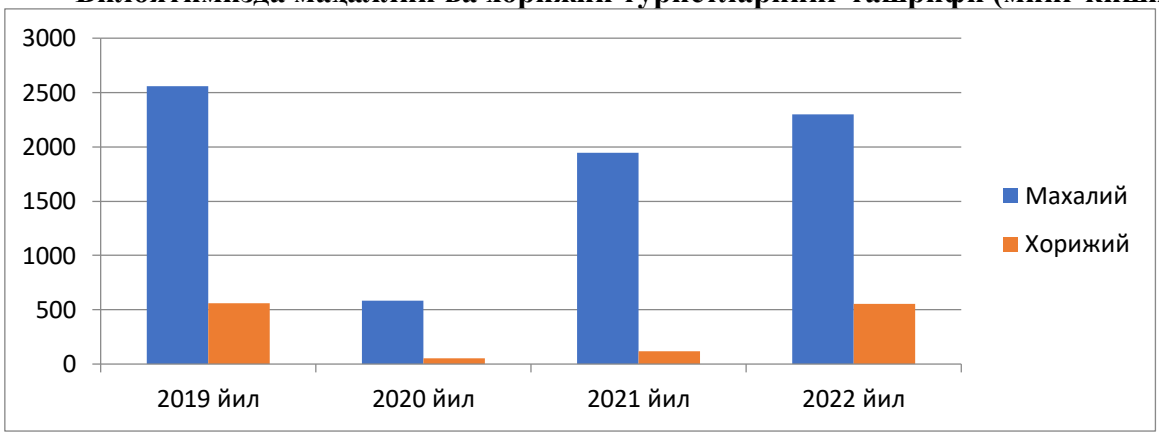
Сўнгги йилларда Самарқанд вилоятида ҳам туризмни ривожлантириш борасида бир қатор ислоҳотлар амалга оширилмоқда. 2022 йилда Самарқандда “Буюк ипак йўли” халқаро туризм марказининг бунёд этилиши, шунингдек, бу кўп тармоқли марказ таркибида 8 та замонавий меҳмонхона, Конгресс ҳолл, “Боқий шаҳар” мажмуаси, амфитеатр ва кўплаб бошқа иншоатларнинг барпо этилиши соҳа ривожи учун хизмат қилади.

Амалга оширилаётган ишлар натижасида 2022 йил бошидан буён Самарқандга 553 минг нафардан ортиқ хорижлик сайёҳ ташриф буюрди. Ўтган йилнинг мос даврида бу кўрсаткич 112 минг нафар бўлган. Республикамиз ҳудудлари бўйича эса 2 миллион 300 минг нафардан зиёд маҳаллий сайёҳ келган. Хорижлик туристларнинг бир кунлик харажати 152 АҚШ долларини, маҳаллий туристларники 550 минг сўмни ташкил этмоқда. Уларнинг яна бир кун қолиш кунларини узайтириш орқали туризм хизматлари экспорти йилига қўшимча 14 миллион АҚШ долларига кўпаяди [24].(1 диаграмма).

Юқорида келтирилаган жадвалдаги маълумотларга кўра, барча ташриф буюрадиган туристларнинг қарийиб 50% Россия Федерациясидан келган туристлар ва кейинги

1 диаграмма

Вилоятимизда маҳаллий ва хорижий туристларнинг ташрифи (минг киши)

ўринларда қўшни давлатлар Қозоғистон, Тожикистон, улардан кейинги ўринларда Туркия, Европа Яқин Шарқ ва АҚШ давлатларидан келган туристлар эгаллаган.(1 жадвал).

1 жадвал

2019- 2022йилларда Самарқанд вилоятига ташриф буюрган туристлар тўғрисида маълумот

Давлатлар кесимида	2019 йил январь-сентябрь	2021 йил январь-сентябрь	2022 йил январь-сентябрь
Жами:	**359300**	**112 704**	**553 068**
Россия Федерацияси	110550	27800	213 683
Қозоғистон	36700	18350	71 865
Тожикистон	62502	31251	125 000
Туркия	5235	3079	17 050
Европа	125000	27802	95 000
Осиё	12513	2120	21 400
ЯқинШарқ давлатлари	2550	1052	3 550
АҚШ ваЖанубий Америка давлатлари	4250	1250	5 520

Бизнинг фикримизча, туризм соҳасини янада ривожлантириш учун, айнан Туркия ва Европа туристик бозорларига ўрганиш, таҳлил қилиш, уларга қўлай ва талабларига мос тупакетлар тақдим этиш лозим деб ҳисоблаймиз.

Сўнгги пайтларда амалга оширилган ишлар натижасида туристларнинг ўртача қолиш кунлари ҳам ошганини кўришимиз мумкин.(2 жадвал)

2 жадвал

Туристларнинг ўртача қолиш куни тўғрисида маълумот

Йиллар кесимида	Туристларнингўртачақолишкунлари			Кўрсатилганхизматларэкспортиҳажми*(млн доллар)*:		
	2019 й.	2021й	2022 й.	2019 й.	2021 й.	2022 й.
ЖАМИ:	2,2	2	2,6	12,8	5,0	12,5

Бугунги кунда туристларнинг Самарқандда ўртача қолиши 2,6 кунни ташкил этади. Бу дегани ўтган 2021 йилга нисбаттан 0,6 кунга зиёд ва кўрсатилган хизматлар экспорти ҳажми 12,5 млн долларни ташкил этган, бу ўтган 2021 йилга нисбаттан 7,5 млн доллар зиёд бўлиб соҳанинг ривожланиш салоҳияти қанчалик миллий иқтисодиётимиз учун аҳамиятли эканини кўриш мумкин.

Биргина хизматлар соҳасида 5,9 трлн сўмлик 365та лойиҳаларни амалга ошириш

орқали 21 мингдан зиёд янги иш ўринлари яратилгани натижасида 2022 йил 8 ойи давомида 18,5 мингта янги иш ўринлари ташкил этилганлигини кўриш мумкин.

Келтирилган маълумотлар ва ракамлар шуни курсатадики хизматлар соҳасини айниқса, туризм хизматлари соҳасини жадал ривожлантириш вилоят иқтисодиётининг нафақат ривожлантиради балки, унинг рақобатбардошлигининг муҳим омили ҳисобланади. Чунки, хизматлар иқтисодиётига ўтиш жараёни замонавий миллий иқтисодиётнинг бош омили бўлиб катта даромад манбаи хамдир. Туризм - хизмат кўрсатиш соҳасига тегишли бўлиб, иқтисодиётнинг жадал ривожланаётган тармоқларидан бири, мамлакатимизда ҳам унинг юқори суъатлар билан ўсиши, катта ҳажмдаги валюта тушумларини олиб келади ва иқтисодиётга ижобий таъсир кўрсатиб, туризм индустриясини янада ривожланишига имкон яратади.

Хулоса ва тавсиялар: Олиб борилаётган илмий изланишлар натижасида бизнингча соҳада қуйидаги муаммолар мавжуд: вилоятдаги тарихий обидалар ва музейлар имкониятларининг бор йўғи 50%дан фойдаланилади; бугунги кунда Самарқанд вилоятида жами 98 та салоҳиятга эга маданий мерос объектлари мавжуд бўлиб, ҳозирги вақтда шулардан 51 таси турмаршрутларга киритилган; сайёҳларнинг тунги пайт маз-мунли дам олишлари учун масканлар кам; маданий мерос объектларда автотураргоҳлар етишмайди; Самарқанд халқаро аэропорти янги замонавий килиб кайта қурилган лекин унинг имкониятларидан тўлақонли фойдаланилаётганлиги йук, яъни ички туризмни ривожлантириш мақсадида маҳаллий авиақатновларни йўлга қўйиш керак (Урганч, Фарғона, Термиз); туманида мавжуд маъданли сувлар билан даволашга ихисослаш-тирилган сиҳатгоҳларни бирлаштирган ҳолда тиббиёт туризми зоналарини ташкил зарур.

Бизнингча, ҳудудларда туризмнинг деярли барча турларини ривожлантириш имкониятлари мавжуд эканлигини ҳисобга оладиган бўлсак, уларнинг тараққиёти самарадорлигини ошириш учун керакли ишларни амалга ошириш лозим. Халқаро туризм мутахассисларининг берган тавсияларига кўра, мамлакатимизда туризм индустриясини бошқаришда бошқарув ҳамда тижорат функцияларини ажратиш лозим. Агарда ушбу тавсия амалга оширилса, туризм инфратузилмаси ривожланади, янги лойиҳаларга инвестицияларни жалб этиш кўлами ортади. Бу эса ўз навбатида туризм обьектларида аҳоли ва туристларга ҳизмат кўрсатишни тизимли ташкил этиш ва сифатини ошириш чора-тадбирларини белгилайди

Ҳудудда мавжуд имкониятлардан самарали фойдаланиш тизимини жорий этиш, шунингдек, бу борада Самарқанд шаҳри, Булунғур тумани, Пахтачи тумани, Самарқанд туманларида туризм соҳалари бўйича инфратузилмани ривожлантириш, туристлар ташриф буюрадиган туристлик ресурслари ҳолатини ҳисобга оладиган туристик хизмат ва бозорларини ривожлантириш орқали қўшимча иш ўринларини яратилади.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда, Самарқанд вилоятида туристик хизматлар сифатини яхшилаш бўйича қуйидаги таклифларни беришнимақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз:

Биринчидан, долзарб муаммо ва стратегик вазифаларни ҳал этишга йўналтирилган молиялаштириш, бошқариш-ташкилий чоралари ва уларни бажариш муддатларини, амалга ошириш параметрлари ва истиқболларини белгилаш;

Иккинчидан, туристик фаолият ҳақидаги меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларни такомиллаштириш

Учинчидан, бунда, ташаббускор тадбиркорлар ва хорижий инвесторларни жалб этган ҳолда ҳудудлар инфратузилмасини яхшилаш. Махсус солиқ имтиёзларини жорий этиш, керакли техника ва технологияларни олиб киришга имтиёз бериш лозим деб ҳисоблаймиз.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. https://uzreport.news/politics
2. Боголюбов В.С. Экономика туризма: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. - М.: «Академия», 2005. – 192 с.;

3. Балабанов И.Т., Балабанов А.И. Экономика туризма: учебное пособие. - М.: Финансы и статистика, 2003. - 176 с.;
4. Кицис В.М. Международный туризм: учеб. пособие [Электронный ресурс]/В. М. Кицис, С. В. Сарайкина. – Саранск : Изд-во Мордов. ун-та,2020 – 1,78 Мб.
5. Вавилова Е.В. Основы международного туризма. М.: Гардарики, 2005. - 160 с.
6. Александрова А.Ю. Международный туризм. - М.: Аспект Пресс, 2002. – 346 с.;
7. Биржаков М.Б. Введение в туризм: изд. 9-е, перераб. и доп. СПб.: Издательский дом «Герда», 2007. – 576 с.;
8.Зорин И.В., Квартальнов В.А. Энциклопедия туризма: справочник –М.: Финансы и статистика, 2000.- 368 с.
9.Пардаев М.Қ., Атабаев Р. Туристик ресурсларни таҳлил қилиш ва баҳолаш. – Самарқанд: СамИСИ, 2006. – 137 б.;
10.Тухлиев И.С., Ҳайитбоев Р., Сафаров Б.Ш., Турсунова Г.Р. Туризм асослари. Дарслик. – Т.: Фан ва технология, 2014. - 332 б.;
11.Тураев Б.Х. Организационно-экономические механизмы регионального туризма. – Т.: Фан, 2009. – 153 с.;
12.Ибрагимов Н.С.Ўзбекистондахалқаротуризмнириво жлантиришдадестинационменежментконцепциясиниқўлла ш. И.ф.н. дисс.– Бухоро, 2006.
13.Усманова Д.К. Особенности формированиятуристского продукта и перспективные направления его развития. Дис. канд. экон. наук. – Самарқанд: СамИСИ, 2009. – 157 с.;
14.Алимова М.Т. Ҳудудий туризм бозорининг ривожланиш хусусиятлари ва тенденциялари // Монография. «Иқтисодиёт» нашриёти, - Тошкент, 2015 – 300-б.
15.Хамидов О.М. Выбор конкурентной стратегии предприятия на рынке туристических услуг Узбекистана. Дис … канд.экон.наук - Самарқанд: СамИСИ, 2006. – 155 с.;
16.Файзиева Ш.Р. Ўзбекистонда туризм ривожланишининг иқтисодий механизмини такомиллаштириш. и.ф.н. дисс.-ЎзМУ, 2006. –б.3
17. Хамидов О. Ўзбекистонда экологик туризмни ривожлантиришни бошқариш механизмини такомиллаштириш. И. ф. д. диссертацияси. Тошкент, 2017. -252 б.
18. Тухлиев И.С., Ҳайитбоев Р., Ибадуллаев Н.Э., Амриддинова Р.С., Туризм асослари: Ўқув қўлланма. – Самарқанд.: СамИСИ, 2010. - 38 б.18.
19.Ўзбекистон Республикасининг “Туризм тўғрисида”ги қонуни
20.https://www.fencing.uz/ru/page/5363/1
21.Ўзбекистон давлат статистика қўмитасининг маълумотлари
22. Самарқанд вилоят туризм бошкармаси маълумотлари
23. Узбекисто Республикаси Президентининг 28.01.2022 йилдаги ПФ-60-сонли “2022 — 2026 йилларга мўлжалланган янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида” Фармони
24. https://xs.uz/uzkr/post/turizm-natizha-va-imkoniyatlar

Г.Шадиева, Д.Сафарова **Возможности организации и развития предпринимательства в сфере туризма в Самаркандской области**	**G.Shadieva, D. Safarova** **Possibilities of organizing and developing entrepreneurship in the field of tourism in Samarkand region**
Аннотация: В статье представлены туризм в Самаркандской области, сущность отрасли, перспективы ее развития, нормативно-правовая база, ее роль в нашей экономике как сферы туристических услуг, а также предложения по проблемам и решениям туризма в Самарқандской области.**Ключевые слова**: туризм, сфера услуг, турист, гостиница, инфраструктура, конкурентоспособность, цифровая экономика, экспорт, валюта, маркетинг, проблема.	**Abstract:** The article presents tourism in the Samarkand region, the essence of the industry, the prospects for its development, the legal framework, its role in our economy as a sphere of tourism services, as well as proposals on the problems and solutions of tourism in the Samarkand region.**Keywords:** tourism, service industry, tourist, hotel, infrastructure, competitiveness, digital economy, export, currency, marketing, problem.

МЕНЕЖМЕНТ ВА МАРКЕТИНГ

Zafar Odilovich Raximov – SamISI dotsenti, iqtisodiyot fanlari nomzodi

TURIZM SOHASI RIVOJLANISHINI STRATEGIK REJALASHTIRISHDA LOGISTIKA YONDASHUVINI QO‘LLASH XUSUSIYATLARI

Annotatsiya: Maqolada turistik xizmatlarda logistika tamoyillari va yondashuvlarini turizm sohasida qo‘llash xususiyatlari ko‘rib chiqilgan. Xizmat logistikasining o‘rni va asosiy yo‘nalishlari yoritib berildi, uning turistik mahsulot sifatiga ta’sirining o‘ziga xos xususiyatlari aniqlandi.
Kalit so‘zlar: turizm, turizm salohiyati, xizmat ko‘rsatish, logistika, logistika xizmati; turistik mahsulot; turistik oqim, moliya, axborot.

Kirish. Turizm sektori turistik xizmatlar ko‘rsatish jarayonida ko‘p sonli murakkab iqtisodiy oqimlarni birlashtirgan ko‘p bosqichli tizimdir. O‘zbekiston Respublikasi o‘zining yuqori turistik salohiyatiga qaramay, birinchi navbatda turizm xizmatlarini ishlab chiqaruvchilar, turistik xizmat tashkilotchilari va to‘g‘ridan-to‘g‘ri iste’molchilar o‘rtasidagi aloqalar yetarli darajada o‘rnatilmaganligi sababli, kiruvchi va ichki turistik oqimlar bo‘yicha jahon turizm bozorida doimo ahamiyatsiz o‘rinni egallab kelgan.

Turizm sohasi rivojlanishini strategik rejalashtirishda turistik xizmatlarda logistika tamoyillari va usullaridan foydalanish maqsadga muvofiq ko‘rinadi. Bunday yondashuv turizmni barqaror rivojlantirish, turistik va rekreatsion resurslarni saqlash va tiklash muammolarini hal qilish imkonini beradi.

Samarali boshqaruvni ta’minlash mexanizmlaridan biri hisoblangan sayyohlik kompaniyasining logistikasi turistik mahsulotni ishlab chiqarish va sotish xarajatlarini kamaytirish maqsadida turistik, moddiy, axborot va moliyaviy oqimlarni samarali boshqarishni tashkil etishga imkon beradi. Bunday faoliyatning natijasi ma’lum bir vaqtda va ma’lum bir joyda sotiladigan turistik paketlarning optimal miqdorini ishlab chiqarishdir[4].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Hozirda O‘zbekistonda turizmni rivojlantirishni strategik rejalashtirishda logistika yondashuvini qo‘llashdagi adabiyotlar tahlilida olimlardan: I.S.Tuxliyev, N.E. Ibadullayev, R. Haitboyev, D.Z.Norqulova, S.A.Abduxamidov va boshqalar tomonidan olib borilgan tadqiqotlari tahlil qilindi hamda o‘rganildi.

Tadqiqot metodologiyasi. Izlanishlarimiz natijasida turizm sohasi rivojlanishini strategik rejalashtirishda logistika yondashuvini qo‘llash o‘rganilgan bo‘lib, bir vaqtning o‘zida turizm sohasini rivojlantirish bo‘yicha ilmiy xulosalar va taklif-tavsiyalar ishlab chiqilgan. Tadqiqotni olib borish jarayonida ilmiy abstrakt fikrlash, mantiqiy yondashuv kabi usullardan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Turizm sohasida logistika tamoyillarini qo‘llashga kelsak, bu yerda o‘ziga xos xususiyatlar mavjud. Avvalo, bu xizmat ko‘rsatish sohasi va moddiy ishlab chiqarish sohasi o‘rtasidagi jiddiy farqlardir. Logistika klassik ma’noda iste’molchi tomon harakatlanadigan moddiy moliyaviy va axborot oqimlarini boshqarishga qaratilgan. Turizm sohasidagi logistika iste’molchilar oqimini va ularga xizmat ko‘rsatadigan oqimlarni moddiy va boshqa oqimlarni boshqarishni o‘z ichiga oladi. Shunday qilib, turizm logistikasi boshqariladigan oqimlarning ko‘payishini va alohida turistik xizmatlarni ishlab chiqaruvchilar uchun ham, murakkab turistik mahsulotni ishlab chiqaruvchilar uchun ham, ya’ni turoperatorlar uchun ushbu oqimlarning ustuvorligini o‘zgartirishni o‘z ichiga oladi[6].

Shu munosabat bilan bir qator tadqiqotchilar xizmat ko‘rsatish logistikasi kabi tushunchani ajratib ko‘rsatishadi, uning maqsadi iste’molchilar oqimini samarali boshqarish, ularni turistik xizmatlar bilan shug‘ullanadigan xizmat ko‘rsatish korxonalari o‘rtasida bir xil taqsimlashdir. Bundan tashqari, xizmat logistikasi logistikaning klassik tushunchasiga xos bo‘lgan xodimlar, moddiy, moliyaviy, axborot oqimlarini boshqarishni o‘z ichiga oladi.

Turizm xizmat logistikasining vazifasi - foydalanuvchilarni, shuningdek, tegishli moddiy oqimlar va xodimlarni xizmatni ishlab chiqarish va iste’mol qilish joyiga yetkazib berish.

Shunday qilib, xizmat ko‘rsatish logistikasi turizmda eng aniq namoyon bo‘ladi, chunki birinchi navbatda, iste’molchi xizmatlarni olish uchun ushbu xizmatlarni ishlab chiqarish joyigacha ancha masofani bosib o‘tishi kerak. Ikkinchidan, logistika oqimlari yetkazib berishning asosiy funksiyasidan tashqari, mijoz obyektini atrof-muhit bilan bog‘lashni ham amalga oshiradi, turistlar oqim hosil qiluvchi elementlar sifatida logistikaning aloqa bog‘lovchi funksiyasini bajaradilar[2].

Bundan tashqari, xizmat ko‘rsatish uchun foydalaniladigan turistik va rekreatsion resurslarni saqlash nuqtayi nazaridan, xizmat ko‘rsatish logistikasi tamoyillarini qo‘llash turizmning moddiy bazasini tashkil etuvchi tabiiy va boshqa resurslarga yukni oqilona taqsimlash imkonini beradi.

Agar xizmat ko‘rsatish logistikasining iqtisodiy tarkibiy qismi korxonalar tomonidan ko‘rsatiladigan xizmatlarning barcha turlariga bir xil darajada taalluqli bo‘lsa, u holda turizm sohasi uchun ijtimoiy va ekologik jihatlar ustuvor hisoblanadi. Aynan shu sanoatda tabiiy va rekreatsion resurslar muhim element bo‘lib, ushbu xizmatlarning potensial iste’molchilari uchun turistik yo‘nalishning jozibadorligini shakllantiradi[3].

Bundan tashqari, turizmda logistika tamoyillari va yondashuvlarini qo‘llash samaradorligi xizmat ko‘rsatish jarayonining barcha ishtirokchilari uchun o‘zining afzalliklariga ega.

Logistika yondashuvi turli oqimlarni oxirigacha boshqarishga qaratilganligini hisobga olsak, uning turizm sohasida qo‘llanilishi ham xizmat ko‘rsatuvchi provayderlar, ham iste’molchilar uchun iqtisodiy foyda keltiradi, degan xulosaga kelish mumkin. Agar birinchi bunday foyda barcha mavjud resurslardan oqilona foydalanish bo‘lsa, bu o‘z navbatida xizmat birligini ishlab chiqarish tannarxini kamaytirishga olib keladigan bo‘lsa, iste’molchi uchun ko‘rsatilayotgan xizmatlarning miqdori, sifati va narxi muhim ahamiyatga ega[10].

Turizm xizmat logistikasining rivojalanishida Samarqand viloyati turizm sohasi ko‘rsatgichlariga nazar tashlaydigan bo‘lsak, bunda Samarqand viloyati turizm va madaniy meros bosh boshqarmasi ma’lumotlari bo‘yicha bugungi kunda turistlarning o‘rtacha qolishi 2,6 kunni tashkil qilmoqda (1-jadval). Xorijlik turistlarning 1 kunlik xarajati 152 AQSh dollarni, mahalliy turistlarniki 550 ming so‘mni tashkil etmoqda. Ularning yana 1 kun qolish kunlarini uzaytirish orqali turizm xizmatlari eksporti yiliga qo‘shimcha 14 mln AQSh dollariga ko‘payadi.

1-jadval

Samarqand viloyati turizm sohasi dinamikasi ko‘rsatkichlari[1]

T/r	Yillar kesimida	Turistlarning o‘rtacha qolish kunlari			Ko‘rsatligan xizmatlar eksporti hajmi *(mln dollar)* shundan:		
		2019-y.	2021-y.	2022-y.	2019-y.	2021-y.	2022-y.*
JAMI:		2.2	2	2,6	12,8	5,0	12,5

* 2022-yil yanvar-sentyabr oylari bo‘yicha

Samarqandda 2022-yilda 32 ta (xonalar soni-2075 ta , o‘rinlar soni - 4248 ta) yangi mehmonxonalar ochildi. Shundan sentabr oyida 13 ta yangi xonalar soni-1420 ta, o‘rinlar soni – 2899 ta) mehmonxonalar foydalanishga topshirildi. 2022-yil yakuniga qadar yana 7 ta 840 o‘rinli yangi mehmonxonalar foydalanishga topshirilishi rejalashtirilgan.

2022-yil boshidan (yanvar – 15 sentabr) Samarqand viloyatiga 114 ta davlatdan 553 ming 068 nafar xorijiy turistlar tashrif buyurdi (2-jadval).

Xizmatlar sohasida 5,9 trln so‘mlik 365 ta loyihalarni amalga oshirish orqali 21 mingdan ziyod yangi ish o‘rinlari yaratiladi. 2022-yil 8 oyi davomida 18,5 mingta yangi ish o‘rinlari yaratildi. Samarqandda Konigil turizm qishlog‘ining 2-bosqichi doirasida 100 ta turizm obyekti va 500 dan ortiq yangi ish o‘rinlari yaratiladi. Bu loyiha Samarqand turizm markazi bilan bog‘lanib ketadi.

Samarqandda Birlashgan Arab Amirliklarining Dubay shahridan Flaydubai aviakom-

[1]Manba: Samarqand viloyati turizm va madaniy meros bosh boshqarmasi ma’lumotlari asosida tayyorlandi.

paniyasi tomonidan amalga oshirilgan birinchi aviaqatnovni qabul qilindi. Dastlab, haftasiga 2 marta, keyinchalik haftasiga 5 marta aviareyslar amalga oshirilishi rejalashtirilgan.

2-jadval

2017-2022-yillarda Samarqand turistik destinatsiyasiga turistlar tashrifi dinamikasi[1]

Ko‘rsatkichlar nomi	**Yillar**					
	2017-y.	**2018-y.**	**2019-y.**	**2020-y.**	**2021-y.**	**2022-y.***
Mahalliy va xorijiyturistlarning tashrifi (ming kishi)	**1 160,6**	**2 456,0**	**3 120,0**	**633,2**	**2 062,4**	**2 853,0**
Mahalliy turistlarning tashrifi (ming kishi)	1 100,0	2 105,0	2 560,0	581,2	1 943,4	2 300,0
Xorijiy turistlarning tashrifi (ming kishi)	60,6	351,0	560,0	52,0	119,0	553,0

* 2022-yil yanvar-sentyabr oylari bo‘yicha

Xulosa va takliflar. Turizm sohasida xizmat ko‘rsatish logistikasini qo‘llashning yana bir muhim jihati shundaki, u vaqt sarfini kamaytirishga qaratilgan. Turli tadqiqotchilar vaqt maxsus takrorlanmaydigan va cheklangan iqtisodiy resurs ekanligini bir necha bor ta’kidlaganlar.

Turizm haqida gapirganda, shuni ta’kidlash kerakki, bu resurs turist uchun turar joy yoki ovqatlanish shartlaridan kam emas. Turistni belgilangan manzilga yetkazish vaqti, unda sarflangan vaqt va iloji boricha ko‘proq ko‘rgazma obyektlarini ziyorat qilish imkoniyati ham har bir tashrif buyuruvchi individual ravishda qabul qiladigan murakkab mahsulot sifatini tavsiflaydi. Shunday qilib, agar kompleks turistik xizmatni iste’mol qilish uchun iste’molchi uzoq masofalarni bosib o‘tishi kerak bo‘lsa, shuningdek, bevosita turistik mintaqada bo‘lsa, u yo ko‘rgazma obyektlarini qidirishga va o‘zini ularga olib borishga yoki qo‘shimcha ma’lumot va ma’lumotlarni qidirishga majbur bo‘ladi. O‘zi sotib olgan turistik mahsulot tarkibiga kirmagan, lekin bevosita turgan joyida qiziqish uyg‘otgan ushbu obyektlarga tashrif buyurish uchun transport imkoniyatlari, bu mahsulotni iste’molchi pozitsiyasidan bartaraf qiladi va shunga mos ravishda uning raqobatbardoshligini pasaytiradi.

Shunday qilib biz taklif berayotgan logistika yondashuvini, xususan, uning xizmat ko‘rsatish logistikasi sifatidagi yo‘nalishini turizm sohasida qo‘llash xizmat ko‘rsatish oqimlarini samarali boshqarishni tashkil etish, mavjudlarini saqlab qolish va destinatsiyaning turistik oqimini ko‘paytirish imkonini beradi. Bu haqiqat mintaqaviy turizm bozorini rivojlantirish uchun zamonaviy sharoitlarda ayniqsa muhimdir.

Yuqoridagilarni hisobga olgan holda, turizm xizmat logistikasining rivojalanishi bo‘yicha quyidagi taklif va tavsiyalarni berib o‘tamiz:

- bugungi kunda turizm xizmat logistikasining rivojalanishida kadrlar salohiyatiga e’tiborni kuchaytirish lozim, bunda oliy toifali kadrlarga ko‘proq urg‘u berish ko‘zda tutilishi kerak bo‘ladi;
- mamlakatimizda zamonaviy turizm xizmat logistikasining rivojlanishida xorijiy mamlakatlar tajribalarini o‘rganishga va tajribalar orttirishga e’tibordan qolmasligi zarur deb hisoblaymiz;
- mavjud turizm xizmat logistikasining rivojalanishida huquqiy-meyoriy hujjatlarni shakllantirishda albatta xalqaro huquqiy kelishuvlarni hisobga olish, bunda turizm xavfsizligiga ham ko‘proq e’tibor berilishi lozim deb hisoblaymiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Tuxliyev I.S., Abduhamidov S.A. Turizm: nazariya va amaliyot. Darslik. – T.: “Fan va texnologiyalar nashriyot-matbaa uyi”, 2021. 42-43 betlar.

[1] Manba: Samarqand viloyati turizm va madaniy meros bosh boshqarmasi ma’lumotlari asosida tayyorlandi.

2. Rahimov Z.O., Ibadullayev N.E., Haitboyev R. Turopereyting. Darslik. – Toshkent: «Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi», 2021, 12-34 betlar.

3. Rahimov Z.O. Turizmda tadbirkorlik. O‘quv qo‘llanma. – Samarqand: SamISI, 2019, 41-64 betlar.

4. Rahimov Z.O., Norqulova D.Z. Turistik destinatsiyalarni loyihalashtirish. O‘quv qo‘llanma. – Samarqand: SamISI, 2020,18-19betlar.

5. Raximov Z.O., Norkulova D.Z., Kulnazarova Z.B., Daminov M.I., Karimov A.A. Turizmda rasmiyatchilik. O‘quv qo‘llanma. – Samarqand: SamISI, 2020, 28-29betlar.

6. Rakhimov, Z. O., Haitboev, R., Ibadullaev, N. E., & Safarov, B. S. (2018). Tour operating. Study guide. Tashkent:“Science and Technology.

7. Raximov, Z. O. (2019). Entrepreneurship in tourism. Study guide. Samarkand: SamISI.

8. Raximov, Z. O. (2021). Socio-economic problems of hotel industry development in the field of tourism. Monograph.-Samarkand: SamISI.-2021.

9. Raximov Z.O. Turizm rivojlanishida mehmonxonalar interer-dizayni. Monografiya. – Samarqand: SamISI, 2022. 212 bet.

10. Рахимов, З. О. (2011). Туризм дестинацияларини ривожлантиришда муқобил стратегияларни танлаш. Экономика и финансы (Узбекистан), (7-8), 27-32.

З. Рахимов	**Z.Rakhimov**
Особенности применения логистического подхода при стратегическом планировании развития туризма	**Characteristics of application of logistics approach in strategic planning of the development of tourism**
Аннотация: В статье рассматриваются особенности применения принципов и подходов логистики при оказании туристических услуг в сфере туризма. Объяснены роль и основные направления сервисной логистики, определены особенности ее влияния на качество туристского продукта.	**Abstract:** The article examines the characteristics of the application of the principles and approaches of logistics in tourist services in the field of tourism. The role and main directions of service logistics were explained, the specific features of its impact on the quality of tourist products were determined.
Ключевые слова: туризм, туристический потенциал, сервис, логистика, логистический сервис; туристический продукт; турпоток, финансы, информация.	**Keywords:** tourism, tourism potential, service, logistics, logistics service; tourist product; tourist flow, finance, information.

Азиза Пирмаматовна Махмудова – СамИСИ, “Туризм” кафедраси ўқитувчиси, и.ф. ф.д.

ЭКОТУРИЗМ САМАРАДОРЛИГИНИ БАҲОЛАШДА МАРКЕТИНГ АХБОРОТ ТИЗИМИДАН ФОЙДАЛАНИШ ХУСУСИЯТЛАРИ

Аннотация: ушбу мақолада экотуризмни ривожлантиришда ва унинг самарадорлигини баҳолашда маркетинг хизматлари, хусусан маркетинг ахборот тизимидан фойдаланиш йўллари ҳамда хусусиятлари ёритилган.

Калит сўзлар: туризм, маркетинг хизматлари, маркетинг тадқиқотлари, туристик хизматлар, интернет тармоқлари, мобил алоқа, туристик фирмалар.

Кириш. Туризм соҳасида маркетинг воситалари ва технологиялари тизими ёрдамида туристик талабни қондириш жараёни туризм хизматлар бозори субъектларининг ўзаро алоқасини акс эттиради. Туризм соҳасининг хизматлар диверсификацияси орқали намоён бўлиши, туристик хизматлар бозорида давлат ва хусусий бизнес-операторлар ўртасида ҳамкорликнинг кучайиши уни иқтисодиётнинг миллий ва ҳудуд даражасида ўсишини рағбатлантирувчи восита сифатида қаралишига имкон беради.

Жамият тараққиётининг бугунги босқичини ахборот технологияларисиз тасаввур этиб бўлмайди, чунки инсон фаолиятининг барча соҳаларида ҳам самарали қарорлар қабул қилишда унинг ички ва ташқи муҳити, атроф-муҳит, товар ва хизматлар бозорининг ривожланиш тенденциялари, экологик вазият ҳақида долзарб ҳисобланган билим, малака

ва ахборотлар бўлишини талаб этмоқда. Бундай ахборотлар кўплаб вазирликлар, қўмита ва ташкилотларда жамланган бўлиб, аксарият ҳолларда унинг истеъмолчилари учун фойдаланиш имконияти йўқ.

Шу муносабат билан Ўзбекистонда Internet тармоғи орқали жисмоний ва юридик шахслар ўртасида ахборот алмашиниш жараёнларини такомиллаштиришга йўналтирилган қатор муҳим ҳужжатлар қабул қилинди.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Экотуризмни ривожлантириш ва маркетинг тадқиқотлари муаммолари таҳлили қуйидаги хорижий ва маҳаллий олимларнинг ишларида тадқиқ қилинган. Л.А. Волков, И.Н. Бутуров, Е.И. Богданов, К.Х. Абдурахмонов**,** М.Р. Болтабоев, И.С. Тухлиев, М.К.Пардаев ва бошқаларнинг тадқиқотларида кенг ёритилган.

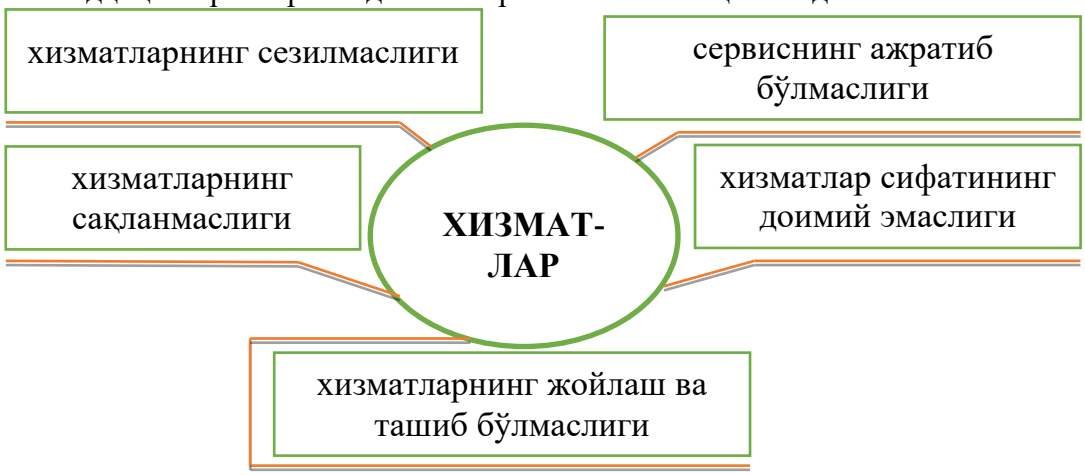
Тадқиқот методологияси.Тадқиқот иши давомида тузатиш, қиёслаш, тизимли ва қиёсий таҳлил, эксперт баҳолаш каби усуллардан фойдаланилди.

Таҳлил ва натижалар. Кейинги йилларда олиб борилган тадқиқотлар шуни кўрсатадики, маркетингда интернет –технологияларидан самарали фойдаланиш сезиларли даражада тежамкорликка ва фойда олишга имкон бермоқда. Бу аввало нафақат истеъмолчилар, балки ишлаб чиқарувчиларга ҳам яратилаётган қулайлик ва нафлилик билан боғлиқдир. Яқин келажакда кутилаётган глобал компьютерлашув жараёнлари интернет-маркетингнинг аҳамиятини янада ошишини башорат қилмоқда.

Жаҳон иқтисодиёти ва замонавий илғор тузилмаларнинг ижтимоий-иқтисодий трансформациялашуви рақобат муҳитининг ўзгарувчан муҳитига нафақат ўз вақтида тезкорлик билан мослашишни, балки хизматлар соҳаси ташкилотларининг мослашувчан бошқарув тизими ҳамда самарали маркетинг фаолиятини ҳам шакллантиришни тақозо этмоқда. Замонавий иқтисодий муносабатларда туристик хизматлар бозорини бошқариш стратегияси ҳам шуни талаб қилмоқда.

Туризм соҳасида маркетинг тадқиқотларининг қўлланилиши мақсадли бозорни аниқлаш ва хизматларни силжитишдан олдин ташқи муҳитнинг ўзига хос жиҳатларининг эътиборга олинишини, турфирманинг ташқи муҳитини таҳлил қилишни тақозо этади. Агарда турфирманинг ички муҳити раҳбарият ёки маркетинг хизмати томонидан қисман ёки тўлалигича назорат қилиниши мумкин бўлса, ташқи муҳит истеъмолчилар, савдо ҳамкорлари, таъминотчиларнинг манфаатлари, хулқ-атвори ва мақсадига боғлиқлиги сабабли корхонанинг муваффақияти, хўжалик ва тижорат фаолиятига маълум даражада таъсир кўрсатади.

Ижтимоий, маданий, экологик ва бошқа омиллар туристик хизматлар соҳаси корхоналари фаолиятини ташкил қилишга сезиларли таъсир кўрсатади. Юқорида таъкидланганидек қуйидаги туристик хизматларнинг ўзига хос хусусиятларини (1-расм) маркетинг тадқиқотлари жараёнида эътиборга олиш талаб қилинади:

1-расм. **Туристик хизматларнинг ўзига хос хусусиятлари**

хизматларнинг сезилмаслиги – туристик хизматлар истеъмолчилари уларни истеъмол қилиши натижасида мазкур хизматларнинг сифати ҳақида фақатгина ўзларининг

субъектив тасаввури, фикри, билими ва ҳиссиётларга эга бўладилар, шунинг учун туристик талабнинг кенг диффиренциал-лашганлиги ва истеъмолчиларнинг истеъмол тамойилларига қанчалик мослашганлиги хизматлар ҳақида холис таассурот ҳосил қилишига имконият яратиб беради.

сервиснинг ажратиб бўлмаслиги – хизматларни унинг манбаси иштирокисиз истеъмол қилиб бўлмаслиги билан изоҳланиб, уларни сотиш имкониятини камайтиради, шу боисдан ҳам туристик хизматлар соҳасида сотиш бўлимлари реклама ва PR ташкилотларини бу жараёнга жалб қилишади. Ушбу ташкилотларнинг функцияси одатда турли сегментларда хизматлар сотувини рағбатлантиришдан иборатдир.

хизматларнинг сақланмаслиги – истеъмолчилар хизматларнинг сифати, эҳтиёжини қондира олиш-олмаслигини олдиндан баҳоламаган ҳолда харид қилади. Бу ўз навбатида ишлаб чиқарувчиларнинг истеъмолчилар ишончини қозонишларини ҳамда кенг миқёсли ташвиқот ишларини олиб бориш заруриятини келтириб чиқаради.

хизматларнинг жойлаш ва ташиб бўлмаслиги-унинг ишлаб чиқарувчидан ажратиб бўлмаслиги ва сақланмаслиги билан изоҳланади.

хизматлар сифатининг доимий эмаслиги аввало ходимларнинг сифатли меҳнати, мулойимлиги, киришувчанлиги, хайрхоҳлиги ва бошқа шахсий фазилатларига, жумладан, хизмат кўрсатиш вақти ва жойига ҳам боғлиқ ҳолда жуда кенг интервалда баҳоланиши билан изоҳланади.

Экотуризмнинг ўзига хос жиҳатлари шундаки, экспорт қилинаётган туристик маҳсулот мамлакатдан четга чиқарилмайди, балки мамлакатнинг ўзида истеъмол қилинади. Истеъмолчилар ўзларини қизиқтирган турмаҳсулот учун бориш талаб этиладиган масофани ўзлари босиб ўтади.

Маркетинг тадқиқотлари истеъмолчилар, сотиш ва силжитишнинг самарали усуллари, сотиш, рақобатчилар, бозор ва ташқи муҳитнинг бошқа жабҳалари тўғрисидаги ахборотларни ўзида акс эттиради. Маркетинг тадқиқотларининг мақсади корхонанинг ахборотга бўлган эҳтиёжини аниқлаш ва раҳбариятни маркетинг қарорлари самарадорлигини ошириш имконини берувчи зарурий ахборот билан таъминлашдан иборат. Маркетинг тадқиқотлари маркетинг муаммоларини аниқлаш ва уларни ҳал этишда ахборотларни тизимли ва холис тўплашни кўзда тутади.

Маркетинг тадқиқотларида тўпланган ахборотлар, маркетинг ахборотлар тизимининг (МАТ) ажралмас қисми ҳисобланади. Маркетинг тадқиқотлари-нинг аҳамияти шундан иборатки, маълумотларини таҳлил қилиш орқали турли маркетинг моделлари ва таҳлилий моделларини янги ахборотлар билан бойитиб боради ва қарор қабул қилишни қўллаб-қувватлаш тизимининг ажралмас қисмига айланади. Рақобат шароитида бозорда ўз фаолиятини сақлаб қолиш учун турфирмалар бозордаги барча ўзгаришлар (харидорлар-нинг талаби, нархлар даражаси, рақобатчилар хатти-ҳаракати, шунингдек янги маҳсулот ёки хизматни яратиш, унга янги истеъмол ва дистрибуция хусусиятларини киритиш ва шу кабилар)ни кузатиб боришлари зарур. Бу каби маркетинг тадқиқотларини ўтказиш учун турфирмалар рақамлаштириш технологиялари асосида маркетинг ахборотларини тўплаш, қайта ишлаш, сақлаш ва таҳлил қилиш тизимига эга бўлиши керак. Бу аввало маркетинг ахборот тизимини тўғри танлаш ва рақамлаштириш технологияларидан самарали фойдаланишдан иборат.

Маркетинг ахборотлар тизими - маркетинг қарорларини қабул қилишда фойдаланиладиган маркетинг ахборотларини тўплаш, саралаш, таҳлил қилиш ва тақдим этиш билан боғлиқ тадбирлар мажмуидир. МАТ дан фойдаланиш-нинг асосий афзалликлари қуйидагилардан иборат:

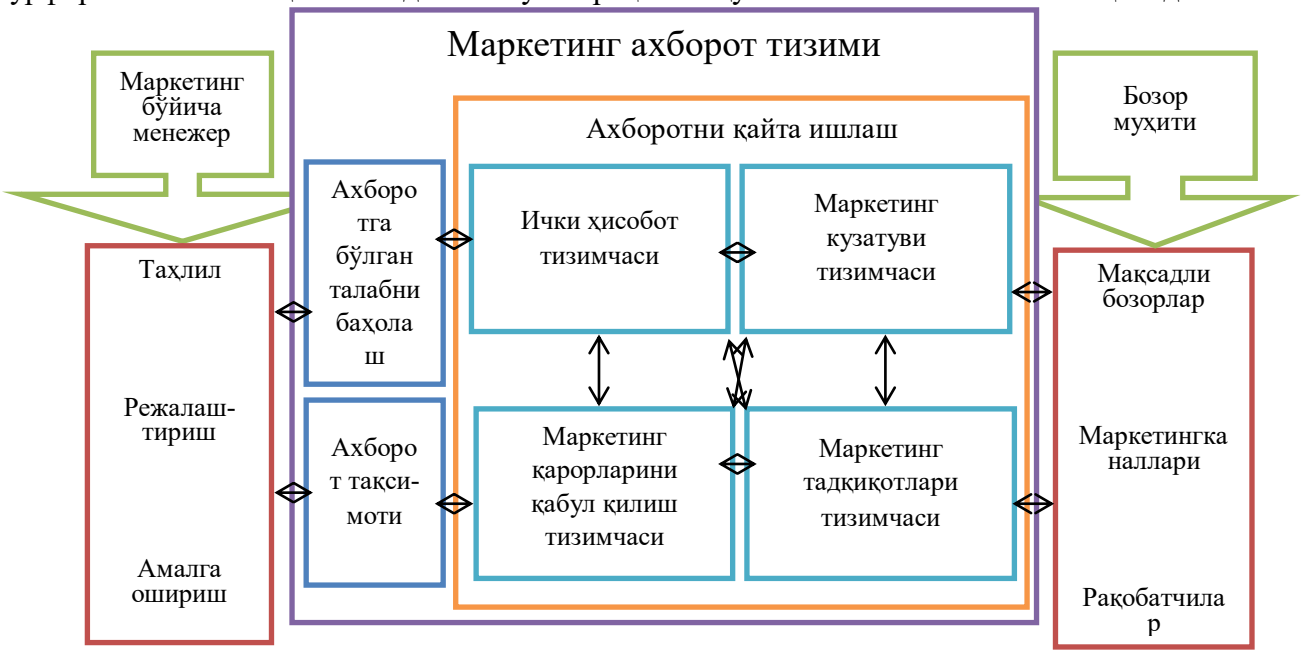
- ахборотларни ташкиллаштирилган ҳолда тўплаш;
- ахборот кўламининг кенглиги;
- фирма фаолиятини турли инқироз ва хатарлардан огоҳлантириш;
- маркетинг режасини мувофиқлаштириб бориш;
- ахборотларни таҳлил қилишнинг тезкорлигини ошириш;

–олинган натижаларнинг миқдорий жиҳатдан ифодаланиши ва тақдим этилишини таъминлаш.

Айнан малакали ташкил этилган маркетинг ахборотлар тизими интернет-разведканинг кўплаб усуллари асосини ташкил қилади. Уни туристик корхона фаолиятига жорий қилиш алгоритми ҳақида батафсил тўхталамиз.

Маркетинг ахборот тизимининг тузилиши2-расмда кўрсатилган[1]. Таҳлил, режалаштириш, вазифаларни амалга ошириш ва назорат қилиш жараёнида маркетинг бўйича менежерлар (чап тарафда), бозор муҳитининг ўзгариши ҳақидаги ахборотларга зарурат сезади (ўнг тарафда). МАТ нинг роли шундаки, маркетинг бошқаруви учун ахборотларга бўлган талабни аниқлаш, уларни тўплаш, таҳлил қилиш ва ўз вақтида бошқарув қарорларини қабул қилиш учун тақдим этишдан иборат.

МАТнинг асосини буюртмалар, сотувлар ҳажми, нархлар, маҳсулотлар захираси, турфирманинг дебиторлик ва кредиторлик қарзлари ва шу кабилар тўғрисидаги турфирманинг ички ҳисоботида акс этувчи рақамли ҳужжат айланишни ташкил қилади.

2-расм. **Маркетинг ахборот тизимининг тузилиши**

Шу билан бирга ички ҳисобот тизими маркетинг кузатуви тизимида содир бўлган ўзгаришларни ва бозордаги жорий вазиятнинг ҳолати ҳақидаги маълумотларни ҳам тақдим этади. Маркетинг кузатуви маркетинг режасига қўшимча ва ўзгартиришлар киритиш учун зарур бўладиган маркетинг ташқи муҳитининг ўзгариши бўйича жорий маълумотларни тўплаш билан изоҳланади.

МАТнинг учинчи таркибий қисми маркетинг тадқиқотлари ҳисобланиб, маркетинг кузатувидан фарқли равишда тўлиқ кузатишларга тайёргарлик кўриш ва ўтказиш, турфирма олдида турган аниқ маркетинг масалалари юзасидан олинган маълумотларни таҳлил қилишни кўзда тутади. Бошқача қилиб айтганда маркетинг тадқиқотлари доимий эмас, балки муайян муаммо пайдо бўлиши билан даврий равишда ўтказилади.

МАТнинг таркибига шунингдек, корхонага ички ва ташқи ахборотларни таҳлил қилиш ва таққослаш имконини берувчи маълумотлар, восита ва усуллар мажмуини ҳам ўз ичига олувчи маркетинг қарорларини таъминлаш тизими ҳам киради. Маркетинг қарорларини қабул қилишни қўллаб-қувватлаш тизимининг ишлаш механизми қуйидагичадир:

- мавжуд маълумотлар ёки ахборотлар ушбу тизимга тааллуқли бўлган муайян вазият учун мос келадиган компьютер модели ёрдамида қайта ишланади, кейин эса таҳлил

[1]Моисеева Н.К., Конышева М.В. Управление маркетингом: теория, практика, информационные технологии: Учеб. Пособие /Под ред. Н.К.Моисеевой. — М.: Финансы и статистика, 2002. – 356 с.

натижаларидан макро ва микромуҳитда маълум ўзгаришларни амалга оширишга имкон берадиган энг мақбул чора-тадбирларни аниқлашда фойдаланилади.

- интернет ҳамда замонавий рақамлаштириш ва ахборот технологиялари МАТ функциялари ва имкониятларининг янада кенгайишига сезиларли таъсир кўрсатади.
- интернет аҳолининг кенг қатламлари, дунёнинг кўп сонли етакчи компаниялари ҳамда инсон фаолиятининг турли соҳаларига оид жуда кўплаб маълумотларни қамраб олади. Шу тарзда интернетдан маркетинг тадқиқотлари ўтказишда қўшимча ахборот манбаи сифатида фойдаланиш мумкин бўлади. Бундан ташқари, интернетдан фойдаланиш учун қўшимча малака, техник ва дастурий воситалар ҳамда коммуникация воситалари талаб этилади.
- замонавий рақамлаштириш ва ахборот технологиялари маркетинг маълумотларини чекланмаган ҳажмда сақлаш ва улардан муайян вақт мобайнида фойдаланиш имконини беради. Маркетинг ахборотлари Интеренет тармоғи, мобил алоқа, электрон почта ва шу кабилар ёрдамида янада оммабоп ва барча учун фойдаланиш мумкин бўлиб бормоқда. Маълумотларни киритиш ва сақлаш ихтисослаштирилган ёки корпоратив ахборот тизимлари ва базалари орқали амалга оширилади;
- рақамли маълумотлардан нафақат ишлаб чиқарувчилар, балки истеъмолчилар ҳам чекланмаган даражада фойдаланишлари мумкин бўлади;
- маълумотлар базаларида сақланаётган катта ҳажмдаги маълумотларни таҳлил қилиш ва улардан фойдаланишлари ҳамда улар асосида қарор қабул қилишлари учун маълум шаклга солиш ва тартибга келтиришни талаб этади.

Шунинг учун ҳам ушбу маълумотлар корхона ходимлари, менежерлари, акционер ва бошқалар учун қулай бўлишлиги учун ахборот тизимлари ва рақамли технологиялар ёрдамида муайян турдаги ҳисобот шаклида қайта ишланади.

Бугунги кунда туризм соҳаси корхоналарида МАТ яхлит ҳолда мавжуд эмас, маълум даражада корхона раҳбарияти томонидан тегишли йўналишларда айрим элементларидан фойдаланилганлиги сабабли турфирма ва меҳмонхона бизнесида МАТ самарадорлигига аҳамият берилмайди.

Шу туфайли турфирма ва меҳмонхона бизнесида интерент технологиялари ёрдамида маркетинг фаолиятини такомиллаштиришда қўшимча маркетолог мутахассиси штат бирлигини киритиш, электрон маркетинг соҳасида етарли билим ва малакага эга бўлган мутахассисни ишга олиш, мутахассисларни замонавий интернет технологияларидан фойдала-нишга ўқитиш ҳамда уларга корхонада самарали МАТ яратиш ва ишга тушириш вазифасини юклашни тавсия қиламиз. Туристик корхонада мазкур тизимнинг мавжуд бўлиши харажатларни тежаш орқали ўз вақтида тезкор маркетинг ва бошқарув қарорларини қабул қилиш имкониятини беради.

Хулоса ва таклифлар. Таҳлиллар шуни кўрсатдики, турфирма ва меҳмонхона бизнеси хизматларини рақамлаштириш мақсадида Ўзбекистон Республикасида туризм индустрияси ривожланишига оид статистик тўплам маълумотларини таҳлил қилиш натижаси республикада экотуризм ривожланиши бўйича зарурий статистик маълумотларнинг мавжуд эмаслигини кўрсатди. Шу туфайли экотуризм самарадорлигини турли ҳукумат органларининг статистик маълумотлари асосида ҳисоблаш ва мавжуд нормативлардан четлашиш ҳолатини аниқлаш мақсадида, маълумотларни динамик рақамлаштириш ҳолатида кўриб чиқишни таклиф қиламиз.

Шундай қилиб маркетинг фаолиятининг кўпгина масалалари уларни ҳуқуқий норма тус берилишини тақозо этади. Жамоатчилик муносабатлари-нинг мазкур соҳасида ҳуқуқий тартибга солишнинг муҳим жабҳаларини билиш хўжалик юритувчи субъектларнинг маркетинг тадқиқотлари ва тадбирларидан фойдаланиш самарадорлигини оширади. Бизнинг фикримизча маркетинг фаолиятига оид аксарият вазиятларни ҳуқуқий жиҳатдан тўғри талқин этиш ва баҳолаш имконининг йўқлиги турфирма фаолиятида ортиқча харажатларга ва жиддий хатоликларга олиб келиши мумкин. Шунинг учун маркетинг фаолиятига умумий, шу жумладан махсус қонунчилик нормаларини қўллаш мақсадга

мувофиқдир. Маркетинг фаолиятини ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солиш манбалари жуда кўп, мураккаб ва аксарият ҳолларда турли зиддиятларга тўла. Уларнинг асосийлари ушбу нормаларни ишлаб чиқувчи ҳукумат органлари даражаси ва тури билан боғлиқ. Чунки қонун, қарорни ишлаб чиққан орган унга ўзи изоҳ бериши ва ҳуқуқий кучини ҳам белгилаб беради. Мазкур соҳада асосий манба Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси ҳисобланади. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси маркетинг фаолиятига доир шартномалар, бозор, товар турлари, истеъмолчиларнинг турлари, суғурта, қурилиш, транспорт соҳаларида тадбиркорлик фаолияти, банк маркетинг ва шу каби маркетинг комплексининг кўплаб элементларини тартибга солувчи нормаларни ўз ичига олади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Моисеева Н.К., Конышева М.В. Управление маркетингом: теория, практика, информационные технологии: Учеб. Пособие /Под ред. Н.К.Моисеевой. -М.: Финансы и статистика, 2002. – 356 с.
2. Волков Л.А., Кириллов А.Т. Маркетинг в туризме. СПб.: СПбГУ, 1996.
3. Бутуров И.Н. Маркетинг и менеджмент иностранного туризма. Учебник. – М.: Финансы и статистика. 2003. – 107 с.
4. Богданов Е.И. Экономика туризма: теория и практика./ Е.И. Богданов, К. Купер, Д. Флетчер, Д. Гильберт, С. Ванхил - СПб.: Омега, 2004. - 201 с.
5. Абдурахмонов К.Х. Менежмент туризма: Учебное пособие. – Т.: Филиал ФГБОУ ВПО “РЭУ им. Г.В.Плеханова. Ташкент, 2013. – 248 с.
6. Тухлиев И.С., Қудратов Ғ.Х., Пардаев М.Қ. Туризмни режалаштириш. Дарслик. – Т.: Иқтисодиёт-молия, 2010. -157 б.
7. Boltabayev M.P, Tuxliyev И.С. Turizm: nazariya va amaliyot. –Т.: «Fan va texnologiya», 2018, 400 bet.
8. Пешкова Е.П. Маркетинговый анализ в деятельности фирмы. – М.: Ось-89, 2007.-80 с.
9. Алимова М.Т. Ҳудудий туризм бозорининг ривожланиш хусусиятлари ва тенденциялари // Монография. – Т.: Иқтисодиёт, 2015, - 300 б.
10. Дроздов В. Основы экологического туризма: учебное пособие / А.В. Дроздов. – М.: Гардарики, 2005г.
11. Егоренко Л.И. Экология туризма и сервиса / Л.И. Егоренко. – М. : Финансы и статистика, 2003. – 208 с.
12. Еремин В.Н. Маркетинг: Основы и маркетинг информации. - М.: КНОРУС, 2006. – 656 с.

А. Махмудова

Особенности использования маркетинговой информационной системы при оценке эффективности экотуризма

Аннотация: В статье описаны способы и особенности использования маркетинговых услуг, в частности, маркетинговой информационной системы, в развитии экотуризма и оценка его эффективности.

Ключевые слова: туризм, маркетинговые услуги, маркетинговые исследования, туристские услуги, интернет-сети, мобильная связь, туристические компании.

A.Makhmudova

Peculiarities of using a marketing information system in assessing the efficiency of ecotourism

Abstract: The article describes the methods and features of the use of marketing services, in particular, the marketing information system, in the development of ecotourism and the evaluation of its effectiveness.

Keywords: tourism, marketing services, marketing research, tourist services, Internet networks, mobile communications, travel companies

Mo‘min Shavqiddin o‘g‘li Muxiddinov – SamISI, assistent-stajyor

MEHMONXONA XO‘JALIGIDA SIFATNI BOSHQARISH

Annotatsiya: Ushbu maqolada mehmonxona xo‘jaligini to‘g‘ri tashkil qilishda sifat tushunchasi keng yoritib berilgan. Yuqori sifatli xizmat ko‘rsatadigan mehmonxona bozor o‘zidan nimani talab qilishini yaxshi biladi. Mehmonxona xo‘jaligida sifatni boshqarish muhim omillardan biri hisoblanib hozirgi paytda respublikamizda turizmning asosiy tarmoqlaridan biri bo‘lgan mehmonxona xo‘jaliklarini rivojlantirishga e’tibor qaratish to‘g‘risida o‘zimizning taklif va xulosalarimizni keltirib o‘tganmiz.

Kalit so‘zlar: Xizmat sifati, ishonarlilik, jonkuyarlik, ishonchlilik, kommunikativlik, seriltifotlik, nisbiy sifat, funksional sifat, sifatni oshirish dasturini ishlab chiqish.

Kirish. G‘arbdagi texnologik rivojlanish, temir yo‘llarining qurilishi va boshqa tarmoqlarga tarqalishiga mehmonxona industriyasining ham rivojlanishi va katta shaharlardan kichik tumanlarga tarqalishiga olib keldi. 1939-yilda Amerikaning Boston shahrida birinchi shahar mehmonxonasi qurilgandan keyin bu soha butun mamlakatlarga yoyildi. XX asrning boshlarida avtomobil yo‘llarining kengayishi, turmush harakatining ortishi kichik otellar qurilishiga sabab bo‘ldi. Faqat Yevropa aristorkratiyasiga mos keluvchi katta otel turlari va o‘rta sinfga mos bo‘lgan o‘rta otel turlarini o‘z ichiga oluvchi industriya davomli va qoniqtiruvchi shaklda rivojlanmagan. Xalqaro mehmonxona industriyasi korxonalarining qurilishi va ishga tushirilishida Amerika investitsiyasi va texnologiyasining tobora ko‘proq kiritilishi kuzatilmoqda. Hilton, Knott, Sheraton kabi trajmilliy korporatsiyalar vujudga kelmoqda.

Bu esa mehmonxona xo‘jaligida sifatni boshqarish masalasini dolzarblashtirmoqda. Mehmonxona biznesidagi raqobat to‘g‘ridan-to‘g‘ri sifatga borib taqaladi. Mehmonxona xizmatlari ko‘lamining oshishi bilan birga, mehmonxona xo‘jaligida sifatni boshqarish muhim ahamiyatga ega.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Mehmonxona xo‘jaligi, undagi xizmatlar borasida xorijiy va respublikamiz olimlari tomonidan ko‘plab ilmiy-tadqiqot ishlari amalga oshirilganligiga qaramasdan mehmonxona xo‘jaligida sifatni boshqarish masalalari dolzarbligicha qolmoqda. Xususan, В.С.Сенин, А.В.Денисенко, M.Q.Pardayev, N.Tuxliyev R.Haitbayevlar tadqiqot olib borgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolani yozishda ilmiy mushohada, abstrakt-mantiqiy fikrlash, tahlil, sintez kabi usullardan foydalanib, muammoni ochib berishga harakat qilingan. Tadqiqot uchun zarur axborotlar asosan xorijiy adabiyotlar, statistik va me’yoriy-huquqiy ma’lumotlar bazasidan olingan.

Tahlil va natijalar. Marketing tomonlama olib qarasak, mehmonxona xo‘jaligi xizmati marketingga zid ravishda ko‘rsatiladi, ya’ni bunda turist xizmatni sotib olish uchun ishlab chiqarilgan yerga kelishi kerak bo‘ladi. Hech bir kishi uyida o‘tirgan holda mehmonxona xizmatidan foydalana olmaydi, ya’ni mahsulotlarni sotib olish joyi bo‘lib mehmonxona xizmat qiladi. Boshqa sanoat korxonalarida esa, bundan farqli ravishda, ishlab chiqarilgan mahsulot ulgurji yoki chakana savdo natijasida xaridorlarga yetkazib beriladi. Shunday qilib, mehmonxona xo‘jaligi yuqorida ko‘rsatilgan to‘rtta asosiy xususiyatlari bo‘yicha boshqa sanoat korxonalaridan farq qilar ekan. Mehmonxona industriyasi korxonalarining umumiy xususiyatlari quyidagilardan iborat:

– mehmonxona korxonalarining qurilishi davomida katta sarmoya talab etiladi;

– bino uskunalar kabi uzoq muddat ishlatiladigan vositalar korxona faoliyatining davomli hayotida katta ahamiyatga ega;

– turizm bozoridagi talab to‘g‘ri tahlil qilinishi qiyin bo‘lishiga olib keluvchi iqtisodiy va siyosiy omillar sharoitida mehmonxona industriyasida tavakkalchilik xavf-xatari yuksak bo‘ladi;

– mehmonxona korxonalarining asosiy xususiyati – xizmat ko‘rsatish;

– mehmonxonalarning bandlik darajasi ortgan sari, moliyaviy xarajatlar kamayishi va korxona uchun optimal foydalanish paydo bo‘ladi.

“Xizmatning sifati” tushunchasini talqin qilishga nisbatan har xil yondashuvlar mavjud. ISO 8402-94 “Sifatni boshqarish va ta’minlash. Lug‘at” xalqaro standartida berilgan ta’rif ayniqsa ko‘p qo‘llanadi:

“**Xizmatning sifati** – xizmatning belgilangan yoki taxmin qilingan ehtiyojlarni qondirish qobiliyatini ta’minlovchi xususiyatlari majmui”.

ISO 8402-94 xalqaro standartida «xizmat ko‘rsatish sifati» atamasi ham qabul qilingan bo‘lib, unga iste’molchining aniqlangan yoki taxmin qilingan ehtiyojlarini qondirish imkonini beruvchi xizmat ko‘rsatish jarayonining o‘ziga xos xususiyatlari va shartlari majmui deb qaraladi.

Xizmatning muayyan ehtiyojlarni qondirish qobiliyatini ta’minlovchi eng muhim ***xususiyatlariga*** quyidagilar kiradi:

- ishonarlilik;
- tezkorlik;

- jonkuyarlik;
- kommunikativlik;
- ishonchlilik;
- seriltifotlik.

Mijozlarning ehtiyojlarini qondirish nuqtayi nazaridan amerikalik olimlar Kedott va Terjen taklif qilgan ***xizmat ko‘rsatish elementlari tipologiyasi*** diqqatga sazovordir. Mijozlar xizmatlarni xarid qilish to‘g‘risida qaror qabul qilishiga ta’sir ko‘rsatadigan ehtiyojlarni o‘rganish natijasida, ushbu olimlar xizmat ko‘rsatish elementlarining to‘rt guruhini ajratdilar:

- kritik elementlar;
- qanoatlantiruvchi elementlar;
- neytral elementlar;
- ixlosni qoldiruvchi elementlar.

Xizmatlar bozorida sifat deganda mo‘ljal qilingan iste’molchi nimani tushunishi mehmondo‘stlik korxonalari uchun muhim ahamiyatga ega, ya’ni «sifat» tushunchasini muhokama qilishda iste’molchining shaxsiyati diqqat markazida turadi.

Xizmatning sifatiga baho berishda iste’molchi o‘ziga berilgan narsani o‘zi olishni xohlagan narsaga solishtiradi. Muayyan xizmatga berilgan baho iste’molchining shunday xizmatlar ko‘rsatuvchi korxonalarga murojaat etish tajribasiga, xizmat haqidagi bilimlariga, shaxsiy xohish-istaklariga hamda xizmat ko‘rsatuvchi korxonaning imijiga bog‘liq bo‘ladi. Foydalaniluvchi xizmat tanlab qabul qilish, moslashish va taassurotlarni kuchaytirish effektlariga bo‘ysunadi.

Tanlab qabul qilish ayni bir xizmatni turli iste’molchilar har xil qabul qilishini anglatadi. Bu iste’molchilar fe’l-atvori, qiziqishlari, shaxsiy fazilatlari, bilimlari, shuningdek xizmatdan foydalanish holati bilan belgilanadi. Xizmatning sifatini qabul qilishning vaziyatga doir xususiyatlariga xizmat ko‘rsatilgan vaqt (masalan, barcha tafsilotlarni shoshilinchda payqamaslik, xotirjam vaziyatda esa yaxshilab ko‘rib olish mumkin), muayyan sharoit (masalan, yomon ob-havoda kurort mehmonxonalarida dam olayotgan mijozlar nomerdagi mebel va jihozlarga diqqat bilan e’tibor bera boshlaydilar, ularda ovqatlanish sifatiga qiziqish ortadi va h.k.) kiradi.

To‘g‘ri bajarilmagan va mijozning salbiy munosabatiga sabab bo‘lgan elementlar *ixlosni qoldiruvchi elementlar* hisoblanadi. Biroq, barcha elementlar to‘g‘ri bajarilgan taqdirda, mijozlarda hech qanday norozilik tug‘ilmasligi mumkin. Bunday elementlarga noto‘g‘ri tanlangan yoki tashkil etilgan, mehmonlarni uzoqqa borishga majbur qiluvchi mashinalar turar joyi, keng tarqalgan kredit kartochkalari bo‘yicha haq to‘lashning rad etilishi, xodimlarning iltifotsizligi, kuldonlarning iflosligi va h.k. kiradi.

Mehmonxonada xizmat ko‘rsatish sifatini oshirish dasturini ishlab chiqish.

Xizmat ko‘rsatish sifatini oshirish dasturi mehmonxonaning barcha bo‘limlari faoliyatini o‘z ichiga oladi. Korxonada sifatni yalpi boshqarishning mufassal taomilini tavsiflash mazkur dasturning vazifasiga kirmaydi. Biroq, mehmonxonada xizmat ko‘rsatish sifatini oshirish uchun, ishlab chiqiladigan dastur 10 asosiy prinsipni o‘z ichiga olishi lozim.

1. Oqilona rahbarlik. Mehmonxona rahbariyati korxonaning vazifalari va uning kelgusida rivojlanishi haqida aniq tasavvurga ega bo‘lishi kerak. Ammo shuning o‘zi kifoya emas. Rahbarlar bu tasavvurni qo‘l ostidagi xodimlarga yetkazishlari va ularni bunga ishontira olishlari ham kerak. Yaxshi rahbarlar xizmatchilarni ishontirish orqali sifatli xizmat ko‘rsatishga erishishni asosiy maqsad deb biladilar.

2. Mehmonxonaning barcha bo‘limlariga marketing yondashuvini joriy etish. Marketing konsepsiyasi uni butun tashkilotga to‘la joriy etishni nazarda tutadi. Mehmonxonada mijozlarga xizmat ko‘rsatish bo‘yicha marketing funksiyalarini bajarish faqat marketing bo‘limi xodimlarining vazifasi emasligini doim yodda tutish zarur. Mazkur bo‘limdan tashqari, marketing unsurlari mehmonxonadagi har bir bo‘lim ishida mavjud bo‘lishi kerak.

3. Mijozlarning talab va ehtiyojlarini tushunish. Mijozlar sifatni juda yaxshi his qiladilar. Yuqori sifatli xizmat ko‘rsatadigan mehmonxona bozor o‘zidan nimani talab qilishini yaxshi biladi. Mehmonxona taklif qiluvchi xizmat muayyan bozorga mo‘ljallangan bo‘lishi kerak.

4. Mehmonxona biznesining maqsadlari va vazifalarini tushunish. Mijozlarga sifatli xizmat ko‘rsatish butun mehmonxona jamoasi uyushqoqlik bilan , bahamjihat ishlashini taqozo etadi. O‘z ishi butun jamoa faoliyatining natijasiga ta’sir ko‘rsatishini har bir bo‘lim xizmatchilari yaxshi tushunishlari kerak. Ayrim mehmonxonalarda xodimlarga chaparasta xizmat ko‘rsatish o‘rgatiladi, ya’ni xodim har xil ishlarni bajaradi. Bu xodimga turdosh kasblarni o‘zlashtirish va

boshqa ixtisosliklar bo‘yicha ishlarning mohiyatini tushunib yetish imkonini beradi.

5. Ishda asosiy tashkiliy prinsiplarni qo‘llash. Mehmonxona ishi yaxshi rejalashtirilishi va oqilona boshqarilishi lozim. Bu ish boshqarish konsepsiyasining loyihasini ishlab chiqishdan boshlanadi. Boshqarish shunday tashkil etilishi kerakki, mehmonxonada xizmat ko‘rsatish mijoz o‘zi tanlagan mehmonxona segmentida muayyan naf ko‘rishini ta’minlasin. Bunda mehmonxona xodimlarini boshqaruv axboroti bilan ta’minlovchi tizimlar tashkil etilishi lozim. Mazkur tizimlar xodimlarni yollash va ularni o‘qitib-o‘rgatish, xizmatlarni xarid qilish taomillari, boshqaruv axboroti tizimi, nomerlarni bronlashtirish tizimi, mehmonxona uskunalariga texnik xizmat ko‘rsatish tizimi, sifatni nazorat qilish, ta’minot tizimlarini o‘z ichiga oladi. Sifatli xizmat ko‘rsatish ta’minlanuvchi mehmonxonalarda operatsion jarayonlar yaxshi yo‘lga qo‘yilgan bo‘ladi.

6. Erkinlik omillari. To‘rt va besh yulduzli mehmonxonalarda ko‘proq mijozga yo‘naltirilgan xizmatlar ko‘rsatiladi. Xodimlar mijozga uning talab va ehtiyojlariga muvofiq tarzda xizmat ko‘rsatishlari uchun o‘z harakatlarida muayyan darajada erkinlikka ega bo‘lishlari kerak. Ularni qat’iy yo‘riqnomalar va qoidalarga bog‘lab qo‘yish yaramaydi. Bo‘limlarning rahbarlari xodimlar mijozga lozim darajada xizmat ko‘rsatishiga xalaqit beradigan har xil qoidalar va yo‘riqnomalar tarzidagi to‘siqlarni o‘rnatish o‘rniga, xodimlarga to‘g‘ri yo‘l ko‘rsatishlari va ularning ishini qo‘llab-quvvatlashlari kerak.

7. Tegishli texnologiyadan foydalanish. Texnologiyadan marketing muhitining o‘zgarishini nazorat qilish, operatsion tizimlarga yordam berish, mijozlarning ma’lumotlar bazalarini rivojlantirish va ular bilan aloqa qilish usullarini takomillashtirish uchun foydalanilishi lozim. Misol uchun, «mehmon tarixi» kompyuter kichik tizimi mijozga sifatli xizmat ko‘rsatishga monelik qilishi mumkin bo‘lgan muammolarni aniqlash uchun o‘ziga xos ogohlantirish tizimi bo‘lib xizmat qiladi. Boshqa bir tizim - PMS (binoni boshqarish tizimi) esa nomerlarga texnik xizmat ko‘rsatish va ularni profilaktik ta’mirlash sikllari haqida axborot beradi.

8. Kadrlarni oqilona boshqarish. Rahbariyat faoliyati – mehmonxona jamoasi bilan aloqa qilishning birdan-bir yo‘li. Har qanday rahbar o‘zining muayyan vaziyatga munosabatini qo‘l ostidagi xodimlari kuzatib turishlari va uning xulq-atvorini o‘rganishlarini yaxshi tushunishi kerak. Agar mehmonxona direktori yerga tushib ketgan qog‘ozni ko‘tarib olsa, xizmatchilar ham shunday qiladi. Xodimlar bahamjihat ishlashining muhimligini qayd etuvchi menejer ishlab chiqarish intizomini mustahkamlashi va jamoaning ishonchiga umid qilishi mumkin.

9. Standartlar o‘rnatish, ishning bajarilishiga baho berish va stimullar tizimini joriy etish.

Xizmat ko‘rsatish standartlari va maqsadlarini belgilash, so‘ngra bunga boshqaruvchilar va xizmatchilarni o‘rgatish xizmat ko‘rsatish sifatini yaxshilashning eng muhim usulidir. Mazkur standartlar uzluksiz oshirib borilishi, ularga rioya qiluvchi xizmatchilar esa rag‘batlantirilishi lozim. Sifatni boshqarish dasturi mijozlarga xizmat ko‘rsatish standartlarini va xodimning mehnati bu standartlarga qay darajada muvofiqligini baholash metodlarini ishlab chiqishni o‘z ichiga olishi kerak. Xodimlar bilan munosabatlarni shunday yo‘lga qo‘yish kerakki, ma’muriyat ularning ishiga baho berib tursin.

10. Mehnat natijalariga qarab xizmatchilar bilan teskari aloqa. Mehmonxona ishining natijalari haqida xizmatchilarga ma’lumot berib turilishi lozim. Mehmonxona xodimlari mijozlar nimani yoqtirishi va nimani xush ko‘rmasligini bilishlari kerak. Ular shuningdek qaysi ish sohalari yaxshilanayotgani va qaysilarida o‘zgarish bo‘lmayotgani haqida ham tasavvurga ega bo‘lishlari lozim.

Mehmonxonalarda sifatni yaxshilash dasturlarini o‘rganish natijalar hamma yerda ham bir xil emasligini ko‘rsatdi.

Bir qancha mehmonxonalarda sifatni oshirish bo‘yicha amalga oshirilgan ishlar ijobiy natija bergan, mazkur mehmonxona korxonalarining rentabelligi oshgan. Ammo, ayrim mehmonxonalarda sifat dasturlari ish bermagan. Buning asosiy sabablari quyidagilar bilan bog‘liq:

- sifat muammosiga qiziqishning yo‘qolganligi, boshqaruvning oliy va o‘rta bo‘g‘ini xodimlarida mas’uliyat hissining yetishmasligi;
- sifat uchun javobgar shaxsning yo‘qligi;

- mehmonxona egasining almashishi.

Xulosa va takliflar

Hozirgi paytda respublikamizda turizmning asosiy tarmoqlaridan biri bo‘lgan mehmonxona xo‘jaliklarini rivojlantirish muhim omillardan biri hisoblanadi. Lekin ularning ko‘pchiligida xizmat ko‘rsatish darajasi yaxshi yo‘lga qo‘yilmagan. Ulardagi xizmat ko‘rsatish darajasi ham jahon andozalariga to‘g‘ri kelmaydi. Hozirgi kunda O‘zbekistonda bir qancha jahon andozalari talablariga javob beradigan mehmonxonalar faoliyat yuritmoqda. Bularga misol qilib “Inter kontinental”, “Markaziy”, “Shodlik - Palas”, “Afrosiyob” va boshqa mehmonxonalarni kiritish mumkin. Hozirda ushbu mehmonxonalarda turli xildagi uchrashuvlar, konferensiyalar va seminarlar tashkil qilinmoqda. Xorijiy turistlarni qabul qilish uchun yetarli shart- sharoitlar va xizmat turlari yaxshi yo‘lga qo‘yilgan.

Mehmonxona xo‘jaligida sifat boshqaruvini takomillashtirish uchun quyidagilarni amalga oshirishni taklif etamiz:

1. Mehmonxona xo‘jaligi faoliyatini tashkil etish uchun milliy standartlarni ishlab chiqish. Har bir mehmonxona xizmatlari, mehmonxona nomeri toifasi, mehmonxonaning joylashuvi, xizmatlar komplekssligi va boshqalarni hisobga olgan holda O‘zbekiston Davlat standartini yaratish lozim.

2. Xalqaro standartlarga javob beradigan, mashhur brendlarni ko‘proq jalb qilish. Respublikaning turistik imkoniyatlari yuqori hududlarida, jumladan, Samarqand, Buxoro, Shahrisabz, Xiva, Nukus, Nurota kabi shaharlarga ham mashhur brendga ega mehmonxona zanjirlarini jalb qilish.

3. Mehmonxona xo‘jaligida sifatni boshqarish bilan shug‘ullanadigan kadrlar tayyorlash va ularning malakasini oshirish masalasiga ham alohida e’tibor qaratish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Turizm tarmog‘ini jadal rivojlantirishga oid chora-tadbirlar to‘g‘risida” 2019-yil 5-yanvardagi PQ-4095-son Qarori.

2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 27.05.2019-yildagi “Mehmonxona xo‘jaligi faoliyatini yanada rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 433-son Qarori.

3. Сенин В.С., Денисенко А.В. Гостиничный бизнес: классификация гостиниц и других средств размещения: Учебное пособие. - М.: Финансы и статистика, 2006. – 44-48 с.

4. www.lex.uz

5. http://wikipedia.uz

М.Мухиддинов

Управление качеством в гостиничном бизнесе

Аннотация: В этой статье широко разъясняется понятие качества в правильной организации гостиничного хозяйства. Отель, предоставляющий качественный сервис, знает, чего от него требует рынок. Рассматривая управление качеством как один из важных факторов в гостиничном хозяйстве, мы дали свои предложения и выводы по концентрации внимания на развитии гостиничного хозяйства, которое является одной из основных отраслей туризма в нашей республике.

Ключевые слова: качество обслуживания, надежность, энтузиазм, коммуникабельность, вежливость, относительное качество, функциональное качество, разработка программы повышения качества.

M.Mukhiddinov

Quality management in the hotel industry

Abstract: This article explains the concept of quality in the proper organization of the hotel industry. A hotel that provides quality service knows what the market demands of it. Considering quality management as one of the important factors in the hotel industry, we gave our proposals and conclusions on focusing on the development of the hotel industry, which is one of the main branches of tourism in our republic.

Keywords: quality of service, reliability, enthusiasm, communicativeness, courtesy, relative quality, functional quality, development of a quality improvement program.

БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИ, ИҚТИСОДИЙ ТАҲЛИЛ ВА АУДИТ

Мамаюнус Қаршибаевич Пардаев – СамИСИ, “Иқтисодий таҳлил ва статистика” кафедраси профессори, и.ф.д.,
Ботир Рахматуллаевич Пардаев – “Ипак йўли” туризм ва маданий мерос халқаро университети мустақил тадқиқотчиси

ТУРИСТИК ХИЗМАТЛАРНИ КЎРСАТУВЧИ КОРХОНАЛАРНИНГ ИҚТИСОДИЙ ХАВФСИЗЛИГИ ЎЗГАРИШИГА ТАЪСИР ЭТУВЧИ ОМИЛЛАР ВА УЛАРНИ ҲИСОБЛАШ ЙЎЛЛАРИ

Аннотация: мақолада туристик хизматларни кўрсатувчи корхоналар иқтисодий хавфсизлиги ўзгаришига таъсир этувчи омиллар ва уларни ҳисоблаш йўллари ёритилган. Унда натижа кўрсаткичига тўртта омилнинг таъсири индекс ва занжирли алмаштириш йўллари билан аниқланган. Қиёсий таҳлил натижалари бўйича тегишли хулосалар қилиниб, илмий-амалий тавсиялар ҳам ишлаб чиқилган.
Калит сўзлар: туризм, туристик хизматлар, индекс усули, занжирли алмаштириш усули, омиллар, омиллар таъсири.

Кириш. Туристик хизматларни кўрсатувчи корхоналарнинг иқтисодий хавфсизлигини ўлчаш учун унинг маълум чегарасини аниқлаб олиш тақозо қилинади. Чунки, маълум чегарагача корхона иқтисодий жиҳатдан хавфли ва аксинча, маълум чегарадан кейин иқтисодий жиҳатдан хавфсиз бўлиши мумкин. Муҳими, ана шу чегара нималардан иборат, деган саволга жавоб топишда.

Иқтисодий адабиётларда туристик хизматларни кўрсатувчи корхоналарнинг иқтисодий хавфсизлик чегараси деган тушунча деярли ишлатилмайди. Аммо айрим адабиётларда рентабеллик бўсағаси[1], айримларида зарарсизлик нуқтаси[2] баъзиларида эса фойдалилик нуқтаси[3], каби иборалар ишлатилган. Баъзи адабиётларда мазкур кўрсаткични ўзини қоплаш нуқтаси[4], деган ном билан ҳам аталган. Бизнинг фикримизча ушбу кўрсаткич бемалол туристик хизматларни кўрсатувчи корхоналарнинг хавфсизлик нуқтаси, деб аташ учун ҳам асосдир. Чунки шу нуқтада корхона фойда ҳам олмайди ва зарар ҳам кўрмайди. Агар фойда олиб бошласа, унинг хавфсизлиги мустаҳкамланиб боради ва аксинча, ушбу нуқта зарар томон силжийдиган бўлса, мазкур корхона иқтисодий жиҳатдан хавфли зонага тушиб қолганлигидан далолат беради.

Эндиги вазифа шу хавфсизлик нуқтасини назарий ва амалий жиҳатдан асослаш билан бирга, уни баҳолаш йўлларини туристик хизматларни кўрсатувчи корхоналарнинг иқтисодий хавфсизлиги нуқтаи назаридан ишлаб чиқишдан иборатдир. Бу муаммо айрим қарашларни таҳлил қилишни тақозо қилади.

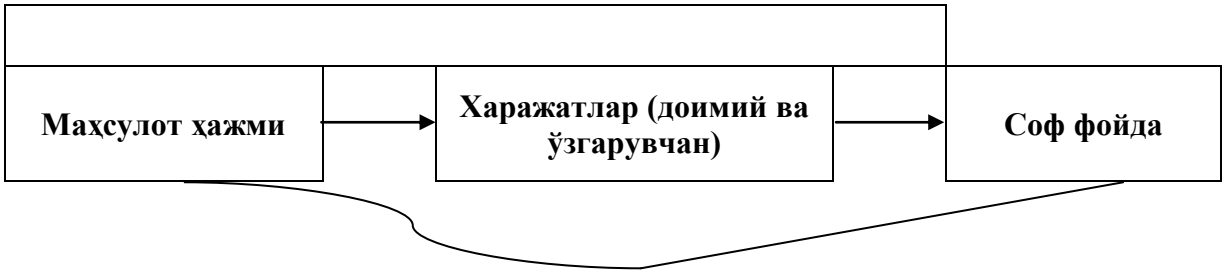
Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. Мазкур мавзу билан туризм ва иқтисодий таҳлил билан шуғулланган олимларимиз асарларида батафсил ёритилган. Булар жумласига М.М.Муҳаммедов, И.С.Тухлиев, М.Қ.Пардаев, К.Б.Уразов, С.Н.Тошназаров, И.Т.Абдукаримов, Б.А.Абдукаримов, А.Эштаев, Д.Х.Асланова, М.Т.Алимова,

[1] Савицкая Г.В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия: 4-е изд., перераб. и доп. – Минск: ООО «Новое знание», 2000. - 630-635 с.
[2] Большой экономический словарь/ Под ред. А.Н.Азрилияна. 4-е изд. доп. и перераб. – М.: Институт новой экономики, 1999. – 1072 с.
[3] Pardayev M.Q., Abdukarimov I.T., Isroilov B.I. Iqtisodiy tahlil. T.: Mehnat, 2004.- 429 - 436 b. Шодиева Г.М. Оила хўжалиги фаровонлигини ошириш: муаммолар ва уларнинг ечимлари. Т.: Фан, 2006. – 80-91 бетлар. Пардаев М.Қ.ва бошқалар, Бошқарув таҳлили. Ўқув қўлланма. Т.: Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси нашриёт уйи, 2005.- 328 бет., Пардаев М.Қ., Исроилов Б.И. Молиявий таҳлил. Т.: “Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси” нашриёт уйи, 1999. – 226-241 бетлар.
[4] Управленческий учет / Под ред. В.Палия и Р.Вандер Вила. – М.: ИНФРА – М, 1997. – 475 с.

Б.Ш.Сафаров, Қ.Ж.Мирзаев кабиларни киритиш мумкин.

Тадқиқот методологияси. Тадқиқот жараёнида туристик хизматларни кўрсатувчи корхоналарнинг иқтисодий хавфсизлиги ўзгаришига таъсир этувчи омиллар ва уларни ҳисоблаш йўлларини ёритишда иқтисодий таҳлилнинг индекс ва занжирли алмаштириш, мантиқий ва қиёсий таҳлил усулларидан фойдаланилган.

Таҳлил ва натижалар. Туристик хизматларни кўрсатувчи корхоналарнинг иқтисодий хавфсизлиги ўз ичига бир қанча йўналишларни қамраб олади. Булар жумласига бозор механизмига хос бўлган эришилган натижа, яъни сотилган маҳсулот ҳажмининг барча харажатларни қоплаб фойда олишга доимий равишда эришиб бориш қонуниятини киритиш мумкин. Чунки, бозор муносабатлари шароитида барча харажатлар қопланиб фойда олишга эришилмас экан ҳеч қандай корхона ўзининг иқтисодий хавфсизлигини таъминлай олмайди. Шу туфайли иқтисодий хавфсизликнинг асосий кўрсаткичларига қуйидагиларни киритиш ва улар ўртасидаги мазкур боғланишни келтириш мумкин (1-расм).

1- расм. Туристик хизматларни кўрсатувчи корхоналарнинг иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш қонуниятини амалга оширишда иштирок этадиган кўрсаткичларнинг ўзаро боғлиқлиги

Эркин иқтисодиёт шароитида фаолият кўрсатаётган ҳар қандай корхона, шу жумладан хизмат кўрсатувчи субъектлар ҳам эркин рақобат натижасида синиб кетмаслиги ҳамда уларнинг иқтисодий хавфсизлигини таъминлаши учун тушум кўрсаткичлари хавфсизлик чегарасидан баланд бўлишига доимий равишда эришишлари лозимдир. Бу кўрсаткични олдиндан аниқлаш ва шу асосда ишни ташкил қилиш бугунги кун талабидир.

Корхоналар, шу жумладан туристик хизматларни кўрсатувчи субъектлар фаолиятига тўғри ва тўлиқ баҳо бериш учун уларнинг иқтисодий хавфсизлик даражасини (Кихд) аниқлаш мақсадга мувофиқдир. Ушбу кўрсаткич орқали туристик хизматларни кўрсатувчи корхоналарнинг аҳволига баҳо берилади. Аммо бу борада иқтисодий адабиётларда таъсири таклифлар айтилмаган. Шу туфайли мазкур кўрсаткични аниқлаш учун сотилган маҳсулот ҳажмини (Q) барча харажатлар ҳажмига (X) бўлиш лозим деган хулосага келдик. Агар корхонада ушбу кўрсаткичнинг миқдори бирга тенг бўлса ($К_{ихд}$=1) у хавфсизлик чегарасида бўлади. Агар бирдан кўп бўлса ($К_{ихд}$>1), мазкур корхона иқтисодий хавфсизлик зонасида, деган хулоса учун асос бўлади ва аксинча ($К_{ихд}$<1). Ушбу кўрсаткични аниқлаш учун қуйидаги формулани тавсия қиламиз:

$$К_{ихд} = \frac{Q}{X}$$

Туристик хизматларни кўрсатувчи корхоналарнинг иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш учун сотилган маҳсулот ҳажми (Q) туристик хизматларни кўрсатувчи корхоналарнинг барча харажатларини (X) қоплаб, унинг барқарор ривожланишини таъминлайдиган даражадаги фойда суммасига тенг бўлиши лозим. Акс ҳолда, корхона маълум даражада фойдага эришса-да, бу фойда туристик хизматларни кўрсатувчи корхоналарнинг барқарор фаолиятини таъминлашга етарли бўлмаса, унинг иқтисодий хавфсизлиги шубҳали бўиб қолади. Шу туфайли мазкур кўрсаткич ўзгаришига таъсир этувчи омилларни атрофлича ўрганишни тақозо қилади.

Туристик хизматларни кўрсатиш билан шуғулланадиган субъектларнинг иқтисодий хавфсизлик чегарасини мустаҳкамлаб, унинг барқарорлигини таъминлаш ва доимий равишда хавфсизлик майдонида ушлаб туриш учун мазкур кўрсаткичга таъсир этувчи омилларни аниқлаш ва уларнинг таъсирини баҳолашн тақозо этилади.

Тадқиқотлар кўрсатдики, туристик хизматларни кўрсатиш билан шуғулланадиган субъектларнинг иқтисодий хавфсизлик даражасига ($Х_{ихд}$) бир қанча омиллар таъсир қилади. Булар жумласига қуйидагиларни киритишни тавсия қиламиз:

- туристик хизматларни кўрсатувчи корхоналарнинг ўз маблағлари самарадорлиги (а);
- мажбуриятларнинг ўз маблағлари билан қопланиш коэффициенти (в);
- фойданинг мажбуриятлар билан қопланиши коэффициенти (с);
- харажатлар рентабеллиги (д).

Натижа, яъни туристик хизматларни кўрсатиш билан шуғулланадиган субъектларнинг иқтисодий хавфсизлик даражаси билан ушбу омиллар ўртасидаги боғлиқликни қуйидагича ифодалаш мумкин:

$$\mathbf{Х_{ихд} = а * в * с * д ;}$$

Натижага омиллар таъсирини аниқлаш учун ушбу формулага индекс усулини қўллаб ечадиган бўлсак, натижанинг индекси аниқланади. Бунинг учун қуйидаги формула тавсия қилинади:

$$\mathbf{I_х = \frac{а_1 * в_1 * с_1 * д_1}{а_0 * в_0 * с_0 * д_0} ;}$$

Ушбу маълумотлардан фойдаланиб натижанинг ҳисобот давридаги фарқини ҳам аниқлаш мумкин. Бунинг учун эса қуйидаги формула тавсия қилинади:

$$\mathbf{\Delta Х_{ихд} = а_1 * в_1 * с_1 * д_1 – а_0 * в_0 * с_0 * д_0;}$$

Мазкур формула туристик корхоналар иқтисодий хавфсизлигининг ўзгаришига таъсир этувчи омилларни аниқлаш имконини беради. Биринчи омилнинг, яъни туристик хизматларни кўрсатувчи корхоналарнинг ўз маблағлари самарадорлиги ўзгаришининг натижага таъсирини индекс усулини қўллаб аниқлаш учун қуйидаги формулани тавсия қиламиз:

$$\mathbf{I_{ха} = \frac{а_1 * в_0 * с_0 * д_0}{а_0 * в_0 * с_0 * д_0};}$$

Ушбу омилнинг мутлақ миқдорини аниқлаш учун суръатидаги кўпайтмадан махражидаги кўпайтма айрилади. Бу эса қуйидагича аниқланади:

$$\mathbf{\Delta Х_{ихд.а} = (а_1 * в_0 * с_0 * д_0) – (а_0 * в_0 * с_0 * д_0);}$$

Туристик хизматларни кўрсатувчи корхоналарнинг иқтисодий хавфсизлигига иккинчи омилнинг, яъни мажбуриятларнинг ўз маблағлари билан қопланиш коэффициенти ўзгаришининг таъсирини индекс усули билан аниқлаш учун натижанинг шу омил ўзгаришини инобатга оладиган индекси аниқланади. Бунинг учун натижанинг иккинчи омил билан қайта ҳисобланган миқдорини натижанинг биринчи омил ўзгариши билан қайта ҳисобланган миқдорига бўлиш лозим бўлади. Бу қуйидаги формула орқали аниқланади:

$$\mathbf{I_{хв} = \frac{а_1 * в_1 * с_0 * д_0}{а_1 * в_0 * с_0 * д_0} ;}$$

Мазкур омилнинг мутлақ миқдорини аниқлаш учун бу ерда ҳам натижанинг суръатидаги миқдоридан махражидаги миқдори айрилади ва қуйидаги формула билан аниқланади:

$$\mathbf{\Delta Х_{ихд.в} = (а_1 * в_1 * с_0 * д_0) – (а_1 * в_0 * с_0 * д_0);}$$

Натижа ўзгаришига учинчи омилнинг таъсирини, яъни фойданинг мажбуриятлар билан қопланиши коэффициенти ўзгаришини аниқлаш учун натижанинг учинчи омил

ўзгариши билан қайта ҳисобланган миқдорини, унинг икинчи омил таъсири билан қайта ҳисобланган миқдорига бўлинади. Бунинг учун қуйидаги формула тавсия қилинади:

$$I_{хс} = \frac{а_1 * в_1 * с_1 * д_о}{а_1 * в_1 * с_о * д_о};$$

Натижа ўзгаришининг учинчи омил эвазига ўзгаришининг мутлақ миқдорини аниқлаш учун одатдагидек, натижанинг суръатидаги миқдоридан махражидаги миқдорини айириш кифоя. Бунинг учун қуйидаги формула тавсия қилинади:

$$\Delta X_{ихд.с} = (а_1 * в_1 * с_1 * д_о) - (а_1 * в_1 * с_о * д_о);$$

Ниҳоят натижа ўзгаришига тўртинчи омил, яъни харажатлар рентабеллиги таъсирини аниқлаш учун натижанинг тўртинчи омил ўзгариши билан қайта ҳисобланган миқдори (одатда бу кўрсаткич натижанинг ҳақиқий миқдорига тенг бўлади) унинг учинчи омил ўзгариши билан қайта ҳисобланган миқдорига бўлинади. Бунинг учун қуйидаги формуладан фойдаланишни тавсия қиламиз:

$$I_{хд} = \frac{а_1 * в_1 * с_1 * д_1}{а_1 * в_1 * с_1 * д_о};$$

Шу омил таъсирининг мутлақ миқдорини аниқлаш учун унинг суръатидаги миқдоридан махражидаги миқдори айрилади. Бу қуйидаги формула орқали аниқланади:

$$\Delta X_{ихд.д} = (а_1 * в_1 * с_1 * д_1) - (а_1 * в_1 * с_1 * д_о);$$

Барча омилларнинг таъсири одатдагидек натижа ўзгаришининг умумий ҳажмига тенг бўлади. Буни индексда аниқланганда қуйидаги формуладан фойдаланиш тавсия қилинади:

$$I_{хд} = I_{ха} * I_{хв} * I_{хс} * I_{хд};$$

Барча омиллар таъсирининг мутлақ миқдорини аниқлаш учун қуйидаги формуладан фойдаланилади:

$$\Delta X_{ихд} = \Delta Xч_а \pm \Delta Xч_в \pm \Delta Xч_с \pm \Delta Xч_д$$

Агарда ушбу формулаларга аниқ маълумотларни қўллаб ечилса, туристик хизматларни кўрсатувчи корхоналарнинг хавфсизлигига бир қанча омилларнинг таъсири аниқланади. Хусусан, туристик хизматларни кўрсатувчи корхоналарнинг ўз маблағлари самарадорлиги, мажбуриятларнинг ўз маблағлари билан қопланиш коэффициенти, фойданинг мажбуриятлар билан қопланиши коэффициенти ва харажатлар рентабеллиги билан боғлиқ омилларнинг таъсири ва шу омиллар эвазига ўрганилаётган кўрсаткични яхшилашнинг ички имониятлари аниқланади.

Ушбу назарий тавсиянинг амалиётда қўлланилишини исботлаш учун аниқ маълумотларни қўллаб ечишни мақсадга мувофиқ, деб топдик. Бунинг учун қуйидаги жадвални тузиш тавсия қилинади (1-жадвал).

Мазкур жадвалдан кўриниб турибдики, туристик хизматларни кўрсатувчи корхоналарнинг иқтисодий хавфсизлиги билан боғлиқ мутлақ кўрсаткичларнинг ҳисобот йилида мунтазам ўсиши кузатилган. Барча кўрсаткичлар деярли бир хил даражада, яъни 105,0 дан 105,7% гача ўсган. Аммо харажатлар шу даврда барча кўрсаткичларга нисбатан юқори суръатда кўпайган, яъни 109,5 % га ошган. Натижада нисбий кўрсаткичларда ҳам турли ўзгаришлар рўй берган. Масалан, мажбуриятларнинг ўз маблағлари билан қопланиши 100,3% га ўсган бир пайтда қолган кўрсаткичларнинг ҳаммасида камайиш рўй берган. Уларнинг камайиши 95,8% дан 99,5% гача миқдорда бўлган. Энг асосий натижавий кўрсаткичлардан бири бўлган туристик хизматларни кўрсатувчи корхоналарнинг иқтисодий хавфсизлиги даражаси 2015 йилда 4,952 минг сўмдан 2018 йилда 4,745 минг сўмгача ёки 0,207 минг сўмга камайиши рўй берган. Унинг ўзгариш тенденцияси 95,8% ни ташкил қилган.

Иқтисодий ишлардан фойдаланиб оптимал бошқарув қарорларини қабул қилиш учун шу ўзгаришга қандай омиллар таъсир қилганлигини аниқлаш ва уларнинг таъсирини

1-жадвал

Туристик хизматлар кўрсатувчи “САРВАРТУР” МЧЖнинг иқтисодий хавфсизлиги ва унга таъсир этувчи омилларнинг 2020-2021 йиллардаги ҳисоб-китоби[1]

Кўрсаткичлар	2020 йил	2021 йил	Фарқи (+,-)	Ўзгариш суръати, %
Мутлақ кўрсаткичлар				
1. Кўрсатилган хизматлар ҳажми, минг сўм	2424361,0	3624660.6	+1200299,6	149,5
2. Ўз маблағлари, минг сўм	266874,3	333642,8	+14988,9	125,0
3. Мажбуриятлар, минг сўм	227377,7	239212,6	+11834,9	105,2
4. Соф фойда, минг сўм	99641,2	165700.8	+5710,5	166,3
5. Барча харажатлар, минг сўм	489541,3	600582.6	+46707,2	122,7
Нисбий кўрсаткичлар				
6. Ўз маблағлари самарадорлиги, сўм	9,084	9,038	-0,046	99,5
7. Мажбуриятларнинг ўз маблағлари билан қопланиш коэффициенти	1,174	1,177	+0,003	100,3
8. Фойданинг мажбуриятлар билан қопланиш коэффициенти	2,282	2,271	-0,011	99,5
9. Харажатлар рентабеллиги, %	20,354	19,646	-0,708	96,5
10. Туристик хизматларни кўрсатувчи корхоналарнинг иқтисодий хавфсизлиги, сўм.	4,952	4,745	-0,207	95,8

ҳисоблаш йўлларини ишлаб чиқишни тақозо қилинади. Биз юқорида туристик хизматларни кўрсатувчи корхоналарнинг иқтисодий хавфсизлигига қандай омиллар таъсир қилганлигини ва уларнинг таъсирини қандай аниқлаш мумкинлигининг назарий жиҳатларини кўрсатиб берган эдик. Энди уни амалда исботлаш учун қуйидаги жадвални тузишни тавсия қиламиз (2-жадвал).

2-жадвал

Туристик хизматлар кўрсатувчи “САРВАРТУР” МЧЖнинг иқтисодий хавфсизлигига таъсир этувчи омилларнинг 2020-2021 йиллардаги ўзгаришини аниқлашнинг ҳисоб-китоби[2]

Кўрсаткичлар	20020йил	2021 йил	Фарқи (+,-)	Натижага таъсирини ҳисоблаш йўллари(+,-)
1. Ўз маблағлари самарадорлиги, минг сўм	9,084	9,038	-0,046	-0,046*1,174*2,282* *20,435 = - 0,024
2. Мажбуриятларнинг ўз маблағлари билан қопланиш коэффициенти	1,174	1,177	+0,003	9,083*+0,003*2,282* *20,435 = + 0,013
3. Фойданинг мажбуриятлар билан қопланиш коэффициенти	2,282	2,271	-0,011	9,038*1,177*-0,011* *20,435 = - 0,024
4. Харажатлар рентабеллиги, %	20,354	19,646	-0,708	9,038*1,177*2,271* *-0,708 = - 0,172
5. Туристик хизматларни кўрсатувчи корхоналарнинг иқтисодий хавфсизлиги, минг сўм.	4,952	4,745	-0,207	-0,024+0,013-0,024- -0,172= - 0,207

Ушбу жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, туристик хизматларни кўрсатувчи корхоналарнинг иқтисодий хавфсизлиги ҳисобот йилида 0,207 минг сўмга

[1]Туристик хизмат кўрсатувчи “САРВАРТУР” МЧЖнинг 2020-2021 йиллар ҳисоботлари асосида муаллифлар ишланмаси.
[2]Туристик хизмат кўрсатувчи “САРВАРТУР” МЧЖнинг 2020-2021 йиллар ҳисоботлари асосида муаллифлар ишланмаси. 1-жадвал маълумотлари асосида.

камайган, ушбу камайишга таҳлил қилинган тўртта омил турли йўналишларда таъсир қилган.

1. Корхона иқтисодий хавфсизлиги ўзгаришига ўз маблағлари самарадорлигининг 0,046 минг сўмга камайганлиги натижани 0,024 минг сўмга камайтириб юборган:

(- 0,046) * 1,174 * 2,282 * 20,435 = - 0,024 минг сўм.

2. Мажбуриятларнинг ўз маблағлари билан қопланиш коэффициенти ҳисобот йилида 0,003 коэффициентга ошганлиги туристик хизматларни кўрсатувчи корхоналарнинг иқтисодий хавфсизлигини 0,013 минг сўмга кўпайтиришга олиб келган:

9,083 * (+ 0,003) * 2,282 * 20,435 = + 0,013 минг сўм.

3. Туристик хизматларни кўрсатувчи корхоналарнинг иқтисодий хавфсизлигига фойданинг мажбуриятлар билан қопланиш коэффициенти ҳам таъсир қилади. Ушбу омилнинг ҳисобот йилида 0,011 коэффициентга камайиши натижа кўрсаткичини 0,024 минг сўмга камайтирган:

9,038 * 1,177 * (-0,011) * 20,435 = - 0,024 минг сўм.

4. Натижа ўзгаришига тўртинчи омилнинг, яъни харажатлар рентабеллигининг таъсири ҳам салбий бўлган. Ушбу омилнинг 0,708 %га камайиши натижани 0,172 минг сўмга камайтириб юборган:

9,038 * 1,177 * 2,271 * (- 0,708%) = - 0,172 минг сўм.

Барча омиллар таъсири натижанинг умумий фарқига тенг бўлиши лозим. Бизнинг мисолимизда ҳам ушбу ҳолат рўй берган:

- 0,024 + 0,013 - 0,024 - 0,172 = - 0,207 минг сўм.

Мазкур омилли таҳлил натижасида корхоналарнинг иқтисодий хавфсизлигини мустаҳкамлашнинг ички имкониятларини ахтариб топиш имконияти туғилди.

Хулоса ва таклифлар. Хулоса қилиб айтганда, келтирилган мисоллар ҳолатига кўра корхона иқтисодий хавфсизлигини мустаҳкамлаш учун ҳисобот йилида ўз маблағлари самарадорлигини оширишга, фойданинг мажбуриятлар билан таъминланишини кўпайтиришга ва харажатлар рентабеллигини оширишга эришиши лозим экан.

Бунинг учун биринчидан, агарда ушбу омилларнинг таъсири нолга тенг бўлиб, уларнинг миқдори ҳисобот йилида ўтган йилдаги даражада сақланиб қолганида эди, туристик хизматларни кўрсатувчи корхоналарнинг хавфсизлиги яна 0, 220 минг сўмга (0,024 + 0,024 + 0,172) ошган бўлар эди. У ҳолда туристик хизматларни кўрсатувчи корхоналарнинг иқтисодий хавфсизлиги 2020 йилда 4,745 минг сўм эмас, балки 4,965 минг сўмни (4,745 + 0,220) ташкил қилган бўлар эди.

Иккинчидан, мазкур ҳолат туристик хизматларни кўрсатувчи корхоналарнинг иқтисодий хавфсизлигини 0,207 минг сўмга пасайтирмаган, балки 0,013 минг сўмга (4,965 – 4,952) мустаҳкамлаган бўлар эди. Кўриниб турибдики, омилли таҳлил корхоналарда ички имкониятларни ахтариб топиш имконини беради.

Учинчидан, туристик хизматларни кўрсатувчи тармоқларида иқтисодий ишларнинг яхшиланиши учун иқтисодий хавфсизликнинг омилли таҳлилни ҳам жорий қилишни лозим, деб ҳисоблаймиз.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Аминов З.Ю. Иқтисодий хавфсизлик: ҳамиша ва ҳамма жойда. // BAHS газетаси. 2008 йил 26 сентябр. № 39.-4 б. – 0,5 б.т.
2. Аминов З. Дахлдорлик туйғуси, масъулият ҳисси: Иқтисодий хавфсизлик деганда яна нималарни тушунамиз? // Солиқ тўловчининг журнали. – Тошкент, 2008. - № 9. - Б. 34-39. – 0,75 б.т.
3. Ортиқов А.А., Исаходжаев А.Т., Шестаков А.В. Хуфёна иқтисодиёт. Ўқув қўлланма. – Т.: ЎзР ИИВ Академияси, 2002.- 175 бет.
4. Пардаев М.К., Аминов З.Ю. Корхонанинг иқтисодий хавфсизлиги ва уни таъминлаш йўллари. Рисола. Самарқанд: Зарафшон, 2008.- 47 бет.,
5. Пардаев М.Қ., Аминов З.Ю. Хизмат кўрсатувчи корхоналар иқтисодий хавфсизлиги: муаммолар ва уларнинг ечимлари. Монография. Самарқанд, 2020. – 220 б.

6. Пардаев М.Қ. Иқтисодиётга оид атамаларнинг таърифлари. – Т: “Фан ва технология нашриёт-матбаа уйи”, 2022. – 148 б.
7. Пардаев М.Қ. Иқтисодий таҳлил назарияси. Дарслик. – Т: “Фан ва технология нашриёт-матбаа уйи”, 2022. – 588 б.

М.Пардаев, Б.Пардаев

Факторы, влияющие на изменение экономической безопасности предприятий, оказывающих туристские услуги, и способы их расчета

Аннотация: в статье описаны факторы, влияющие на экономическую безопасность предприятий, оказывающих туристские услуги, и способы их расчета. В ней определялось влияние четырех факторов на результативный показатель с помощью индексного метода и метода цепных подстановок. По результатам сравнительного анализа сделаны соответствующие выводы и разработаны научно-практические рекомендации.

Ключевые слова: туризм, туристские услуги, индексный метод, метод цепных подстановок, факторы, влияние факторов.

M.Pardaev, B.Pardaev

Factors influencing changes in the economic security of enterprises providing tourist services and ways of their calculation

Abstract: the article describes the factors affecting the economic security of enterprises providing tourist services and ways of calculating them. In it, the effect of four factors on the result indicator was determined by the methods of index and chain replacement. Based on the results of the comparative analysis, relevant conclusions were made and scientific and practical recommendations were developed.

Keywords: tourism, tourist services, index method, chain replacement method, factors, influence of factors.

Немат Умарович Худайбердиев – СамИСИ, Сервис факультети декани, и.ф.н., доцент
Учқун Абдухалилович Ширинов – СамИСИ кафедра мудири, PhD

ТУРИСТИК-МЕҲМОНХОНА МАЖМУАЛАРИ ХАРАЖАТЛАРИ ҲИСОБИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Аннотация: мақолада туризм ва меҳмонхона бизнеси субъектларида харажатларни таснифи ва тавсифи ишлаб чиқилди. Ҳисобот даврида (ойда) субъектнинг хизматлар таннархига киритиладиган барча харажатлари уларни акс эттиришга мўлжалланган мос счётлар ҳамда уларни бухгалтерия счётларида акс эттириш тартиблари ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: туризм, меҳмонхона, бухгалтерия ҳисоби, харажатлар, маҳсулот таннархи, бухгалтерия счётлари.

Кириш. Бутун дунёда пандемия давом этаётган бир даврда туристик-меҳмонхона хизматларини кўрсатувчи субъектлар фаолиятини тўғри ташкил этиш улар харажатларни назорат қилишга бир мунча боғлиқдир. Жаҳонда туризм соҳасини ривожлантириш, унинг иқтисодиётдаги ижтимоий-иқтисодий аҳамияти ва улушини янада ошириш мақсадида туризм бозорини самарали ривожлантиришга асос яратадиган замонавий илмий тадқиқотларга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Инновацион иқтисодиёт шароитида туризм бозорининг ривожланиш хусусиятлари ва тенденцияларини очиб бериш ҳамда уни самарали ривожлантиришнинг ташкилий-иқтисодий механизмини такомиллаштириш нуқтаи назаридан ушбу масаланинг методологик-услубий ва амалий жиҳатларини тадқиқ этиш бугунги кунда долзарблиги билан намоён бўлади.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Туризм ва меҳмонхона бизнеси субъектларида иқтисодий муаммолар, бухгалтерия ҳисоби ва аудитни ташкил этиш масалалари хорижий

олимлардан Ж.Абдрасулова, С.Х.Рахимов, Г.Бургонова, А.Герасимова, Н.Каморджонова[1]лар томонидан ўрганилган.

Туристик-меҳмонхона хизматларини кўрсатувчи субъектларда харажатларни таснифлаш, тавсифлаш ва тақсимлаш асосларини, шунингдек уларни ҳисоб ва ҳисоботда ахборот фойдаланувчилар талабларига мос тарзда акс эттириш тартибларини такомиллаштириш ўта муҳим масаладир. Ушбу масаланинг муҳимлиги яна шу билан тавсифланадики, бугунги кунгача республикамизда туристик ва меҳмонхона хизматларини кўрсатувчи корхоналар харажатлари ҳисобини тартибга солиб турувчи махсус меъёрий ҳужжатлар ишлаб чиқилмаган. Республикамизда амал қилаётган «Маҳсулот (иш, хизмат)ларни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатлари таркиби ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тўғрисида Низом»[2] бевосита туристик ва меҳмонхона хизматларини кўрсатувчи корхоналар хусусиятларини эътиборга олган ҳолда улар харажатлари таркибини аниқ ифода этмайди. Шу сабабли туристик ва меҳмонхона хизматларини кўрсатувчи корхоналар амалиётида ҳозирги пайтда харажатлар ҳисобини олиб боришда, уларни фаолият турлари ўртасида тақсимлашда турли мунозаралар ва тортишувларга олиб келаётган муаммолар мавжуд.

Тадқиқот методологияси. Мақолани тайёрлаш жараёнида диалектик таҳлил ва синтез, индукция ва дедукция, SWOT, илмий абстракция, монографик кузатув, тизимли ва қиёсий таҳлил усулларидан фойдаланилди.

Таҳлил ва натижалар. Туристик ва меҳмонхона хизматларини кўрсатувчи корхоналарда харажатлар ҳисобини такомиллаштириш бўйича турли хил олимлар тадқиқотлар олиб борган.

Туристик ва меҳмонхона хизматларини кўрсатувчи корхоналарда ўз ечимини кутаётган муҳим масалалардан бири бўлиб харажатларни тўғри таснифлаш ҳисобланади. Бизнингча, бундай таснифлаш негизига, аввалambор, туризм соҳаси ва меҳмонхона бизнеси субъектлари томонидан олиб борилаётган фаолият турлари, шунингдек харажатларнинг қайси даврларга доирлиги ҳамда харажат моддалари олиниши лозим. Бинобарин, ушбу белгиларига кўра харажатларни таснифлаш асослари туристик ва меҳмонхона хизматларини кўрсатувчи корхоналар бўйича бевосита уларнинг хусусиятларидан келиб чиқиб яратилиши лозим. Чунончи, туристик-меҳмонхона мажмуалари харажатларини қуйидагича таснифлаштиришни мақсадга мувофиқ, деб биламиз (1-расмга қаранг).

Бизнингча, Республикамизда амал қилаётган «Маҳсулот (иш, хизмат)ларни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатлари таркиби ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тўғрисида Низом»[3] асосида «Ўзбектуризм» Миллий компанияси таркибига кирувчи туристик-меҳмонхоналар учун махсус «Маҳсулот (иш, хизмат)ларни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатлари таркиби ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тўғрисида Низом»ни ишлаб чиқиш зарурияти мавжуд. Барча туристик ва меҳмонхона хизматларини кўрсатувчи корхоналарда харажатлар ҳисобини яхлит методология асосида юритилишини таъминлаш мақсадида ушбу тармоқ Низомида, бизнингча, алоҳида фаолиятга доир харажатлар таркибини, уларга кирувчи моддаларни аниқ белгилаш лозим.

Фикримизча, тармоқ Низоми, аввалambор, туристик-меҳмонхона мажмуалари харажатларини уларнинг асосий ва асосий бўлмаган фаолият турларига ажратиш талабига жавоб бериши керак. Ушбу талабга жавоб бериши учун туристик-меҳмонхона мажмуалари харажатларини асосий фаолиятнинг қуйидаги турлари бўйича гуруҳлашни мақсадга мувофиқ, деб биламиз (1-расм).

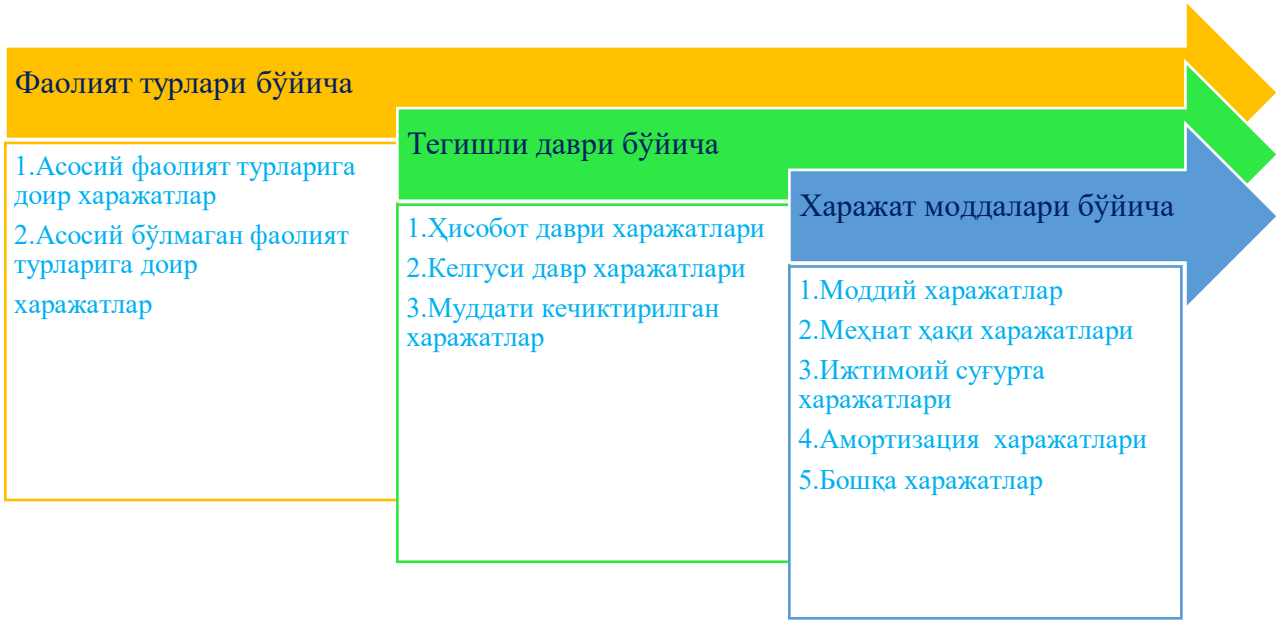
---

[1] Абдрасулова Ж. Бухгалтерский учет в туризме и гостиничном бизнесе.Учебно-практическое пособие. Караганда, 2005. – с.105; Бургонова Г.Н., Каморджанова Н.А. Бухгалтерский учет и отчетность в туризме. Учебное пособие - М.: НОЛИДЖ, 1998. - с.272; Герасимова А., Скапенкер М. Туристический бизнес: особенности бухучета и налогообложения. // Ж. Экономика и жизнь, № 14, 1996.

[2] ЎзР ВМ 1999 йил 5 февралдаги 54-сон қарори билан тасдиқланган (кейинги ўзгартириш ва қўшимчалар билан)

[3] ЎзР ВМ 1999 йил 5 февралдаги 54-сон қарори билан тасдиқланган (кейинги ўзгартириш ва қўшимчалар билан)

Харажатларни тавсия этилаётган гуруҳларга ажратилиши ҳар бир фаолият турининг туристик меҳмонхона субъектига қанчага тушаётганлиги, шунингдек қилинаётган сарф-харажатларнинг алоҳида фаолият тури келтираётган даромадларга қанчалик мослиги ҳамда самара бераётганлиги ёки бермаётганлигига баҳо беришга ҳамда тегишли бошқарув қарорларини қабул қилишга имкон беради.

1-расм. Туристик-меҳмонхона мажмуалари харажатларининг таснифлаш асослари

Республикамизда амалда бўлган 21-сон БҲМС «Хўжалик юритувчи субъектлар молиявий хўжалик фаолияти бухгалтерия ҳисоби счётлар режаси ва уни қўллаш бўйича йўриқнома»да[1] харажатлар ҳисобини юритиш бўйича белгиланган умумий тартиб-қоидалардан келиб чиқиб, шунингдек туристик-меҳмонхона хизматларини кўрсатувчи субъектлар фаолияти хусусиятларини эътиборга олган ҳолда ушбу соҳа бухгалтерия ҳисоби счётлар режасида асосий ва асосий бўлмаган фаолият турларига доир харажатлар ҳисоби учун қуйидаги счётлар тизимини назарда тутишни мақсадга мувофиқ, деб биламиз (1-жадвал).

Тавсия этилаётган счётлар тизими, фикримизча, қуйидаги афзалликларни беради:

(1) туристик-меҳмонхона хизматларини кўрсатувчи субъектлар харажатларини асосий ва асосий бўлмаган барча фаолият турлари бўйича гуруҳлаш имконини беради;

(2) туристик-меҳмонхона хизматларини кўрсатувчи субъектларда харажатларни алоҳида счётларда тизимли равишда шаклланиши улар тўғрисидаги ахборотлар ишончлилигини оширади.

1-жадвал

Туристик-меҳмонхона субъектларида таннархга кирувчи харажатлар ҳисоби учун мўлжалланган счётлар тизими (тавсия)

Счёт т/р	Счётнинг номи
2000 «АСОСИЙ ФАОЛИЯТ ТУРЛАРИНИ ТАШКИЛ ҚИЛУВЧИ ХИЗМАТЛАР ТАННАРХИГА КИРУВЧИ ХАРАЖАТЛАР ҲИСОБИ УЧУН МЎЛЖАЛЛАНГАН СЧЁТЛАР»	
2010	Туристик хизматлар таннархига кирувчи харажатлар

[1] БҲМС № 21 «Хўжалик юритувчи субъектлар молиявий хўжалик фаолияти бухгалтерия ҳисоби счётлар режаси ва уни қўллаш бўйича йўриқнома». Ўз. Р. Адлия вазирлигидан 2002 йил 23 октябрда рўйхатга олинган, № 1181

2020	Меҳмонхона хизматлари таннархига кирувчи харажатлар
2030	Воситачилик хизматлари таннархига кирувчи харажатлар
2040	Транспорт хизматлари таннархига кирувчи харажатлар
2050	Ижара хизматлари таннархига кирувчи харажатлар
2090	Бошқа хизматлар таннархига кирувчи харажатлар
2300 «ЁРДАМЧИ ХЎЖАЛИКЛАР ХАРАЖАТЛАРИ ҲИСОБИ УЧУН МЎЛЖАЛЛАНГАН СЧЁТЛАР»	
2310	Ёрдамчи хўжаликлар харажатлари
2500 «УМУМХЎЖАЛИК ХАРАЖАТЛАРИ ҲИСОБИ УЧУН МЎЛЖАЛЛАНГАН СЧЁТЛАР»	
2510	Умумхўжалик харажатлари
9100 «СОТИЛГАН ТОВАРЛАР ВА ХИЗМАТЛАР ТАННАРХИГА КИРИТИЛГАН ХАРАЖАТЛАР ҲИСОБИ УЧУН МЎЛЖАЛЛАНГАН СЧЁТЛАР»	
9110	Сотилган туристик хизматлар таннархи
9120	Сотилган меҳмонхона хизматлари таннархи
9130	Чакана сотилган товарлар таннархи
9140	Сотилган умумий овқатлантириш маҳсулотлари таннархи
9150	Сотилган воситачилик хизматлари таннархи
9160	Сотилган транспорт хизматлари таннархи
9170	Сотилган ижара хизматлари таннархи
9180	Сотилган бошқа хизматлар таннархи
9400 «АСОСИЙ ФАОЛИЯТГА ДОИР СОТИШ, БОШҚАРУВ ВА БОШҚА ОПЕРАЦИОН ХАРАЖАТЛАР ҲИСОБИ УЧУН МЎЛЖАЛЛАНГАН СЧЁТЛАР»	
9410	Сотиш харажатлари
9420	Маъмурий бошқарув харажатлари
9430	Бошқа операцион харажатлар
9440	Келгусида солиқ базасидан чегириладиган харажатлар
9600 «АСОСИЙ БЎЛМАГАН ФАОЛИЯТГА ДОИР ХАРАЖАТЛАР ҲИСОБИ УЧУН МЎЛЖАЛЛАНГАН СЧЁТЛАР»	
9610	Фоиз кўринишидаги харажатлар
9620	Валюта курслари фарқларидан зарарлар
9630	Қимматли қоғозларни қайта баҳолашдан кўрилган зарарлар
9640	Асосий бўлмаган фаолияга оид бошқа харажатлар
9700 «ФАВҚУЛОДДАГИ ДАРОМАД ВА ЗАРАРЛАР ҲИСОБИ УЧУН МЎЛЖАЛЛАНГАН СЧЁТЛАР»	
9720	Фавқулоддаги зарарлар

Таъкидлаш жоизки, туристик ва меҳмонхона хизматларини кўрсатувчи субъектларда улар таннархига кирувчи харажатларни юқорида келтирилган моддалари бўйича ҳисобини юритиш улар ҳар бирининг жами таннархини, шунингдек ҳар бир бирлик хизмат турининг ўртача ҳақиқий таннархини аниқлаш (калькуляция қилиш) имконини беради.

Туристик-меҳмонхона мажмуаларида кўрсатилаётган хизматлар таннархи кўп жиҳатдан улар ёрдамчи ишлаб чиқариш ҳамда умумхўжалик харажатлари ҳисобини тўғри юритилишига ҳамда ушбу харажатларни фаолият турлари ўртасида асосли равишда тақсимланишига боғлиқ. Ушбу мақсадга эришиш учун, аввалambор, ёрдамчи ишлаб ишлаб

чиқариш ва умумишлаб чиқариш мақомга эга бўладиган бўлинмаларни ёки жавобгарлик марказларини аниқ белгилаб олиш лозим.

Фикримизча, бир ойда бошланиб, иккинчи ойда якунланган хизматлар бўйича даромадларни тўлиқ тугалланиш усулида ҳисоб ва ҳисоботда акс эттираётган субъектларда якунланмаган хизматларга тўғри келадиган харажатлар қолдиқ сифатида ҳисоб ва ҳисоботда акс эттирилиши лозим. Бу тартибга амал қилинмаслик бухгалтерия ҳисобини юритишда ҳисобот даври даромадлари ва харажатларининг мослигини таъминлаш тамойилини бузилишига, яъни хизматлар кўрсатиш бошланган ойда ҳисоботга харажатларни олинган даромадлардан кўп бўлган миқдорда киритилишига олиб келади. Бу, ўз навбатида, ҳисобот даври, чунончи ҳисобот йили якуни бўйича тузиладиган молиявий ҳисоботда нафақат сотишдан олинган молиявий натижа, яъни фойда ёки зарар суммасини, балки унинг бошқа кўрсаткичларини ҳам нотўғри шакллантирилишига олиб келади.

Юқоридаги номутаносибликлар ва чалкашликларнинг олдини олиш мақсадида бир ойда бошланиб, иккинчи ойда якунланган хизматлар бўйича даромадларни тўлиқ тугалланиш усулида ҳисоб ва ҳисоботда акс эттираётган субъектларда якунланмаган хизматларга тўғри келадиган харажатларни қолдиқ сифатида ҳисоб ва ҳисоботда акс эттириш тартиб-қоидаларини республикамиз меъёрий ҳужжатларида, чунончи «Маҳсулот (иш, хизмат)ларни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатлари таркиби ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тўғрисида Низом»да ёки ушбу Низом асосида ишлаб чиқиладиган тармоқ низомида, шунингдек 21-сон БҲМС «Хўжалик юритувчи субъектлар фаолияти бухгалтерия ҳисоби счётлар режаси ва уни қўллаш бўйича йўриқнома»да ёки ушбу стандарт асосида ишлаб чиқиладиган тармоқ счётлар режасида назарда тутиш мақсадга мувофиқ, деб ҳисоблаймиз.

Хулоса ва таклифлар. Туристик-меҳмонхона мажмуаларида якунланмаган хизматларга тўғри келадиган харажатлар суммасини, фикримизча, қуйидаги кетма-кетликда аниқлаш мақсадга мувофиқ.

Биринчидан, ҳисобот даврида (ойда) субъектнинг хизматлар таннархига киритиладиган барча харажатлари уларни акс эттиришга мўлжалланган мос счётларнинг дебетида тўплаш лозим;

Иккинчидан, хизмат турлари бўйича уларнинг бир бирлигига тўғри келадиган ўртача таннарх суммаси топилиши керак. Мисол учун, туристик хизматлар бўйича унинг бир бирлиги бўлиб, юқорида таъкидланганидек, 1 кишига тўғри келувчи турмаҳсулотнинг таннархи ёки турмаҳсулотнинг ўртача 1 кунлик таннархи олиниши мумкин. Бир бирлик хизматнинг ўртача таннархи ушбу хизмат тури таннархига киритиладиган харажатларни акс эттиришга мўлжалланган мос счётнинг давр бошидаги қолдиғи ва дебет обороти суммалари йиғиндисини ҳисобот даврида хизмат кўрсатилган туристлар ёки меҳмонлар сонига бўлиш орқали топилади.

Учинчидан, ҳисобот даврида якунланган хизматларга тўғри келувчи ҳақиқий таннарх суммаси аниқланиши лозим. Бунинг учун хизмат турлари бўйича уларнинг 1 бирлигига тўғри келадиган ҳақиқий суммаси шу ҳисобот ойида хизмат кўрсатилган туристлар ёки меҳмонлар сонига кўпайтирилади. Ушбу топилган сумма хизмат турлари таннархига киритиладиган харажатларни акс эттиришга мўлжалланган мос счётларнинг кредитига ёзилади.

Тўртинчидан, якунланмаган хизматларга тўғри келувчи харажатлар суммасини топиш учун хизмат турлари таннархига киритиладиган харажатларни акс эттиришга мўлжалланган мос счётларнинг давр бошидаги қолдиғи ва дебет обороти суммалари йиғиндисидан уларнинг кредитига ёзилган сумма айрилиши керак. Шу йўл билан топилган сумма хизмат турлари таннархига киритиладиган харажатларни акс эттиришга мўлжалланган мос счётларнинг давр охиридаги қолдиғи, яъни якунланмаган хизматлар таннархи сифатида ҳисобда акс эттирилиши лозим. Хизмат турлари таннархига

киритиладиган харажатларни акс эттиришга мўлжалланган барча счётларнинг давр охиридаги қолдиқлари йиғиндиси бухгалтерия балансида якунланмаган хизматларга тўғри келувчи харажатлар сифатида кўрсатилиши керак.

Фикримизча,туристик-меҳмонхона субъектлари харажатларини таснифлаш, тан олиш, ҳисоб-китоб қилиш, тақсимлаш ҳамда улар ҳисоби методологик асосларини такомиллаштиришга оид юқорида билдирилган таклиф ва тавсияларимиз ушбу соҳада ҳозирги кунда мавжуд бўлган муаммоларни ҳал қилишга имкон беради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1.Темирханова М.Ж. Совершенствование планирования информационной технологии при введении учета затрат в туристических компаниях и организация правил в внесении в учет при расчете финансовых результатов / М. Ж. Темирханова // Научные исследования в социально-экономическом развитии общества : Международная научно-практическая конференция научно-педагогических работников, Саранск, 24–25 апреля 2019 года. – Саранск: АНО СНОЛД «Партнер», 2019. – С. 438-442. – EDN ZKOSMY.

2.Досманбетова А. С. (2013). Бухгалтерский учет в туризме и гостиничном бизнесе.-учебное пособие.

3.Каурова О. В., Малолетко А.Н. (2016). Бухгалтерский учет предприятия туристской индустрии.

4.Рахимов С.Х. (2022). Учетно-аналитическое обеспечение организации туристической деятельности. *Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия общественных наук*, *90*(3), 93-99.

5.Боташева Л.С. (2021). Управленческий учет затрат в туристических организациях. *Russian Economic Bulletin*, *4*(1), 227-232.

6.Байтураева К. Б., Сеитов Н.Б. Особенности бухгалтерского учета в туристском бизнесе республики казахстан. *Министерство высшего и среднего специального образования республики узбекистан ташкентский государственный экономический университет уральский государственный экономический*, 330.

Н.Худайбердиев, У. Ширинов **Совершенствование учета затрат туристическо-гостиничных комплексов** **Аннотация:** В статье разработана классификация и характеристика затрат в субъектах туристического и гостиничного бизнеса. Разработаны соответствующие счета, предназначенные для отражения всех расходов субъекта, включенных в стоимость услуг за отчетный период (месяц), и порядок их отражения на счетах бухгалтерского учета. **Ключевые слова:** туризм, гостиница, бухгалтерский учет, затраты, себестоимость продукции, бухгалтерские счета.	**N.Khudayberdiev, U. Shirinov** **Improving the account of costs of tourist-hotel complexes** **Abstract:** In the article, the classification and description of costs in tourism and hotel business subjects was developed. Appropriate accounts designed to reflect all expenses of the entity included in the cost of services during the reporting period (month) and procedures for their reflection in accounting accounts have been developed. **Keywords:** tourism, hotel, accounting, costs, product cost, accounting accounts.

ТАЪЛИМ, КАДРЛАР ТАЙЁРЛАШ ВА ПЕДАГОГИКА

Адхам Итолмасович Рахматов – Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти таняч докторанти

ТУРИЗМ СОҲАСИДА ЮҚОРИ МАЛАКАЛИ КАДРЛАРНИ ТАЙЁРЛАШ МОДЕЛИНИНГ ЯРАТИЛИШ ТАРТИБИ

Аннатация: мақолада тадқиқот натижасида туризм соҳаси учун кадрларни тайёрлашда туристик корхоналар билан давлат, таълим ташкилотлари, меҳнат бозори, инновацион марказлар, жамоат ташкилотлари ўзаро ҳудудий интеграцияси асосида “юқори малакали кадрлар”ни тайёрлаш моделининг таркиби ва тартиби ишлаб чиқилган. Бунга объектив зарурият пайдо бўлганлиги, туризм соҳаси иқтисодиётнинг драйвери сифатида пандемия пайтида тўхтаб қолган ҳолатдан кейин жадал ривожланишини таъминлаш лозим бўлганлиги асосланган.

Калит сўзлар: туризм, туризм соҳаси, туристик фирмалар, туристик корхоналар, кадрлар, олий маълумотли кадрлар, юқори малакали кадрлар.

Кириш. Ўзбекистонда туризм соҳасидаги олий таълим муассасаларининг замонавий талабларига мувофиқ рақобатбардош малакали кадрлар тайёрлашга, таълим сифатини оширишга, таълим жараёнига инвестициялар, инновациялар ва юқори технологияларни жорий қилиш масалаларига алоҳида эътибор берилмоқда. Янги Ўзбекистон стратегиясида «2026 йилга туризм соҳасида банд бўлган аҳоли сони 2 баробар ошириб, 520 минг нафарга етказиш[1]» сингари муҳим вазифалар белгиланган. Бу дегани шунчаки кадрлар билан, яъни ишловчилар билан тўлдириш эмас, балки соҳага юқори малакали кадрларни жалб қилиш зарурияти тақозо қилади. Шу жиҳатдан мазкур мавзу ўта долзарб масалаларнинг ечимига бағишланганлиги билан аҳамиятлидир.

Тадқиқотнинг усуллари. Мақолада илмий абстракция, таққослаш, тизимли ва мантиқий таҳлил, анализ ва синтез, индукция ва дедукция, даврийлаштириш каби усулларидан фойдаланилган.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Туризм соҳаси билан дунё олимлари шуғулланиб келганлар. Биз мазкур мақолада ўзбекистонлик иқтисодчи олимлар номлари ва асарларини келтириб ўтишни мақсадга мувофиқ, деб топдик. Булар таркибига: Н.Тухлиев, И.С.Тухлиев, Б.Навруз-зода, М.М.Муҳаммедов, М.Қ.Пардаев, М.Т.Алиева, Н.С.Ибрагимов, О.С.Каххаров, Д.Х.Асланова, М.Т.Алимова, А.Т.Мирзаев, А.Эштаев, Б.Сафаров, А.О.Очилов, Р.Хаитбаев, З.Т.Абдулхакимов, З.Т.Бакаев, М.А.Куймуратова, А.П.Махмудова кабиларни[2] киритиш мумкин. Ушбу олимлар туризм соҳасига оид илмий

[1]Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сон Фармони// lex.uz

[2]Тухлиев Н., Абдуллаева Т. Национальные модели развития туризма. - Т.: Гос.науч.изд-во «Ўзбекистон миллий энциклопедияси», 2006. - 424 с.; Навруз-зода Б.Н., Ибрагимов Н.С., Навруз-зода З.Б., Навруз-зода Ш.Б. Туристик ҳудуд рақобатбардошлиги. Монография. – Бухоро: «Sadriddin Salim Buxoriy» Durdona nashriyoti, 2017 - 156 б.; Алиева М.Т. Иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида туризм хизматлари соҳасини бошқаришнинг иқтисодий жиҳатлари.(Ўзбекистон Республикаси мисолида): и.ф.д.(DSc) дисс. автореф. –Самарқанд, 2019. –81 б., Пардаев М.Қ., Атабаев Р. Туристик ресурсларни таҳлил қилиш ва баҳолаш. – Самарқанд: СамИСИ, 2006. - 137 б; А.А.Эштаев. Глобаллашув шароитида туризм индустриясини бошқаришнинг маркетинг стратегияси. (Ўзбекистон Республикаси туризм тармоғи мисолида) иқтисодиёт фанлари доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. – С.: СамИСИ, 2019. – 246-б.; Сафаров Б.Ш. Миллий туристик хизматлар бозорини инновацион ривожлантиришнинг методологик-услубий асосларини такомиллаштириш: иқтисодиёт фанлари доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. – С.: СамИСИ, 2016. - 254 б.; Очилов А.О. Юқори малакали кадрлар тайёрлашни бошқариш самарадорлигини ошириш: и.ф.д.(DSc) дисс. автореф. –Тошкент., 2018. –89 б., Қаххоров О.С. Олий таълим тизимида рақобатбардош кадрлар тайёрлашнинг бошқарув механизмини такомиллаштириш (Бухоро ва Навоий вилоятлари мисолида): и.ф.д.(DSc) дисс. автореф. Докторлик диссертацияси автореферати. – Сам., 2021. – 79 б., Ибрагимов Н.С.Туристик ҳудуд барқарор рақобатбардошлигига эришишнинг илмий асослари: и.ф.д.(DSc) дисс. автореф.– Сам., 2020. – 89 б., Мирзаев А.Т. Ўзбекистонда туристик-рекреация фаолиятини бошқариш методологиясини такомиллаштириш: и.ф.д.(DSc) дисс. автореф.-Тошкент, 2021. – 76 б., Абдулхакимов З.Т. Минтақада рекреациядан

тадқиқот ишларини олиб бормоқдалар. Ушбу олимларнинг ишларида туризм соҳасини ривожлантириш ва юқори малакали кадрлар тайёрлаш тизимини йўлга қўйиш бўйича умумий жиҳатлари ўрганилган.

Бироқ, айнан юқори малакали кадрларни тайёрлашга, туризмга бағишланган адабиётларда кам эътибор қаратилган. Барча олий маълумотли кадрларни шу гуруҳга киритиб келинмоқда. Аммо тадқиқотларимиз кўрсатдики, барча олий маълумотли кадрлар юқори малакага жавоб бермайди. Шу туфайли ушбу тушунчага алоҳида аҳамият беришни мақсадга мувофиқ деб топдик.

Таҳлил ва натижалар. Тадқиқот натижасида туризм соҳаси учун кадрларни тайёрлашда туристик корхоналар билан давлат, таълим ташкилотлари, меҳнат бозори, инновацион марказлар, жамоат ташкилотлари ўзаро ҳудудий интеграцияси асосида “юқори малакали кадрлар” модели ишлаб чиқилган. Бунга объектив зарурият пайдо бўлган эди. Чунки туризм соҳаси иқтисодиётнинг драйвери сифатида пандемия пайтида тўхтаб қолган ҳолатдан кейин жадал ривожланишини таъминлаш лозим бўлиб қолди.

Ҳозирги кунда кадрларнинг даражаси барча соҳалардаги сингари туризм соҳасида ҳам ўрта махсус, олий маълумотли кадрлар, деб баҳоланади. Аммо биз ишимизни бевосита “юқори малакали кадрлар” тайёрлашга бағишладик. Савол туғилиши мумкин, бундай кадрлар олий маълумотли кадрлардан нимаси билан фарқ қилади? Агар эътибор қилинса барча олий маълумотли кадрларнинг ҳам малакаси бир хил эмас. Уларни паст, ўртача ва юқори, деб баҳолаш мумкин.

Бугунги Янги Ўзбекистонни шакллантириш учун юқори малакали кадрлар базасини яратмай туриб, бирорта соҳада, шу жумладан туризм соҳасида ҳам барқарор тараққиётга эришиб бўлмайди. Албатта эътироф этиш жоиз, соҳада юқори малакали кадрлар ҳам фаолият кўрсатмоқда. Аммо улар шу даражага етгунча олий ўқув юртини битиргандан кейин ўн-ўн беш йиллаб амалий тажриба орттириш натижасида эришади. Энди юқори малакали кадрларни тайёрлаш учун шунча вақт кутишга фурсат йўқ. Шу туфайли имкон қадар олий ўқув юртидаёқ бундай кадрларни тайёрлашимиз лозим. Бунинг учун ўвув жараёнини тубдан яхшилашни тақозо қилади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти 2021 йил 30 октябрда “Туризм, маданий мерос ва музейшунослик соҳаларида малакали кадрлар тайёрлашнинг узлуксиз тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарорига имзо чекди. Ушбу Қарорни қабул қилишдан мақсад: “Ўзбекистон Республикасида туризм, маданий мерос ва музейшунослик соҳаларида халқаро стандартларга мос узлуксиз таълим тизимини янада такомиллаштириш, меҳнат бозорининг замонавий талабларига мувофиқ **юқори малакали рақобатбардош кадрлар тайёрлаш**(таъкид бизники – А.Рахматов.) жараёнини йўлга қўйиш, фан таълим ва ишлаб чиқаришнинг интеграциясини таъминлаш”га қаратилганлиги билан аҳамиятли.

“Юқори малакали кадрлар” албатта рақобатбардош бўлади. Уларни тайёрлашни олий ўқув юртида амалга ошириш учун қуйидаги ҳолатни тавсия қиламиз (1-расм).

Расмдан кўриниб турибдики, рақобатбардош “юқори малакали кадрлар”ни тайёрлаш модели одатдаги таълимга нисбатан фарқ қилади. Одатдаги таълимда 4 йил олий таълимда фақат назарий билимларни эгаллаб ўқийди. Ҳали амалиётдан деярли бехабар бўлади. Хуллас шу йўл билан олий маълумотга эга бўлиб, диплом билан олий ўқув юртидан чиқади. Ҳозир уларни ишга кутиб турган жой йўқ. Улар энди ўзининг касбига яқинроқ ишни ахтариб топади ва асосан иш бажарувчи бўлиб ишга киради. Бир қанча

фойдаланишнинг ташкилий-иқтисодий асосларини такомиллаштириш (Наманган вилояти мисолида): и.ф.ф.д.(PhD) дисс. автореф.- Самарқанд, 2020. –56 б., Бакаев З.Т. Ички ва кирувчи туризмни ривожлантиришнинг ташкилий-иқтисодий механизмини такомиллаштириш: и.ф.ф.д.(PhD) дисс. автореф. -Тошкент, 2021. –59 б., Куймуратова М.А. Туризмни ривожлантириш ва диверсификация қилишнинг ташкилий-иқтисодий механизмларини такомиллаштириш: и.ф.ф.д.(PhD) дисс. автореф. -Наманган, 2021. – 64 б., Махмудова А.П. Маркетинг тадқиқотларидан фойдаланиш асосида экотуризм самарадорлигини ошириш: и.ф.ф.д.(PhD) дисс. автореф. -Тошкент, 2021. –67 б.

Одатдаги таълим		Таълимни такомиллаштириш бўйича тавсия
Назария – 4 йил		Назария ва амалиёт биргаликда – 4 йил
Олий маълумотли кадр		Олий маълумотли юқори малакали кадр
Иш бажарувчи. Амалиётдаги тажриба 10-15 йиллаб		Иш бошқарувчи, иш берувчи, янгилик яратувчи - инноватор

1-расм. Рақобатбардош “юқори малакали кадрлар”ни тайёрлаш модели

йиллар тажриба орттириб 10-15 йиллардан кейин юқори малакали кадр бўлиб етишади. Аммо бугунги шиддат билан ўзгараётган замонда бундай ҳолат туризмни инновацион тарзда барқарор ривожланиш имкониятларини ярата олмайди. Шу туфайли Президентимиз таъкидлаганларидек бирданига юқори малакали кадрларни тайёрлашни йўлга қўйиш лозим.

Ушбу заруриятдан келиб чиқиб, рақобатбардош “юқори малакали кадрлар”ни тайёрлаш моделини ишлаб чиқдик. Ушбу моделнинг моҳияти шундаки, туризм бўйича кадрларни тайёрлайдиган олий ўқув юртлари талабаларга назария билан бирданига амалиётни ҳам жонли тарзда ўргатиб боришини ташкил қилиш лозим бўлади. Бунинг учун ҳар бир олий ўқув юрти қошида “Туристик фирмалар” ташкил қилиш мақсадга мувофиқ. Ҳафтанинг ҳар 4 кунини назарияга ва 2 кунини амалиётда ўрганишга қаратмоқ лозим бўлади. Дам олиш кунида талабалар ўзлари танлаб келишган туристик фирмаларда ишлашлари мумкин. Шу тариқа талаба бир вақтнинг ўзида ҳам назарияни, ҳам амалиётни ўрганиб чиқади. Дарс бериш жараёнида ҳам амалиётдан жонли мисоллар келтирилиб, мунозара тарзида ташкил қилиш мақсадга мувофиқ.

Хулоса ва таклифлар. Тадқиқот натижасида қилинган хулосалар:

1. Биз тавсия қилган тартиб амалиётга жорий қилинсарақобатбардош “юқори малакали кадрлар”ни тайёрлашимиз мумкин бўлади. Булар оддий иш бажарувчи эмас, балки иш бошқарувчи, ўзлари туристик фирмаларни ташкил қилиб, иш берувчи, шу йўл билан янгилик яратувчи - инноватор бўлиб етишади.

2. Булардан келиб чиқиб, истеъмолчи нуқтаи назардан, туризм соҳасига кадрларни тайёрлаш тартибини тубдан ўзгартиришни тақозо қилади. Туризм соҳасига кадрлар тайёрлайдиган ҳар бир олий ўқув юрти қошида (тасарруфида) иккита учта туристик фирмаларни очиш мақсадга мувофиқ.

3. Туристик фирмалар бир вақтнинг ўзида туристларга ҳам хизмат қилади ва талабалар учун ҳам тажриба мактаби ролини ўйнайди. Амалий дарсларни шу фирмаларда ўтказиб боради. Талабалар шу фирмаларга ишга жойлашишлари ҳам мумкин.

4.Туристик корхоналарни юқори малакали кадрлар билан таъминлашда давлат, таълим ташкилотлари, меҳнат бозори, инновацион марказлар, жамоат ташкилотлари тегишли ҳудудда ўзаро ҳамкорлик интеграциясини ўрнатиш керак бўлмоқда. Бунинг учун олий ўқув юртлари қошида “Туризм, янги иш ўринлари, бандликни ошириш ва аҳоли фаровонлиги” Кенгашини тузишни тақозо қилади.

Юқоридаги хулосалардан келиб чиқиб туризм соҳасида юқори малакали кадрлар тайёрлаш борасида қуйидаги таклифларни ишлаб чиқдик:

Жаҳон туризм соҳаси таълим тизимидаги илғор моделларини Ўзбекистонга татбиқ этиш ва туризм соҳаси юқори малакали мутахассисларни малака ошириш ва қайта тайёрлаш тизимида хорижий ҳамкорлик йўлга қўйиш лозим;

мамлакатимизда туризмга йўналтирилган инфратузилманинг яхши ривожланмаганлиги, меҳмонхона хўжалиги хизматлари сифатининг ҳозирги замон

стандартлари доирасида эмаслиги, туризм соҳасини, унинг таркибидаги корхоналарни самарали бошқариш бўйича малакали кадрлар етишмаслиги каби негатив омилларнинг мавжудлиги истиқболда турмаҳсулотларни яратиш ва уларнинг сифатини оширишда муаммоларни келтириб чиқариши мумкин;

туризм соҳаси учун юқори малакали кадрларни тайёрлаш тизимини асосий омили сифатида меҳнат ресурсларига тобора ўсиб бораётган эҳтиёжни қондиришда замонавий таълим технологиялари ва инновацияларнинг ролини ошириш ўткир заруратдир. Бунинг сабаби шундаки, замонавий таълим технологиялари ва инновациялар кадрлар рақобатбардошлигини оширади, иш ҳақи даромадлари ва фойдани кўпайтиришга, хизматлар сифатини яхшилашга, хизматлар турларини кўпайтиришга олиб келади.

Биз ишлаб чиққан тавсияларимиз амалиётга жорий қилинса, Янги Ўзбекистоннинг 2022-2026 йилларга мўлжалланган тараққиёт стратегияси дастурининг туризм ва кадрларни тайёрлаш билан боғлиқ вазифаларнинг бажарилишига асос бўлиб хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сон Фармони// lex.uz

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 30 октябрда “Туризм, маданий мерос ва музейшунослик соҳаларида малакали кадрлар тайёрлашнинг узлуксиз тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори.

3. Абдулхакимов З.Т. Минтақада рекреациядан фойдаланишнинг ташкилий-иқтисодий асосларини такомиллаштириш (Наманган вилояти мисолида): и.ф.ф.д.(PhD) дисс. автореф.- Самарқанд, 2020. –56 б.,

4. Алиева М.Т. Иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида туризм хизматлари соҳасини бошқаришнинг иқтисодий жиҳатлари. (Ўзбекистон Республикаси мисолида): и.ф.д.(DSc) дисс. автореф. –Самарқанд, 2019. –81 б.,

5. Бакаев З.Т. Ички ва кирувчи туризмни ривожлантиришнинг ташкилий-иқтисодий механизмини такомиллаштириш: и.ф.ф.д.(PhD) дисс. автореф. -Тошкент, 2021. –59 б.,

6. Ибрагимов Н.С. Туристик ҳудуд барқарор рақобатбардошлигига эришишнинг илмий асослари: и.ф.д.(DSc) дисс. автореф.– Сам., 2020. – 89 б.,

7. Қаҳҳоров О.С. Олий таълим тизимида рақобатбардош кадрлар тайёрлашнинг бошқарув механизмини такомиллаштириш (Бухоро ва Навоий вилоятлари мисолида): и.ф.д.(DSc) дисс. автореф. Докторлик диссертацияси автореферати. – Сам., 2021. – 79 б.,

8. Куймуратова М.А. Туризмни ривожлантириш ва диверсификация қилишнинг ташкилий-иқтисодий механизмларини такомиллаштириш: и.ф.ф.д.(PhD) дисс. автореф.-Наманган, 2021.–64 б.

9. Мирзаев А.Т. Ўзбекистонда туристик-рекреация фаолиятини боқариш методологиясини такомиллаштириш: и.ф.д.(DSc) дисс. автореф.-Тошкент, 2021. – 76 б.,

10. Махмудова А.П. Маркетинг тадқиқотларидан фойдаланиш асосида экотуризм самарадорлигини ошириш: и.ф.ф.д.(PhD) дисс. автореф. -Тошкент, 2021. –67 б.

11. Навруз-зода Б.Н., Ибрагимов Н.С., Навруз-зода З.Б., Навруз-зода Ш.Б.Туристик ҳудуд рақобатбардошлиги. Монография. – Бухоро: «Sadriddin Salim Buxoriy» Durdona nashriyoti, 2017 - 156 б.;

12. Очилов А.О. Юқори малакали кадрлар тайёрлашни бошқариш самарадорлигини ошириш: и.ф.д.(DSc) дисс. автореф. –Тошкент., 2018. –89 б.,

13. Пардаев М.Қ., Атабаев Р. Туристик ресурсларни таҳлил қилиш ва баҳолаш. – Самарқанд: СамИСИ, 2006. - 137 б;

14. Сафаров Б.Ш. Миллий туристик хизматлар бозорини инновацион ривожлантиришнинг методологик-услубий асосларини такомиллаштириш: иқтисодиёт фанлари доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. – С.: СамИСИ, 2016. - 254 б.;

15. Тухлиев Н., Абдуллаева Т. Национальные модели развития туризма. - Т.: Гос.науч.изд-во «Ўзбекистон миллий энциклопедияси», 2006. - 424 с.;

16. Тухлиев И.С., Ҳаитбоев Р. ва бошқалар. Туризм асослари. Дарслик.- Т.: “Фан ва технология”, 2014. – 332 б.

17. Ҳаитбоев Р. Ўзбекистоннинг чўлларида туризмни ривожлантириш истиқболлари. Монография. Самарқанд, СамИСИ, 2021. – 176 бет.

18. Худаяров А. Ўзбекистонда зиёрат туризмини ривожлантиришнинг ташкилий-иқтисодий механизмлари. Монография. – Т.: “ООО Complex Print”? 2021. – 340 бет.

19. Эштаев А.А. Глобаллашув шароитида туризм индустриясини бошқаришнинг маркетинг стратегияси. (Ўзбекистон Республикаси туризм тармоғи мисолида) иқтисодиёт фанлари доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. – С.: СамИСИ, 2019. – 246-б.

А.Рахматов

Создание модели подготовки высококвалифицированных кадров в сфере туризма

Аннотация: в результате исследования были разработаны структура и методика модели подготовки высококвалифицированных кадров на основе региональной интеграции туристских предприятий с государством, образовательными организациями, рынком труда, инновационными центрами, общественными организациями. Такая объективная необходимость основана на том, что индустрия туризма является драйвером экономики и получила быстрое развитие после состояния стагнации во время пандемии.

Ключевые слова: туризм, индустрия туризма, туристские фирмы, туристские предприятия, кадры, высокообразованные кадры, высококвалифицированные кадры.

A.Rakhmatov

The creation of a model for training highly qualified personnel in the field of tourism

Abstract: as a result of the research, the structure and procedure of the training model of highly qualified personnel was developed based on the regional integration of tourism enterprises with the state, educational organizations, labor market, innovation centers, and public organizations. This objective need is based on the fact that the tourism industry is a driver of the economy and has developed rapidly after stagnating during the pandemic.

Keywords: tourism, tourism industry, tourist firms, tourist enterprises, personnel, highly educated personnel, highly qualified personnel.

Sanobar Bakhriddinovna Kipchakova – Samarkand institute of economics and service, teacher

THE ROLE OF PLANNING A LESSON OR A SEQUENCE OF LESSONS IN THE EDUCATIONAL PROCESS

Abstract. The article describes the role of the teacher in improving the effectiveness of the educational process and language teaching, as well as methods of organizing individual lessons. The article also highlights the role of planning a lesson and the sequence of lessons in improving the quality of the educational process.

Keywords. feedback, task-based presentation, planning, integrated skills, individual lesson, project work, supplementary materials, learning styles.

Introduction. How do we plan an individual lesson or a sequence of lessons? When we plan an individual lesson, we think about its aims, how to achieve them, the 'shape' of the lesson and the kind of techniques that are most appropriate for a particular group of learners. For example, if we are introducing a new grammatical structure, we might choose a Presentation, Practice and Production (PPP) approach or a Task-based Learning (TBL) approach. Skills lessons, too, have regular shapes that we can use to organize lesson plans: for example, for receptive skills, we usually plan tasks or activities for learners to do before, while and after reading or listening; for productive skills, there is usually an introductory stage to set the scene and maybe input new language, and a feedback stage after the speaking or writing activity.

We also think about the connections between the aims of the lesson and the procedures we use to achieve those aims, as well as answers to the other background components mentioned in Unit 20. The available materials, the length of the lesson and the information we have about our learners all help us to identify possible procedures. But the most important thing is to make sure that the materials, tasks and activities we select are the ones that will help a particular group of learners to achieve the aim we have identified.

Literature review. The teaching method is characterized by three features: it denotes the goal of teaching, the way of assimilation, the nature of the interaction of the subjects of learning.

American educator K. Kerr identifies four "revolutions" in the field of teaching methods, depending on the predominant teaching means.

The first was that parent teachers, who served as a model, gave way to professional teachers, the second was the replacement of the spoken word with the written word, the third introduced the printed word into teaching, the fourth, which is currently taking place, involves partial automation and computerization of teaching.

Methodology of the research. The current condition of education system of Uzbekistan has been analyzed by using analysis and synthesis, systematic, comparative and factor analysis, statistics and questionnaires, forecasting and other methods. Statistics are made by the help of official statistic sites of Uzbekistan.

Analysis and results. A sequence of lessons is a number of related lessons that develop language knowledge and/or language skills over a period of time. Sequences may develop a single topic or language area, or may involve topics or language areas that are very closely connected. Here are three examples:

Structural sequence	***Integrated skills sequence***	***Project work sequence***
1 revision: past simple 2 revision: present perfect 3 contrast: past simple vs. present perfect	1 vocabulary development: describing places (**function**. describing) 2 reading: choosing a holiday 3 writing: letter to a friend **narrating** holiday experiences (funct ion: narrating)	1 reading and listening about free-time activities 2 class **survey** and research: sport and entertainment 3 preparation of a poster display to show results of survey about free-time activities

Planning an individual lesson

When we plan an individual lesson, we ask ourselves a number of questions:

• What is my overall aim?

• Will the topic be interesting and motivating for my learners?

• What are the learning outcomes? (i.e. What do I want the students to have learned by the end of the lesson?)

• Are the activities and teaching materials at the right level for all the learners?

• Have I planned enough for the time available? Do I need any extra material?

• Have I planned too little or too much for the time available?

• Does each step (or stage) in the lesson help to achieve the aim? Are there any stages I can cut if necessary?

• Do the steps/stages develop logically out of one another / make learning easier?

• Have I thought about exactly how to start and end the lesson?

• Are there any aspects of the lesson which I should state as personal aims?

The answers to these questions will help to ensure that our lesson plan is motivating, coherent and at the appropriate level. The questions will also help us to think about important components of the plan, such as materials, stages, timing, and how to start and finish the lesson.

Although language lessons vary in the sequence of stages (perhaps, as in PPP lessons, focusing first on language, or, as in TBL lessons, starting with language in use), they always include some attention to formal **features** of language, with tasks that give learners more or less controlled practice of particular structures.

Skills-based lessons, however, aim at developing learners' abilities in receptive and/or productive language skills, and rather than focusing on particular language items, they give

learners the opportunity to work on **specific subskills**, though **subsidiary aims** and their related procedures may well focus on language.

Planning a sequence of lessons

A scheme of work helps us plan a sequence of lessons in the best way to cover the syllabus or the units of a coursebook in the time available. It also helps us to think about what we want to achieve and what materials we might need. And it helps us to include enough variety across our lessons. Teacher and learners need clear aims beyond the single lesson and need to see how lessons are linked to each other.

Lesson, (Introducing new language)	***Lesson 2 (Developing reading skills)***
1 **Warmer/Lead-in**: students describe contrasting pictures of two cities. 2 Reading task: students read article comparing the cities in the pictures 3 **Focus on form** 1: students notice forms used in text for comparison. 4 Focus on form 2: students deduce rules for formation of comparative adjectives. 5 **Controlled practice**: students apply rules to complete **worksheet** exercise. 6 Speaking task: in pairs, students make further comparisons based on pictures of different places. 7 Homework (writing): students produce a similar text comparing second pair of pictures.	1 Warmer/lead-in: teacher asks students about topic (healthy eating) 2 **Pre-teach vocabulary:** pairs complete worksheet 3 **Gist** reading task (text: letter requesting advice): identify addressee (magazine advice column) 4 Detailed reading task 1 (text organisation): students match **jumbled paragraph** summaries to the text 5 Detailed reading task 2 (sentence-level **comprehension**): **true/false** task 6 **Extension** (speaking): discussion/**brainstorm** ideas to respond to letter 7 Homework (writing): reply to letter

How detailed should schemes of work be?

Schemes of work are not as detailed as lesson plans. Like any individual lesson, a sequence of lessons should have a **logical** and learning-friendly progression (where one stage leads to another in a clear order) and a good balance of approaches and activities. Like a lesson plan, a scheme of work helps us to identify our aims and make sure we choose materials and procedures that match those aims.

A very detailed scheme of work (like example C above) gives us a clear sense of direction, but it is often difficult to **predict** how learners' needs develop, so we may need to change the scheme. A very broad scheme (like example A) without much detail, leaves the teacher much freer to respond to learners' **needs**, but doesn't give any reminders of aims or materials for individual lessons. The most useful approach is probably one that includes some detail and gives the teacher a sense of direction (like example B), but leaves him/her free to add to it week by week to make it into a series of lesson plans.

Variety is very important both in a single lesson and in a sequence of lessons. It helps keep learners interested and involved. It's much better to avoid always doing the same kinds of things in the same order, e.g. always beginning the lesson with a personal story or always ending with a role-play. There are several different ways of introducing variety into lessons.

Here is a list of things we can vary not only to make our lessons interesting, but also to suit different **learning styles:**

pace	→ quick and fast-moving, or slow and reflective
interaction pattern	→ individual, pairs, groups, whole class
skill	→ productive or receptive

level of difficulty	→ non-demanding, or requiring effort and concentration
content	→ changing from one language point to another; from one subject to another
mood	→ light or serious; happy or sad: tense or relaxed
exciting or calming activities	→ 'stirring‘ (lively and active) or 'settling‘ (quietening down)

Conclusion/Recommendations.

• Learners may well require more frequent revision than the coursebook provides. A scheme of work is a good way to make sure that we **recycle** language (i.e. use it again) and include regular revision activities during a sequence of lessons.

• Coursebook units are often arranged around a specific topic (such as sport or relationships), which may be a useful way of linking together a sequence of lessons. This kind of sequence gives us the chance to develop particular areas of vocabulary, but learners may feel that the lessons are repetitive, so we need variety of texts and tasks.

• When planning lessons we may need to think about the needs of individual learners or groups of learners, e.g. those that always finish first, those that can't concentrate for long, etc. A coursebook can't provide material and activities for needs that are specific to our groups of learners. This means we may need to plan parts of the lesson that adapt the coursebook or work with supplementary materials or activities.

References

1. Farrington, Gregory S. New Technologies and the Future of Undergraduate Education. 1999.
2. David Myers. Social Psychology. 5th int. edition. St. Petersburg - 2000, 684 p.
3. M.M. Bakhtin. Aesthetics of verbal creativity. Moscow "Art" 1979, 420 p.
4. Paul Soper. Fundamentals of the art of speech. Foreign Literature Publishing House. Moscow. 1968 -471 s.
5. Fuad Mammadov. Culturology. Printing house of the company "Abilov, Zeynalov and Sons" Baku. 2002 534 p.
6. Anna Brusser. Methodical recommendations and practical tasks for young teachers. Moscow 2008, 112 p. –VTsKhT (“I enter the world of arts”).
7. Mary Spratt, Alan Pulverness, Melanie Williams “English for speakers of other languages”
8. B. F. Skinner, Using New Technologies in the Classroom. 1997.
9. Clark, Richard E. "Media will never affect learning." Educational technology Research and development. 1994
10. Clifford, George P. "Issues and trends leading us into the twenty-first century." 1994.

S.Kipchakova

Bitta dars yoki darslar ketma-ketligini rejalashtirishning ta’lim jarayonidagi o‘rni

Annotatsiya. Maqolada ta’lim jarayoninig samaradorliginini oshirishda va tilni o‘rgatishda o‘qituvchining roli hamda individual darslarni tashkil etish usullari yoritilgan. Shuningdek, maqolada bitta darsni va darslar ketma-ketligini rejalashtirishning ta’lim jarayoni sifatini oshirishdagi o‘rni bayon etiladi.

Kalit so‘zlar. fikr-mulohaza, topshiriq asosida taqdimot, rejalashtirish, integratsiyalashgan malakalar, individual dars, loyiha ishi, qo‘shimcha materiallar, o‘rganish uslublari.

С.Кипчакова

Роль планирования одного урока или последовательности уроков в учебном процессе

Аннотация. В статье описывается роль учителя в повышении эффективности учебного процесса и обучения языку, а также методы организации индивидуальных занятий. Также в статье освещается роль планирования одного урока и последовательности занятий в повышении качества учебного процесса.

Ключевые слова: презентация на основе задач, планирование, интегрированные навыки, индивидуальное занятие, проектная работа, дополнительные материалы, стили обучения.

ЭЪТИБОРГА МОЛИК МАСАЛАЛАР

Инсоннинг руҳияти ва кечинмалари ҳақида савол-жавоблар.

Ушбу савол-жавоблар телеграмнинг “mehrob_uz” каналида берилган экан[1]. Буларнинг муҳимлигини инобатга олиб, Сиз ўқувчиларга ҳам улашишни мақсадга мувофиқ, деб топдик. ТАНИШИНГ:

“Оғриқнинг давоси нима?” деб сўрашди. “Давоси – сабр” дедим.

“Муваффақиятсизликнинг давоси нима?” деб сўрашди. “Давоси – ўша ишни такроран бажариб кўриш” дедим.

“Ҳасаднинг давоси нима?” деб сўрашди. “Давоси – ўзини билмаганга олиш” дедим.

“Фақирликнинг давоси нима?” деб сўрашди. “Давоси – қаноат” дедим.

“Заифликнинг давоси нима?” деб сўрашди. “Давоси – иймон” дедим.

“Хунукликнинг давоси нима?” деб сўрашди. “Давоси – гўзал ахлоқ” дедим.

“Жоҳилликнинг давоси нима?” деб сўрашди. “Давоси – илм ўрганиш” дедим.

“Аҳмоқликнинг давоси нима?” деб сўрашди. “Давоси – сукут сақлаш” дедим.

“Душманликнинг давоси нима?” деб сўрашди. “Давоси – эҳсон, яхшилик қилиш” дедим.

“Ёқтирмасликнинг давоси нима?” деб сўрашди. “Давоси – муҳаббат” дедим.

“Оғриқ ва изтироблрнинг давоси нима?” деб сўрашди. “Давоси – табассум” дедим.

“Мусибатнинг давоси нима?” деб сўрашди. “Давоси – истиғфор айтиш” дедим.

“Нафснинг гуноҳ бўлган истакларининг давоси нима?” деб сўрашди. “Давоси – уни ўша истаклардан маҳрум этиш” дедим.

“Чарчоқнинг давоси нима?” деб сўрашди. “Давоси – уйқу” дедим.

“Юқоридаги саволлардаги ҳолатларнинг давоси нима?” деб сўрашди. “Давоси – “Эй Роббим!” деб дуога қўл очмоқдир” дедим.

Доно саволга доно жавоб[2]

Золим ва қаҳри қаттиқлиги билан танилган Ҳажжож Ҳарим ан-Наъимдан неъмат ҳақида сўраганида шундай деб жавоб берди:

– Хавф-хатар йўқлиги, чунки хавф-хатардаги кишига неъмат татимайди.

Ҳажжож, ундан кейин-чи, деб сўради.

Ҳарим ан-Наъим:

– Сиҳат-саломатлик, чунки касал одамга неъмат татимайди, – деди.

Ҳажжож яна кейин-чи, деб сўради.

Ҳарим ан-Наъим:

– Бойлик, чунки камбағал ва фақир одам учун ҳаёт арзу шикоятдан иборат, – деди.

Ҳажжож яна кейин-чи, деб сўради.

Ҳарим ан-Наъим:

– Ёшлик, жуда қари ва мункиллаб қолган кишига неъматдан нима фойда? – деб жавоб берди.

Ҳажжож ундан кейин-чи, деб яна сўради. Ҳарим ан-Наъим менимча шу ёғи етарли, деб жавоб беришдан бош тортди.

Интернет материаллари асосида М.Қ.Пардаев

[1] https://t.me/mehrob_uz/41198
[2] http://t.me/mehrob_uz

ИБРАТЛИ БИТИКЛАР

БИЛИБ ҚЎЙИНГ[1]

Қуръони каримда тиббиёт, фалакиёт, география каби кўпгина аниқ фанларга оид жуда тўлиқ маълумотлар мавжуд. Булар борасида бир қанча илмий тадқиқотлар олиб борилган ва олиб борилмоқда. Шулардан бир жиҳати Қуръони каримда ададга оид мўъжизалардир. Биз шулардан баъзи бирларини эслаб ўтмоқчимиз:

1) Кунлар (айём) сўзи 365 маротаба зикр қилинган, бу эса бир йилдаги кунлар ададидир.

2) Алоҳида кун (ёвм) сўзи эса 30 маротаба зикр қилинган, бу эса бир ойдаги кунлар ададидир.

3) Ой (қамар) сўзи 12 маротаба зикр қилинган, бу эса қамарий ойлар ададидир.

4) Ой (шаҳр) сўзи 12 маротаба зикр қилинган, бу эса бир йилдаги ойлар ададидир.

5) Имон сўзи 25 маротаба зикр қилинган, куфр ҳам 25 маротаба зикр қилинган.

6) Дунё сўзи 115 маротаба зикр қилинган, охират ҳам 115 маротаба.

7) Фаришталар (малоиклар) 88 маротаба зикр қилинган, шайтон ҳам 88 маротаба.

8) Одамлар сўзи 50 маротаба зикр қилинган, Пайғамбарлар ҳам 50 маротаба.

9) Эркаклар сўзи 24 маротаба зикр қилинган, аёллар ҳам 24 маротаба.

10) Ҳаёт сўзи 145 маротаба зикр қилинган, ўлим сўзи ҳам 145 маротаба.

11) Яхшилик сўзи 167 маротаба зикр қилинган, ёмонлик ҳам 167 маротаба.

12) Осмонлар (самовот) 7 маротаба ўзининг ададига мос равишда зикр қилинган.

13) Жазо сўзи 117 маротаба зикр қилинган бўлса, мағфират сўзи эса 234 маротаба яъни, ундан икки баробар кўп.

Мазкур мўъжизалар яна бир карра Қуръони каримнинг улуғлигига далолат қилади.

❀ ✿ ❀

Инсоннинг руҳияти ва кечинмалари ҳақида савол-жавоблар.

Ушбу савол-жавоблар телеграмнинг “mehrob_uz” каналида берилган экан[2]. Буларнинг муҳимлигини инобатга олиб, Сиз ўқувчиларга ҳам улашишни мақсадга мувофиқ, деб топдик. ТАНИШИНГ:

“Оғриқнинг давоси нима?” деб сўрашди. “Давоси – сабр” дедим.

“Муваффақиятсизликнинг давоси нима?” деб сўрашди. “Давоси – ўша ишни такроран бажариб кўриш” дедим.

“Ҳасаднинг давоси нима?” деб сўрашди. “Давоси – ўзини билмаганга олиш” дедим.

“Фақирликнинг давоси нима?” деб сўрашди. “Давоси – қаноат” дедим.

“Заифликнинг давоси нима?” деб сўрашди. “Давоси – иймон” дедим.

“Хунукликнинг давоси нима?” деб сўрашди. “Давоси – гўзал ахлоқ” дедим.

“Жоҳилликнинг давоси нима?” деб сўрашди. “Давоси – илм ўрганиш” дедим.

“Аҳмоқликнинг давоси нима?” деб сўрашди. “Давоси – сукут сақлаш” дедим.

“Душманликнинг давоси нима?” деб сўрашди. “Давоси – эҳсон, яхшилик қилиш” дедим.

“Ёқтирмасликнинг давоси нима?” деб сўрашди. “Давоси – муҳаббат” дедим.

“Оғриқ ва изтироблрнинг давоси нима?” деб сўрашди. “Давоси – табассум” дедим.

“Мусибатнинг давоси нима?” деб сўрашди. “Давоси – истиғфор айтиш” дедим.

“Нафснинг гуноҳ бўлган истакларининг давоси нима?” деб сўрашди. “Давоси – уни ўша истаклардан маҳрум этиш” дедим.

“Чарчоқнинг давоси нима?” деб сўрашди. “Давоси – уйқу” дедим.

“Юқоридаги саволлардаги ҳолатларнинг давоси нима?” деб сўрашди. “Давоси – “Эй Роббим!” деб дуога қўл очмоқдир” дедим.

❀ ✿ ❀

Интернет материаллари асосида М.Қ.Пардаев

[1] https://t.me/mehrob_uz/42229

[2] https://t.me/mehrob_uz/41198

МУАЛЛИФЛАРГА ЭСЛАТМА

Таҳририятга мақола юборилганда муаллиф қуйидаги қоидаларга риоя қилиши лозим:

- “Сервис” журнали хизмат кўрсатиш ва сервис ҳамда иқтисодиётга оид мавзусидаги илмий мақолаларни чоп этишга мўлжалланган ОАК томонидан эътироф этилган илмий-амалий нашр бўлганлиги сабабли, таҳририятга тақдим этиладиган мақолалар ҳам бевосита шу соҳага оид илмий изланишларга, тадқиқот натижаларига асосланган бўлиши лозим.
- Мақолада мавзунинг долзарблиги, ўрганилганлик даражаси, бугунги муаммолар ҳамда уларнинг ечимлари хусусида ўз фикр-мулоҳазалари ифода этилган, аниқ таклиф ва тавсияларини ўз ичига олган якуний хулосага эга бўлиши керак.
- Илмий мақоланинг ҳажми жадвал, расмлар, фойдаланилган адабиётлар рўйхати билан бирга 4 бетдан, қисқа хабарлар 3–4, тақризлар 2 бетдан кам бўлмаслиги, MS Word дастурида Times New Roman 14 шрифтида бир интервал оралиғида расмийлаштирилган бўлиши керак.
- Мақола ўзбек, рус ёки инглиз тилларида ёзилган бўлиб, аниқ, равон ва адабий тилда таҳрир қилинган ва 1 нусхада қоғоз вариантига муаллифлар имзо чеккан ҳолда электрон версияси билан бирга тақдим этилиши талаб қилинади.
- Ҳар бир мақоланинг муаллифи, мавзуси, аннотацияси ва калитли сўзлари ўзбек, рус, инглиз тилларида берилган бўлиши шарт.
- Таҳририят мақолаларни қисқартириш, тўғрилаш ва таҳрир қилиш ҳуқуқига эга.
- Фойдаланилган адабиётлар рўйхати амалдаги стандартлар асосида расмийлаштирилган бўлиши лозим.
- Жадвал, диаграмма ва расмлар ихчам ва тушунарли фақат китоб шаклида ёритилиши, уларнинг тартиб рақами, номи, жадвал маълумотларининг манбаларига ҳаволалар албатта берилиши лозим. Альбом шаклидаги жадвал ва расмлар қабул қилинмайди.

- **Мақоланинг таркиби**: Мақола муаллифи тўғрисида маълумот, мақоланинг мавзуси, мақола аннотацияси, калит сўзлар, кириш, мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили, таҳлил ва натижалар, хулоса ва таклифлар, фойдаланилганадабиётларрўйхатини ўз ичига олган ҳамда таҳрир қилинган бўлиши шарт.
- Ушбу талабларга жавоб бермайдиган мақолалар чоп этишга қабул қилинмайди.

“Сервис” журналида эълон қилинаётган материаллардаги далиллар, рақамлар ва маълумотларнинг ишончлилиги учун уларнинг муаллифлари жавобгардир.

Таҳририят фикри муаллифларнинг фикрига мос келмаслиги мумкин. Таҳририятга юборилган қўлёзмалар муаллифларга қайтарилмайди. Журналдан кўчириб босилаётган материалларни шу журналдан олинган, деб кўрсатилиши ва албатта ихтибос берилиши шарт.

ISSN 2091-5187

“СЕРВИС”

Журнал Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти таҳририят бўлимида нашрга тайёрланди.

Гувоҳнома № 18-2464

5.12.2022 йилда теришга берилди. 12.12.2022 йилда босишга рухсат этилди. Офсет босма қоғози. Қоғоз бичими 60x84 1/8. “Times” гарнитураси. Офсет босма усули. Шартли босма табоғи 14,6. Ҳисоб-нашриёт табоғи 13,12. Адади 100 нусха. Буюртма № 0015 А/23.

Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институтининг матбаа бўлимида чоп этилди.
Лицензия № 025316.
Реестр № X-119112.

Манзил: Самарқанд шаҳри, Шохрух кўчаси, 60-уй.

© Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти, 2022